

OD AUTORA

Zamojszczyzna ma bardzo bogatą i interesującą historię, sięgającą niejednokrotnie w odległą przeszłość. Mimo tego historia ta jest raczej mało znana. Poza dość obszernymi monografiami głównych miejscowości województwa: Zamościa, Biłgoraja, Grabowca, Hrubieszowa, Józefowa, Szczebrzeszyna, Tarnobrodu, Tomaszowa i Zwierzyńca, niewiele wiemy o losach wielkiej ilości innych niekiedy odkrytych nawet mgłą zapomnienia niewiedzy.

Próbkę szkicowego zarysowania dziejów poszczególnych miejscowości stanowi niniejsza praca. Z tego też powodu nie stawia sobie ona ambicji bycia wyczerpującą ów problem wielotomową monografią stricte naukową, dającą absolutnie pełne opisy losów poszczególnych wsi i miast (tu wybraliśmy jedynie najciekawsze ich fragmenty).

W szczególności dotyczy to tych miejscowości, do których w miarę szczegółowych monografii historycznych; może sięgnąć Czytelnik w każdej chwili, kierując się wykazami poważniejszej literatury, zamieszczonymi pod każdym z opisów. To zastrzeżenie sprawia, iż niniejszej książce (pomimo ogromnego nasycenia faktami, datami, liczbami i nazwiskami) postawiono raczej cel popularyzatorsko-informacyjny, mający zachęcić przeciętnego, nie obeznanego w meandrach naukowych, Czytelnika, do zainteresowania się dawnymi dziejami regionu i własnej rodzinnej miejscowości.

Zgodnie z tytułem, terytorialnie nasza praca obejmuje miejscowości naszego województwa, liczącego dziś 7 miast i 949 wsi sołeckich (łącznie z wszelkimi koloniami i wólkami). Nie stanowi ona oczywiście omówienia ich wszystkich, lecz jedynie znacznej części, mianowicie liczby 350. Stało się, to głównie z tej przyczyny, iż o wielu wsiach nie da się powiedzieć nic ponad to, że dziś istnieją i istniały niegdyś. Nie tylko z powodu braku informacji źródłowych, w pewnej swej części zagubionych lub zniszczonych podczas licznych pożarów i zawieruch wojennych. Bardzo wiele z tych miejscowości powstało bowiem stosunkowo niedawno i nie posiadają one z tego względu na tyle bogatej historii, aby zasługiwała na zainteresowanie i opisanie. Nade wszystko jednak stało się tak z powodu ograniczenia objętościowego i związanych z tym kosztów wydawniczych.

Krótkie omówienia historyczne poszczególnych miejscowości zbudowane są z trzech części. Część pierwsza umożliwia lokalizację miasta lub wsi na mapie (bądź odróżnienie w przypadku istnienia kilku o tej samej nazwie), z podaniem ewentualnej dawniejszej nazwy. Część druga jest członem zasadniczym, pokrótce przedstawiającym losy dziejowe, z podaniem kolejnych właścicieli (wszak niegdyś życie wsi kształtowali przede wszystkim ich dziedzice). W tym przypadku, nastawiliśmy się na najwcześniejsze dzieje. Natomiast trzecia część wymienia najważniejsze zabytki architektury danej miejscowości. Wzięliśmy pod uwagę zarówno zabytki pozostałe do czasów nam współczesnych, jak też i ważniejsze niegdyś istniejące. Zamieszczono również wykaz materiałów przez nas wykorzystanych (bez źródeł rękopiśmiennych), a w niektórych przypadkach mogących poszerzyć naszą wiedzę ponad informacje pochodzące z opisów.

Chronologicznie opisy obejmują kilka stuleci, począwszy od średniowiecza,

niekiedy nawet wczesnego, aż do roku 1944, czyli daty wyzwolenia Zamojszczyzny spod okupacji hitlerowskiej. Dzieje późniejsze (po 1944) w naszej książce dotyczą natomiast już jedynie końcowych losów najważniejszych zabytków danych miejscowości (bez budowli powojennych), które staraliśmy się doprowadzić - w miarę możliwości - do czasów nam współczesnych.

Organicznymi częściami publikacji są: obszerna bibliografia, także sam końcowy aneks, oraz dodatkowo zamieszczone mapy tego regionu w poszczególnych etapach dziejowych.

W naszej intencji mapy te mają przedstawić Czytelnikowi możliwie najjaśniejszy obraz zmian terytorialnych i politycznych, zachodzących w dawnej historii współczesnego nam województwa zamojskiego.

Dla lepszego zobrazowania treści następujących informacji podamy tu kilka niezbędnych liczb. Otóż w czasach staropolskich, począwszy od reformy 1526 roku, 1 złoty równał się 30 groszom, z kolei 1 grosz dzielił się na 18 denarów. Jak różna była ówczesna relacja tych wartości do czasów współczesnych, wspomnimy, iż w 1587 r. cena pary butów wynosiła 15 groszy, a ćwiartki wołu około 50 gr. W tym samym czasie łokieć płótna kosztował 3 gr., łokieć sukna 8 gr., jedna szyba 11 gr., połec słońiny 44 gr., kopa jaj 15 gr. Czeladnik ciesielski zarabiał 3 gr. dziennie, zaś roczna zapłata parobka wynosiła do 27 zł 20 gr. Około roku 1604 ceny we Lwowie kształtowały się następująco: za cielę płacono 74 gr., parę butów 1,5 zł, kozuch barani 4 zł, beczkę piwa (276,48 litra) 93 gr. Konie wierzchowe były bardzo drogie, bowiem w 1633 r. taki koń kosztował aż 150-300 złotych, a zatem więcej niż wynosił roczny dochód z przeciętnej wsi szlacheckiej. Niejako symboliczna pensja hetmańska w końcu XVI wieku wynosiła 160 zł, zaś kanclerska 119 zł. 14 gr. na żupach wielickich. Pisarz miejski we Lwowie pobierał natomiast 80 zł. rocznie.

Autor pragnąłby wyrazić gorące słowa swego podziękowania tym wszystkim, którzy przyczynili się do ukazania niniejszej książki. Szczególne podziękowania należą się Stowarzyszeniu "Pax" w Warszawie, Zarządowi Miasta Zamościa i Zamojskiemu Ośrodkowi Informacji Turystycznej, wójtom gmin Zamość, Lubycza Król., Werbkowice, Frampol, Obsza, Łaszczów, Uchanie i Nielisz za wsparcie finansowe przedsięwzięcia, a nade wszystko panu Marianowi Szubtarskiemu, przewodniczącemu Oddziału Miejskiego Stowarzyszenia "Pax" w Zamościu, bez którego życzliwości i bezinteresownej pomocy niniejsza edycja zapewne w ogóle nie byłaby możliwa.

W Lublinie w lipcu-sierpniu 1992 roku.

1. CZASY NAJDAWNIEJSZE

Po raz pierwszy człowiek pojawił się na terenie Zamojszczyzny prawdopodobnie w mezolicie, czyli środkowej epoce kamienia (około 8000-5000 lat przed naszą erą), po ostatecznym ustąpieniu lądolodu. Wówczas to gęsta sieć jezior, rzek i bagien umożliwiła rozprzestrzenienie się osadnictwa, związanego ze zbieractwem i rybołówstwem. Osady występowały na obszarach piaszczystych i wydmych w pobliżu rzek.

Jednakże pierwsze konkretne ślady przebywania człowieka pochodzą dopiero z neolitu, tj. młodszej epoki kamiennej. Mianowicie w okolicach Hrubieszowa odkryto szereg pozostałości jednej z najstarszych kultur rolniczych w środkowej Europie, tzw. kultury ceramiki wstęgowej rytej datowanej na potowe V tysiąclecie p.n.e., a przybyłej tu z kierunku południowo-wschodniego.

W IV tysiącleciu p.n.e. Zamojszczyzna stała się terenem rolniczej ekspansji nowej fali przybyszów z południa. Ich ceramika malowana była farbą białą, czarną i czerwoną we wzory geometryczne, o czym świadczą znaleziska osad i cmentarzysk nad Huczwą, górnym Bugiem i środkowym Wieprzem. W ślad za tymi przybyszami ok. 3900-3700 lat p.n.e. idą nowi, reprezentujący tzw. kulturę pucharów lejowatych. Była to kultura już w pełni rolnicza z użyciem sprzężaju (orka radłem). Jej ślady odkryto w Gródku Nadbużnym, Sąsiadce i Mokrym Lipiu.

W związku z dużymi zmianami klimatycznymi około połowy III tysiąclecia p.n.e. hodowla zwierząt zaczyna przeważać nad rolnictwem kopieniowym. Duże wysuszenie utrudniało rozwój szaty roślinnej, następowało stepowanie gleby. Pojawia się wtedy tzw. kultura amfor kulistych (Tereszpol oraz nad górnym Bugiem). U jej przedstawicieli obserwujemy ciekawy zwyczaj łączenia ludzkich pochówków razem z bydłymi - jedną część kamiennej komory grobowej zajmowały zwłoki człowieka, drugą zaś specjalnie zabita w tym celu krowa. W miarę ponownego wilgotnienia klimatu, począwszy od ok. 2300 lat p.n.e. rozpoczyna się zasiedlanie Rostocza, dotychczas raczej omijanego przez kolejnych przybyszów, nie znajdujących dla siebie dogodnych warunków. Pojawiają się tu ludy kultury ceramiki sznurowej, zajmujące się pasterstwem, łowiectwem i zbieractwem. Posługiwały się już oswojonym koniem. Osady „sznurowców” pojawiają się dość licznie, zwłaszcza nad górnym Wieprzem (Sąsiadka, Klemensów itd.), gdzie znaleziono ślady kurhanów oraz bardzo rozrzuconych osad i obozowisk.

Na przełomie III i II tysiąclecia p.n.e. pojawiają się mieszane grupy kulturowe, będące załączkiem grup etnicznych o szerszym zasięgu. W dorzeczu górnego Bugu po środkowy i górny bieg Wieprza występują znaleziska po tzw. kulturze strzyżowskiej (od Strzyżowa k. Hrubieszowa). Cechowała się ona dość wysokim poziomem rozwoju, bogatym zdobnictwem i znajomością wielu prostych narzędzi.

Na bazie „sznurowców” i tzw. polskiej kultury osad wydmych ok., 1600-1300 p.n.e. formuje się kultura trzciniecka. Występuje szczególnie na Rostoczu: wielkie cmentarzyska kurhanowe w Bondyrzu, Guciowie i Dominikanówce; ponadto drobniejsze znaleziska nad Huczwą (m.in. Żurawce). W środkowym okresie brązu na Rostoczu pojawia się prasłowiańska kultura łużycka. Ludy tej kultury powszechnie użytkują wyroby z brązu, ponadto powszechne stają się u nich pochówki ciałopalne. Świadectwem tego są cmentarzyska w Bodaczowie, Bondyrzu, Guciowie i Topornicy.

Przedrzymski okres w dziejach reprezentują kultury przeworska i czerniachowska (Werbkowice, Kotorów). Widoczne są tu ślady wpływów scytyjskich stepowców, później także wysoko rozwiniętych celtyckich kręgów kulturowych. Natomiast okres wpływów rzymskich, w ciągu czterech pierwszych wieków naszej ery, charakteryzuje się bardzo dużym nasileniem mieszania się ludów, przemieszczających się w różnych kierunkach. Po tym okresie pozostała wielka ilość znalezisk monet i importów rzymskich. Zwłaszcza bardzo cennym znaleziskiem jest skarb ozdób srebrnych z bogato zdobionymi zapinkami z potowy IV wieku n.e. (w Zamościu). Ponadto w Podludowie odkryto bardzo ciekawy i cenny grób znacznego wojownika pochodzącego ze starszyny plemiennej, z bogato inkrustowaną bronią i wyobrażeniami bóstw rzymskich.

Osad, wiązanych często z zachodniostłowińskim plemieniem Lędziców (Lędzian) oraz wschodniostłowińskimi Dulebami - Wołynianami, przybywa zwłaszcza po ustaniu wielkiej wędrówki ludów, w VI-IX stuleciu. Z tych wczesnośredniowiecznych osad-grodzisk najstarszą była Sąsiadka (czyli Sutiejsk z przekazów wczesnoruskich), następnie Lipsko, Bondyż i Guciów (koniec VI w.). Inne są już nieco późniejsze, począwszy od VII wieku. Do nich zaliczymy ślady grodzisk i osad w Czerminie (gród Czerwień, dający nazwę całemu kompleksowi), Gródku Nadbużnym (gród Wołyń), Husynnem, Strzyżowie, Wołajewicach, Lipsku, Żukowie, Kosobudach i Suścu. Wszystkie one tworzyły tzw. Grody Czerwieńskie, znane nam z licznych przekazów latopisów ruskich. Stanowiły zachodnią rubież państwa kijowskiego, choć przejściowo (od potowy X w. do 972/981 r. i w latach 1018-1031) należały do Polski piastowskiej.

Kres egzystencji Grodów położył w 1241 r. niszczycielski najazd Mongołów pod wodzą Batu-chana. Zniszczony został główny gród Czerwień. Współczesny wydarzeniom latopis ruski mówi, iż Batu-chan „poszedł na Czerwień i bijąc taranem zdobył go i spalił”. Podobnie stało się i z innymi warowniami. Po tym ciosie Grody Czerwieńskie już nigdy nie podniosły się z upadku. II. W CZASACH ŚWIETNOŚCI I UPADKU POLSKI

Wiek XIV zapoczątkował zupełnie nową erę w dziejach obszarów dzisiejszej Zamojszczyzny. Z wyjątkiem północno-zachodniego skraju województwa należały one do ruskiego Księstwa Halicko-Włodzimierskiego. Po wymarciu miejscowej linii dynastii Rurykowiczów oraz zamordowaniu w 1340 r. przez bojarów księcia Jerzego Bolesława Trojdenowica, stał się terenem ostrej, zbrojnej rywalizacji władców i państw, pretendujących do roli ich spadkobierców. Do boju stanęły wówczas: odradzająca się Polska Kazimierza Wielkiego, Litwa rozszerzająca swe granice kosztem ziem ruskich oraz chylący się ku upadkowi mongolski Chanat Złotej Ordy. Po zażartych i długotrwałych (1341-1366) walkach, w których w zamian za pewne zobowiązania Polska uzyskała pomoc węgierską, wreszcie w r. 1366 doszło do podziału dawnej Rusi Halicko-Włodzimierskiej. Mianowicie Litwa dostała Wołyń i część Podola, natomiast Polska jej część zachodnią: ziemie chełmską i bełską (czyli tereny m.in. dzisiejszej Zamojszczyzny) oraz przemyską, lwowską i halicką. Ziemie te nazywano odtąd Rusią Czerwoną.

Mimo tego sukcesu losy świeżo uzyskanych ziem nadal były niepewne i burzliwe. W r. 1377 bowiem ziemie chełmska i bełska, będące od 1366 w lennym władaniu

litewskich Narymuntowiczów, zostały im odebrane i przez króla Ludwika Węgierskiego oddane w zarząd jego palatynowi księciu Władysławowi Opolczykowi. Po wyeliminowaniu węgierskiego namiestnika przez króla Władysława Jagiełłę w dziesięć lat później, ziemię chełmską bezpośrednio włączono do Korony Królestwa Polskiego, natomiast ziemię bełską nadano mazowieckiemu księciu płocko-rawskiemu Ziemowitowi IV jako wiano jego żony Aleksandry, siostry Jagiełły. Bełz pozostawał w ręku książąt mazowieckich aż do 1462 r., kiedy to po wymarciu tej linii Piastów konsekwentny król Kazimierz Jagiellończyk inkorporował (włączył) go do Korony, tworząc nowe województwo bełskie.

W międzyczasie dochodziło do nowych zatargów i zadrażnień na tle rywalizacji polsko-litewskiej na tym terenie. Litwa, zwłaszcza za Witolda i Świdrygiełły, nie chciała bowiem pogodzić się z utratą tych ziem, natomiast Polska wysuwała pretensje do dalszych. To m.in. przyczyniło się do sporych deformacji granicznych. Dopiero w końcu XV stulecia możemy mówić o ostatecznym wykrystalizowaniu granic. Przebiegały one dość skomplikowanie. Obszary, które dziś tworzą woj. zamojskie, ówczesnie podzielone były między trzy województwa (ruskie ze stolicą we Lwowie, bełskie i lubelskie) oraz osiem powiatów: krasnostawski, chełmski i przeworski woj. ruskiego, lubelski i urzędowski woj. lubelskiego oraz horodelski, grabowiecki i bełski woj. bełskiego. Administracyjnym „dziwolągiem” była tzw. enklawa hrubieszowska, przynależąca do ziemi chełmskiej, choć z nią bezpośrednio nie granicząca. Sytuacja takowa pozostała niezmienną niemalże do końca istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej.

Peryferyjnie położone ziemie Rusi Czerwonej były podówczas stosunkowo słabo zaludnione. Ciągłe niepokoje i częste najazdy tatarskie nie sprzyjały zbyt rozwojowi krainy. Aktywizacja osadnictwa rozpoczęła się wraz z masowym napływem szlachty mazowieckiej, której zwłaszcza panowie księstwa bełskiego hojnie nadawać zaczęli tutejsze urzędy i dobra ziemskie. Wkraczająca tu średnia i drobna własność ziemska była bowiem głównym czynnikiem cywilizacyjnej akcji osadniczej i gospodarczej. Napływowa szlachta szybko wciągnęła nieliczną rdzennie miejscową szlachtę w orbitę swych wpływów, powodując jej całkowitą polonizację.

W dalece mniejszym stopniu polska kolonizacja wpłynęła na tutejszą rdzenną chłopską ludność tzw. rusińską. Nieliczni osadnicy chłopscy z serca Polski rozptyliwali się w morzu ludności ruskiej, od wieków tu mieszkającej i od wieków wyznającej to samo prawosławie. Występowało to szczególnie we wschodniej części dzisiejszej Zamojszczyzny. O takiej sytuacji świadczyć może przykład ówczesnego powiatu horodelskiego, gdzie w XVI w. istniały zaledwie 3 parafie katolickie i aż ok. 20 parafii prawosławnych. Według obliczeń M. Horna w 1630 r. w województwie bełskim było 8 tys. Żydów, 20-25 tys. katolików i aż 140-145 tys. prawosławnych i unitów. W tym samym czasie w całej diecezji chełmskiej miało być 650 cerkwi wobec blisko 100 kościołów katolickich. Niewiele zmieniło się w ciągu trzech następnych stuleci. Ostateczny kres takiemu porządkowi rzeczy przyniosły dopiero masowe przesiedlenia ludności ukraińskiej (czy raczej rusińskiej) po ostatniej wojnie.

Struktura własności ziemskiej zaczęła zmieniać się drastycznie na przełomie XVI i XVII stulecia, wraz z budową Ordynacji Zamojskiej przez kanclerza Jana Zamojskiego. Było to istne „państwo w państwie”: z własną administracją, własnym ośrodkiem kulturalno-oświatowym i gospodarczym, własnym wojskiem, prawem i

sądownictwem. Dzięki inicjatywie kanclerza oraz jego następców rozbudowa ordynacji przebiegała bardzo szybko. Z chwilą utworzenia w 1589 r. liczyła 3 miasta i 39 wsi, w 1605 roku już 6 miast i 149 wsi (obszar 3,8 tys. km²), a w 1792 r. aż 10 miast i 203 wsie. W wyniku tego obszary ordynackie objęły większość współczesnej nam Zamojszczyzny. W interesie ordynatów prowadzono też usilne zabiegi o wszechstronne wzmocnienie ekonomiczne dóbr.

Szybko postępującej akcji osiedleńczej i gospodarczej towarzyszyły duże jej zaburzenia. Położone na południowo-wschodnich kresach ówczesnej Rzeczypospolitej, tereny owe były narażone na częste rabunkowe najazdy tatarskie. Klęski połowy XVII stulecia i niszczycielskie wyprawy kozackie B. Chmielnickiego w 1648, moskiewsko-kozackie w 1655, szwedzkie Karola X Gustawa w 1656, siedmiogrodzkie Jerzego II Rakoczego w 1657 r., szwedzkie, saskie, rosyjskie i kozackie (Mazepy) w dobie wojny północnej 1700-1721 oraz przemarsze własnych niepłatnych i niesfornych wojsk, doprowadziły do tego, iż przez długie lata ziemie czerwonoruskie nie mogły wydrżwignąć się z wielkiego upadku. Jeśli dodamy do tego zwykle wiernie towarzyszące wojnom, zarazy, głód oraz (często przypadkowe) pożary w znakomitej większości drewnianych budowli, otrzymamy dość tragiczny obraz tych nieszczęśliwych czasów.

III. POD ZABORAMI

W wyniku pierwszego i trzeciego (1772 i 1795 r.) rozbioru tereny dzisiejszej Zamojszczyzny zostały zagarnięte przez Austrię. Austriacy wprowadzili tu własne porządki. M.in. zdecydowana większość dotychczasowych majątności kościelnych i królewskich została rozdana lub sprzedana w ręce prywatne. Jednocześnie rozbudzać poczęto zadawnione antagonizmy polsko-ukraińskie (a raczej rusińskie) na tle narodowościowym i wyznaniowym, próbując wygrać je dla własnych celów politycznych. W 1809 r., po wojnie z Austrią i pokoju w Schoenbrunn, tereny Zamojszczyzny w większości weszły w skład wasalnego wobec Napoleona Księstwa Warszawskiego, po 1815 zamienionego w Królestwo Polskie i przyłączonego do carskiej Rosji. Jedynie południowe skrawki dzisiejszego województwa pozostały przy Austrii, w obrębie tzw. Galicji.

W okresie polskich powstań narodowych czasów zaborów, Zamojszczyzna nie stała na uboczu. Jej mieszkańcy brali w nich dość duży udział. Liczyła się jednak przede wszystkim potężna twierdza zamojska, rozbudowana jeszcze w I połowie XIX w. przez Rosjan, a będąca jednocześnie ciężkim carskim więzieniem wojskowym.

Wielkie wpływy wśród miejscowej ludności zyskiwała konspiracyjna agitacja niepodległościowa i rewolucyjna. Szczególnie Powstanie Styczniowe 1863/64 r. poprzedziły większe wystąpienia patriotyczne, m.in. w Horodle. Aktywną działalność rozwinął późniejszy komisarz powstańczy na województwo lubelskie, Leon Frankowski. Powołano tu liczne oddziały powstańcze. Najsilniejszym echem odbiły się walki oddziałów powstańczych w lasach Roztocza: pod Józefowem, Krasnobrodem i Panasówką. Walki zbrojne trwały aż do lata 1864 roku. Po upadku powstania władze carskie podjęły szereg ostrych represji wobec Polaków. Większość dotychczasowych miasteczek utraciła wówczas swe prawa miejskie, spadając do rzędu osad i wsi. Zakazano szerzenia polskiej oświaty i kultury. Rozpoczęły się konfiskaty majątków i zsyłki na Syberię. Unitom pod groźbą surowych kar nakazano przechodzić na prawosławie.

Dodatkowo rozpoczęły się pewne niepokoje na wsi. Carska reforma

właszczeniowa 1864 r. w niewielkim tylko stopniu poprawiła sytuację. Serwituty, dające prawo korzystania przez chłopów ze wspólnych z dworem pastwisk i lasów, nie dając ich chłopom na własność, wraz z gospodarczym zacofaniem i nędzą, powodowały narastanie ostrych konfliktów społecznych.

W roku 1912 większość obszaru dzisiejszej Zamojszczyzny włączono do nowo utworzonej guberni chełmskiej, odłączonej od tzw. Kraju Przywiślańskiego (byłego kongresowego Królestwa Polskiego) i bezpośrednio przyłączonej do Imperium Rosyjskiego.

Prawdziwą katastrofę dla Zamojszczyzny stanowiła pierwsza wojna światowa. Żaźarte walki rosyjsko-austriackie na tym obszarze poczyniły ogromne spustoszenia i klęski. Zniszczeniu uległo wiele miejscowości. Inne zostały wyludnione. Nastąpiły epidemie chorób i głód. Taką też kraina ta weszła w długo wyczekiwany i upragniony dzień wolności jesienią 1918 roku.

Koniec I wojny światowej przez długi czas nie przynosił obszarom Zamojszczyzny upragnionego spokoju. Na południowo-wschodnich krańcach dzisiejszego województwa bowiem toczyły się w 1918-1919 r. zawzięte walki polsko-ukraińskie. Nie mało też niepokoju i zniszczeń poczyniły boje podczas wojny polsko-bolszewickiej w sierpniu 1920 roku. Podczas ofensywy bolszewickiej, a następnie kontrofensywy polskiej obszary naszego regionu były miejscem walk Polaków z osławioną 1 Armią Konną S. Budionnego. W ich efekcie armia ta została rozbita w dwóch bitwach: pod Zamościem i Komarowem. Te sukcesy spowodowały odrzucenie przeciwnika najpierw za Bug, a następnie dalej w głąb Ukrainy. Region zamojski był nareszcie wolny.

W niepodległym państwie polskim Zamojszczyzna weszła w skład województwa lubelskiego, utworzonego 2 sierpnia 1919 roku. Podzielona została wówczas na pięć powiatów: biłgorajski, hrubieszowski, tomaszowski, zamojski i krasnostawski (gminy Gorzków, Izbica, Rudnik, Turobin, Wysokie, Zakrzew i Żółkiewka). Był to obszar o charakterze wybitnie rolniczym, o znikomym procencie dużych zakładów przemysłowych. A i tak nieliczne te zakłady związane były raczej z przetwórstwem rolniczym (np. cukrownie) czy drzewnym (np. fabryki mebli). Handel w pięciu istniejących miastach zdominowany został przez bardzo liczną ludność żydowską (54% ogółu). Natomiast odgrywające najistotniejszą rolę rolnictwo było tu ogromnie zacofane. Wobec ustawicznego kryzysu gospodarczego doby międzywojennej władze państwowe nie uczyniły praktycznie nic, aby poprawić sytuację w tym względzie. Problemów bowiem było bardzo dużo. Szczególnie w południowej i zachodniej części Zamojszczyzny zaogniona sytuacja spowodowana była konfliktami serwitutowymi chłopów z administracją Ordynacji Zamojskiej i władzami państwowymi. Bardzo ciężkie czasy nastąpiły dla wsi zamojskiej zwłaszcza podczas wielkiego światowego kryzysu gospodarczego lat 1929-1935, a i później tylko w niewielkim stopniu stan się poprawił. Efektem niezadowolenia chłopów (doszły tu również względy polityczne) były ostre zaburzenia w l. 1935-37. Pogłębienie przepaści między chłopami a władzami sanacyjnymi spowodowała tzw. pacyfikacja 27 wsi przez siły policyjne rządu gen. F. Sławoj-Składkowskiego we wrześniu 1936 r.

Dodatkowo ogólnie ciężki stan komplikowała złożona sytuacja narodowościowa w

południowej i wschodniej części regionu, gdzie znaczny procent ogółu mieszkańców stanowiła mniejszość ukraińska (21% całości społeczeństwa Zamojszczyzny, a w powiecie hrubieszowskim). Podczas międzywojnia konflikty narodowościowe na tym terenie nie przybierały jeszcze takiego ostrego charakteru, lecz korzeni późniejszych nienawiści i krwawych walk należałoby szukać już w tym czasie. Szczególną rolę odgrywała w tym względzie nieumiejętna polityka władz sanacyjnych.V. CZASY WOJNY I OKUPACJI

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 roku, ustępujące pod naporem przeważających w ludziach i sprzęcie armii niemieckich, wojska polskie ciągle wycofywały się na wschód. Już 11 września armia „Kraków” pod dowództwem gen. Szyllinga przekroczyła Wisłę pod Baranowem Sandomierskim. Wraz z armią „Lublin” gen. T. Piskora miała bronić linii Wisły od Góry Kalwarii aż do Sanu, tworząc tzw. Front Środkowy. Zamojszczyzna pełniła rolę bezpośredniego zaplecza dla tych sił polskich.

Koncepcja ta załamała się jednak wobec błyskawicznych sukcesów wojsk hitlerowskich. Niemiecki zagon pancerny (XXII Korpus) bowiem z południa rozciął klinem obronę polską, zachodząc od tyłu obie armie. 13 września do Zamościa wkroczyły oddziały austriackiej 2 DPanc. gen. Materny, a prawie równocześnie zajęte zostały Tomaszów i Hrubieszów. Od północy, przez Włodawę, w kierunku Hrubieszowa i Włodzimierza Wołyńskiego, nacierały kolumny 3 Armii. W ten sposób Front Środkowy znalazł się w kotle wojsk niemieckich. Próby przebicia się Frontu na Tomaszów, Lwów i dalej ku granicy rumuńskiej i węgierskiej, rozpoczęły fazę tzw. I bitwy pod Tomaszowem Lubelskim (17-22 września). Wszelkie poczynania Polaków, poza niewielkimi lokalnymi sukcesami, kończyły się niepowodzeniami, a wrogi pierścień okrążenia zaciskał się coraz bardziej. W tak tragicznej sytuacji dowódca Frontu Środkowego - gen. Piskor, nie chcąc powodować dalszych krwawych ofiar, 22 września podjął decyzję o zaprzestaniu walk. Podległe mu oddziały rozproszyły się, względnie poszły do niewoli.

Kolejna faza walk, tzw. II bitwa pod Tomaszowem Lubelskim, rozpoczęła się 21 Września wraz z nadciąganiem z północy wojsk Frontu Północnego, pod dowództwem nieudolnego gen. Dąb-Biernackiego, składającego się z wyczerpanych i częściowo rozbitych w poprzednich walkach armii „Modlin” i „Prusy”. Oddziały polskie stawiały sobie podobny cel, jak uprzednio Front Środkowy, a mianowicie przebicie się na Tomaszów, Lwów i dalej ku granicy z Rumunią i Węgrami. Jednak sytuacja Frontu już od samego początku była dramatyczna: wszystkie ważniejsze miejscowości i punkty strategiczne wcześniej zostały zajęte przez przeważające siły hitlerowskie. Rozproszone oddziały polskie toczyły właściwie kilka odrębnych bitew z nieprzyjacielem: pod Cześnikami, pod Jacnią i Krasnobrodem oraz pod Tomaszowem. Pod naporem wojsk niemieckich początkowy południowy kierunek natarcia coraz bardziej zmieniał się na bardziej niekorzystny kierunek zachodni - do Tereszpoła, gdzie 27 września w tamtejszych lasach resztki wojsk polskich spotkała ostateczna zagłada. Skapitulowała tam większość jednostek frontu, jedynie niewielkiej części (grupa kawalerii gen. W. Andersa) udało się przedrzeć przez kordon okrążenia. Inne drobniejsze grupki, którym udało się wydostać z kotła, jeszcze przez kilka dni walczyły i szarpały zwycięskiego nieprzyjaciela. Były to jednak tylko akty rozpacz, skazane z góry na niepowodzenie.

Jeszcze podczas II bitwy tomaszowskiej na Zamojszczyznę wkroczyły wojska Armii Czerwonej, w myśl wcześniejszych ustaleń układu Ribbentrop-Mołotow z 23 sierpnia 1939 r. o granicy opartej na Wiśle. 25 września wojska sowieckie wkroczyły do opuszczonego przez Niemców Szczebrzeszyna, zaś 27 września do Zamościa. Doszło nawet do drobnych potyczek z jednostkami rozbijanego Frontu Północnego. Kilkudniowa okupacja sowiecka zakończyła się 5 października, kiedy wobec postanowień niemiecko-sowieckiego „Traktatu o granicach i przyjaźni”, oddającego Niemcom Lubelszczyznę w zamian za wolną rękę na Litwie, powracają tu hitlerowcy (8 X).

Okupacyjne władze niemieckie rozpoczęły teraz własne porządki. Na mocy dekretu Hitlera z 26 X 1939 r. powstała tzw. Generalna Gubernia z 12 milionami ludności polskiej. Zamojszczyzna weszła w jej skład w ramach dystryktu lubelskiego. Wkrótce potem powstają pierwsze getta dla licznych tu Żydów (w grudniu 1939 r. w Zamościu, następnie, w Tomaszowie, Hrubieszowie, Żółkiewce, Izbicy etc.). Następuje też początek eksterminacji zarówno Żydów (obóz w Bełżcu), jak i ludności polskiej. Wbrew wcześniejszej koncepcji o stworzeniu na Lubelszczyźnie wielkiego „rezerwatu” dla Żydów z całej Europy, hitlerowcy postanowili tu stworzyć wolną „przestrzeń życiową” dla „Wielkich Niemiec” - osadzenia Niemców z Besarabii (tzw. czarnych), Lotaryngii, krajów bałkańskich i nadbałtyckich (łącznie 27 tys. Niemców i volksdeutscheów), którym służyć miały resztki „niższego rasowo” społeczeństwa polskiego.

Hitlerowskie plany „zagospodarowania” okupowanych ziem słowiańskich znalazły swą realizację w zbrodniczej polityce wysiedleń ludności polskiej oraz niemieckiej kolonizacji Zamojszczyzny. Pierwsze próby wysiedlenia miały miejsce już w listopadzie 1941 r. (m.in. Huszczki). Główna jednak fala rozpoczęła się 28 XI 1942 r. (Skierbieszów i okolice), trwając do początków marca 1943 roku. W tym okresie wysiedlono 117 wsi, z tego w pow. zamojskim 37 wsi, tomaszowskim 16 wsi i w hrubieszowskim 54 wsie. Łącznie zdołano ująć i wysiedlić 40 080 osób z planowanej liczby 140 tys. Odbywało się to w sposób nadzwyczaj brutalny. Ludność przewożono do obozu przejściowego w Zamościu, gdzie dzielona była na 4 grupy. Osoby silne i zdrowe kierowane były do pracy w Rzeszy i na terenie Generalnej Guberni; część wywożono do obozu zagłady w Oświęcimiu; część - przeważnie starców i dzieci - wysiedlono do powiatów podwarszawskich; znikomy procent (głównie dzieci) - po badaniach antropologicznych - jako tzw. rasowo wartościowych, kierowano do obozu w Łodzi z przeznaczeniem na zgermanizowanie. Szczególnie tragiczny był los dzieci z Zamojszczyzny, których podczas całej okupacji wywieziono przeszło 30 tysięcy.

Nie oglądając się na decyzje dowództwa AK, miejscowe oddziały BCh i AK wystąpiły zbrojnie przeciwko wysiedleniom i kolonistom niemieckim w nasiedlonych wsiach. Walki te nabrały wielkiego rozmachu i w znacznym stopniu utrudniły Niemcom realizację ich zamiarów. Sami Niemcy określili owe walki mianem „powstania zamojskiego”. Władze okupacyjne jednakże bynajmniej nie zrezygnowały z planów kolonizacji. Za wszelką cenę usiłowały stłumić powstanie. Doszło wówczas do szeregu dużych bitew z partyzantami: pod Wojdą (30 XII 1942), pod Zaborecznem (1 II 1943) i Różą (2 II 1943), pod Długim Kątem i Lasowcami. Tłumieniu polskiego oporu służyć miały również masowe zbrodnicze pacyfikacje wsi przez żandarmerię niemiecką, Wehrmacht i policję ukraińską. Terror hitlerowski w tym etapie trwał do

potowy czerwca 1943 r., spacyfikowano ok. 100 wsi polskich.

Jednocześnie podjęto dalsze wysiedlenia, połączone z barbarzyńską pacyfikacją (tzw. operacja „Wehrwolff I”), wznowione nocą z 23 na 24 czerwca 1943 r. i trwające do końca lipca tego roku. W czasie tej akcji wysiedlono 171 wsi, z tego 89 w pow. biłgorajskim, 44 w tomaszowskim, 29 w zamojskim i 8 w hrubieszowskim. Łącznie wysiedlono 70 tys. osób.

Elementem polityki hitlerowców wobec okupowanej Zamojszczyzny było celowe „ugłaskiwanie” Ukraińców i podsycanie ich nienawiści do wszystkiego, co polskie. Temu służyć miały także przesiedlenia ludności ukraińskiej do wysiedlonych wsi na tzw. Zatanwiu, w okolicach Tarnogrodu, Łukowej i Biszczy, a także faworyzowanie jej na obszarze powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego. Wsie zamieszkałe w większości przez Ukraińców z rzadka były wysiedlane, a jeżeli to następowało, ludność ukraińską hitlerowcy traktowali o wiele lepiej niż polską. Jak się okazało, była to polityka jak najbardziej skuteczna, zwłaszcza wobec odnowionych teraz dawnych urazów. Rozpoczęły się pierwsze napady nacjonalistów ukraińskich na wsie polskie i gospodarstwa Polaków we wsiach mieszanych. Terror ten zapoczątkowany został właściwie w listopadzie 1942, ale szczególnego rozmachu nabrał po 5 marca 1944 r., gdy na lewą stronę Bugu napłynęły sotnie Ukraińskiej Powstańczej Armii, uciekające przed nieuchronnie zbliżającym się frontem. Jeszcze we wrześniu 1943 r., usiłując zrealizować plan budowy tzw. Wielkiej Ukrainy, wezwano ludność polską do opuszczenia powiatów hrubieszowskiego i tomaszowskiego. Wszystkim, którzy pozostaną, grożono śmiercią. Bandy UPA, policja ukraińska i ukraińscy żołnierze z dywizji SS „Galizien” (Niemcy przychylnie patrzyli na poczynania ukraińskie) podjęły kolejną ofensywę, mordując Polaków w bestialski sposób.

Ruch oporu w obronie wyrzynanej ludności polskiej zmobilizował znaczne siły. Główny ciężar obrony szczególnie zagrożonego pow. hrubieszowskiego przyjął na siebie słynny I Batalion BCh „Rysia” (S. Basaja). Mimo to walki z przeważającymi Ukraińcami przyniosły stronie polskiej przegraną. Jak mówi raport komendy hrubieszowskiej BCh z 29 IV 1943 r. „...dotychczasowy rezultat - to całkowite zniesienie z powierzchni ziemi gmin Dołhobyczów, Kryłów, Miętkie oraz prawie całkowite: Mieniany, Werbkowice, Mołodiatycze...” W dalszym czasie linia graniczna stref wpływów polskich i ukraińskich ukształtowała się mniej więcej wzdłuż rzeki Huczwy. W takim też stania przedstawiała się w chwili wyzwolenia. Lecz na tym nie zakończyły się walki polsko-ukraińskie. Trwały one bowiem aż do 1946 r. (gdzieniegdzie nawet dłużej) i ustały wraz z przesiedleniem ludności ukraińskiej za Bug oraz na tzw. Ziemi Odzyskane. W sumie walki narodowościowe na Zamojszczyźnie w latach 1944-46 pochłonęły około 8 tysięcy istnień ludzkich.

Walki z nacjonalistami ukraińskimi w pewnym stopniu osłabiły działalność polskiego ruchu oporu przeciw hitlerowcom. Lecz bynajmniej walka ta nie ustała, a AK i BCh otrzymały wsparcie nie tylko oddziałów AL, lecz i partyzantki sowieckiej. Doszło nawet do tego, iż począwszy od jesieni 1943 r. okupantom hitlerowskim zaczęło się wymykać panowanie nad tym rejonem kraju. Było to istotne zwłaszcza wobec nieustannie zbliżającego się ku zachodowi natarcia Armii Czerwonej, gdy polski ruch oporu mógł spełniać rolę dywersji na tyłach wycofujących się armii niemieckich. Toteż dowództwo Wehrmachtu przedsięwzięto w ostatnim okresie, okupacji dwie wielkie operacje anty-partyzanckie pod kryptonimem „Sturmwind I”

(9-14 czerwca 1944; bitwa na Porytowym Wzgórzu) i „Sturmwind II” (18-28 czerwca 1944; bitwy w Puszczy Solskiej). Jedynie pod Osuchami w uroczysku Maziarze Niemcy odnieśli sukces, dokonując zagłady dużego zgrupowania AK i BCh, kiedy zginęło ok. 700 żołnierzy AK i ok. 500 BCh. W ramach planu „Burza”, mimo dużych obaw o charakterze politycznym | mimo przykładów postępowania NKWD wobec akowców na Kresach wschodnich, całość sił zbrojnych AK i BCh aktywnie wsparła natarcie wojsk Armii Czerwonej, współuczestnicząc (23-29 VII 1944) w Wyzwoleniu Zamojszczyzny spod długiej okupacji hitlerowskiej. M.in. 21/22 lipca wyzwolony został Tomaszów, 24 lipca - Biłgoraj, zaś 25 i 26 lipca - Zamość i Szczebrzeszyn.

Blisko pięcioletni okres krwawej okupacji hitlerowskiej przyniósł Zamojszczyźnie ogromne zniszczenia. Straciło życie ok. 25 tysięcy osób cywilnych (nie biorąc pod uwagę prawie całkowitej biologicznej zagłady tutejszych Żydów), poległo ok. 2,5 tys. partyzantów ze wszystkich działających tu formacji. Całkowitemu zniszczeniu uległo kilkadziesiąt wsi regionu, a prawie wszystkie poniosły mniejsze straty materialne.

ADAMÓW - obecnie wieś gminna, położona na południe od Zamościa.

Powstała w początkach XVIII w. w krasnobrodzkich dobrach hrabiów Tarnowskich, nazwana od imienia ówczesnego dziedzica dóbr. Już wkrótce potem wieś sarna stała się ośrodkiem odrębnych włości ziemskich. W połowie XIX w. należała do Załuskich, zaś w początkach XX stulecia do hrabiego Witolda Łosia. W r. 1920 majątki ziemskie tego ostatniego w Adamowie, Bondyrzu i Szewni zajmowały łączny obszar 3.471 ha użytków rolnych.

W okresie międzywojennym Adamów należał do gminy Suchowola powiatu zamojskiego. Wg pierwszego w odrodzonej Polsce spisu ludności z 1921 r., wieś liczyła 49 domów i 266 mieszkańców, w tym 14 prawosławnych.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 roku (23-25 września) w okolicach wsi (głównie w Jacni) toczyły się zacięte boje oddziałów polskich zgrupowania kawalerii gen. W. Andersa oraz 39 i 41 DP z niemieckim VII Korpusem. Został tu zdziesiątkowany m.in. 2 pułk strzelców konnych ze zgrupowania Andersa.

29/30 czerwca 1943 r. hitlerowcy próbowali wysiedlić mieszkańców wsi, którzy jednak w zdecydowanej większości zdążyli zbiec do lasu. Jedynie 30 osób, pozostałych we wsi, wywieziono do obozu w Zamościu. Po akcji niemieckiej ludność powróciła do domów.

Zab.: Jedynym zabytkiem wartym wspomnienia jest stojąca do dziś murowana kapliczka przydrożna z I poł. XIX w.

Lit.: Głowacki, 204-205; Klu. Zbr., 83; SG. I, 22; Skor., 126.

ALEKSANDRÓW - obecnie wieś gminna, do niedawna w gm. Józefów.

Założona przez ordynatów Zamoyskich w r. 1791 w miejscu lasu Tycheć, który został wyłamany przez potężny huragan. Około 1800 roku powstała tu duża huta wytapiająca żelazo z rud darniowych, w 1827 r. produkująca 180 cetnarów (około 9.000 kilogramów) żelaza lanego i kutego. W XIX w. istniała też potażernia, przetwarzająca popiół drzewny.

W okresie międzywojennym siedzibą gminy Aleksandrów (w powiecie biłgorajskim), o obszarze 15.642 ha i o 9.441 mieszkańcach, był pobliski Józefów. Wg spisu ludności z 1921 roku wieś Aleksandrów liczyła aż 499 domów i 2.781 mieszkańców, w tym 56 Żydów i 23 Ukraińców.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. w okolicach wsi toczyły się walki oddziałów polskich z przeważającymi wojskami hitlerowskimi. 15-17 września przedzierały się tędy jednostki wyczerpanej poprzednimi bojami armii „Kraków” gen. Szyllinga, zmierzające w kierunku Tomaszowa. Natomiast 26 września ciężkie walki z Niemcami toczyła 41 DP gen. Piekarskiego (polegli spoczywają na cmentarzu wojskowym koło wsi).

Podczas okupacji (1942-43) okolice Aleksandrowa były ośrodkiem oddziałów BCh, które następnie zostały rozbite przez hitlerowców w krwawej bitwie pod Osuchami. W odwecie za pomoc dla partyzantów, okazywaną przez mieszkańców wsi, miejscowość była kilkakrotnie pacyfikowana, co połączone było z częściowym wysiedleniem. Już 2.II.1942 r. doszło do pierwszej pacyfikacji, w wyniku której 280 mężczyzn wywieziono do obozów i spalono 3 gospodarstwa, kolejna, z sierpnia 1942 r., przyniosła zamordowanie 17 Polaków i 36 Żydów. W wyniku największej pacyfikacji, w nocy z 23 na 24 czerwca 1943 roku, zamordowano 25 osób, 444 wywieziono do Majdanka i spalono ok. 100 gospodarstw. Ogółem w czasie okupacji Niemcy wysiedlili ze wsi znaczny część mieszkańców, oraz zamordowali 290 osób, w czym gorliwie pomagały im jednostki renegatów-Kałmuków.

Przed wojną nauczycielem w miejscowej szkole był Włodzimierz Hasewicz (ps. „War”), jeden z bardziej znanych dowódców oddziałów partyzanckich BCh. Jest to najdłuższa obecnie wieś w woj. zamojskim, liczy bowiem ok. 8 km długości. Zaliczała się do miejscowości bardzo ludnych, gdyż w końcu XIX stulecia liczyła 400 domów. W roku 1934 w środku wsi wzniesiono drewniany kościół rzymsko-katolicki.

Lit.: Głowacki, 142, 143, 145, 147, 149-150, 202, 208; Górak, Kościoły, 66-68; Klu. Zbr., 87-88; SG, I, 27; Skor., 5; „Star”, Wysiedlenie i pacyfikacja gminy Aleksandrów w 1943 r., (w:) Wydawnictwo, I, 132-138; Zbrodnie hitl., 434-435.

BABICE - wieś w gm. Obsza; uprzednio w gm. Łukowa. Początkowo niekiedy zwana Babińce.

Założona najprawdopodobniej na przełomie XV i XVI w. Wymieniana jako istniejąca w 1515 i 1589 r. Należała do starostwa zamechskiego. W świetle lustracji królewskich z 1564/65 (?) było tu 26 kmieci osiadłych na prawie wołoskim (czyli nie płacili czynszu, a jedynie winni byli oddawać daninę w naturze), 7 zagrodników, 1 karczmarz. Ponadto stała drewniana cerkiewka prawosławna, młyn wodny, „niedawno zbudowany” staw rybny na rzeczce Lubini. Dochód ogólny z wsi wynosił wówczas 100 zł 19 gr. 12 denarów rocznie.

W 1589 r., wraz z całym starostwem zamechskim przeszła na dziedziczną własność kanclerza J. Zamoyskiego, w nagrodę zwycięstwa pod Byczyną. Jeszcze w tym samym roku włączono wieś do nowoutworzonej Ordynacji Zamojskiej, do której należała do XIX w. W r. 1792 należała do ordynackiego klucza zamechskiego. Wg spisu z 1827 r. Babice liczyły 142 domy oraz 754 mieszkańców. W końcu XIX w. było tu już 313 domów.

W okresie międzywojennym siedzibą gminy Babice, zajmującej obszar 9.210 ha i liczącej 7.338 mieszkańców, była pobliska Obsza. Wg spisu ludności z 1921 r. Babice liczyły 111 domów i 830 mieszkańców, w tym 18 Żydów i aż 585 Ukraińców. 29.VII.1943 r. polska ludność wsi została wysiedlona, a jej gospodarstwa nasiedlono Ukraińcami.

W początkach XX w. istniała we wsi drewniana cerkiew prawosławna, zbudowana w końcu poprzedniego stulecia na miejscu dawniejszej. W r. 1879 funkcjonował tu browar ordynacki.

Lit.: Klu. Zbr., 88; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 24 i 139; SG, I, 68; Skor, 5; Żereła, II, 217-218.

BARCHACZÓW - wieś w gm. Łabunie.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy pochodzi z roku 1507, kiedy należała do zamożnego rodu Oleśnickich z Oleśnik w powiecie lubelskim. W ich posiadaniu także w 1627 roku. Według rejestru z 1578 r. było tu 6, 25 łana (105 ha) gruntów uprawnych.

Podczas Kampanii Wrześniowej, 13.IX.1939 r. stacjonowała tu większość ścisłego sztabu armii "Kraków" gen. Szyllinga. Natomiast 21. IX. w pobliżu wsi toczył się zawzięty bój 8 pułku piechoty Legionów z oddziałami niemieckiej 27 DP.

Spis ludności z 1827 r. wykazywał we wsi 39 domów, mających 296 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał tu 101 domów oraz 580 mieszkańców.

Lit.: Głowacki, 135, 138, 188-191, 193-195, 206; Janeczek, 166; Pol. XVI w., VII, 226; SG, I, 106; Skor., 123.

BEŁŻEC - osada, obecnie siedziba gminy; do niedawna w gm. Tomaszów.

Powstała na gruntach wsi Przeworska (Przeorska) przed rokiem 1515, kiedy to po raz pierwszy znajdujemy wzmiankę o wsi tej nazwy. Wedle spisów z 1564 r. była ponoć własnością rodu Bełżeckich. W końcu XVI w. przechodzi w ręce Lipskich herbu Grabie, za których staraniem w 1607 r. Bełżec uzyskuje prawa miejskie. Wszakże, mimo nadania królewskiego miasto nie rozwinęło się, bowiem w 1676 znowu wymieniano Bełżec jako wieś. Szybki upadek miasta wynikał najprawdopodobniej z faktu bliskiego położenia innego miasta - Florianowa (Narola) rodu Łaszczów. W roku 1772 Bełżec został zagarnięty przez Austriaków, zaś w 1809 przyłączony do Księstwa Warszawskiego, od 1815 do kongresowego Królestwa Polskiego. W r. 1916 wieś została połączona z Zamościem nowozbudowaną linią kolejową. W okresie międzywojennym istniały tu: gorzelnia, 2 młyny i 10 sklepów.

W końcu XIX w. wieś zaliczała się do dużych, ponieważ liczyła wówczas 1101 mieszkańców, w tym 775 katolików, 200 unitów (prawosławnych) i aż 126 Żydów. Natomiast pierwszy spis ludności w odrodzonej Polsce z 1921 r. (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał 293 domy oraz 1.960 mieszkańców, w tym 109 Żydów i 265 unitów.

Podczas wojny z Niemcami w 1939 r. Bełżec został opanowany przez Niemców 18 września. Następnego dnia próbowała się przedrzeć tędy Grupa Forteczna pułkownika W. Klaczyńskiego. Wiosną 1940 r. Niemcy założyli w tutejszym w parku dworskim, zwanym Lipkami, obóz dla Cyganów, zaś w 1941 na ugorach Kozielsko - duży obóz zagłady ludności, żydowskiej. Zginęło tu ok. 600 tysięcy Żydów z Polski i innych krajów europejskich. Obóz ten zlikwidowano wiosną 1943 r., a dla zatarcia śladów zbrodni na jego miejscu posadzono las sosnowy.

21 lipca 1944 r. Bełżec został opanowany przez batalion AK, który utrzymał go do nadejścia wojsk sowieckich.

Zab.: Znajduje się tu kilka wartościowych zabytków, w szczególności zaś drewniana cerkiew pounicka z 1756 r., w 1838 przeniesiono tu z lipska koło Narola, na miejsce poprzedniej o niewiadomym czasie powstania. Odnawiana w 1919 r. Od 1947 użytkowana jako magazyn. Wokół niej resztki cmentarza oraz popówka zbudowana w 1866. Inne wartościowe budowle to: neogotycki murowany kościół rzymsko-katolicki z 1912 r., wzniesiony na miejsce poprzedniego drewnianego z 1901 r., także kapliczka przydrożna przy trakcie do Narola, z I poł. XIX w., murowana z cegły i otynkowana.

Lit.: Głowacki, 150-152, 158-160; Górak, Cerkwie, 24-25; tenże, Miasta i miasteczka, 24-26; Kat. Zab., z. XVII, 1-2; J. Peter, Obóz w Bełżcu; SG. I, 130-131; Skor., XIII, 35; Staroż. Pol., II, 1182-1183; E. Szrojt, Obóz zagłady w Bełżcu; Żychliński, I, 145-149.

BEREŚĆ - wieś w gm. Grabowiec. Niegdyś zwana Bereście lub bardziej z polska Brzeście.

Po raz pierwszy wzmiankowana w 1394 r. jako należąca do łacińskiej parafii grabowieckiej. W II połowie XV wieku własność rodu Nieborowskich. W 1564 wieś wchodziła w skład starostwa grabowieckiego. Lustracja tego roku wykazywała tu 12 kmieci na półłankach, 5 zagrodników, oraz folwark królewski, 2 stawy i 1 mały młyn. Ogólny dochód z wsi wynosił 12 zł 28 gr. Natomiast sąsiednia, wówczas nowoosadzona, wieś Beresteczko liczyła 8 kmieci i dawała dochodu rocznego 7 zł 22 gr.

W początkach XVII w. Bereść należała do Adama Witwińskiego (Więcwińskiego) pisarza ziemskiego chełmskiego, najprawdopodobniej w formie zastawu W XIX w. własność Milowiczów.

Wedle spisu z 1827 r. wieś liczyła 88 domów i 481 mieszkańców. Wówczas istniała tu drewniana cerkiew pounicka.

W okresie międzywojennym Bereść należała do gminy Mołodiatycze. Wg spisu z 1921 r. liczyła 80 domów oraz 577 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 462 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 225 i 250; SG. I, 140; Skor., 33; Żereła, III, 131-133.

BIAŁOBRZEGI - wieś w gm. Zamość.

Położona na wzgórzu nad błotnistą doliną rzeki Łabuńki, której osuszanie rozpoczęli dopiero Niemcy w czasie ostatniej wojny, zatrudniając w tym celu Żydów z pobliskich obozów.

Wieś osadzona została w XVI w. (pierwsza wzmianka pochodzi z 1564 r.), w 1589 r. Posiadała 10, 5 łana (126 ha) gruntów uprawnych. Miejscowi chłopci pracowali dla folwarku w Płoskiem, a dziesięcinę płacili cerkwi prawosławnej w Bortatyczach. W r. 1593 wraz z całą ówczesną włością szczebrzeską przeszła od wielkopolskiego rodu Czarnkowskich do majątności kanclerza Jana Zamoyskiego. W tymże roku włączona została do niedawno utworzonej Ordynacji Zamojskiej. W 1792 r. należała do ordynackiego klucza zdanowskiego. W nim pozostawała do czasu uwłaszczenia chłopów w 1864 r., zaś tutejszy folwark jeszcze dłużej, bo do reformy 1944 roku.

W okresie międzywojennym Białobrzegi należały do gminy Wysokie pow. zamojskiego. Wg spisu z 1921 r. wieś liczyła 55 domów i 333 mieszkańców.

Podczas okupacji hitlerowskiej wieś została wysiedlona już podczas pierwszego próbnego wysiedlenia 8/9. XI.1941 r.

Lit.: Klu. Zbr., 85-86; Pol.XVI w., VII, 200; SG. I, 188; Skor., 127; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 21.

BIAŁOWOLA - wieś w gm. Zamość. Początkowo zwana Biała Wola.

Powstała najprawdopodobniej w I połowie XVI w., osadzona przez Lipskich herbu Korczak z sąsiedniego Lipska, wywodzących się od marszałka Dymitra z Goraja. W 1564 należała do łacińskiej parafii żdanowskiej. W 1578 posiadała zaledwie 2,75 łana (46,2 ha) gruntów uprawnych. Od 1631 roku własność Zamoyskich, którzy odkupili dobra lipskie od dotychczasowych dziedziców- Lipskich. W XVIII - XIX w. w kluczu lipskim ordynacji.

Opornych wobec powinności poddańczych chłopów białowolskich administracja ordynacka oceniała jak najgorzej, przypisując im „hultajstwo” i skłonność do buntu. „Akta wyprowadzenia intraty” z początku XIX w. mówiła o tutejszym chłopstwie: „...Konduita ich najgorsza, wyjąwszy bowiem 4 gospodarzy (na 25) mało który z innych gospodarzy nie był w kryminale. Są to pijaki, próżniaki i złodzieje...”.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 21 domów i 132 mieszkańców, natomiast wg spisu z 1921 r. - 104 domy i 641 mieszkańców, w tym 9 Żydów.

Podczas okupacji hitlerowskiej, 29.XII. 1942 r. Niemcy spacyfikowali wieś w odwecie za akcję oddziału BCh na kolonistów niemieckich w sąsiednim Lipsku. Zamordowali wówczas 51 mieszkańców Białowoli, co upamiętnia dziś pomnik, stojący we wsi.

Lit.: Bon., XIV, 337; Pol. XVI w., VII, 199; SG. I, 197; Skor., 124; Zbrodnie hitl., 444-445.

BIDACZÓW STARY - wieś w gm. Biłgoraj. Niegdyś zwana Biedaczów.

Osadzona w początkach XVII w. wśród lasów i mokradeł nad rzeką Ładą. Od momentu powstania stanowiła własność ordynacka. Była znacznym ośrodkiem garncarskim w dobrach ordynackiego klucza Solskiego, gdzie wyrabiano tzw. siwaki oraz prostą ceramikę użytkową bez polewy. W okresie międzywojennym Bidaczów należał do gm. Sól powiatu biłgorajskiego.

Podczas okupacji (w listopadzie 1942 r.) hitlerowcy rozstrzelali tu całą rodzinę Wróblów za ukrywanie zbiegłych Żydów. W lipcu 1943 r. wieś została częściowo wysiedlona.

W świetle spisu z r. 1827 wsie Nowy i Stary Biedaczów liczyły razem 30 domostw i 289 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał w obu wsiach odpowiednio 44 domy ze 196 mieszkańcami i 61 domów z 311 mieszkańcami.

Lit.: Głowacki, 132; Klu. Zbr., 91; SG. I, 203; Skor., 9.

BIŁGORAJ - miasto, w 1990 r. liczące 25, 6 tys. mieszkańców; obecnie siedziba miasta i gminy.

Miasto założone zostało 10. IX. 1578 roku przez Adama Gorayskiego podkomorzego lubelskiego, na gruntach wsi Gromada. W akcie lokacyjnym pozwalano na trzy jarmarki rocznie, w 1611 poszerzono ów przywilej do czterech, a w 1693 aż do ośmiu jarmarków rocznie. W posiadaniu Gorayskich miasto znajdowało się do 1655 r., do śmierci ostatniego męskiego przedstawiciela głównej linii rodu - Zbigniewa, kasztelana kijowskiego. Po nim Biłgorajem włada jego córka Teofila Reyowa, od której w 1693 r. kupił go Stanisław Antoni Szczuka referendarz koronny. Przed 1755 r. miasto znalazło się w posiadaniu Potockich. Od 1806 należało do Stanisława No(w)akowskiego, zaś przed połową XIX stulecia do jego zięcia - Waleriana Płatonowa, którego brat Mikołaj, szambelan Cesarstwa Rosyjskiego, w 1864 r. odsprzedał Biłgoraj rządowi zaborczemu. Odtąd miasto stanowiło własność rządową, początkowo należąc do powiatu tarnogrodzkiego, a od 1866 r. pełniło funkcję stolicy osobnego powiatu.

W ciągu swego istnienia miasto zaliczało się do dużych miast w regionie. Liczba domów w świetle kolejnych spisów kształtowała się następująco: w 1787 r. - 368, w 1827 r. - 8 murowanych i 410 drewnianych, w 1857 r. - 16 murowanych i 491 drewnianych, w 1887 r. - 45 murowanych i 345 drewnianych, zaś wedle spisu z 1899 roku było tu 428 domów z 8.600 mieszkańcami. Jak mówi ówczesna relacja:

"Z powodu braku kamienia miasto niebrukowane, centralna dzielnica brudna, przez zamieszkałych Żydów niechlujnie utrzymana. Przedmieścia z domkami, tonącymi w ogrodach, domkami, tonącymi w ogrodach, wyglądają schludniej (...). wyglądają schludniej (...). Handel ześrodkowany jest wyłącznie w rękach Żydów; chrześcijański sklep jest tu zaledwie jeden. Ludność tutejsza od XVII wieku trudni się wyrobem sit i przetaków z włosia, łyka, jedwabiu i drutu" (de Verdmon w 1902 r.).

Podczas działań wojennych w I wojnie światowej miasto zostało częściowo zniszczone, mimo to wedle spisu ludności z 1921 roku liczyło jeszcze 5.603 mieszkańców, z tego aż 3.715 Żydów.

W czasie Kampanii Wrześniowej 1939 r. (11. IX.) Biłgoraj został podpalony przez dywersantów niemieckich, spłonęło wówczas ok. 500 budynków. W następnych dniach miasta broniły siły 23 DP, które pod naporem niemieckim musiały wycofać się 17 września w kierunku Tomaszowa.

W listopadzie 1942 r nastąpiła likwidacja tutejszych Żydów, zaś od kwietnia 1944 r. Funkcjonował tu obóz dla wysiedleńców (dla ok. 20 tys. osób). Miasto zostało wyzwolone nocą z 23 na 24 lipca 1944 r.

Wieś PUSZCZA SOLSKA pod Biłgorajem powstała przed 1603 r. z inicjatywy kanclerza Jana Zamoyskiego. W 1644 r. syn kanclerza - Tomasz Zamoyski osadził tu franciszkanów, którzy zbudowali tu klasztor z kościołem. W r. 1954 wieś została włączona do Biłgoraja.

Zab.: Najważniejszym zabytkiem jest kościół parafialny z końca XVII w. (wg Górkę z 1704 r.) oraz figura w ogrodzeniu z datą „1699”. Dawna murowana cerkiew unicka z 1790/93 r. powstała na miejsce poprzedniej drewnianej sprzed 1654 r.; od 1919 służy jako filialny kościół rzymsko-katolicki. W latach ok. 1580-1668 (1676) funkcjonował miejscowy zbór kalwiński.

Lit.: 400 lat Biłgoraja...; Głowacki, 131-133, 136-142, 147-150; J. Górak, Miasta i miasteczka, 26-29; Kat. Zab., z. III, 1-3; Lokacje, 250; Markiewicz, Szczygieł, Śladkowski, Dzieje Biłgoraja; SG, I, 227-228; Skor., 5; Staroż. Pol., II, 1157-1158; Verdmon, 10-11.

BISKUPIE - wieś w gm. Wysokie.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z początków XIV wieku. Od 1328 r. należała ona do biskupów lubuskich (stąd nazwa), którzy od króla Władysława Łokietka otrzymali prawo zorganizowania Kościoła katolickiego na pograniczu polsko - ruskim. Przed 1388 r. wieś przeszła na własność Dymitra z Goraja, wchodząc w skład jego włości turobińskiej. Dzieli odtąd losy całej włości: w początkach XV stulecia poprzez małżeństwo przeszła do możnego wielkopolskiego rodu Szamotulskich, w poł. XVI w. do hrabiów Górków, następnie Czarnkowskich, zaś od 1595 r. do Jana Zamoyskiego. W rękach Zamoyskich wieś pozostawała do II poł. XIX w., do końca należąc do turobińskiego klucza ordynacji. W 1578 r. Biskupie posiadały 13, 75 łana (232 ha) użytków uprawnych.

Spis powszechny z 1921 r. wykazywał we wsi 75 domów oraz 486 mieszkańców.

Podczas okupacji, 10 marca 1944 r. w okolicach wsi rozegrała się bitwa z Niemcami 1 Ukraińskiej Dywizji Partyzanckiej, wspomaganą przez oddziały BCh.

Lit.: Kalendarium BCh, 113; Pol. XVI w., VII, 201; Skor., 52.

BISZCZA - obecnie siedziba gminy.

Już w 1515 r. należała do starostwa krzeszowskiego w ziemi przemyskiej. Posiadała 11 łanów (176 ha) gruntów upr. W 1588 wraz z całym starostwem została oddana „na wieczność” Janowi Zamoyskiemu i jego potomkom. W XVIII i XIX wieku wieś stanowiła ośrodek klucza dóbr ordynackich.

Chłopi tutejsi okazywali się być bardzo, niepokornymi wobec wzrastającego ucisku pańszczyźnianego, za co zresztą byli srogo karani. Około roku 1720 chłop z Biszczy - Ignacy Sidor udał się w imieniu całej wsi do ordynata z supliką, skarżąc się na nadużycia dzierżawcy Jana Rosnowskiego. Za ten śmiały czyn został tak okrutnie pobity przez dzierżawcę, iż przed niechybną śmiercią uratowała go jedynie zbiorowa obrona współmieszkańców wsi. Przy tym Rosnowski zapowiedział chłopom, by „...żaden nie ważył się suplikować do Imć p. ordynata pod zabiciem kijami”. Ucisk pańszczyźniany powodował również masowe zbiegostwo tutejszych chłopów. Ekonom Zakrzewski komentował ten fakt: „...Ci wszyscy poddani poszli na Podole, nie z rozkoszy tylko z biedy, bo nie mogli wystarczyć jak płacić daremnej pańszczyzny tak i podróży...”. Wobec tego administracja ordynacka opuszczone po zbiegach chałupy popaliła lub sprzedała. M.in. w 1754 r. ówczesna dzierżawczyni wsi - Gruszecka, pisarzowa ziemska chełmska, zabrała chałupę po zbiegłym Pawle Oleszce i wypędziła z niej jego dzieci, po Semku Fedzinie sprzedała chlew oraz cały jego zbiór żyta i pszenicy. Gdy Fedzina niespodziewanie powrócił do wsi, osadzono go w dybach. Nie pozostało mu zatem nic innego, jak uciec z powrotem na Podole.

Biszczka była wsią dużą, ponieważ spis z 1827 r. wykazywał tu 238 domostw z 2222 mieszkańcami, natomiast wg spisu z 1921 r. były 443 domy z 1.813 mieszkańcami, w tym 170 Żydów i aż 1.041 Ukraińców. W okresie międzywojennym Biszczka była siedzibą gminy o obszarze 9.316 ha i o 5.790 ludności.

W lipcu 1943 r. ludność polską wsi wysiedlono, a pozostawione po niej gospodarstwa nadano Ukraińcom, przeważnie miejscowym. W listopadzie t.r. partyzanci z oddziału BCh „Huragana” dokonali nieudanego napadu na tutejszy posterunek policji ukraińskiej.

Zab.: Jedynym zabytkiem jest dawna murowana cerkiew z 1912 r., w 1919 zamieniona na kościół rzym.-katolicki.

Lit.: Kat. Zab., z. III, 4; Kalendarium BCh, 95; Klu. Zbr., 89; R. Orłowski, Opór włościan i formy walki klasowej w Ordynacji Zamojskiej..., s. 145, 168 i 173; Pol. XVI w., VII, 24 i 139; SG. I, 240; Skor., 6.

BODACZÓW - wieś w gm. Szczepieszyn.

Wzmiankowana w 1398 r., kiedy należała do możnowładcy Dymitra z Goraja. W roku 1410 Prokop Szczepieszski-Gorayski zezwolił Kaliszowi z Hrubieszowa na osadzenie nowej części wsi na 12 łanach „w zaroślach między Szczepieszynem a Michalowem”, gdzie obecnie znajdują się obiekty Zakładów Przemysłu Tłuszczowego, a także na zorganizowanie tam swego wójtostwa. Przez całe następne stulecia wieś Bodaczów dzieli losy całej włości szczepieszkiej (patrz hasło „Szczepieszyn”). W 1578 r. było tu 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych, a według rejestru poborowego z 1589 r. istniała karczma, staw wójta nieliskiego; miejscowi chłopcy pracowali dla folwarku w Niedzieliskach. Wg spisu z r. 1827 wieś liczyła 75 domów i 516 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. - już 240 domów i 1.496 mieszkańców, w tym 12 Żydów.

Podczas okupacji hitlerowskiej niemiecki Wykaz urzędowy gmin i wsi w Generalnej Guberni z 1 . III. 1943 r. wykazywał we wsi jeszcze 162 Niemców (i volksdeutschów) i 1.385 tzw. „Nie-Niemców”, lecz już 10. VII. t.r. wieś została prawie całkowicie wysiedlona i pozbawiona ludności polskiej (czyli tzw. „nie-niemieckiej”).

Zab.: Z zabytków możemy wymienić jedynie murowany, parterowy budynek pofolwarczny ordynacji z początku XIX wieku oraz kapliczkę murowaną z przełomu XVIII i XIX w., a także 2 inne kapliczki przydrożne z XIX w.

Lit.: J. Głosik, Zabytki z cmentarzyska kultury łużyckiej z miejscowości Bodaczów, pow. Zamość, „Wiadomości Archeologiczne”, XXIV:1957, 147-152; Klu. Zbr., 84; Pol. XVI w., VII, cz.1, 201; SG. I, 271; Skor., 127; Stankowa, Powiat szczepieszki..., 25; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord....

BOGUCICE - wieś w gm. Trzeszczany. Dawniej zwana Bohutycze.

Pierwsza wzmianka o jej istnieniu pochodzi z roku 1462, kiedy wymieniani są Hryńko i Paszko „de Bohuticze”, naganieni w szlacheństwie w Hrubieszowie. W roku 1472 wieś należała już do starostwa hrubieszowskiego w powiecie chełmskim. Własnością królewską pozostawała do końca istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej, choć w 1564 była w ręku Andrzeja Dembowskiego, w zamian za zaburzańskie Spodorozy. Lustracja 1564 r. wykazywała tu istnienie folwarku, młyna i stawu rybnego. Dochód z wsi wynosił aż 346 zł 4 gr. Było wówczas 3,75 łana (60 ha) użytków uprawnych.

W wyniku wojen połowy XVII stulecia wieś uległa częściowemu zniszczeniu. Także „młyn i karczma spustoszały”.

Leżąca w podmokłej dolinie Huczwy i Bugu wieś nie zaliczała się do zbyt dużych, ponieważ spis 1827 r. wymieniał tu tylko 20 domów i 178 mieszkańców. Wg spisu z 1921 r. wieś liczyła 32 domy i 238 mieszkańców, w tym 3 Żydów i aż 196 Ukraińców. W okresie międzywojennym Bogucice należały do gm. Mołodiatycze pow. hrubieszowskiego. W początkach XX wieku istniała we wsi drewniana cerkiewka filialna.

Lit.: Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 283-284; Poł. XVI w. VII, cz. 1, 187; SG. I, 292; Skor, 33; Żereła, III, 118-120.

BONDYRZ - wieś w gm. Adamów.

Wieś o niezbyt odległych początkach. Założoną została najprawdopodobniej w II połowie XVIII stulecia (pierwsza wzmianka z r. 1788) w dobrach adamowskich hrabiów Tarnowskich (choć w księgach ziemskich krasnostawskich pojawia się ta nazwa już pod r. 1620). Leżąca w pagórkowatej i lesistej okolicy wieś położona była nad prawym brzegiem rzeki Wieprz, podczas gdy tutejszy folwark oddalony był o ok. 3 kilometry po przeciwnej stronie rzeki.

Spis z 1827 r. wykazywał tu 66 domostw, liczących 452 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. mówił już 115 domach z 790 mieszkańcami, w tym 19 Żydami.

W r. 1885 istniał tu mały tartak, zatrudniający 1 robotnika. W 1888 powstała fabryka mebli giętych, założona przez fabrykanta z Warszawy - Wilhelma Gebethnera, a produkująca meble składane, letniskowe, salonowe, wojskowe, drabiny etc. W 1906 zatrudniała ona, 63 robotników. W r. 1920 folwark tutejszy należał do dóbr adamowskich hrabiów Łosiów.

Podczas okupacji hitlerowskiej Niemcy usiłowali wysiedlić mieszkańców wsi, lecz ci, w porę ostrzeżenia, zdążyli zbiec do lasu. Po akcji niemieckiej powrócili do swych domów (29/30 czerwca 1943 r.). Równocześnie Bondyrz stanowił zaplecze oddziałów AK i BCh. Tutejsze placówki m.in. uratowały w 1943 r. oddziały AK w bitwie pod Lasowcami'. 5.III.1944 r. kwaterowały tu oddziały z 1 Ukraińskiej Dywizji Partyzanckiej im. Kowpaka, urządzając stąd Wypady na Krasnobród. 18.VI. 1944 w pobliżu wsi (przysiółek Kąty) doszło do potyczki z Niemcami oddziału BCh „Rysia”.

W 1948/49 r. wzniesiono tu pierwszy modernistyczny kościół rzym.-katolicki, poświęcony w 1951 roku.

Lit.: Górak, Kościoły, 68-70; Kalendarium BCh, 146; Klu. Zbr., 83; R. Rogozińska, Sprawozdanie z badań kultury trzciniackiej w Guciowie i Bondyrzu, pow. Zamość, w 1961 r., „Sprawozdania Archeologiczne”, XV:1963, 84-91; SG. I, 305; Skor., 126.

BORTATYCZE - wieś w gm. Zamość.

Pierwsze wiadomości pochodzą z 1398 r. Wówczas to wieś należała do włości szczebrzeskiej Gorayskich. Losy włości dzieli aż do XIX w.: w 1471 przechodzi od Szczebrzeskich-Gorayskich w ręce Tarnowskich, po nich właścicielami byli Kmitowie, od 1555 Górkowie, zaś od 1593 należała do ordynacji Zamoyskich klucza szczebrzeskiego, a w 1792 klucza sitanieckiego dóbr ordynackich.

Wedle rejestru poborowego z 1589 r. we wsi tej istniały: cerkiew i browar; grunty wiejskie liczyły 14 łąnów (235, 2 ha); miejscowe wójtostwo w 1639 r. należało do niejakiego szlachcica Zorkowskiego.

Wg spisu ludności z 1921 r. istniały tu 73 domy z 437 mieszkańcami, w tym aż 282 Ukraińcami. Bortatycze należały wówczas do gm. Wysokie pow. Zamojskiego.

Podczas okupacji hitlerowskiej wieś była jedną z pierwszych wysiedlonych na Zamojszczyźnie (nocą z 8 na 9 listopada 1941 r.).

Lit.: Klu. Zbr., 85-86; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 200; Skor., 127; M. Stankowa, Dawny powiat szczebrzeski...; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamoj.; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 21.

BRODY DUŻE - wieś w gm. Szczepieszyn. Dawniej zwana Bród i Bród Stary.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1398 r., kiedy należała do włości szczepieszyńskiej Dymitra z Goraja. W 1519 r. Elżbieta z Tarnowskich Kurozwęcka, ówczesna administratorka części włości, wydzieliła z Brodu część wsi i utworzyła nową - Bród Wołoski. Pozostałej części dla odróżnienia nadano nazwę Bród Stary. Dalsze losy wsi dzieliła z całą włością szczepieszyńską. W 1578 r. wraz z Brodem Wołoskim posiadała aż 21 łanów (352 8 ha) gruntów uprawnych. W 1589 r. istniało tu wójtostwo braci Zabielskich.

W 1827 r. w obu Brodach łącznie były 64 domy i 459 mieszkańców. Podobnie łącznie potraktowano obie wsie w spisie z 1921 r., kiedy liczyły one ogółem 161 domów z 1.049 mieszkańcami (wówczas do gm. Zwierzyniec).

CHŁOPKÓW - wieś w gm. Frampol.

Wymieniona po raz pierwszy w 1445 r. w akcie działu dóbr, dokonanym pomiędzy braćmi Bertoldem i Zygmuntem Latyczyńskimi. W 1578 r. były tu 4 łany (67,2 ha) gruntów uprawnych. W 1603 część wsi od Latyczyńskich kupił Jan Zamoyski.

W następnych latach już całość wsi przeszła w ręce Zamoyskich i została włączona do ordynacji, aż do XIX w. należąc do jej klucza gorajeckiego.

Tutejsi chłopcy w swej suplice z XVIII w. skarżyli się, iż „pańszczyzny nie tylko nad inwentarz robią, ale od poniedziałku do soboty codziennie na pańszczyznę ich wyganiają, a nie powinni robić, tylko jedni po dniu, drudzy po dni”.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 68 domów, a w nich 400 mieszkańców, natomiast wg spisu z 1921 r. - 118 domów oraz 650 mieszkańców, w tym 21 Żydów. W okresie międzywojennym Chłoptów należał do gm. Radecznica pow. zamojskiego.

Lit.: R. Orłowski: Opór włościan....., s. 146; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG. I, 586; Skor., 125.

CHMIELEK - wieś w gm. Łukowa.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy, leżącej w powiecie przeworskim ziemi przemyskiej, pochodzi z roku 1469. W tym i 1502 roku należała do niezbyt zamożnego rodu Chmieleckich z którego wywodził się Stefan, słynny w I poł. XVII w. zagończyk i postrach Tatarów krymskich. W 1589 wieś ta posiadała 9 łanów (144 ha) gruntów uprawnych.

Przed 1580 r. miejscowość owa znalazła się w ręku Wiktoryna Sienieńskiego. W 13 lat później kanclerz J. Zamoyski nabył od Zofii Brylińskiej, córki swego podstarościego zamechskiego Macieja Topornickiego, prawa do sumy zastawnej 3215 zł, zapisanej na tych dobrach jej ojcu przez Sienieńskich. Jednakże dopiero w 1595, sumą 5000 zł zaspokoiwszy pretensje do tych dóbr Andrzeja Piotra Stadnickiego ze Żmigrodu, Chmielek ostatecznie przeszedł na własność Zamoyskich. Wszakże jeszcze w tym samym roku nowy właściciel wydzierżawił wieś Żydowi ze Szczebrzeszyna - Jakubowi Nosałowiczowi na 3 lata za 1000 zł rocznie. W 1600 r. na kolejne 3 lata wydzierżawił Mikołajowi Komorowskiemu.

Wkrótce potem J. Zamoyski nadał majątność chmielecką w uposażenie profesorom nowo założonej przez siebie Akademii Zamojskiej. W tych rękach pozostaje ona do 1784 r., czyli do czasu rozwiązania Akademii przez zaborcze władze austriackie. W osiem lat później Chmielek wraca do Ordynacji Zamojskiej, by pozostawać w niej przez następne dziesięciolecia.

Wg spisu z 1827 r. były tu 173 domy, liczące 1198 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. (wówczas do gm. Łukowa) wieś liczyła 195 domów oraz 960 mieszkańców, w tym 51 Żydów i aż 403 Ukraińców. Na przełomie czerwca i lipca 1943 r. okupanci hitlerowscy wysiedlili całą ludność wsi. W XIX w. istniała we wsi (zapewne drewniana) cerkiew o niewiadomej dacie powstania.

Lit: Bon., II, 392; Klu. Zbr., 90; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 17; SG. I, 587; Skor., 7; Tarnawski, 23, 51, 126.

CHODYWAŃCE - wieś w gm. Jarczów.

Pierwsza wzmianka o Chodywańcach pochodzi z r. 1422. W połowie XV w. wieś należała do Andrzeja Małdrzyka ze Starogrodu, sędziego ziemskiego bełskiego. W 1472 jego potomkowie na gruntach chodywanieckich nową wieś-Wolę Chodywaniecką, zwaną później Zawady. Po możnym rodzie Małdrzyków dziedzictwo wsi w 1528 r. objęli Marcinowscy (Martynowscy) przybyli tu z woj. krakowskiego. Po nich w końcu XVI stulecia majątność przejęli w posiadanie Średzieńscy ze Średniego. W 1756 r. panem wsi był ponoć Jan Andrzej Matczyński, cześnik braclawski, zaś w końcu XVIII w. należała ona do Granowskich. W 1564 miała 10 łanów (168 ha) gruntów.

Wg spisu z 1827 r. były tu 53 domy, liczące 259 mieszkańców. Natomiast spis powszechny z 1921 r. wykazywał we wsi 79 domów oraz 497 mieszkańców, w tym 55 Żydów i aż 230 Ukraińców.

Zab.: Pierwszy drewniany kościół powstał przed 1422 rokiem z fundacji Stanisława, dziedzica wsi. Drugi na jego miejscu, również drewniany, zbudowano w 1757 za sprawą Granowskich, Uległ on pożarowi w 1912r. Trzeci, obecny kościół drewniany pochodzi z r. 1938. Stoi przy nim murowana dzwonnica - brama z I poł. XIX w. Zachowały się także resztki późnobarokowego dworu Granowskich z XVIII w, Ponadto brama dworska i 2 kordegardy.

Lit.: Janeczek, 162; Kat. Zab., z. XVII, 2-3; Pol. XVI w., cz. 1, 207 i 244; SG. I, 613; Skor., 104.

CHOMĘCISKA - wieś w gm. Stary Zamość.

Po raz pierwszy wieś została wspomniana w 1402 r. w dokumencie rozgraniczenia z Sitańcem. W 1420 r. dziedzic wsi Deszczko ponownie rozgranicza swe dobra od Sitańca, zaś w 1442 Klemens z Chomęcisk toczy spór graniczny ze swymi sąsiadami. W 1511 r. część wsi dostaje się w ręce Zamoyskich; następna część natomiast za 2600 zł została od Chomęcickich nabyta przez J. Zamoyskiego w 1591 r., a w 1604 roku Zamoyski dostaje resztę wsi. Odtąd należała ona stale do ordynacji, do jej klucza starozamojskiego. W 1578 część Chomęcickich wynosiła 5 łanów (84 ha), zaś część Floriana Zamoyskiego 5,5 łana (92,4 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. w trzech częściach Chomęcisk (Ch. Wielkie, Ch. Małe i Ch. Szlacheckie) było 66 domów i 451 mieszkańców. Spis ludności z 1921 r. wykazywał: w Ch. Wielkich 98 domów i 637 mieszkańców, a w Ch. Małych 56 domów i 387 mieszkańców.

Wsie zostały wysiedlone nocą z 3 na 4 grudnia 1942 roku.

Szczególną sławę wsi przynosi fakt, iż urodził się tu (W 1856 r.) i działał słynny Karol Namysłowski, kompozytor, dyrygent, a nade wszystko twórca orkiestry włościańskiej (dziś jego imienia), utworzonej w 1881 r. z 27 chłopów, głównie chmęcickich i starozamojskich. Tu również Namysłowski zmarł i pochowany został w Starym Zamościu.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 198; SG. I, 627; Skor., 126; Sochaniewicz: Dzieje Zamościa..., 13, 15, 17; Tarnawski, 20-21 i 53; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 25 i 32.

CHYŻOWICE - wieś w gm. Uchanie.

Wzmiankowana w rejestrze poborowym 1472 r. W 1578 istniały tu 2 działki szlacheckie: Kaspra Jahodyńskiego (2,5 łana = 42 ha) i Chyżowskich (2, 25 łana = 37,8 ha). Natomiast w 1623 r. Wieś należała do Jana Komorowskiego, podkomorzego bełskiego. Do Komorowskich jeszcze w XVIII stuleciu.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 52 domy i 332 mieszkańców. Natomiast spis powszechny z 1921 r. wyliczał tu 59 domów i 338 mieszkańców, w tym 4 Żydów i aż 275 Ukraińców. W XIX w. istniały przy wsi 2 miejscowe folwarki: Wandzin i Zofin. W okresie międzywojennym Chyżowice przynależały do gm. Jarosławiec pow. hrubieszowskiego.

Podczas okupacji hitlerowskiej w kwietniu 1944 r., w odwet za udzielanie pomocy partyzantom, Niemcy dokonali tu pacyfikacji, zabijając 10 osób i paląc zabudowania wiejskie. Istniała tu drewniana cerkiew unicka, wzmiankowana 1742 roku.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 231 i 252; SG. I, 669; Skor., 31; Zbrodnie hitl., 465.

CICHOBÓRZ - wieś w gm. Hrubieszów. Dawniej pisana często jako Cichobuż.

W latach 1392 -1431 wieś należała do hrubieszowskich dóbr królewskich. W tym ostatnim roku król Władysław Jagiełło nadał ją księciu Ziemowitowi V w nagrodę za jego udział w Walkach ze zbuntowanym księciem Świdrygiełłą. W 1456 r. wieś należała do Mikołaja i Piotra Cichobuskich, zaś w 1492 do Mściława Cichobuskiego. Wszakże inne źródła podają, iż w 1472 r. były tu 3 części uboższej szlachty: niejakiej Sokołowskiej, Jana Korytki i Baltazara. W r. 1564 ta leżąca w enklawie hrubieszowskiej wieś posiadała 7,5 łana (126 ha) gruntów. Ponoć należała wówczas do wielkopolskich Górków, panów na Szczebrzeszynie.

Wg spisu z 1827 r. były tu 92 domy i 598 mieszkańców, zaś Wedle spisu Z 1921 r. (wówczas do gm. Mieniany) - 69 domów oraz 441 mieszkańców, w tym 5 Żydów i aż 382 Ukraińców. W XIX w. funkcjonowała we wsi gorzelnia, w 1896 r. produkująca 13.000 wiader spirytusu.

Lit.: Janeczek, 363; Pol. XVI w., VII, cz. 1 i 219 i 252; SG, I, 673-674; Skor., 32.

CIESZYN - wieś w gm. Grabowiec.

Od 1428 r. wieś należała do skierbieszowskiego klucza dóbr ziemskich biskupów chełmskich. W 1557 r. ówczesny właściciel, biskup Jakub Uchański, dał pozwolenie plebanowi z Grabowca na spuszczenie wody z sadzawki wiejskiej dla zebrania siana z ciągle zalewanej przez wodę łąki. Wedle rejestru 1578 r. wieś posiadała 4, 5 łana (75, 6 ha) użytków uprawnych.

W dobie „potopu” szwedzkiego, w 1656 r., swawolni żołnierze polscy, nie dający rady walce z licznymi nieprzyjaciółmi Rzeczypospolitej, a za to doskonale „walczący” z własną bezbronną ludnością, w swych marszach znęcać się poczęli nad miejscowymi chłopami. W tymże roku oddział porucznika Filipa Zbrożka w Cieszynie i w Drewnikach ludzi wiązała i po wsiach związanych za szyję w postronku wodzili”. Nie obyło się bez ciężkich pobić, zranień czy nawet zabójstw.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 36 domostw i 233 mieszkańców, z tego prawie wszyscy to Rusini. Natomiast spis z 1921 r. (wówczas w gm. Skierbieszów) mówił o 28 domach oraz 170 mieszkańcach, w tym 8 Żydach i aż 158 Ukraińcach.

W końcu listopada 1942 r. cała wieś została wysiedlona i nasiedlona Niemcami. W lutym następnego roku oddział BCh "Rysia" przeprowadził akcję odwetową na nasiedloną wieś, paląc 2/3 zabudowań, zabijając 43 Niemców a resztę przepędzając.

Lit.: Kalendarium BCh, 59; Klu. Zbr., 79; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 179; SG, I, 696; Skor., 125; Szaflik, Wieś chełmska..., 50; „Tułacz”, Akcja na Cieszyn, (w:) Wydawnictwo, IV, 99-107.

CIOTUSZA STARA - wieś w gm. Susiec. Dawniej niekiedy jako Ciotusza.

Wieś osadzona w 1591 r. nad strumieniem Sopot przez Oleśnickich z Oleśnik. W tymże roku Jan Zamoyski oskarżył Marcina Oleśnickiego podsędką ziemskiego bełskiego, iż wdart się w głąb dóbr ordynackich, graniczących z posiadłościami Lipskich, tam wykarczował wiele lasu i osadził nową wieś Ciotuszę.

Wraz z kilkoma innymi wioskami Oleśnickich, Ciotusza obciążona była sporym długiem w wysokości 16500 zł. Prawa do tej sumy w 1603 r. hetman Stanisław Żółkiewski przełał na Jana Zamoyskiego, który wkrótce wyrugował stąd dziedziców Oleśnickich, zajmując ich włości. Dopiero przed 1627 rokiem udało się Oleśnikom odzyskać swe dobra ziemskie.

W XIX w. wieś należała do hrabiów Szeptyckich. Otoczona zewsząd lasami bukowymi i jodłowymi, stanowiła oazę między majątnościami ordynackimi Zamoyskich.

W 1863 r. wojska rosyjskie zaatakowały i rozbiły stacjonujący tu oddział powstańczy Karola Świdzińskiego.

Wg spisu z 1827 r. Ciotusza Stara i Nowa liczyły razem 71 domów 1402 mieszkańców. Natomiast wg spisu z 1921 r. w obu wsiach było: w C. Nowej 54 domów i 341 mieszkańców, zaś w C. Starej 48 domów oraz 294 mieszkańców, w tym 13 Żydów i 14 Ukraińców. W tym ostatnim roku wsie przynależały do gm. Majdan Sopocki pow. biłgorajskiego (od 1932 do tomaszowskiego).

We wrześniu 1939 r. podążały tędy w kierunku na Tomaszów główne siły armii „Kraków” i „Lublin”.

W lutym 1943 wsie zostały spacyfikowane, a w lipcu tego roku wysiedlone z ludności polskiej i nasiedlone Ukraińcami (ludność polska zdołała jednak w większości ująć wysiedleniu).

Na przełomie XIX i XX w. istniała tu drewniana cerkiew. W pobliskiej Ciotuszy Nowej znajduje się drewniany młyn wodny z XIX stulecia.

Lit.: Głowacki, 152-153, 156, 158, 166; Klu. Zbr., 94; SG, I, 704; Skor., 8; Tarnawski, 81-82.

CZARNYSTOK - wieś w gm. Radecznicza.

W 1564 r. wieś należała do Latyczyńskich. Od nich w 1603 roku część wsi nabył Jan Zamoyski i włączył do ordynacji. W XVIII i XIX w. (już cała) wieś należała do gorajeckiego klucza ordynackiego.

W XVIII stuleciu żona ówczesnego dzierżawcy wsi - Młodecka, na wieść o tym, że chłopci tutejsi zanieśli na nią suplikę (skargę) do Zamościa, do ordynata, kazała złapać kilku chłopów i okrutnie ich obić, przy czym całej wsi oświadczyła, że „... jeszcze was lat 3 trzymać będę i choć was pozabijam, to się jm. pana ordynata o to nie boję...”. Natomiast sam dzierżawca Młodecki zagroził chłopom, iż zabije każdego, kto będzie się skarżył na niego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 100 domostw, zamieszkałych przez 662 chłopów; natomiast wg spisu z 1921 r. - 174 domy oraz 981 mieszkańców, w tym 10 Żydów i 14 prawosławnych.

Lit: R. Orłowski, Opór włościan..., s. 145-146; SG, I, 770; Skor., 125.

CZARTOWCZYK - wieś w gm. Tyszowce.

W 1483 r. stanowiła własność Mikołaja Sobieczowskiego z Czartowczyka. Od 1556 r. Do Stanisława Zamoyskiego, podówczas łowczego chełmskiego, który w tymże roku zamienił ją Janem Rogala za pół Łabuń i Wolą Łabuńską z dopłatą 3200 zł. W 1564 już do Woźuczyńskich. Wieś posiadała tylko 2, 25 łana (37, 8 ha) gruntów uprawnych. Administracyjnie przynależała do staropolskiego powiatu bełskiego.

Wg spisu z 1827 r. były tu 33 domy i 172 mieszkańców; zaś wg spisu z 1921 r. - 67 domów oraz 431 mieszkańców (i to prawie wyłącznie Polaków, co na tym obszarze było rzadkim przypadkiem).

12 lipca 1943 r. wieś została wysiedlona. Większość mieszkańców zdołała uciec w lasy, pozostałych wywieziono do obozu w Zamościu. Opustoszałą wieś nasiedlono następnie Niemcami z Rumunii i Jugosławii.

Lit.: Janeczek, 356; Klu. Zbr., 95; Pol. XVI w., cz. 1, 211 i 242; SG, I, 774; Skor., 109; Tarnawski, 34.

CZARTOWIEC - wieś w gm. Tyszowce. W 1564 r. wzmiankowana jako Czortowice.

Wymieniana w 1531 r., choć istniała niewątpliwie o wiele wcześniej. W 1564 r. dziedzicami wsi byli Rudawscy.

W 1846 r. wieś należała do Michała Szlubowskiego, zaś w początkach XX w. do rodu Crzanowskich.

W 1842 r. urodziła się tu Teresa z Wysockich Prażmowska-Wołowska, literatka, twórczyni banalnych lecz poczytnych wówczas romansów.

Wg spisu z 1827 r. znajdowały się tu 74 domy z 442 mieszkańcami, natomiast wedle spisu z 1921 r. - 69 domów oraz 457 mieszkańców, w tym 11 Żydów i 75 Ukraińców,

Zab.: Wieś posiada kilka zabytków. Najstarszym jest klasycystyczny dwór z początku XIX w., obecnie w ruinie, z resztkami parku wokół ruin. Dawna cerkiew z dzwonnica z 1844/48 r. na miejscu drewnianej sprzed 1767 r., od 1919 służy jako parafialny kościół rzym. -katol. Istnieje także drewniana karczma z XIX w. Ponadto w X/X stuleciu funkcjonowała tutejsza cegielnia.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 4; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 211 i 242; SG, I, 774; Skor., 109.

CZERMNO - wieś w gm. Tyszowce.

Już przed X wiekiem Istniał tu ważny gród ruski na wzgórzu w widłach Huczwy i Siniuchy. Według historyków i archeologów miała to być ośławiona Czerwień, stolica Grodów Czerwieńskich, niegdyś obejmujących prawie całość obszaru dzisiejsze) Zamojszczyzny. Gród ów został zburzony przez najazd Mongołów w 1240/41 roku.

Wieś wymieniana w 1463 r. jako własność Krystyna Góździa natomiast w 1495 do Pawła Góździa. Przed 1564 i w XVII w. stanowiła własność zamożnego rodu Łaszczów. W 1578 było tu 3, 75 łana (63 ha) gruntów uprawnych. W 1593 r. ponoć do Jerzego Cieciszewskiego starosty grabowieckiego, a w 1629 do Macieja Borzęckiego Wojskiego bełskiego. W XIX w. Właścicielami wsi byli hrabiowie Ronikierowie.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 51 domów i 367 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. 104 domy oraz 392 mieszkańców, w tym 27 Żydów i aż 214 Ukraińców.

Lit.: A. Abramowicz, Ceramika z Cermna nad Huczwą, „Archeologia Polski”, IV: 1959, 149-185; J. Gurba, L. Gajewski, Cermno Kolonia gm. Tyszowce, stanowisko 1, „Informator Archeologiczny. Badania”, 1978, 163-164; ci sami, Zespół osadniczy Cermna - Czerwienią w świetle nowych badań archeologicznych, „Biuletyn Lubelskiego Towarzystwa Naukowego”, XX: 1978, 3-6; Janeczek, 339; K. Jażdżewski, Ogólne wiadomości o Cermnie-Czerwieniu, „Archeologia Polski”, IV: 1959; 67-91; Kat. Zab., z. XVII, 4-5; Pol. XVI w., cz. 1, 226 i 241; SG, I, 811; Stankowa, Z dziejów..., 13 i 26; Skor., 109; Staroż. Pol., II, 1187.

CZERNICZYN - wieś w gm. Hrubieszów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z r. 1429. Już wówczas wchodziła ona w skład starostwa niegrodowego hrubieszowskiego, do którego należała do końca XVIII w. Według lustracji 1564/65 r. było tu aż 38 kmieci na ćwierćłankach i 9 zagrodników, a także cerkiew i karczma. Dochód z wsi wynosił 30 zł 15 gr. Rejestr z 1578 r. wykazywał 8, 25 łana (138, 6 ha) gruntów uprawnych.

Wiele zniszczeń poczyniły tu wojny w połowie XVII wieku. Wedle słów lustracji z 1661/65 r. było we wsi zaledwie 3 poddanych chłopów (w 1627 r. 31 poddanych). Także „pop tu był, teraz nie masz, tylko cerkiew pusto stoi”.

W 1800 r. wieś została kupiona przez Stanisława Staszica, który w 1816 darował ją chłopom jako część tzw. Towarzystwa Rolniczego Hrubieszowskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś Czerniczyn wraz z Czerniczynkiem liczyły 90 domostw i 718 mieszkańców. W świetle spisu z 1921 r. w Czerniczynie (wówczas w gm. Dziekanów) znajdowało się 165 domów z 946 mieszkańcami, w tym 3 Żydami i aż 688 Ukraińcami.

Zab.: Dziś istnieje tu dawna murowana cerkiew (od 1945 jako kościół rzym. -katol.) z 1870 r., na miejscu drewnianej sprzed 1771 r. W niej organy rokokowe z II poł. XVIII w., przeniesione z kościoła w Trzeszczanach. Ponadto zabytkowy drewniany wiatrak z XIX wieku.

Lit.: Kat. Zab, z. IV, 4; Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 280; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, I, 823; Skor., 30; Żereła, III, 100-101.

CZERNIĘCIN - wieś w gm. Turobin. Ponoć początkowo zwana Byki.

Stara wieś, wzmiankowana w 1326 r. W XVI w. należała do włości turobińskiej hrabiów Górków, od 1595 przejętej przez Jana Zamoyskiego. Ten ostatni nadał ją był, wraz z Działkową Wolą (Żurawiami) i nieistniejącą dziś Pstrągową Wolą, swemu oddanemu pomocnikowi, poecie Szymonowi Szymonowicowi w początkach XVII stulecia. Ten mieszczanin z pochodzenia tak zasmakował w wiejskim życiu, że przebywał tu bardzo często, a pod koniec życia stale. Tu też zmarł w 1629 r. Po śmierci Szymonowica wieś wraca do ordynacji, w składzie której pozostaje do XIX w., będąc ciągle w kluczu turobińskim. Rejestr 1578 r. wykazywał aż 30, 5 łana (512, 4 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 67 domów i 467 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. (wówczas w pow. krasnostawskim) wykazywał tu 159 domów z 997 mieszkańcami, w tym 10 Żydami. Stąd pochodził Paweł Krzowski, dziennikarz i pisarz okresu międzywojennego.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół powstał w 1326 r.; na jego miejscu stanął drugi w 1738, zaś trzeci zbudowany został w 1857/58 r. Wszystkie były drewniane.

Lit.: Górak, Kościoły, 52-54; Kat. Zab., z. VIII, 7-8; J. Olszański, Notatki o Turobinie i Czernięcinie, 72-84; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 201; Ruch ludowy, 78; SG, I, 826; Skor., 51.

CZEŚNIKI - wieś w gm. Sitno.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś już w 1394 r. jako należącą do łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1438 Mikołaj Gózdź dokonał zamiany Huszczki na Cześniki, które jeszcze w 1531 r. były własnością Gdeszyńskich. Od nich (wg Bonieckiego - od Chwalczewskich) w 1575 r. kupił ją Świętosław Lipski wojski horodelski, przybysz z Kaliskiego. A że miał początkowo trudności z zarządzaniem wsią, świadczy fragment jego listu do kanclerza J. Zamoyskiego z X. 1576: „... Waszej Miłości się też swemu miłościwemu panu żałośnie uskarżam na pana (Piotra) Komorowskiego, plebana (beńskiego), że mi pobrał poddanym mojem z Czaśnik żyto bez żadnej mej przyczyny dania. A tak iżem jest sługa WM, a on przyjaciele, tedy to na WM, mojego miłościwego pana wkładam, mając nadzieję o łasce WM (...), że mu WM tego chwalić nie będziesz raczył... ”

W 1578 r. wieś posiadała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1607, na mocy działu między braćmi, wziął ją Samuel Lipski. W II poł. XVII w. stanowi ona własność Głogowskich, a w II poł. XIX stulecia - Juliusza hrabiego Sierakowskiego.

Wg spisu z 1827 r. było tu 105 domostw i 711 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. (wówczas w gm. Kotlice) wieś liczyła 156 domów oraz 845 mieszkańców, w tym 18 Żydów i aż 662 Ukraińców.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. (21-23. IX.) oddziały polskiej 39 DP Frontu Północnego stoczyły w okolicy Cześnik bitwę z niemiecką 27 DP z VII Korpusu.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez Niemców. Ludność polska została wywieziona do obozu w Zamościu, a jej gospodarstwa nasiedlono Niemcami bałkańskimi. Na przełomie XIX i XX w. istniała we wsi drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Klu. Zbr, 93; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 225 i 251; SG, I, 851; Skor, 105.

DAŃCZYPOL - wieś w gm. Grabowiec. Niegdyś zwana Danilczepole.

Jej nazwa pochodzi od dawnych właścicieli - Danileckich. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1531 roku w staropolskim powiecie grabowieckim. W 1578 na zaledwie 1, 25 łana (21 ha) siedzieli Jan i Szymon Danileccy. W 1846 r. Dańczypol należał do Ignacego Helcera (Holtzera).

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 15 domostw i 52 mieszkańców; zaś wedle spisu powszechnego z roku 1921 r. znajdowało się tu zaledwie 17 domów ze 116 mieszkańcami (w tej liczbie 11 prawosławnych).

Podczas okupacji hitlerowskiej wieś została wysiedlona w styczniu 1943 r. W miejsce wysiedlonej ludności polskiej sprowadzono tu Ukraińców Usuniętych z pow. Zamojskiego.

Lit.: Klu. Zbr., 98-99; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 226 i 250; SG, I, 898-899; Skor., 30.

DESZKOWICE - wieś w gm. Sułów.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy pochodzi z 1398 r. Już wówczas należała ona do włości szczebrzeskiej Dymitra z Goraja. Dalsze losy podobne, jak i reszty całej włości (patrz „Szczepieszyn”). W 1578 wieś posiadała 19, 25 łana (224, 4 ha) gruntów uprawnych. Według rejestru poborowego z 1589 r. istniały, tu: karczma oraz młyn, staw i folwark.

Wg spisu ludności z 1827 r. liczyła 101 domów i 612 Mieszkańców. W tym czasie w jej obrębie znajdowało się 12 małych jezior-stawów, o łącznej powierzchni 23 ha.

Wkrótce po carskim ukazie uwłaszczeniowym z 1864 r. doszło do zaburzeń wśród chłopów deszkowickich na tle sporów o serwituty w lasach ordynackich. Wbrew stanowisku administracji Ordynacji Zamojskiej, chłopci masowo wywozili drzewo z lasów ordynackich w kluczu starozamojskim. Ściągnięta straż leśna Ordynacji nie mogła sobie z nimi poradzić, toteż interweniowało wojsko z Zamościa i Szczepieszyna. Opór chłopów został złamany siłą i groźbą egzekucji wojskowej.

W niepodległej Polsce Deszkowice nadal zaliczały się do wsi dużych. Spis powszechny z 1921 r. wykazywał bowiem 252 domy oraz 1. 506 mieszkańców, w tym 19 Żydów i 13 greko-unitów. Dnia 10 lipca 1943 r. wieś została wysiedlona przez Niemców.

Lit.: Klu. Zbr., 84; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 200; Ruch ludowy, 30; SG, II, 9; Skor, 127; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej.

DĘBOWIEC - wieś w gm. Skierbieszów.

Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z roku 1564, kiedy była własnością Udryckich, będących boczną gałęzią rodu Sitańskich. W tymże samym roku, łącznie z Udryczami, wieś posiadała 9 łanów (151, 2 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. znajdowało się tu 56 domów z 280 mieszkańcami. Spis z roku 1921 wykazywał natomiast 130 domów oraz 831 mieszkańców, w tym 18 Żydów i 30 Ukraińców. Podczas okupacji hitlerowskiej niemiecki Wykaz urzędowy... z 1. III. 1943 r. mówił o 885 mieszkańcach wsi Dębowiec i zaledwie 19 mieszkańcach Kolonii Dębowiec.

W okresie międzywojennym (a także w czasie okupacji) wieś znajdowała się w granicach gm. Stary Zamość.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 224; SG, II, 26; Skor., 126; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 32.

DŁUŻNIÓW - wieś w gm. Dołhobyczów.

Pierwsza wiadomość pochodzi z 1423 r. Wówczas wieś należała do Mikołaja Łażniewskiego Wojskiego bełskiego, od posiadanej wsi czasem zwącego się Dłużniewskim. W 1564 było tu 4, 5 łana (75, 6 ha) gruntów uprawnych. W roku 1572 do Jana Łażniewskiego, który wstawiał się u J. Zamoyskiego, ówczesnego sekretarza królewskiego, o królewskie pozwolenie na odstąpienie przez Andrzeja Morzyckiego wójtostwa mostowskiego Ruszkowskiemu.

W końcu XIX stulecia wieś liczyła 404 mieszkańców, w tym 308 prawosławnych (unitów), 89 katolików i 7 Żydów. Wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. sokalskim woj. lwowskiego) znajdowało się tu 109 domów z 570 mieszkańcami, w tym 19 Żydami i aż 444 Ukraińcami.

Zab.: Zachowała się dawna drewniana cerkiew z dzwonnica z 1882 r, odnawiana tuż przed 1939 rokiem. Dziś jako kościół katolicki.

Lit.: AJZ, I, 12-13; Górak, Cerkwie, 12-13; Kat. Zab., z. IV, 5; Pol. XVI w, VII, cz. 1, 213 i 245; SG, II, 42; Skor. XIII, 45.

DOBROMIERZYCE - wieś w gm. Hrubieszów.

Wieś założona w połowie XV stulecia (pierwsza wzmianka pochodzi z 1454 roku). Należała ona do rodu Skorutów z Mołodiatycz, jednego z nielicznych rdzennie ruskich rodów szlacheckich, posiadających na tym obszarze dobra ziemskie. W 1515 r. do Olechny Skoruty. W 1578 posiadała 8, 5 łana (142, 8 ha) gruntów uprawnych.

Wedle spisu z 1827 r. wieś liczyła 44 domy, zamieszkałe przez 257 mieszkańców. W świetle spisu powszechnego z roku 1921 widzimy, iż liczba mieszkańców się jeszcze zmniejszyła, gdyż mówi się tutaj o 24 domach oraz 190 mieszkańcach, w tym 7 Żydach i aż 159 Ukraińcach. W okresie międzywojennym Dobromierzyce należały do gm. Mołodiatyczne.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, II, 72; Skor., 33; Stamiński, Hrubieszów i okolice..., 15.

DOBUŻEK - wieś w gm. Łaszców.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś w 1466 r. W 1564 roku stanowiła ona własność tuczapskiej linii Łaszców. Do nich również w połowie XVII stulecia. W 1564 znajdowały się tu 4 łany (67, 2 ha) gruntów uprawnych. W XIX w. do Gembarzewskich, Pawłowskich, a od 1869 do Rakowskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 52 domy oraz 324 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 - 65 domów oraz 429 mieszkańców, w tej liczbie 16 Żydów i aż 335 Ukraińców. Dziewiętnastowieczny przekaz mówi o niej: „łaki włościańskie, położone po obu stronach rzeki Huczwi, błotniste, zaniedbane; ludność trudni się rybołówstwem i przemytem wódki z Galicji (...), moralność i oświata nader niskie, zamożność mała... ”

Zab.: Zachował się klasycystyczny murowany dwór z połowy XIX w., rozbudowany w 1926, odnowiony w 1975 r. Obecnie znajduje się tu szkoła. Wokoło zdewastowany park.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 5-6; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 212 i 241; SG, II, 91; Skor., 106.

DOŁHOBYCZÓW - obecnie siedziba gminy.

Po raz pierwszy wspomniana w 1430 r., kiedy księżęta bełscy nadali wieś Mikołajowi Kinikowi herbu Prawdzie, z ziemi płockiej, od którego przed 1437 rokiem zakupił ją Mikołaj Mnich, kanclerz mazowiecki i starosta bełski. W 1453 roku przejmują ją Rogalowie, do których należała jeszcze w końcu XVI wieku. W 1564 było tu 9 łanów (151, 2 ha) gruntów uprawnych. W XVIII stuleciu i jeszcze w 1846 r. właścicielami wsi byli Rastawieccy, zaś od r. 1870 żydowskiego pochodzenia, lecz silnie spolonizowany, bankier warszawski Mieczysław Epstein. W początkach XX wieku dobra dołhobyczowskie posiadał Stefan Świeżawski.

Podczas silnych zaburzeń społecznych (na tle głównie serwitutowym) wiosną 1907 r. miejscowi chłopci zniszczyli zasiewy w majątku Świeżawskiego. W tłumieniu zajść musiało interweniować wojsko carskie, a główni przywódcy buntu zostali aresztowani.

Wedle spisu ludności z 1827 r. wieś liczyła 112 domów z 701 mieszkańcami; natomiast spis z r. 1921 wykazywał tu już 180 domów oraz 980 mieszkańców, w tym 99 Żydów i aż 566 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Dołhobyczów był, siedzibą gminy, o obszarze 8. 893 ha i o 6. 502 ludności. Administracyjnie przynależała ona do ówczesnego pow. hrubieszowskiego. W r. 1879 funkcjonował tu browar.

Zab.: Zachowało się kilka cennych zabytków architektury. Najznaczniejszym jest klasycystyczny pałac Rastawieckich, w 1837 rozbudowany przez Edwarda Rastawieckiego z dodaniem galem i dwóch oficyn neoklasycystycznych. Spalony podczas ostatniej wojny, później pozostawiony w ruinie. Obecnie w odbudowie. Innym zabytkiem, już o wiele młodszym, jest neogotycki kościół murowany z 1911/14 r. W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew, wzmiankowana w 1778 roku.

Lit.: Janeczek, 87 i 335; Kat. Zab., z. IV, 5-6; Pol. XVI w., VII, 215 i 246; Ruch ludowy, 45; SG, II, 106-107; Skor., 29.

DOMANIŻ - wieś w gm. Łaszczów.

W 1397 r. dziedzicem wsi wymieniany jest niejaki Jaśko, najprawdopodobniej przybysz z Mazowsza. W tymże roku jest on współfundatorem kościoła w sąsiednim Małoniżu, któremu nadał pola „in Tharnkow” pod Pukarzowem oraz łąki wokół tych pól.

W 1478 wieś należała do rodu Łaszczów z Tuczap, którzy w 1549 r. na jej gruntach lokowali miasteczko Łaszczów (początkowo pod nazwą Prawda). Przez następne stulecia Domaniż stanowił przedmieście Łaszczowa. W 1564 r. wieś posiadała 4 łany (67, 2 ha) gruntów Uprawnych. Do rodu Łaszczów dobra te należały aż do 1748, kiedy to przeszły w ręce Wielkiego magnata kresowego - Franciszka Salezego Potockiego.

Spis z 1827 r. wykazywał tu 53 domy i 267 mieszkańców, zaś w świetle spisu z 1921 r. Wieś liczyła 61 domów z 445 mieszkańcami, z tego 177 Ukraińcami.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 211 j 242; SG, II, 113; Skor., 107; Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa, 20.

DROHICZANY - wieś w gm. Uchanie

W roku 1564 wieś była gniazdem ówczasnie wiele znaczącego rodu Drohiczańskich, posiadającego w tych ziemiach spore majątności. Jednakowoż pierwszą wzmiankę o niej (pod nazwą Drogiczyn) czytamy już pod rokiem 1416. W okresie staropolskim wieś ta położona była w ówczesnym powiecie chełmskim. Wg rejestru z 1578 r. posiadała 7, 5 łana (126 ha) gruntów uprawnych.

Spis ludności z 1827 r. wykazywał, iż wieś liczyła wówczas 22 domy i 120 mieszkańców. Natomiast spis ludności w niepodległej już Polsce, z 1921 r., mówił już o 79 domach oraz 477 mieszkańcach, w tym 8 Żydów i 16 Ukraińców. W tym czasie Drohiczany przynależały administracyjnie do gminy Jarosławiec pow. hrubieszowskiego.

Podczas okupacji hitlerowskiej w początkach 1943 roku wieś została wysiedlona wraz z sąsiednimi Gliniskami Jarosławcem i Uchaniami.

Lit.: Klu. Zbr., 99-100; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 184; SG, II, 148-149; Skor., 31.

DUB - wieś w gm. Komarów.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana pod rokiem 1463, kiedy należała do kniazia Aleksandra Sanguszkowicza z Dubu, brata (?) kniazia Janusza z Kra(o)śniczyna. W następnym stuleciu i w początkach XVII w. należała do Drohiczańskich- Dubieńskich, zaś od pierwszej połowy XVII w. Do 1729 roku do margrabiów Myszkowskich z Mirowa i Pińczowa. W 1629 r. istniała tu drewniana cerkiew unicka. W roku 1839 wieś stanowiła własność Michała Głogowskiego, zaś w 1846 - rodu Dobrzelewskich, a następnie Edwarda Kos(s)eckiego.

Wg spisu z 1827 r. były tu 94 domy z 721 mieszkańcami. Natomiast spis powszechny z 1921 r. mówił o 100 domach i zaledwie 575 mieszkańcach, w tej liczbie 19 Żydach i 112 Ukraińcach. W tym ostatnim roku (jak i przez cały okres międzywojenny) wieś przynależała do gm. Kotlice pow. tomaszowskiego.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez Niemców. Ludność polską wywieziono do obozu w Zamościu, a pozostałe po niej gospodarstwa nasiedlono Niemcami z Rumunii i Bułgarii. W następnych miesiącach polskie oddziały partyzanckie organizowały odwetowe wyprawy na kolonistów niemieckich, niestety, bez większego istotnego sukcesu.

Zab.: Pierwszy tutejszy drewniany kościół powstał przed 1543 r. (parafia od 1544) z fundacji dziedzica Dobrogosta Drohiczańskiego; od 1560 mieścił się tu zbór kalwiński. Na jego miejscu ok. 1626 pobudowano nowy kościół, wystawiony przez Myszkowskich, w 1648 spalony przez Kozaków. Trzeci, także drewniany, kościół wybudowano w 1667/70 r., natomiast czwarty, obecny, zbudowano przed 1778, także jako drewniany. Przy nim, współczesna mu, drewniana dzwonnica. Z innych zabytków wymieńmy kapliczkę z II połowy XVIII w. przy drodze do Niewirkowa oraz resztki parku i czworaki dworskie, pozostałość po zniszczonym dworze szlacheckim. Niedługo była tu również cerkiew z 1691 r., fundacji Adama Kazimierza Myszkowskiego.

Lit.: Górak, Kościoły, 46-48; Kat. Zab., z. XVII, 6-9; Klu. Zbr, 93; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 184; SG, II, 185; Skor., 105.

DUTRÓW - wieś w gm. Telatyn. Niegdyś zwana Dojutrów.

Wzmiankowana w 1411 r. w łacińskiej parafii w Nabrożu. W 1564 w części należała do Turkowickich. W tym samym roku wieś posiadała 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych. Od ok. 1820 r. własność Wysoczańskich.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 43 domy oraz 229 mieszkańców. Dziewiętnastowieczny przekaz mówi o niej następująco: „Zajęcie ludności rolnicze, przemysłu żadnego, z wyjątkiem kontrabandy (przemytu), którą po większej części się zajmują”. Na przełomie XIX i XX w. istniała we wsi drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 213 i 241; SG, II, 232-233.

DYNISKA - wieś w gm. Ulhówek. Niegdyś zwana Deniska.

Pierwsza wzmianka o wsi pojawia się pod rokiem 1449. W 1460 r. należała ona do Mikuły Nosa z Denisk i Nowosiedlec, natomiast w 1496 do Iwaszki Nosa. W 1564 r. były tu 3 części, o łącznej powierzchni 4 łańów (67, 2 ha) gruntów uprawnych. W 1594 własność Melchiora Gdeszyńskiego. Na przełomie XVIII i XIX w. do Dzierzków, zaś w II połowie XIX w. do Skolimowskich.

W świetle spisu ludności z 1880 r. wieś liczyła 652 mieszkańców, w tym 470 prawosławnych (unitów), 117 katolików i aż 65 Żydów. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał 153 domy oraz 818 mieszkańców, w tym 33 Żydów i aż 684 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Dyniska przynależały administracyjnie do woj. lwowskiego. Także podczas wojny nie wchodziły do Lubelszczyzny, lecz do okupacyjnego tzw. Dystryktu Galicja.

Zab.: Jest tu dawna murowana cerkiew (od 1947 kościół katolicki) z 1801 roku, ufundowana przez Anielę z hrabiów Krasickich Dzierzkową w miejsce poprzedniej drewnianej z 1766 r. Remontowana w 1943/44 r.

Lit.: Górak, Cerkwie, 22-23; Janeczek, 364; Kat. Zab., z. XVII, 9-10; Pol. XVI w., VII, 207 i 244; SG, II, 255; Skor. XIII, 35.

DZIEKANÓW - wieś w gm. Hrubieszów. Niegdyś zwana Diakonów.

Pierwsza wzmianka o niej pochodzi z 1400 roku. W XVI- XVIII stuleciu wchodziła w skład starostwa hrubieszowskiego. Lustracja 1564 r. mówiła o istnieniu we wsi cerkwi, folwarku, młyna i karczmy. Dochód z wsi wynosił wówczas 49 zł 18 gr. Na 4 łanach (67, 2 ha) gruntów pracowało 16 kmieci. Wg lustracji z 1661/65 r. istniał tu młyn ze stawem.

W 1800r. wieś zakupił Stanisław Staszic, następnie darowując ją Towarzystwu Rolniczemu Hrubieszowskiemu. Diakonów był odtąd jego ośrodkiem.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 52 domy oraz 397 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. - 68 domów oraz 529 mieszkańców, w tym 288 Ukraińców. W okresie międzywojennym (w latach 1919-32) Dziekanów był siedzibą gminy, zajmującej obszar 7. 285 ha i o ludności 5. 121 osób. W wyniku reformy administracyjnej z 1932 r. Gminę zlikwidowano, a jej obszar włączono do gm. Hrubieszów.

Zab.: Zachowały się fundamenty i piwnice dworu Staszica z pocz. XIX w. Nadto murowana kaplica baronów Grotthusów, dziedzicznych prezesów Tow. Rolniczego, z połowy XIX wieku. W końcu XIX stulecia istniała tu drewniana cerkiew sprzed 1769 roku.

Lit.: Kat. Zab., z. IV, 10; Lustracja woj. ruskiego 1661/65 roku, 288-289; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 230 i 252; Ruch ludowy, 65; SG, II, 238; Skor., 30; Żereła, III, 107.

DZIERAŻNIA - wieś w gm. Krynice.

W 1435 r. wieś owa należała do Andrzeja Łabuńskiego herbu Zagłoba (?). W 1531 roku natomiast należała do rodu Dzierąży(e)ńskich, w których władaniu była aż do ok. 1639 roku, kiedy przejęli ją Kluszowscy; choć ponoć w 1577 do szlachcica Józefa, Passyńskiego, który toczył spory z J. Zamoyskim w sąsiednich Śniatyczach i wsiach starostwa bełskiego. W 1586 do Aleksego „de Dzierążnia”, woźnego sądowego bełskiego.

W XVIII w. po Kluszowskich właścicielami wsi stali się Węglińscy, a w końcu tego stulecia - ród Debolich. Jeszcze w 1845 do Ignacego Deboli; ale już w 1846 r. do Michała Głogowskiego. W drugiej połowie XIX w. dobra dzierążyńskie należały do Jana Rudnickiego, następnie do Gumińskich.

Rejestr 1564 r. wykazywał we wsi 5 części szlacheckich na 13, 5 łana (227, 8 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. w Dzierążni i Budach Dzierążyńskich łącznie było 29 domów i 470 domów. Natomiast spis powszechny z 1921 r. w samej Dzierążni wykazywał już 101 domów oraz 578 mieszkańców, w tym 10 Żydów.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. w pobliżu wsi toczyły się boje z Niemcami jednostek Frontów Środkowego i Północnego.

28. I. 1943 r. z okupantami niemieckimi walczył tu oddział AK „Azji” (Cz. Aborowicza). 27-29. I. t. r., w odwet za odbicie więźniów przez partyzantów, hitlerowcy dokonali we wsi krwawej pacyfikacji, zabijając 62 osoby (w tym kobiety i dzieci), a w sąsiedniej Hucie i Budach Dzierążyńskich wymordowano 59 osób. W lipcu 1943 wieś ostatecznie wysiedlono, wywożąc ludność do Zamojskiego i Biłgorajskiego, a opuszczone gospodarstwa nasiedlono Niemcami z Besarabii i volksdeutschami.

Zab.: Pierwszy tutejszy drewniany kościół powstał przed 1537 r. (wtedy parafia) z fundacji Dzierążyńskich, do 1640 użytkowany jako zbór kalwiński. Drugi kościół na miejscu poprzedniego powstał ok. 1639 r. z fundacji Andrzeja Kluszowskiego. W 1648 spalony przez Kozaków, wkrótce odbudowany. Trzeci, obecny, zbudowany w 1769/74 przez Antoniego Węglińskiego pisarza ziemskiego bełskiego. Częściowo spalony w 1817 i 1902, został w 1905, r. odbudowany i rozbudowany. Przy kościele klasycystyczna dzwonnica murowana z ok. 1817. Pałac Gumińskich zbudowany został ok. 1880 r. na miejscu dworu z XVIII wieku. Inny dwór z parkiem z końca XVIII w.

Lit.: Głowacki, 204; Janeczek, 351; Kalendarium BCh, 52, 53, 54; Kat. Zab., z. XVII, 10-12; Klu. Zbr., 93; Pol. XVI w., VII, 224 i 251; SG, II, 275-276; Skor., 106; Zbrodnie hitl., 448-449.

FRAMPOL - osada, obecnie siedziba gminy.

Wieś osadzona została w 1705 r. przez hrabiego Franciszka Butlera, od którego imienia przyjęła nazwę (wg Górnika od imienia żony założyciela miasta - Franciszki Butlerowej). W ok. 1736 r. (wg innych danych dopiero w 1773 r. z inicjatywy Ignacego Wiśłowskiego) stała się miastem za sprawą Marka Antoniego Butlera, bratanka założyciela Wsi. Nowe miasteczko otrzymało nazwę Franopole (Frampole). Przywilej króla Augusta III Sasa nadawał mu 5 jarmarków rocznie oraz cotygodniowe targi w niedziele.

Przed 1773 r. Frampol znalazł się w posiadaniu Ignacego (Jana) Wiśłowskiego, męża Anny wnuczki M. A. Butlera, dziedziczki dóbr radzieckich. W połowie XIX stulecia, po Antonim i Karolu Wiśłowskich (Wiśłockich), przeszedł na własność T. Niemirowskiego. W 1780 r. istniało w mieście 130 domów drewnianych. W tym czasie było ono sporym ośrodkiem tkactwa, znanym ze słynnego ówczesnie płótna frampolskiego.

W 1869 r. Frampol stracił swe prawa miejskie i spadł do rzędu osady. Nigdy zresztą nie zaliczał się do miejscowości zbyt wielkich. Kolejne spisy wykazywały bowiem: spis z 1827 roku - 654 mieszkańców w 121 wyłącznie drewnianych domach, spis z 1856/57 r. - 1. 483 mieszkańców (w tym 659 Żydów) z 236 wyłącznie drewnianymi domami, spis z 1887 r. 2. 071 mieszkańców (w tym 1. 026 Żydów) w 2 murowanych i 218 drewnianych domach, zaś spis powszechny z 1921 r. mówił o 2. 720 mieszkańcach, a w tej liczbie 1. 465 Żydach. W końcu XIX stulecia osada liczyła 11 drobnych sklepów i kramików, 12 niebrukowanych ulic. Ludność chrześcijańska (polska i ukraińska) zajmowała się rolnictwem, tkactwem, garncarstwem i szewstwem, natomiast Żydzi - jak zwykle - handlem.

W okresie międzywojennym Frampol był siedzibą gminy, zajmującej obszar 9. 216 ha i o ludności 10. 138 osób (dane z 1921 r.). Początkowo gmina przynależała administracyjnie do pow. zamojskiego, lecz po reformie z r. 1932 znalazła się w pow. biłgorajskim.

13 września 1939 r. osada stała się obiektem ćwiczebnym dla lotnictwa hitlerowskiego (zniszczono ok. 60 % budynków).

Podczas okupacji hitlerowcy wymordowali wszystkich miejscowych Żydów, a w lipcu 1943 r. dokonali wysiedlenia pozostałej ludności polskiej.

Okupowana osada stała się celem kilku akcji partyzanckich. M. in. w kwietniu 1943 r. oddział BCh „Łedy” (T. Szelağa) zniszczył miejscową mleczarnię i magazyny spółdzielni. 22 lipca 1944 r. Frampol został opanowany przez tutejsze placówki AK i BCh pod dowództwem „Doliny”.

Cechą charakterystyczną miejscowości, obok praktycznie wyłącznie drewnianej zabudowy, są zewnętrzne ulice stodołne oraz niezwykle regularny układ przestrzenny.

Zab.: Miejskowy murowany kościół zbudowany został w roku 1873/78 na miejscu poprzedniego drewnianego z 1740 roku, ufundowanego przez hrabiego Józefa Butlera. W tym samym czasie (przed 1878) zbudowano tu synagogę dla licznych tutejszych Żydów.

Lit.: Głowacki, 141-143, 152-154; Górnika, Miasta i miasteczka..., 31-34; Kalendarium BCh, 163, 165, 166; Kat. Zab., z. III, 6-7; SG, II, 400-401; Skor., 122; Verdmon,

52-53.

GDESZYN - wieś w gm. Miączyn. Niegdyś często zwana Gdaszyn.

Po raz pierwszy wzmiankowana w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1424 r. wieś należała do Stefana Góździa ze Żdzar w ziemi płockiej, którego potomkowie już zwali się Gdeszyńskimi. W 1456 do Jana Góździa chorążego bełskiego, następnie do Wignanda (Wydźgi) Góździa, piszącego się również Gdeszyńskim. W 1578 wieś posiadała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych. W 1580 w rękę Jana Góździa-Gdeszyńskiego, natomiast w II poł. XVII w. i w 1703 r. do Sarbiewskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 67 domostw i 421 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. już tylko 51 domów i 400 mieszkańców, w tym zaledwie 8 Ukraińców.

Podczas okupacji, w 1943 r., hitlerowcy zorganizowali 2 pacyfikacje wsi pod pretekstem pomocy partyzantom. Ogółem zabili ok. 50 osób i spalili ok. 120 gospodarstw.

Zab.: Pierwsza cerkiew powstała w 1671 r. z fundacji Sarbiewskich; druga na miejsce poprzedniej w I połowie XIX w. Trzecia zaś - obecna - drewniana cerkiew z 1896 r., w 1921 zamieniona została na kościół rzym. -katolicki. Pierwszy miejscowy kościół katol. powstał już w 1531 roku z fundacji dziedziców Gdeszyńskich.

Lit.: Górak, Cerkwie, 47-48; Janeczek, 339; Kat. Zab., z. IV, 10-11; Pol. XVI w., VII, 225 i 251; SG, II, 532; Skor., 33; Stankowa, Z dziejów..., 27; Zbrodnie hitl., 462-463.

GIEŁCZEW - wieś w gm. Wysokie. Początkowo zwana Giełczwica.

W połowie XV stulecia należała do Jakuba Giełczewskiego (Giełczwickiego), a następnie Stanisława i Jana Giełczewskich. Spis roku 1531 wykazywał tu części Jakuba Brzostowskiego (2, 5 łana), Pawła i Tomasza Pełków (razem 2, 5 łana) oraz Mikołaja Pszonki (2 łany). Wieś odnotowano wówczas w parafii krzczonowskiej, mimo że inne źródła umieszczają ją wśród wsi parafii Targowiska. W II poł. XVI wieku znajdują się tu części dóbr Pszonków, Taszewskich i Katarbskich. Również w 1676 r. rejestr pogłównego wymienia 3 części wyżej wymienionych rodów. W 1827 r. wieś liczyła 106 domów oraz 812, mieszkańców. W 1905 r. miejscowy folwark dzierżawiony był przez J. Kucharskiego.

Wieś zaliczała się dużych. Wg spisu ludności z 1827 r. liczyła bowiem 106 domów i 812 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. aż 309 domów oraz 2. 008 mieszkańców, w tym 19 Żydów.

Kościół drewniany wzniesiono tu w 1956 r., powiększając w tym celu rok wcześniej zbudowaną kaplicę.

Lit.: Górak, Kościoły, 73-74; Pol. XVI w., III, 353 i 44a; SG, II, 553; Skor., 52; Sochacka, Własność ziemska..., 101.

GOŁĘBIE - wieś w gm. Dołhobyczów. Dawniej (jeszcze podczas ostatniej Wojny) zwana Hołubię.

W 1485 r. wieś należała do Jana Uhrynowskiego z Uhrynowa, ostatniego z bełskiej linii rodu. Natomiast w 1488 i 1491 już do Mikołaja Zbrożka Wojskiego bełskiego. W 1564 roku w posiadaniu Żórawińskich; miała wówczas 9 łanów (151, 2 ha) gruntów uprawnych. W początkach XIX stulecia własność rodu Jeżewskich, natomiast w II połowie tegoż wieku do Swieżawskich.

Spis powszechny z 1921 roku wykazywał we wsi 138 domów oraz 689 mieszkańców, w tym 20 Żydów i aż 594 Ukraińców.

Podczas okupacji wieś opanowana była przez nacjonalistów ukraińskich. Znajdował się tu posterunek ukraińskiej policji. W kwietniu 1943 r. próbował go zniszczyć oddział BCh „Rysia”, jednak akcja nie powiodła się wskutek przybycia przeważających sił ukraińskich zza Bugu.

Zab.: Zachowany dwór Jeżewskich z I połowy XIX wieku. W początkach XX w. istniała tu drewniana cerkiew z 1776 r.

Lit.: Kalendarium BCh, 64; Janeczek, 332-333; Pol. XVI w., VII, 215 i 245; SG, III, 113; Skor., 29.

GORAJ - osada, obecnie siedziba gminy.

Ponoć już w XIII w. istniał tu gród na wzgórzu, o czym wspominają współczesne latopisy ruskie. Do dziś jeszcze widoczne są szczątki wałów ziemnych.

Najprawdopodobniej ok. 1373 r. (wg S. Arnolda jeszcze za panowania króla Kazimierza Wielkiego) Goraj znalazł się w zarządzie podskarbiego Dymitra z Klecia, z ramienia królowej Elżbiety Łokietkówny, namiestniczki Królestwa Polskiego, Natomiast w 1377 r. król Ludwik Węgierski nadał Dymitrowi, już w dziedziczną własność, „gród Goraj czyli Łada”; wsie Łada, Radzięcin, Chrzanów, Zwoła, Kocudza, Biała, Branew i Zdziłowice. Odtąd pisał się on „z Goraja” („de Goray „) a jego potomkowie Gorayskimi.

Za staraniem Gorayskich w 1398 lub 1405 r., Goraj stał się miastem, którym pozostawał aż do r. 1869. W 1405, w wyniku działu dóbr pozostałych po niedawno zmarłym Dymitrze, jego bratankom - Aleksandrowi, Andrzejowi, Mikołajowi i Prokopowi, dziedzicom ze Stojanic, przypadł Goraj z wsiami Łada i Radzięcin. W posiadaniu ich potomków pozostał do 1508 r., a następnie przeszedł jako posag w ręce Mikołaja Firleja wojewody lubelskiego, który w 1517 sprzedał go Wiktorynowi Sienieńskiemu. W 1540 r. od Sienieńskich miasto Goraj wraz z całą Włością odkupił Andrzej Górka. Na przełomie XVI i XVII stulecia, po nabyciu go przez Zamoyskich, miasto stało się częścią nowozałożonej Ordynacji Zamojskiej, w składzie której pozostawał do XIX w., stale pełniąc funkcję ośrodka sporego klucza dóbr. Mając zabudowę prawie wyłącznie drewnianą, podobnie jak i zdecydowana Większość dawnych polskich miasteczek, Goraj często ulegał groźnym pożarom (m. in. w 1561 i 1780 roku).

Goraj nigdy nie zaliczał się do zbyt dużych miast. Kolejne spisy ludności wykazywały: 293 domy wyłącznie drewniane (1787 r.), 1 dom murowany i 330 drewnianych oraz 1. 817 mieszkańców (1827 r.), 2 murowane (kościół i synagoga) i 265 drewnianych domów oraz 2. 226 mieszkańców, w tym 534 Żydów. (1886/87 r.), zaś spis z roku 1921 r. mówił o 2. 331 mieszkańcach, a w tej liczbie 394 Żydów.

Było to miasteczko o charakterze rzemieślniczym. Występowali tu tkacze, kuśnierze, szewcy, sukiennicy niemieccy (w 1861 r. posiadający tu aż 25 warsztatów).

W okresie międzywojennym osada pełniła rolę siedziby gminy o obszarze 7. 094 ha i o ludności 6. 612 osób.

Podczas okupacji hitlerowskiej, w początkach 1941 r., miejscowa komórka Związku Walki Zbrojnej została rozbита w wyniku licznych aresztowań przeprowadzonych przez Gestapo. We wrześniu 1942 r. okupanci wywieźli stąd 100 osób do obozów, zaś w lipcu 1943 r. dokonano wysiedlenia części osady, osadzając tu usuniętą ludność polską z Hrubieszowskiego. W lipcu 1944 r. uciekający Niemcy podpalili część wsi.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany pochodził z roku 1379, spalił się w II poł. XV w. Na jego miejscu dopiero w 1779/82 zbudowano następny, tym razem murowany, stojący do dziś.

Lit.: S. Arnold, Dymitr z Goraja...; Iskrzycki, 1; Kat. Zab. z. III, 7-10; Klu. Zbr., 89; Pol. XVI w., III, 355 i 21a; SG, II, 691- 692; Skor., 123; Staroż. Pol., II, 1155-1157; Verdmon, 58.

GORAJEC - wieś w gm. Radecznicza.

W 1445 r. występuje w akcie działu dóbr, dokonanego między braćmi Latyczyńskimi. W ręku rodu Latyczyńskich do początku XVII w., kiedy przechodzi na własność Zamoyskich i zostaje włączony do ordynacji, gdzie jest ośrodkiem klucza dóbr. W 1578 r. wieś posiadała aż 17, 5 łana (294 ha) gruntów uprawnych.

W dobie zamieszek wewnętrznych u kresu istnienia szlacheckiego buntu chłopów pańszczyźnianych. I tak w 1795 roku w niewyjaśnionych do końca okolicznościach spłonął tutejszy folwark. Z dymem poszło wówczas 7 budynków, wszystkie stodoły i obora. Żywcem upiekło się 180 sztuk bydła, spaleni uległy narzędzia gospodarskie. W czasie śledztwa, z zeznań naocznego świadka - młynarza Grygiela - wynikało, iż pożar ten spowodowany był umyślnie. Twierdził on bowiem, że gdy spostrzegł ogień i pośpieszył na ratunek, zauważył w pobliżu folwarku dwoje ludzi chyłkiem uciekających w przeciwnym kierunku. Osoby te, gdy tylko ujrzały młynarza, natychmiast skoczyły w rosnący w pobliżu jęczmień, znikając mu z oczu. Skrupulatne badania służby folwarcznej i przesłuchania licznych świadków nie ujawniły wprawdzie sprawcy, jednakowoż podejrzenia padły wówczas na miejscowego, opornego chłopca - Jana Kiełbasę, znanego w okolicy jako niechętnie słuchającego nakazów dworu, a który ostatnio za popełnioną kradzież siedział w więzieniu turobińskim. Po wyjściu z aresztu nie powrócił on bowiem do wsi, lecz ukrywał się u znajomego chłopca Kwapiszki z Latyczyna.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 152 domy i 941 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. (G. - Stara Wieś) - 211 domów oraz 1. 160 mieszkańców, w tym 52 Żydów.

W okresie międzywojennym aktywnym działaczem ruchu chłopskiego był Jan Grygiel - mieszkaniec wsi, późniejszy komendant obwodu biłgorajskiego Bch. 1 lipca 1943 r. wieś została częściowo wysiedlona przez Niemców.

Zab.: Zachowała się kapliczka przydrożna z XVII w., w postaci czworokątnego słupa o wysokości kilku metrów.

Lit.: Klu. Zbr., 82; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG, II, 692; Skor., 125.

GORZKÓW - obecnie siedziba gminy.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1359 r. z aktu granicznego ziem lubelskiej i chełmskiej (do której należała). Wzmiankowany jest tutaj niejaki Andrzej „de Goczkow”. W 1404 stanowiła własność Mikołaja Gorzkowskiego. W ręku jego potomków do 1669 roku, kiedy na własność przejęli ją Sobiescy (którzy już w 1644 posiadali część Gorzkowa), w 1689 roku czyniący z niej miasto, którym pozostawało do 1869 r. Wedle rejestru 1578 r. było tu 6, 25 łana (105 ha) gruntów uprawnych.

W II połowie XVIII stulecia miasteczko należało do rodu Darowskich-Weryha, następnie Błeszczyńskich, zaś od początku XX w. (do 1944) należało do Skawińskich.

Jako miasto Gorzków nigdy się nie rozwinął. Kolejne spisy ludności wykazywały tu: 3 domy murowane i 43 drewniane oraz 301 mieszkańców (w r. 1827), 4 domy murowane i 48 drewnianych oraz 705 mieszkańców, w tym 467 Żydów (1886/87 r), zaś w 1921 r. - 76 domów i 691 mieszkańcami, a w tej liczbie 434 Żydów.

Dziewiętnastowieczny przekaz mówił o osadzie: Ludność zawsze trudniła się rolnictwem tylko toteż przemysł i handel rozwinąć się nie mógł i dotąd Gorzków pozostał ubogą i brudną miejsciną...

W okresie międzywojennym Gorzków był siedzibą gminy, mającej obszar 10. 348 ha i 8. 468 ludności.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany powstał w 1404 roku z fundacji Mikołaja Gorzkowskiego. Został on w 1565 r. zniszczony przez różnowierców. Na jego miejscu zbudowano inny, murowany, z 1623 r., przez Stanisława Gorzkowskiego. Rozbudowany w 1885 r. Przy nim dzwonnica-brama z 1801 r.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 37-39; Kat. Zab., z. VIII, 12-14; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 193; SG, II, 731; Skor., 48; Verdmon, 58.

GOZDÓW - wieś w gm. Werbkowice. Dawniej zwana, Gozdowa lub Gozdawa. Nazwa pochodzi od „Gozdawy” - herbu założycieli i pierwszych Właścicieli wsi.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1439, kiedy już należała do Gózdziów-Gdeszyńskich. W 1458 r. do Stanisława Gózdzia. W II poł. XV stulecia dziedzicem jej był Wignand (Wydźga) Gózdź chorąży beński. W posiadaniu tegoż rodu wieś była i w wieku XVI. W 1580 do Jana Gózdzia. W 1846 r. do hrabiego Alojzego Poletyły.

Leżąca w enklawie hrubieszowskiej powiatu chełmskiego, miejscowość była miastem od 1548 r. 22 grudnia tegoż roku, za staraniem dziedzica Stanisława Gózdzia, otrzymała przywilej lokacyjny jako „oppidum noviter locatum” (miasto nowolokowane). Płaciło szos (podatek pogłówny) od 1563. W r. 1578 wymieniane jako „oppidulum” czyli „miasteczko”. W 1698 r. Gozdów miał ulec całkowitemu zniszczeniu i odtąd nigdy nie podniósł się z upadku. Nigdy więcej nie występuje też jako miasteczko.

Wg spisu z 1827 r. Gozdów liczył 50 domostw i 193 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. - 88 domów oraz 628 mieszkańców, w tym aż 489 Ukraińców.

W początkach XX stulecia zostały tu założone warsztaty kolejowe wobec zbudowania kolejki wąskotorowej, biegnącej przez Gozdów do Hrubieszowa.

Podczas okupacji hitlerowskiej wieś była kontrolowana przez nacjonalistów ukraińskich. W marcu 1944 r. żołnierze z ukraińskiej dywizji SS „Galizien” wymordowali tu ok. 30 osób, zaś bandy UPA jeszcze w tym samym roku zamordowali 20 kolejarzy.

W XIX w. istnieć tu miała drewniana cerkiew unicka, zniszczona podczas działań wojennych pierwszej wojny światowej.

Zab.: Jedynym istniejącym do dziś zabytkiem jest dawny dwór Ulanowskich z XIX w., który po ostatniej wojnie służył jako dom mieszkalny dla pracowników miejscowego POM-u.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 39-40; Lokacje, 257; Pol. XVI w., VII, 188, SG, II, 759-760; Skor., 34; Zbrodnie hitl., 464-465.

GÓRECKO KOŚCIELNE - wieś w gm. Józefów. Początkowo zwana Wolą Górecką.

Osadzona w 1582 r. we włości szczebrzeskiej Górków nad potokiem Strużka (dziś Szum). W jedenaście lat później, wraz z całą włością, przeszła w posiadanie rodu Zamoyskich. Włączona została podówczas do Ordynacji Zamojskiej i pozostała przy niej do XIX stulecia. W 1668 zostali tu osadzeni franciszkanie (stąd nazwa).

Wedle rejestru poborowego z 1589 r. w sąsiednim Górecku (Starym) istniały: mały staw i sadzawka, mały młyn, karczma, browar, winnica i maziarnia.

Wedle spisu z 1827 r. w obu Góreckach było 57 domów i 451 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. w G. Kościelnym było zaledwie 17 domów z 79 mieszkańcami, a w G. Starym -166 domów oraz 920 mieszkańców, w tym 5 Żydów i 2 Ukraińców.

W okresie międzywojennym obie wsie przynależały administracyjnie do gminy Aleksandrów pow. Zamojskiego. 25-26 września 1939 r. próbowała się tędy przedrzeć przez zaciskający się pierścień okrażenia niemieckiego 41 rezerwa DP gen. W. Piekarskiego. 27 września musiała skapitulować przed przeważającym wrogiem.

24 czerwca 1943 r. G. Kościelne i Stare zostały wysiedlone przez Niemców i nasiedlone ludnością ukraińską z pow. tomaszowskiego i hrubieszowskiego, która jednak (w obawie przed odwetem polskiego ruchu oporu) niedługo potem zbiegła (w G. Kościelnym już po kilku dniach). Na miejsce Ukraińców powrócili Polacy, których część zdołała ująć przez wysiedleniem, kryjąc się w lasach. W maju i 16 czerwca 1944 r., za pomoc udzielaną partyzantom, obie wsie zostały spacyfikowane przez hitlerowców (w G. Starym zamordowano 10 osób, w tym 3 dzieci).

Zab.: Drewniany kościół z 1768 r. z murowaną dzwonnica z ok. 1787 r. Stojący obok jeden z dębów ma ponoć liczyć ok. 900 lat. Drewniana kapliczka „Na Wodzie” na palach nad rzeczką Szumką z początku XX wieku, powstała na miejscu wcześniejszej, prawdopodobnie z 1648 roku. Modrzewiowa kapliczka koło kościoła pochodzi z XIX wieku.

Lit.: Głowacki, 151-153; Górak, Kościoły, 43-45; E. Ilcewicz, Górecko Kościelne zagubione sanktuarium św. Stanisława; Kat. Zab., z. III, 10-13; Klu. Zbr., 87-88; Z. Młynarski, Sanktuarium św. Stanisława biskupa; SG, II, 704; Skor., 5; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej; „Wit”, Zasadzka na Kałmuków pod Góreckiem Kościelnym, (w:) Wydawnictwo, III, 166-168; Zbrodnie hitl., 458.

GRABOWIEC - osada, obecnie siedziba gminy. Nazwa pochodzi od niegdyś licznie tu występujących lasów grabowych.

Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1268 r. z ruskich latopisów. Istniał tu wówczas ważny gród obronny na szlaku handlowym z Włodzimierza Wołyńskiego do Zawichostu, będący ośrodkiem włości-powiatu, administrowanego przez tzw. posadnika-wojewodę. Po r. 1366 Grabowiec znalazł się w granicach lennego wobec Polski księstwa bełskiego litewskich Narymuntowiczów; a następnie w latach 1388-1462 w ramach lennego księstwa bełskiego Piastów mazowieckich.

Miejscowy gród musiał być bardzo zniszczony w czasie wojen polsko-litewskich 1341/66, skoro książę Ziemowit IV, nowy pan Grabowca, postanowił w 1397 r. wznieść miasto od nowa („civitas de novo locata „), budując przy nim nowy zamek. Pierwszego miejscowego wójta Jana Goliana uposażył pobliską wsią Skomorochy i gruntem zwanym Piaskowiec. Roku 1447 księżęta bełscy ponownie obdarzyli Grabowiec przywilejem miejskim.

Po wymarciu bełsko-płockiej linii Piastów w 1462 r., miasto włączono bezpośrednio do Korony Król. Polskiego, czyniąc go stolicą powiatu i zarazem centrum ubogiego, kilkuwioskowego, starostwa grodowego, którym pozostawało niemal do końca istnienia szlacheckiej Rzeczypospolitej.

Relacja z XVI w. mówiła: „... miasto drzewiane w równinie a zamek na górze wysokiej, naturą i obroną miejsca niedostępny leży”.

W 1807 r. Grabowiec, wraz z wsiami dawniej należącymi do starostwa, został sprzedany przez zaborcze władze austriackie Feliksowi Radziejowskiemu.

Po zupełnym zniszczeniu miasteczka przez najazd tatarski w 1500 r., mimo licznych ponawianych przywilejów królewskich, z upadku podnieść się nie mogło. Zniszczenia wojenne potowy XVII stulecia spowodowały spadek liczby domów w mieście ze 107 do zaledwie 40, nie wspominając o wielkich stratach ludnościowych. Wielki pożar w 1814 r. zniszczył większą część miejscowości. Jednak miasteczko funkcjonowało, choć nie należało do znaczniejszych w regionie, w 1639 roku liczyło bowiem 130 domów i 794 mieszkańców; w 1827 były 253 domy i 1492 mieszkańców; w 1886/87 r. - 1 dom murowany i 184 drewniane z 2924 mieszkańcami, w tym 1460 Żydami, zaś wedle spisu z 1921 r. osada (prawa miejskie Grabowiec utracił po upadku Powstania Styczniowego) liczyła 339 domów oraz 2750 mieszkańców, a w tej liczbie 1721 Żydów i 209 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Grabowiec był siedzibą gminy o obszarze 6. 038 ha i o ludności wynoszącej 10. 480 osób.

Na przełomie stycznia i lutego 1943 r. nastąpiło wysiedlenie: usunięto ludność polską i nasiedlono Ukraińców z powiatu zamojskiego.

Zab.: Zamek grabowiecki z końca XIV w. po spaleniu w 1500 roku przez Tatarów, odbudowany został w 1655/58 przez starostę Stanisława Sarbiewskiego. Wkrótce potem zniszczony podczas walk doby wojny północnej, już przed 1765 r. popadł w ruinę, ostatni tutejszy starosta, Ludwik Wilga, mury rozebrał i wystawił z nich sobie budynki gospodarcze. W XIX wieku pozostały z zamku jedynie fundamenty. Górak jednak podaje, iż istniał on nadal, po I rozbiórce 1772 r. pełniąc funkcję więzienia. Rozebrany miał zostać dopiero przed 1819 rokiem przez F. Radziejowskiego. „Jeszcze w połowie XIX w. na górze sterczały szczątki zamczyska i resztki bram wjazdowych.

Pierwszy miejscowy kościół (zapewne drewniany) powstał w 1394 r.; na jego

miejscu zbudowano drugi w l. 1632/71. Po jego pożarze w 1814 r. zbudowano trzeci, współczesny, w 1855 roku. Jest on w stylu późnoklasycystycznym, murowany, z dzwonnica; rozbudowany w 1905 r.

Na przełomie XIX i XX w. istniały tu 2 synagogi dla około półtora tysiąca tutejszych Żydów (na 2800 wszystkich mieszkańców).

Pierwsza cerkiew istniała tu już w 1394 r. Kolejne cerkwie (najpewniej drewniane) szybko niszczały, toteż na ich miejsce wznoszono nowe. Ostatnia powstała w 1805 r. i rozebrana została w 1954 roku.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 40-43; M. Horn, Kryzys gospodarczy powiatowego miasteczka Grabowca w I poł. XVII w.; W. Jaroszyński, Siedem wieków Grabowca; tenże, Symbol Grabowca-Góra Zamkowa; Kat. Zab., z. IV, 11-12; Klu. Zbr, 98-99; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 223 i 227-228; SG, II, 776-777; Skor, 30; H. Stamirski, Z dziejów Grabowca; M. Stankowa, Z dziejów powiatu grabowieckiego; Staroż. Pol., II, 1192-1195; Verdmon, 62; K. Wróbel-Lipowa, Kultura materialna miast królewskich woj. bełskiego w XVIII w.

GRODYSŁAWICE - wieś w gm. Rachanie. W XV w. zwana Hradzislawice, w 1502 r. wymieniana już jako Grodzyslawycze.

W 1444 r. własność Jana Jeża z Markowa, od którego jeszcze w tymże roku kupił wieś Jan Kwaczała Nieborowski wojewoda bełski. W 1502 do Mikołaja Nieborowskiego. Zaś posiadaczami wsi w poł. XVI w. byli Drohiczańscy, od 1695 r. Czarnowscy, w poł. XVIII w. Rostkowscy, natomiast w I poł. XIX stulecia hrabiowie Fredrowie, a w końcu tegoż wieku - hrabiowie Szeptyccy. Według spisu poborowego 1564 r. było we wsi 7 łąnów (117, 6 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. zamieszkiwało tu 615 chłopów; natomiast wg spisu z 1921 r. wieś liczyła 127 domów oraz 673 mieszkańców, w tym 35 Żydów i aż 457 Ukraińców (w tym ostatnim roku należała do pow. tomaszowskiego).

Zab.: Dawna murowana cerkiew unicka z 1905 r., wzniesiona na miejscu poprzedniej, spalonej cerkwi drewnianej z 1744 roku; po 1944 użytkowana jako magazyn; w 1973 przejęta na kościół rzymsko-katolicki. Klasycystyczny dwór Fredrów z 1839 r., częściowo zburzony w 1930, obecnie to ruiny.

Lit.: Janeczek, 337; Kat. Zab., z. XVII, 12-13; SG, II, 836; Skor. 108.

GRÓDEK - wieś w gm. Jarczów.

W 1439 r. wieś należała do Prędoty, zaś w 1469 do Mikołaja, Wołczków. Po Wołczkach W XVI i XVII stuleciu znalazła się w rękach Łaszczów. W 1564 r. posiadała 4, 5 łana (75, 6 ha), natomiast sąsiednia Wola Gródecka 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. było tu 61 domów, zamieszkałych przez 520 chłopów. Spis z r. 1921 (wówczas do gm. Tomaszów) wykazywał we wsi 86 domów oraz 549 mieszkańców, w tym 14 Żydów i 41 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. okupanci hitlerowscy wysiedlili wieś, przesiedlając dotychczasowych mieszkańców do Biłgorajskiego a osadzając na ich miejsce Niemców rosyjskich znad Wołgi i z Jugosławii.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany został wystawiony w 1409/10 r. z fundacji Wołczka z Gródka, Wojciecha ze Szlatyna, Stefana z Woreszycy (Werszczycy), Stanisława z Typina i Mikołaja z Podhorzec. Zniszczony został w 1654 roku. Na jego miejsce wystawiono inny w 1666, również drewniany. Trzeci kościół drewniany zbudowano przed 1726 rokiem a czwarty - obecny, klasycystyczny, pochodzi z roku 1840/46. Przy kościele zabytkowa dzwonnica, współczesna ostatniemu z kościołów. Tutejszy murowany dwór szlachecki wzniesiono w XIX wieku.

Lit.: Janeczek, 353; Kat. Zab., z. XVII, 13-15; Klu. Zbr., 92; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, II, 817; Skor., 104.

GRÓDEK NADBUŻNY - wieś w gm. Hrubieszów.

Do dziś zachowały się ślady grodziska z VIII-IX w., którego najintensywniejszy rozwój występował w XI stuleciu. Według Długosza miał to być legendarny Wołyń, dający nazwę całej krainie na prawym brzegu górnego Bugu. Został on zrównany z ziemią przez najazd mongolski w 1240/41 roku.

Wieś po raz pierwszy wymieniona w akcie fundacyjnym króla Władysława Jagiełły z 1400 r., wystawionym dla nowozałożonego kościoła i parafii w Hrubieszowie. W II poł. XVI stulecia jej posiadaczami byli Łysakowscy, zaś w XVIII w. - Ciechowscy. Wedle rejestru 1578 r. wieś posiadała zaledwie 2, 5 łana (42 ha) gruntów uprawnych. W 1847 r. wieś ponoć należeć miała do Joanny Gródeckiej.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 52 domy i 353 mieszkańców; zaś wg spisu z 1921 r. - 79 domów oraz 486 mieszkańców, w tym 30 Żydów i aż 398 Ukraińców.

W końcu XIX w. istniała we wsi cerkiew pounicka z 1801 r. powstała na miejsce poprzedniej z 1725 r.

Lit.: W. Bender, E. Kierzkowska, Badania w Gródku Nadbużnym w pow. hrubieszowskim, „Sprawozdania Archeologiczne”, III: 1957, 169-187; K. Jażdżewski, Uwagi ogólne o osadzie neolitycznej w Gródku Nadbużnym w pow. hrubieszowskim (stanowisko 1C), „Archeologia Polski”, II: 1958, 279-286; Kat. Zab., z. IV, 12-13; Pol. XVI w, VII, cz. 1, 231 i 252; A. Poppe, Gród Wołyń. Z zagadnień osadnictwa wczesnośredniowiecznego na pograniczu polsko-ruskim, „Studia Wczesnośredniowieczne”, IV: 1958, 227-300; SG, II, 817; Skor., 32; H. Stamiński, Pow. Horodelski..., 35.

GRUSZKA DUŻA I MAŁA - wsie w gm. Nielisz. G. Duża zwana niegdyś G. Większą.

Po raz pierwszy wieś wspomniana w 1413 r. (jako Gruska). W 1456 r. jej część kupił Derśław Malicki z Malic. Już wówczas dziedzicami Gruszki byli Gruszeccy, niezbyt zamożna szlachta kresowa.

Według rejestru poborowego z 1578 r. w Gruszcze Większej występowało aż 14 części szlacheckich rodu Gruszeckich i innych (łącznie 12, 5 łana = 210 ha gruntów), natomiast w Gruszcze Małej - 3 części Gruszeckich.

Wg spisu z 1880 r. G. Duża liczyła 45 domów i 239 mieszkańców (w tym 11 prawosławnych i 3 Żydów), zaś G. Mała - 33 domy i 211 mieszkańców (w tym 2 Żydów). Natomiast spis ludności z 1921 r. wykazywał: w G. Dużej 69 domów z 415 mieszkańcami, zaś w G. Małej - 55 domów oraz 351 mieszkańców. W grudniu 1942 r. G. Duża została wysiedlona przez Niemców.

Lit.: Bon., VII, 142-146; Janeczek, 346; SG, II, 876; Skor., 124.

GUCIÓW - wieś w gm. Zwierzyniec.

Nie należy do zbyt starych, bowiem powstała najprawdopodobniej w II poł. XVIII stulecia. Od tego czasu aż uwłaszczenia w 1864 r. (a tutejszy folwark nawet do 1944) wieś należała do dóbr ordynackich klucza zwierzynieckiego.

Wg spisu ludności z 1880 r. znajdowały się tu 23 domy (w tym 2 folwarczne), zamieszkałe przez 169 osób. Natomiast spis z roku 1921 wykazywał we wsi (bez folwarku) 37 domów oraz 240 mieszkańców.

Zab.: Zachowały się ślady grodziska z IX-XI w., jednego z Grodów Czerwieńskich. Niedaleko wsi znajduje się zarośnięte lasem cmentarzysko kurhanowe z warstwą ciepłopalenia z VII-IX w., kultury Lędzian lub Wiślan. Według legendy na wzgórzu zwanym Monasterzysko miał powstać klasztor, na którego funkcjonowanie jednakże nie uzyskano zgody.

Lit.: R. Rogozińska, Sprawozdanie z badań kultury trzcinieckiej w Guciowie i Bondyrzu, pow. Zamość, w 1961 r., „Sprawozdania Archeologiczne”; XV: 1963, 84-91; SG, II, 902; Skor., 128.

GUZÓWKA - wieś w gm. Wysokie. Początkowo zwana Guzowa Wola.

Musiała powstać w II poł. XVI w., gdyż nie ma p niej mowy w rejestrach poborowych z 1564 r. Wymieniana jest natomiast w 1595 r., kiedy należała do włości turobińskiej, w tymże roku przejętej przez Jana Zamoyskiego i włączonej do niedawno utworzonej Ordynacji Zamojskiej. Tutejszy folwark w 1880 r. miał 90 morg (ok. 50 ha) ziemi uprawnej.

Wg spisu ludności z 1827 r. wieś liczyła 10 domów i 125 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał tu 31 domów oraz 202 mieszkańców we wsi, a także 6 domów ze 161 mieszkańcami w folwarku.

Zab.: Zachowała się oficyna dworska z XIX w.

Lit.: SG, II, 921; Skor., 52.

HAJOWNIKI - wieś w gm. Skierbieszów.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana pod rokiem 1525. Położona była wówczas w staropolskim powiecie chełmskim. W 1555 roku stanowiła własność znanego rodu Uchańskich ze Służewa, a następnie od 1590 ich spadkobierców - Daniłowiczów. W roku 1555 wieś, wraz z Sąsiednimi Wysokimi i Moszczonymi, przyłączono (na wniosek właściciela) do pow. grabowieckie go. W XIX stuleciu jej posiadaczami byli Kiełczewscy. W roku 1843 do Kornelego Malczewskiego. W 1578 r. były tu 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. liczyła 5 budynków dworskich, 34 domy chłopskie z 290 mieszkańcami w tym 166 prawosławnych, (unitów). Natomiast wg spisu z 1921 r. było tu 50 domów oraz 299 mieszkańców, w tym 11 Żydów i 154 Ukraińców. Wieś została wysiedlona w dniach 27-30 grudnia 1942 roku.

Lit.: Janeczek, 33; Klu. Zbr., 78; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 226; SG, III, 10; Skor., 125.

HAMERNIA - wieś w gm. Józefów.

Osadzona została w poł. XVIII w. w dobrach ordynackich. Nazwa wsi pochodzi od hamerni, czyli zakładu obróbki metali, wyrabiającego proste naczynia browarne i kuchenne. Mimo, iż wyroby były niskiej jakości, wyrób ich pochłaniał ogromne ilości drewna do opału. Toteż w r. 1790 zawieszono jej działalność, stwierdzając dosadnie: „... las zostanie w całości i więcej ludzie męczeni nie będą...”. Oprócz hamerni, od 1827 r. działała tu papiernia, zatrudniająca 47 robotników. Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 58 domów i 238 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. - 71 domów oraz 430 mieszkańców.

W roku 1943 (4 i 10 lutego) wieś była dwukrotnie pacyfikowana. Pierwszymi razem hitlerowcy zamordowali 3 osoby i spalili 4 gospodarstwa; drugim zaś razem 20 mężczyzn wywieziono do obozu w Zamościu. 4 lipca 1943 r. Niemcy wysiedlili stąd ludność polską i nasiedlili Ukraińcami, którzy uciekli stąd już po kilku dniach, obawiając się represji ze strony partyzantki polskiej.

Lit.: Klu. Zbr., 87-88; T. Pencak, Papiernia Ordynacji Zamojskiej w Hamernii; SG, III, 23; Skor. 8.

HONIATYCZE - wieś w gm. Werbkowice.

Wymieniana po raz pierwszy w 1472 r. w staropolskim powiecie grabowieckim. W 1564 należała do dość zamożnego rodu Łaszczów-Nieledewskich. Wedle rejestru z 1578 n było tu 4, 5 łana (75, 6 ha) gruntów uprawnych. Od 1749 właścicielami wsi byli Rulikowscy. Do nich należała jeszcze w 1846 r.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 31 domów i 241 mieszkańców, natomiast w 1880 r. już 62 domy z 451 mieszkańcami; zaś wg spisu z 1921 r. znajdowały się we wsi 92 domy oraz 478 mieszkańców, w tym 3 Żydów i 130 Ukraińców.

Drewniana cerkiew prawosławna z przełomu XIX i XX w., na miejscu poprzedniej z XVIII stulecia, uległa spaleni w roku 1922.

Obecny drewniany kościół katol. wzniesiono dopiero w 1956 roku w miejsce drewnianej kaplicy z 1923, spalonej w 1943 roku. W początkach XX w. istniały tu: dwór z folwarkiem, oraz cegielnia.

Lit.: Górak, Kościoły, 75-76; Pol. XVI w., VII, 226 i 250; SG, III, 119; Skor., 105.

HONIATYCZKI - wieś w gm. Werbkowice.

Wzmiankowana już w 1472 r. Należała wówczas do rodu Łaszczów. Do nich jeszcze w początkach XVII stulecia. W 1629 do Macieja Borzęckiego Wojskiego beńskiego. W 1578 r. było tu 2, 5 łana (42 ha) ziemi uprawnej. W XIX w. w rękach Świeżawskich (w 1880 do Wacława Świeżawskiego).

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 45 domów i 384 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r - 57 domów oraz 294 mieszkańców, w tym 11 Żydów i 175 Ukraińców.

Nocą z 14 na 15 czerwca 1944 r. nacjonałiści ukraińscy spacyfikowali wieś, zabijając 3 osoby oraz paląc wszystkie gospodarstwa. Pozostałą ludność polską zmuszono do pracy w gospodarstwach kolonistów niemieckich w sąsiednich wsiach.

Zab.: Pozostał dwór Świeżawskich z poł. XIX stulecia.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 226 i 250; SG, III, 119; Skor., 106; M. Stankowa, Z dziejów..., 13 i 26; Zbrodnie hitl., 466.

HOPKIE - wieś w gm. Łaszczów.

Po raz pierwszy wieś wymieniana w 1409 r. w łacińskiej parafii w Gródku. Wieś należała wówczas do Wołczka z Gródka natomiast w 1430 i 1469 do Mikołaja Wołczka, zaś w 1564 do Russianów. W tym ostatnim roku wieś posiadała 5 łanów (84 ha) gruntów uprawnych. W XIX stuleciu własność hrabiów Fredrów, tych samych, z których pochodził słynny Aleksander wielki komediopisarz.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 31 domów i 300 mieszkańców, w tym 111 katolików. Natomiast wg spisu z 1921 r. istniało tu 40 domów, zamieszkałych przez 269 osób, w tym 6 Żydów i 169 Ukraińców.

W okresie międzywojennym administracyjnie Hopkie przynależały do gm. Rachanie pow. Tomaszowskiego. W końcu XIX w. we wsi istniała drewniana cerkiew unicka.

Lit.: Janeczek, 353; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, III, 120; Skor., 108.

HORODŁO - osada, obecnie siedziba gminy. W przeszłości niekiedy jako Hrodło.

Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z 1287 r., kiedy księżę halicki Włodzimierz w swym testamencie zapisał żonie „sieło swoje Horodeł” wraz z ludźmi i mytem. W 1366 r. wraz z całą tzw. Rusią Czerwoną Horodło znalazło się pod panowaniem króla Kazimierza Wielkiego, choć oddane zostało w lenno litewskiemu księciu Jerzemu Narymuntowiczowi, do którego należało (z całą ziemią chełmską i bełską) do 1376 r. W czasie walk z Litwinami w 1377 Horodło zostało im odebrane przez wojska polsko - węgierskie pod wodzą Sędziwoja z Szubina. Kronikarz Janko z Czarnkowa w 1382 roku wymienia je jako jeden z najznacniejszych zamków na Rusi. W 6 lat później król Władysław Jagiełło nadał go swemu szwagrowi - księciu Ziemowitowi IV Mazowieckiemu, choć w 1413 r. Horodło odbiera wielki księżę litewski Witold i włada nim do swej śmierci w 1430 r. W czasie rychło wybuchłej wojny ze Świdrygiełłą zostaje zniszczone i jako takie powraca do posiadłości książąt bełsko-płockich.

Miastem Horodło było w latach 1454 -1869. W 1413 właśnie tu zawarto powtórna unię Polski z Litwą, będącą wyrazem sukcesu Litwy i wielkiego księcia Witolda, który uchronił swe władztwo przed bezpośrednim włączeniem do Korony, wbrew intencjom panów polskich. Od 1462 aż do upadku szlacheckiej Rzeczypospolitej miasto było siedzibą starostwa grodowego i powiatu, należącego do województwa bełskiego. Królewszczyzna horodelska obejmowała kilka pobliskich wsi, głównie na prawym brzegu Bugu. Po roku 1588 jej część wyodrębniono w niegrodowe starostwo dubieńskie (od Dubienki nad Bugiem).

W latach 1500-1526 miasto o przeważnie drewnianej zabudowie było pięciokrotnie niszczone najazdami tatarskimi. Dodatkowo rujnowały je częste pożary, m. in. w 1487, 1506, 1511, 1565; 1648, 1655 i 1657 roku.

Wedle lustracji z 1571 r. „... domów albo dworzyszcz różnie budowanych jest 50, z których płacą czynszu po gr. 10, a spiżnego po gr. 9. Są też insze domki na różnych miejscach i na małych placach pobudowane. Domów szynkowych 62, browarów 7, garncarzów 10, szewców 6, rzeźników 7, woskobojnia, kramnic 9, popów 3. Żydzi składają królowi JM do roku na czapkę florenów 12, ale to król dał za jurgielt Gosławskiemu... ”.

Natomiast lustracja z 1765 r. mówiła: „... dzierzawcą starostwa, do którego należą wsie: Łuszków, Wydranica i uroczysko Czarniawka, jest Stanisław Aleksander Siekierzyński. Zamczysko między małami głębokiemi, na którym dwór dla rezydencji starosty, sądów i kancelarii nowo wybudowany (ponieważ zamek, był już w kompletnej ruinie)... Ulice: Mikulińska ma domów 32 i dworek P. Alexandrowicza, Średnia domów 66, Pietnicka i Pohorska domów 44, Grobelna 12, wiele placów pusto leżących... ”

Za rządów austriackich, na przełomie XVIII i XIX w., miasto stało się własnością prywatną. W ok. 1799 dostało się magnatowi Ignacemu Cetnerowi w wyniku zamiany z rządem austriackim za dobra Solne. W 1804 przeszła do Joachima Potockiego. W r. 1807 już (drogą kupna) do Antoniego Wieniawskiego. Do Wieniawskich jeszcze w 1861 r.

Dziewiętnastowieczny zapis mówi o nim: „Ludność dość za można, trudni się uprawą lnu i konopi, szałwem, rzemiosłami i furmaństwem, a osada stała się ożywionym punktem handlu zbożowego (...). Ulic brukowanych nie ma (...) W osadzie jest też przystań dla statków”. W 1860 r. funkcjonował tu pływający młyn

wodny o jednym kamieniu.

W dniu 10 października 1861 r. odbyła się tu wielka manifestacja patriotyczna ku Uczczeniu rocznicy unii horodelskiej, z odczytaniem odnowienia unii polsko-litewsko-ruskiej. Manifestacja tak zastraszyła władze zaborcze, że wprowadziły one stan wojenny w całym byłym Królestwie Kongresowym.

Kolejne spisy ludnościowe wykazywały w Horodle: 1. 479 (w 1827 r.), 1. 516 (1856 r.), 3. 200, w tym 960 Żydów (1886/87 r.) i 431 domów z 2. 495 mieszkańcami, w tym 747 Żydów i 457 Ukraińców (w 1921 roku).

W okresie międzywojennym osada była siedzibą gminy o obszarze 13. 050 ha i o 10. 747 ludności.

Zab.: Zachowały się ruiny zamku (tzw. Waty Jagiellońskie nad Bugiem) sprzed 1382 r., zniszczonego w 1702 przez Szwedów. Zbudowany tu w 1565 r. ratusz, również został zrujnowany przez Szwedów w początkach XVIII stulecia. Pierwszy tutejszy kościół istniał już w 1394 r., został zniszczony w 1431 (podczas wojen) ze Świdrygiełłą. Następny został spalony podczas najazdu tatarskiego w 1500 r. Trzeci został zniszczony zapewne przez Kozaków w 1648 r. Ostatni kościół, stojący do dziś, wzniesiony został ok. 1714 roku.

W 1411 r., z inicjatywy księżnej Aleksandry, żony Ziemowita, a siostry Jagiełły, sprowadzono do Horodła dominikanów, dla których w 1425 zbudowano drewniany kościół i klasztor. Obie budowle spłonęły w 1500 r., podpalone przez Tatarów. Odbudowane, ponownie w 1648 spalone przez Kozaków; przed 1714 znowóż odbudowane. Obecny późnobarokowy kościół murowany pochodzi z 1739/58 r. z fundacji Ambrożego Strutyńskiego starosty horodelskiego. W 1783 przeniesiono tu parafię z rozebranego wówczas kościoła, położonego niedaleko brzegów Bugu, a pochodzącego z 1744 r. Już jako parafialny, kościół spłonął w 1852. W dwa lata później odnowiony, uszkodzony podczas I wojny światowej, odremontowany powtórnie w 1921 r.

W 1783 władze austriackie skasowały zakon dominikanów, a zabudowania klasztorne rozebrano w 1845 r. Z pozostałego materiału zbudowano nową plebanię.

Do czasów nam współczesnych zachowała się także drewniana cerkiew z 1928/32 r., wzniesiona na miejsce poprzedniej spalonej z 1836 roku. W 1920 r. wzniesiono jeszcze mną cerkiew poza miastem, rozebraną w 1938 r.

Już w 1472 r. istniały tu 2 cerkwie. W 1510 notujemy ich aż trzy, z których w XVIII w. pozostały dwie, rozebrane prawdopodobnie ok. 1807 r.

Pierwsza tutejsza drewniana synagoga powstała przed 1628 rokiem. Następna na jej miejscu uległa spaleni w 1850 r., po czym powstała nowa murowana, zniszczona przez Niemców podczas ostatniej wojny.

Lit.: Górak, Cerkwie, 39-40; tenże, Miasta i miasteczka, 43-46; Kat. Zab., z. VI, 13-17; Lubowiecki, 18; Pol. XVI w., VII, 229; SG, III, 136-138; Skor., 31; M. Stankowa, Zamek w Horodle; H. Stamiński, Powiat horodelski...; Staroż. Pol., II, 1195-1200; Verdmon, 66-67; Żereła, III, 74-79.

HORYSZÓW POLSKI - wieś w gm. Sitno. Dawniej jako H. Lacki lub Oryszów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1394 r. W 1440 należała do Horyszowskich, będących boczną gałęzią rodu Sitańskich. W czasach staropolskich położona była na zachodnich obrzeżach powiatu grabowieckiego. W 1469 w posiadaniu Jana Horyszowskiego. W r. 1564 były tu 3 części Horyszowskich na 6 łanach (100, 8 ha) gruntów. W 1581 roku kanclerz Jan Zamoyski kupił 1/3 wsi od Piotra Komorowskiego. Zaś w 1605/06 Zamoyscy nabyli dalszą część wsi od Stanisława Horyszowskiego oraz Zofii z Horyszowskich Chylińskiej. Po tej transakcji stali się panami całego Horyszowa, który włączyli do swej ordynacji, czyniąc go wkrótce ośrodkiem klucza dóbr.

W początkach XVII stulecia gospodarował tu, jako swej dzierżawie z łaski J. Zamoyskiego, mieszczanin ryski Dawid Hilchen, znany podówczas pisarz, poeta i polityk.

Wg spisu z 1880 r. wieś wraz z kolonią liczyła 1140 mieszkańców, w tym 671 prawosławnych (unitów) i 14 Żydów. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał we wsi Horyszów (bez Kolonii) 148 domów oraz 869 mieszkańców, w tym 47 Żydów i aż 543 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Horyszów Polski przynależał administracyjnie do gm. Nowa Osada (dzisiejsze Nowe Miasto w Zamościu). W grudniu 1942 r. hitlerowcy wysiedlili wieś.

Zab.: Pierwsza miejscowa cerkiew unicka została tu wzniesiona w 1743 r. Następną na jej miejscu w 1856 r. Obie z fundacji Zamoyskich.

Lit.: AJZ, II, 408; Klu. Zbr., 82; Pol. XVI w., VII, 225 i 250; SG, III, 160; Skor., 128; Tarnawski, 18 i 55.

HORYSZÓW RUSKI - wieś w gm. Sitno.

Wieś wzmiankowana już w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1440 własność Horyszowskich. Do nich także w XVI i XVII w. W 1564 wieś posiadała 4, 75 łana (79, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1794 w ręku Piotra Mi(y)cowskiego Wojskiego bełskiego. W 1846 r. do rosyjskiego generała Kruzensterna.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 73 domy z 487 mieszkańcami; zaś wg spisu z 1921 r. - 102 domy oraz 701 mieszkańców, w tym 38 Żydów i aż 495 Ukraińców. W okresie międzywojennym wieś przynależała do gm. Miączyn pow. hrubieszowskiego.

22 lipca 1943 r. Niemcy wysiedlili polską część ludności, w jej miejsce osadzając Niemców z Rumunii, Bułgarii i przede wszystkim z Jugosławii.

Zab.: Dziś wznosi się we wsi dawna murowana cerkiew (od 1919 jako kościół rzymsko-katol.) z 1809 r., zbudowana na miejscu poprzedniej sprzed 1755 r.

Lit.: Kat. Zab., z. IV, 17-18; Klu. Zbr., 99; Pol. XVI w., VII, 225 i 250; SG, III, 160-161; Skor., 32.

HOSTYNNNE - wieś w gm. Werbkowice.

Wzmiankowana w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1448 wieś należała do Janusza (Junoszy) z Hostynnego. W 1564 r. zaś stanowiła własność Bartłomieja Udryckiego (wówczas 5 łanów = 84 ha gruntów). W I połowie XVII wieku w rękach litewskich książąt Sapiechów, zaś w 1778 do rodu Kunickich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 66 domostw i 592 mieszkańców. Natomiast Wg spisu z 1921 r. było tu 60 domów oraz 357 mieszkańców, w tym 4 Żydów i aż 323 Ukraińców.

W listopadzie i grudniu 1941 r. hitlerowcy przewieźli tu wcześniej wysiedlonych mieszkańców 6 wsi pow. zamojskiego.

Zab.: Dawna murowana cerkiew z XIX w. (od 1919 jako kościół katol.), wystawiona na miejscu poprzedniej z I połowy XVIII w. fundacji Michała Józefa Sapiehy.

Lit: Janeczek, 362; Kat. Zab., z. IV, 18; Pol. XVI w., VII, 242; SG, III, 165; Skor. 34.

HREBENNE - wieś w gm. Lubycza królewska.

W 1486 r. wieś wzmiankowana jako własność Henryka Kamienieckiego. W 1491 do Mikołaja Zbrożka, zaś w 1497 do Stanisława Małdrzyka (do wszystkich trzech zapewne w formie zastawu). Natomiast w XVI w. już jako część składowa starostwa bełskiego, a później wyodrębnionej zeń dzierżawy rzeczyckiej. W 1564 r. wieś zamieszkiwało 33 kmięci na 23 dworzyszczach, 4 zagrodników, 2 karczmarzy i 2 popów przy miejscowej cerkwi. Było tu podówczas 6, 25 łana (105 ha) gruntów uprawnych. Ogólny dochód roczny z wsi wynosił 46 zł. W początkach XVII w. doszło we wsi do buntu tutejszych chłopów przeciw nadmiernemu ich uciskowi, za co spotkały ich srogie depresje. Mówi o tym fragment listu króla Zygmunta III Wazy: „... *Acz nam nie jest tajny eksces, który poddani we wsi Hrebenne przez złość swoją popełnili; jednakże godne tego swego występku, niektórzy na gardle, niektórzy przez ciężkie więzienie, a prawie wszyscy przez zniesienie chudob, domów i dostatków swych, karanie odnieśli, dlatego rozumiemy, że już w tej mierze dosyć się stało sprawiedliwości...*”.

Za rządów austriackich wieś stała się prywatną, w 1787 r. przechodząc w ręce Romantowskich. W XIX w. była „*tem sławna, że tutejsi włościanie umieli leczyć chorobę z Ameryki po Europie rozmnożoną*”.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 752 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał 239 domów oraz 1. 046 mieszkańców, w tym 8 Żydów i aż 927 Ukraińców. W okresie międzywojennym administracyjnie przynależała do woj. lwowskiego. W 1930 r., podczas chłopskich manifestacji antysanacyjnych, policja otworzyła ogień do tłumu.

W czasie Kampanii Wrześniowej 1939 r. próbowała się tędy przedrzeć armia "Kraków" i armia „Lublin” w kierunku Lwowa i dalej ku granicy rumuńskiej i węgierskiej. Pod koniec okupacji hitlerowskiej (i zaraz po wyzwoleniu) w wyniku walk z bandami UPA wieś została zupełnie zniszczona.

Zab.: Istnieje tu kościół katolicki z 1734 r., oraz duża drewniana cerkiew unicka z dzwonnica sprzed 1685 r., z przedsionkiem dostawionym w 1797; odnawiana w r. 1832 i 1958/59.

Lit.: Głowacki, 159, 164-165; Górak, Cerkwie, 5-7; Kat. Zab., z. XVII, 15-18; Pol. XVI w., VII, 204; SG, III, 174; Skor. XIII, 35; Żereła, III, 169-170 i 182.

HRUBIESZÓW - miasto w 1990 r. liczące 19, 4 tys. mieszkańców; obecnie siedziba miasta i gminy.

Pierwsza wzmianka o tutejszym grodzie pochodzi z 1255 r., kiedy ówczesny książę halicko-włodzimierski (i pan Hrubieszowa) Daniel upolował w tych okolicach sześć dzików i w podziękę Bogu modlił się tu do św. Mikołaja. Najprawdopodobniej istniał tu już wówczas gród ruski, korzystnie położony na wyspie oblewanej przez koryta rzeki Huczwy i bagna, przy skrzyżowaniu ważnych szlaków z Chełma do Bełza i Włodzimierza Wołyńskiego na Zawichost.

W granicach Polski natomiast Hrubieszów znalazł się ostatecznie w 1366 r, wraz z całą Rusią Czerwoną, choć jeszcze w trakcie działań wojennych króla Kazimierza Wielkiego z Litwinami w 1341 r. przejściowo znalazł się w rękach polskich. W l. 1366-77 należał do lennego księstwa chełmsko-bełskiego litewskich Narymuntowiczów, następnie (do 1387) pod zarządem węgierskim. Od 1388 na krótko do bełskiego księstwa Ziemowita IV Mazowieckiego. Ok. 1395 bezpośrednio włączony do Korony Królestwa Polskiego.

Z nadania królewskiego Hrubieszów w 1400 r. uzyskał prawa miejskie (choć już w 1388 mówi się o Hrubieszowie jako mieście - „Oppidum”). Od tego mniej więcej czasu miasto stało się ośrodkiem bogatego starostwa niegrodowego, w końcu XVI wieku liczącego 1 miasto i 16 wsi (130 łanów = 2080 ha gruntów uprawnych).

Od 1429 r. istniał tu odrębny ziemski powiat sądowy z ośrodkiem władz administracyjnych, który w 1465 przeniesiono do Chełma. Natomiast w l. 1473-90 miasto było siedzibą katolickich biskupów chełmskich, przeniesioną później do Krasnegostawu.

W 1799 r. starostwo hrubieszowskie zostało przez Austriaków przekazane magnatowi Ignacemu Cetnerowi, wojewodzie bełskiemu, w zamian za jego dobra Solne. W roku następnym odkupił je Stanisław Staszic.

W 1810 w Hrubieszowie utworzono nowy powiat administracyjny, a od 1866 stał się on rządowym miastem carskim.

W r. 1856 miasto jest wymieniane jako drugie co do wielkości (po Lublinie) w całej ówczesnej guberni lubelskiej (nawet przed Zamościem). W 1823 r. liczyło 4. 172 mieszkańców w 37 murowanych i 623 drewnianych domach, zaś wedle spisu z 1921 r. miało ich już 9. 598, w tym 5. 679 Żydów i 481 Ukraińców. Domów w całym mieście było 827.

Po blisko pięcioletniej okupacji hitlerowskiej Hrubieszów został wyzwolony 23. VII. 1944 r. przez oddziały Armii Czerwonej.

W 1847 r. urodził się tu znakomity pisarz Aleksander Głowacki, powszechnie znany pod pseudonimem Bolesław Prus.

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół drewniany wzniesiono tu w 1400 r., czyniąc go parafialnym. W 1787 został rozebrany. W jego miejsce jeszcze w 1750 r. wystawiono nowy, obecny, barokowy kościół, kilkakrotnie odbudowywany po zniszczeniach.

Klasztor podominikański z kościołem i dzwonnica z 1736/66 r. (dzwonnica z ok. 1780), zamieniony został na szkołę ok. 1827 r. Po 1921 ponownie jako klasztor.

Dawna murowana cerkiew pounicka z 1795/1828 r. (od 1918 jako kościół katolicki), na miejscu poprzedniej drewnianej sprzed 1630 r.

Inna murowana cerkiew prawosławna z 1873 r. na miejscu kościoła farnego, rozebranego w 1786 roku.

Kilka ładnych dworców, m. in. tzw. „Du Chateau” z 1791 r na miejscu dawnego królewskiego zamku; - drewniany z II połowy XIX w. przy ul. Michałowskiej; - drewniany z II połowy XIX w. przy ul. Czerwonego Krzyża

Lit.: ze względu na - w miarę obfitą - literaturę powyższy opis potraktowano dość pobieżnie; Czytelnik pragnący poszerzyć swe wiadomości może zajrzeć do prac następujących: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 46-51; Kat. Zab., z. IV, 19-27; J. Królikowski, Ziemia hrubieszowska w latach wojny światowej; Lubowiecki, 17; W. Piątek, Hrubieszów i okolice; tenże, Ziemia hrubieszowska; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 186; SG, III, 179-187; Skor., 28; H. Stamirski, Hrubieszów i okolice...; M. Stankowa, Sąd hrubieszowski w XV w.; Staroż. Pol., II, 779-782; Verdmon, 67-69; A. Wiatrowski, Dzieje Hrubieszowa...

HUBINEK - wieś w gm. Ulhówek. Dawniej pod nazwą Hubin.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano w 1439 r., kiedy jej właścicielem był Bartłomiej z Hubina, w tymże roku poręczający pożyczkę Łaszczą z Kryszyń u Świętosława, rządcy z Telatyna. Wszakże niedługo potem Hubin wrócił do dóbr królewskich, wchodząc w skład starostwa bełskiego. Jako taki wymieniany jest w 1531 i w rejestrze poborowym 1564/65 roku. Rejestr ów wykazywał tu zaledwie 6 kmieci na łanach pomiernych, 2 karczmarzy oraz cerkiew. Ogółem było (wraz z pobliską Rzeczycą) 13, 5 łana, czyli 227, 8 ha gruntów. Wieś dawała Wówczas 34, zł 27 gr. 9 denarów rocznego dochodu.

W XVI-XVIII w. Hubin należał do czterowioskowego klucza rzeczyckiego, który 20 sierpnia 1565 r. król Zygmunt August zastawił Stanisławowi Zamoyskiemu za sumę 21. 624 florenów. Po śmierci Stanisława przejął go jego syn Jan, przyszły; kanclerz. W 1787 r. wieś przeszła z dóbr królewskich w ręce rodu Romanowskich.

Zab.: Zachowała się drewniana dzwonnica cerkiewna (od 1949 jako kaplica rzymsko-katol.) z XVIII w., niegdyś przy drewnianej cerkwi osiemnastowiecznej, spalonej w 1944 r.

Lit.: AJZ, I, 403-404; Kat. Zab., z. XVII, 18; Pol. XVI w., VII, 204 i 241; A. Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa, 17; Żereła, III, 177-178.

HUSYNNE - wieś w gm. Hrubieszów.

W 1400 r. wieś wymieniona w akcie fundacyjnym Władysława Jagiełły dla kościoła i parafii w Hrubieszowie. W 1497 r. część wsi kupił Jan Łaźniewski. W 1578 posiadała ona 2 łany (33, 6 ha) gruntów uprawnych. W tymże czasie jej właścicielami byli Zaniscy. W r. 1671 do Stanisława Ciesielskiego.

W XIX w. wieś należała do Rulikowskich. Ich tutejsza huta szkła w 1899 r. wyprodukowała szkła za 46. 000 rubli, co na owe czasy było sumą bardzo dużą.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 58 domów i 384 mieszkańców; natomiast wg spisu z 1921 r. - 90 domów oraz 497 mieszkańców, w tym 40 Żydów i aż 447 Ukraińców. W czerwcu 1944 r. hitlerowcy rozstrzelali tu 7 osób oskarżonych o współpracę z partyzantami. Na przełomie XIX i XX stulecia istniała tu drewniana cerkiew pounicka, ponoć nawet z XV w.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 184 i 251; SG, III, 228; Skor., 31; Zbrodnie hitl., 467-468; K. Żurowski, G. Mikołajczyk, Sprawozdanie z badań kurhanu We wsi Husynne w pow. hrubieszowskim w 1954 roku, „Sprawozdania Archeologiczne”, I: 1955, 251-258.

HUSZCZKA DUŻA I MAŁA - wsie w gm. Skierbieszów. H. Duża zwana niegdyś H. Wielką. W 1525 r. pojawia się nazwa Hoscza Dzierzkowa.

Po raz pierwszy Huszczkę wzmiankowano w 1438 r, kiedy to Mikołaj Gózdź zamienił ją na Cześniki. W początkach XVI w. obie wsie należały już do starostwa krasnostawskiego. W 1539 r. znalazły się w zastawie u Stanisława Rzeszowskiego wojskiego chełmskiego, a następnie u hetmana Jana Tarnowskiego. W 1552 ten ostatni sumy zastawne, zabezpieczone na wsiach, odstąpił kanclerzowi Janowi Ocieskiemu. Wedle rejestru z 1578 r. obie wsie miały 14, 25 łana (240, 6 ha) gruntów uprawnych. W cztery lata później, wraz z całą włością sulmicką, od Ocieskich odkupił je Jan Zamoyski, który w kilka lat potem włączył obie do swej nowoutworzonej ordynacji. Odtąd Huszczki pozostawały w niej aż do XIX w., w jej kluczu sitanieckim.

Wg spisu z 1880 r. wsie liczyły 359 mieszkańców, w tym 312 katolików, 44 unitów i 3 Żydów. Natomiast spis powszechny z 1921, r. wykazywał: w H. Wielkiej 55 domów z 332 mieszkańcami, zaś w H. Małej - 26 domów i 186 mieszkańców. W obu wsiach Wszyscy mieszkańcy byli katolikami.

Obie Huszczki były pierwszymi wsiami wysiedlonymi na Zamojszczyźnie, gdyż nastąpiło to już w początkach listopada 1941 roku. Wyszędłono stąd wówczas 367 osób, tak, że okupacyjny. Urzędowy wykaz gmin i wsi w GG na dzień 1. III. 1943 r. w H. Dużej wykazywał 186, a H. Małej - 103 mieszkańców.

Nocą z 28 na 29 kwietnia 1943 r. gospodarstwa nasiedlonych Niemców zostały spalone przez partyzantów polskich. W końcu XIX w. w Huszczce Wielkiej istniał młyn wodny o jednym kamieniu.

Lit.: AJZ, III, 470-472; Dworzaczek, 229-230; Janeczek, 339; Pol. XVI w., VII, 195; SG, III, 228; Skor., 126; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 21 i 32.

HYŻA - wieś w gm. Zamość. Niegdyś zwana Kisielów; później Herza, a i dziś częstokroć pisana jako Chyża.

Wieś położona w staropolskim powiecie krasnostawskim. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1398 r., kiedy jako Kisielów należała do włości szczembrzeskiej Dymitra z Goraja. W roku 1410 Prokop Gorayski ze Szczembrzeszyna nadał wieś w uposażenie franciszkanom szczembrzeskim, do których należała jeszcze w XVIII stuleciu. W 1578 r. wieś posiadała 7, 5 łana (126 ha) gruntów uprawnych oraz karczmę i młyn.

W trzy lata później kanclerz wielki Jan Zamoyski zawarł umowę z franciszkanami o wzięcie pod stawy części pól Hyża, na co nie wyraził zgody hrabia Górka ze Szczembrzeszyna, zwierzchnik lenny franciszkanów.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 5 budynków dworskich, 21 chłopskich chałup z 252 mieszkańcami, w tym 13 prawosławnymi. Natomiast spis powszechny z r. 1921 wykazywał tu 26 domów oraz 186 mieszkańców, wyłącznie katolików. W okresie międzywojennym zaliczana do gm. Nowa Osada (dziś tzw. Nowe Miasto w Zamościu). W grudniu 1942 roku wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Lit.: AJZ, II, 414; Klu. Zbr, 82; Pol. XVI w., VII, 201; SG, III, 241; Skor, 128; M. Stankowa, Dawny powiat szczembrzeski..., 25 i 28.

ŁOWIEC - wieś w gm. Skierbieszów.

Wieś położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1429 r. jako majątność Dymitra z Łowca, Wojskiego płońskiego. Do niego również i w 1447 roku. Łowieccy posiadali wieś jeszcze w XVIII stuleciu. W 1578 r. na 6, 75 łana (113, 4 ha) gruntów siedzieli: Piotr, Stanisław, Wawrzyniec i Wojciech Łowieccy.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 44 domy oraz 81 mieszkańców, w tym 69 unitów i 12 katolików. Natomiast wg spisu z roku 1921 znajdowało się tu 70 domów z 504 mieszkańcami. Po Bożym Narodzeniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez Niemców.

Lit.: Janeczek, 90-91; Klu. Zbr., 78; Pol. XVI w., VII, 225 i 250; SG, III, 270; Skor., 125.

IZBICA - osada; obecnie siedziba gminy. Początkowo ponoć pod nazwą Izdbice.

Po raz pierwszy wieś Izbicę wzmiankowano w 1419 r. wśród wsi należących do parafii w Krasnymstawie. Po raz kolejny wzmiankowano Izbicę w 1448 r. w dokumencie zatwierdzenia uposażenia parafii krasnostawskiej przez starostę Hryćka Kierdeja. Już w XV wieku wchodziła ona w skład starostwa krasnostawskiego, zaś od poł. XVI w. do wyodrębnionej zeń dzierżawy tarnogórskiej. 3 lipca 1540 r., na prośbę ówczesnego posesora zastawnego królewskiej stryjowskiej i sulmickiej, sławnego hetmana J. A. Tarnowskiego, król Zygmunt Stary wydał przywilej na lokację na gruntach Izbicy miasta Nowy Tarnów. Lokacja ta wszakże nie doszła do skutku. Właściwa nastąpiła wprawdzie osiem lat później, lecz po drugiej stronie Wieprza, na gruntach wsi Ostrzyca, „na surowym leśnym korzeniu”, jako Tarnogóra.

Lustracja 1564/65 r. wykazywała we wsi 13 kmieci osiadłych na półtąnkach, dających po 12 gr. rocznego czynszu, a także po jednym kapłonie wartym 2 gr., 10 jajek (po 1/2 gr.), po 1 serze (po 1/2 gr.). Ponadto był tu 1 zagrodnik (6 gr. czynszu). Za łowienie ryb w Wieprzu pobierano 2 zł rocznie. Ogółem z wsi Izbica wysokość dochodu wynosiła 15 zł 27 gr. O czternaście lat późniejszy rejestr poborowy mówił, iż wieś posiadała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych. W 1595-97 r. wieś znajdowała się w zastawie u panów Trojanowskich z pobliskiego Orłowa.

W XVIII w. Izbica stała się siedliskiem dla Żydów wyrugowanych z Tarnogóry. Stanowiła właściwie jej przedmieście żydowskie. W r. 1760, za staraniem Antoniego Granowskiego, ówczesnego starosty tarnogórskiego, nadano Izbicy prawa miejskie, utracone w kilka lat po upadku Powstania Styczniowego.

Szybszy rozwój miasteczka w drugiej połowie XIX i początkach XX stulecia spowodowany był m. in. korzystnym położeniem przy ruchliwej szosie z Lublina do Zamościa, zbudowanej ok. 1835 r.

Izbica była miejscowością o największym na obszarze dzisiejszej Zamojszczyzny nasyceniu ludnością żydowską. W 1827 roku w mieście było, bowiem 51 domów oraz 407 mieszkańców (wyłącznie Żydów); w 1861 już 117 domów (w tym 80 murowanych) i 1450 mieszkańców, również wyłącznie Żydów, zaś w 1880 r. znajdowały się tu 154 domy (w tym 90 murowanych) raz 2077 mieszkańców, w tym zaledwie 30 chrześcijan.

Pierwszy spis powszechny w odrodzonej Polsce w 1921 roku wykazywał 3. 085 mieszkańców, w tym tylko 222 katolików i aż 2. 862 Żydów.

W okresie międzywojennym Izbica była siedzibą gminy (w powiecie krasnostawskim) o obszarze 8. 439 ha i o ludności 5. 093 osób.

Podczas okupacji osada została praktycznie całkowicie opuszczona w wyniku zagłady tutejszych Żydów w hitlerowskich obozach śmierci. W końcu XIX w. istniała tu garbarnia.

Lit.: Dworzaczek, 244; J. Górak, Miasta i miasteczka, 51-53; Kat. Zab, z. VIII, 14-15; Pol. XVI w., VII, 195; SG, III, 330-331; Skor., 49; Verdmon, 273; Zbiór dokumentów małopolskich..., cz. III, s. 253-255; Żereła, III, 30.

JANOWICE - obecnie część miasta Zamościa.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy pochodzi z 1417 r., kiedy Ofka, wdowa po Mikołaju Janowskim, otrzymała potwierdzenie posiadania wsi. W 1430 r. dziedzicem wsi był Smarz (Wojciech) z Janowie. Wedle rejestru poborowego z 1578 r. wieś, leżąca przy trakcie lubelskim, posiadała 4 łany (67 ha) gruntów uprawnych. W 1580/81 od Piotra Janowskiego, wraz z Kulikowem i Powąlką, nabył ją kanclerz J. Zamoyski, w 1589 włączając do nowozałożonej Ordynacji Zamojskiej, to której składzie pozostawała do XIX w. W XVIII stuleciu ordynaci wznieśli tu rokokową letnią willę, zwaną niekiedy pałacykiem, zburzoną po 1822 r.

W 1822/25 r., w związku z nowym regularnym rozplanowaniem twierdzy zamojskiej oraz wytyczeniem szerokiego na 1, 2 kilometra pasa przedpola fortyfikacji, wolnego od wszelkich zabudowań, wieś przeniesiono na lewy brzeg rzeczki Łabuńki.

Utworzono w ten sposób 2 nowe niewielkie wsie, Janowice Duże i Janowice Małe, po obu stronach dzisiejszej ulicy Szczepreskiej oraz Nowosadowej. W 1880 r. obie wsie liczyły 38 domów i 217 mieszkańców. Obie zostały w okresie międzywojennym włączone w granice administracyjne miasta Zamościa.

Lit.: AJZ, II, 408; Janeczek, 84; Pol. XVI w., VII, 227 i 250.

JARCZÓW - osada; obecnie siedziba gminy.

Miasteczko powstało ok. 1755 r. na gruntach wsi Korchynie z inicjatywy właściciela - Maurycego Józefa Kurdwanowskiego. Wszakże istnieją jeszcze wcześniejsze wzmianki o miejscowości tej nazwy w owym rejonie: z roku 1558 („Jariczow”), z 1682 („Jarczow”) oraz z 1726 r. („Konwica alias Jarczów”). Miasto istniało do 1869/70 roku (wg innych źródeł w 1888), kiedy to władze carskie odebrały mu prawa miejskie.

W r. 1846 miasteczko należało do hrabiego O'Donnella, stałe przebywającego w Wiedniu, toteż jego tutejszym plenipotentem był hrabia Łoś. W 1850 i później właścicielami byli Makomascy.

Jarczów nigdy nie zaliczał się do dużych miejscowości. Kolejne spisy ludności wykazywały tu: 32 wyłącznie drewniane domy z 206 mieszkańcami (w 1827 r.), 1 dom murowany i 35 drewnianych z 198 mieszkańcami, w tym 185 Żydami (w 1857), 1 murowany i 28 drewnianych domów oraz 330, mieszkańców, z tego 303 Żydów (w 1886/87 r.), zaś spis z r. 1921 mówił o 956 mieszkańcach, w tym 208 Żydów i 84 Ukraińców. Relacja L. J. Verdmona z 1902 r. mówi dość dosadnie o miejscowości: „Położona w okolicy piaszczystej, na uboczu, stanowi jedną z najuboższych w kraju osad, bez jakichkolwiek warunków do rozwoju (...), licha miejscina przez Żydów przeważnie zamieszkała (..), cerkiew drewniana, synagoga drewniana (...). Domów 37, ludność 550, a w tej liczbie 390 Żydów (...). Osada brudna i błotnista”. W XIX stuleciu funkcjonował tu browar, w 1899 r. produkujący 2. 256 wiader piwa. W 1860 r. istniała duża drewniana synagoga.

W okresie międzywojennym Jarczów był siedzibą gminy (w powiecie tomaszowskim) o obszarze 7. 331 ha i o 5. 672 ludności.

W lipcu 1943 r. hitlerowcy całkowicie wysiedlili osadę, przesiedlając dotychczasowych mieszkańców (Żydów zlikwidowano) do pow. biłgorajskiego, na ich miejsce osadzając Niemców z Jugosławii oraz znad Wołgi.

Zab.: Do dziś ostała się dawna drewniana cerkiew (od 1921 jako kościół rzym. -katol.) z początków XVII w., remontowana gruntownie lub od nowa zbudowana po 1755 r., przebudowana na przełomie XIX i XX stulecia.

Lit.: Górak, Cerkwie, 31-32; tenże, Miasta i miasteczka... 53-55; Kat. Zab., z. XVII, 18-19; Klu. Zbr., 92; SG, III, 447-448; Skor., 104; Verdmon, 78.

JAROSŁAWIEC - wieś w gm. Uchanie.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano w rejestrze z 1472 r. Wówczas położona była ona w staropolskim powiecie chełmskim. Przed rokiem 1564 należała do starostwa hrubieszowskiego. W owym czasie istniała tu cerkiew, oraz folwark starościński i karczma. Dochód roczny z wsi wynosił 41 zł 8 gr. W 1578 r. wieś posiadała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

W wyniku ustawicznych wojen w połowie XVII stulecia Jarosławiec został zniszczony. Lustracja królewskich ziem z roku 1661/65 stwierdzała: „... Ta wieś całe spustoszała (...) jeno chałup 2, w których mieszkają dwaj, co lasu pilnują od spustoszenia, a żadnego podatku nie dają. Tych pól pustych obcy poddani zajmują...”.

W 1800 r. została kupiona przez S. Staszica, w szesnaście lat później przekazana Towarzystwu Rolniczemu Hrubieszowskiemu.

W pierwszej połowie XIX stulecia swe lata dziecięce spędził tu Karol Baliński, poeta i działacz niepodległościowy, używający nawet pseudonimu Karol z Jarosławca.

W 1827 r. wieś liczyła 47 domów i 356 mieszkańców; zaś wg spisu z 1921 r. już 128 domów oraz 820 mieszkańców, w tym 30 Żydów i 364 Ukraińców.

W początkach 1943 r. ludność polska wsi została wysiedlona a jej gospodarstwa hitlerowcy nadali miejscowym Ukraińcom.

Zab.: Zachował się klasycystyczny zajazd z I połowy XIX wieku oraz współczesny mu murowany budynek leśnictwa.

W II poł. XIX stulecia istniała tu (zapewne drewniana) cerkiew z 1640 r., powstała z fundacji króla Władysława IV Wazy.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 28-29; Klu. Zbr., 96-97; Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 283; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, III, 459; Skor., 31; Żereła, III, 103.

JATUTÓW - wieś w gm. Zamość.

Pierwsza wzmianka o wsi (jako Jaltholtów) pochodzi już z roku 1465. Położona była wówczas w staropolskim powiecie krasnostawskim. W 1564 roku wieś była własnością Jerzego i Wojciecha Witkowskich. Według rejestru poborowego 1578 r. miała zaledwie 2, 5 łana (42 ha) gruntów uprawnych.

W II poł. XIX w. funkcjonował tu największy w regionie browar, w 1896 r. produkujący aż 80. 000 wiader piwa (drugi co do wielkości browar zwierzyniecki produkował w tym samym czasie 45. 000 wiader piwa).

W 1827 r. wieś liczyła 28 domów i 208 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas Jatutów leżał w gm. Łabunie pow. zamojskiego) wykazywał 75 domów oraz 514 mieszkańców, w tym tylko 3 niekatolików. 22 grudnia 1942 r. hitlerowcy wysiedlili wieś, wywożąc ludność zrazu do obozu w Zamościu, a następnie częściowo do obozu w Siedlcach.

Lit.: Klu. Zbr., 80; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG, III, 510; Skor., 123.

JÓZEFÓW - miasto (od 1988) w 1990 r, liczące 2, 5 tys. mieszkańców. Obecnie siedziba gminy. Niegdyś pod nazwą J. Ordynacki, później często jako J. Biłgorajski.

Osada powstała na gruntach ordynackiej wsi Majdan Niepryski, założonej w 1718 r. Początkowo zwała się Majdan, dopiero w 1725 r. ordynat Tomasz Józef Zamoyski za pozwoleniem królewskim uczynił ją miastem (którym pozostawała do 1869 r.), nazywając Józefowem od swego drugiego imienia. Nadany w 1729 r. przywilej króla Augusta II Sasa pozwalał na jarmarki w nowym miasteczku. W ramach ordynacji miasteczko pełniło rolę ośrodka klucza dóbr.

Wobec narastającego ucisku pańszczyźnianego dochodziło do skrytej formy oporu i swego rodzaju „sabotażu”, I tak dla przykładu w 1791 r. w niewyjaśnionych okolicznościach spłonęła obora ówczesnej dzierżawczynie -Wierzbowskiej. Podejrzany o podpalenie był niejaki Zaremba,... gdyż ten przez hultajstwo (tu: bunt, opór) swe straciwszy gospodarstwo, nadto zwierzchności dworskiej słuchać nie chciał, ale zawsze zuchwale stawiał się, starszyznę posłaną z pozwem dworskim kaleczył i bił. Pozew podarł w kawałki... ”.

Ludność zajmowała się sitarstwem i kamieniarstwem. Relacja Verdmona z. 1902 r. mówiła o miejscowości następująco: „... ludność w ogóle uboga. Żydzi bardzo ubodzy, trudno odgadnąć, z czego się właściwie utrzymują. Okolica słabo zaludniona”.

Występowały tu duże wahania w liczbie budynków i ludności zależnie od pomyślności gospodarczej. W 1750 r. „... Tylko jeden w mieście katolik mieszka, ale wszyscy w zatyłkach, bo Żydzi wszystkie katolickie pozakupowali grunta... ”. Wg spisu z 1827 r. było tu 20 domów murowanych i 146 drewnianych oraz 911 mieszkańców, w tym aż 656 Żydów. W 1840 r. mieszkańców było 1400, zaś w 20 lat później już tylko 900. W 1880 r. znajdowało się w osadzie 27 domów murowanych i 94 drewniane oraz 1200 mieszkańców, w większości Żydów. Spis z roku 1921 uwzględnił w osadzie 154 domy oraz 1. 344 mieszkańców, w tym 1. 050 Żydów.

W czasie Powstania Styczniowego w pobliżu Józefowa doszło do serii potyczek oddziałów powstańczych z wojskami rosyjskimi.

W okresie międzywojennym osada pełniła rolę siedziby gminy Aleksandrów, mającej obszar 15. 642 ha i 9. 441 mieszkańców.

Latem 1943 r., po uprzedniej likwidacji miejscowych Żydów, reszta ludności została przez hitlerowców wysiedlona, a na jej miejsce nasiedlono Ukraińców z pow. hrubieszowskiego i tomaszowskiego.

Zab.: Kościół murowany z 1886 r., na miejscu poprzedniego drewnianego z 1723 r. Obok dziewiętnastowieczny cmentarz z kapliczkami i bramą. Zachował się dawny ratusz z 1755 r., obecnie siedziba Urzędu Gminy. Synagoga i cmentarz żydowski z ok. 1744 roku zostały zniszczone podczas ostatniej wojny.

Lit.: W. Ćwik, Dzieje Józefowa; J. Górak, Miasta i miasteczka.., 55-57; Kat. Zab., z. III, 15-17; SG, III, 609-610; Skor., 5; Verdmon, 81.

JURÓW - wieś w gm. Jarczów.

W czasach staropolskich wieś stanowiła uposażenie każdorazowego wojewody bełskiego.

Po raz pierwszy wzmiankowana w 1453 r. Według lustracji 1564 r. miała 3, 25 łana (54, 4 ha) gruntów uprawnych.

W 1758 r. Jurów znajdował się w ręku Feliksa Antoniego Łosia z Narola, generała-lejtnanta wojsk koronnych i wojewody pomorskiego. Także i później, po rozbiorach, w końcu XVIII i XIX wieku jego właścicielami byli hrabiowie Łosiowie.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 55 domów i 417 mieszkańców, zaś wedle spisu ludności z 1921 r. tylko 28 domów oraz 224 mieszkańców, w tym 8 Żydów i aż 194 Ukraińców.

Zab.: Na wschód od wsi, na pastwiskach, znajdują się wzniesienia zwane „Horodysko”, na których ponoć miał stać zamek, z którego do dziś zachowały się jedynie fundamenty. W czasie „potopu” szwedzkiego bywać miał tu król szwedzki Karol X Gustaw. Wkrótce potem (zapewne w 1672 r.) zameczek został zniszczony przez Tatarów. W 1836 wystawiono w pobliżu młyn, a miejsce po zamku zaliczono do nieużytków. W końcu XIX stulecia istniała tu drewniana cerkiew unicka o niewiadomej dacie powstania, oraz murowany dwór Łosiów, z obszernym w pół dzikim ogrodem”, tj. parkiem.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 207 i 244; PSB, XVIII, 429; SG, III, 636; Skor., 104.

KRACZEW — wieś w gm. Komarów.

Wieś została założona przez Kraczewskich w XVIII w. Kraczewski, „który sprowadził z Galicji serwetników (chłopów pańszczyźnianych), wybudował im domy i ziemi na ogród udzielił, nie żądając pańszczyzny. Ludność z uwielbieniem opowiada dotąd o swym dobrodzieju i rokrocznie w, sierpniu obchodzi pamiątkę założenia”, jak mówi relacja z końca XIX wieku. Po, Kraczewskich wieś przejęli Wydźgowie, którzy posiadali ją do 1864 r. W 1827 r. liczyła 27 domów i 139 mieszkańców.

Lit.: SG, IV, 579.

KOZODAWY — wieś w gm. Hrubieszów.

W 1465 r. należała do Jakuba „Piądy” z Kozodaw, Wymieniana w rejestrze poborowym 1472 roku. Niedługo potem musiała zostać przejęta do dóbr królewskich starostwa hrubieszowskiego, do którego należała w połowie XVI w. Wówczas było tu zaledwie 4 kmieci osiadłych. Jednakże już przed 1585 r. znalazła się na powrót w rękach prywatnych, tym razem Mikołaja Łysakowskiego kasztelana bełskiego (może jako zastaw?). W posiadaniu jego potomków jeszcze w 1624 roku.

Przed r. 1661 Kozodawy powróciły do dóbr królewskich, co poświadcza lustracja królewszczyzn z 1661/65 r. mówiąca o tutejszym opustoszałym młynie (W wyniku zniszczeń wojennych potowy XVII stulecia) i folwarku.

Spis z 1827 r. wykazywał tu 17 domów i 136 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 mówił o 27 domach oraz 168 mieszkańcach, z których wszyscy (!) byli Ukraińcami.

Lit.: Lustracja woj. ruskiego z 1661/65 r., 281 -282; Pol. XVIw., VII, cz. 1, 231; SG, IV, 573; Skor., 32; M. Stankowa, Księgi sądu ziemskiego..., 97.

KOTORÓW — wieś w gm. Werbkowice. Dawniej często zwana Kutorów.

Wzmiankowana w 1394 r. jako należąca do łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1449 r. Jakub (Malicki) z Kargoszyzna otrzymał wieś („Kothurowo,,) w drodze zamiany za mazowiecki Kargoszyn z dopłatą 100 kóp groszy. W 1562 r. do rodu Łysakowskich. W XVII w. właścicielami Rotorowa byli Chrzanowscy, zaś w 1846 r. Szydłowscy.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 16 domostw ze 110 mieszkańcami. Spis z 1921 r. wykazywał 42 domy oraz 269 mieszkańców, w tym 135 Ukraińców.

Lit.: SG, IV, 496; Skor., 34.

KOTLICE — wieś w gm. Miączyn.

Położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1442 książę bełski Władysław nadał wieś Janowi Kwaczale Nieborowskiemu z Pukarzowa. W H poł. XV w. w posiadaniu Wacława (Jana) Nieborowskiego wojewody bełskie go. Przed 1564 r. przeszła od Nieborowskich do Szleszyńskich. Od 1675 do Jemiołowskich, zaś od 1792 do końca XIX stulecia do Rulikowskich. Wg rejestru 1578 r. miała 4, 75 łana (79, 8 ha) gruntów uprawnych. Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 66 domów i 516 mieszkańców, zaś w 1880 już 105 domów i 915. mieszkańców. Spis z roku 1921 wykazywał tu 135 domów, ale tylko 880 mieszkańców, w tym 21 Żydów i 13 Ukraińców. W okresie międzywojennym Kotlice były siedzibą gminy w pow. tomaszowskim, zajmującej obszar 11. 670 ha i mającej 7. 103 ludności.

W grudniu 1942 r. wieś została przez okupantów hitlerowskich wysiedlona, a nasiedlili Niemców z Rumunii i Bułgarii.

Lit.: Janeczek, 90; Klu. Zbr., 93; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 225 i 250; SG, IV, 494; Skor., 106.

KOŚCIASZYN — wieś w gm. Dołhobyczów.

W 1394 r. książę Ziemowit IV darował wieś klasztorowi dominikanów z Bełza, w którego ręku pozostawała aż do XVIII wieku.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 408 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. sokalskim woj. lwowskiego) — 91 domów oraz 532 mieszkańców, w tym 18 Żydów i aż 448 Ukraińców.

Zab.: Zachowała się drewniana kaplica z połowy XIX w., zaś jeszcze w końcu tegoż stulecia istniała tu drewniana cerkiew sprzed 1698 roku, na której miejsce w 1926 r. wzniesiono nową drewnianą cerkiew, po wojnie początkowo użytkowaną jako magazyn, po 1960 opuszczoną. Dziś w ruinie.

W II połowie XIX w. koło wsi znaleziono siady wczesnośredniowiecznego grodziska, bliżej niezbadanego.

Lit.: Górak, Cerkwie, 28-29; Kat. Zab., z. VI, 29-30; SG, IV, 444; Skor. XIII, 45.

KOSOBUDY —wieś w gm. Zwierzyniec. Początkowo pod nazwą Kosopa; później często jako Kossobudy. W 1564 jako Koszoputi.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana w 1398 r. w akcie przekazania włości szczebrzeskiej przez Dymitra z Goraja swym bratankom. W następnych wiekach dzieliła losy całej włości (patrz „Szczepieszyn”). W 1578 r. było tu 11, 75 łana (197, 4 ha) gruntów uprawnych. Od 1593 do ordynacji Zamoyskich. W 1792 do jej klucza żdanowskiego. Dziewiętnastowieczna relacja mówiła o niej krótko: „Gleba ziemi piaszczysta, łąk nie ma, ludność uboga”.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 61 domów i 416 mieszkańców, w tym tylko 71 katolików. Spis z r. 1921 wykazywał już 107 domów oraz 634 mieszkańców, w tym 3 Żydów i 137 Ukraińców.

Podczas okupacji hitlerowskiej, w odwecie za pomoc udzielaną partyzantom, wieś była kilkakrotnie pacyfikowana. W czasie pacyfikacji 29. XII. 1942 r. Niemcy zamordowali 6 osób, 3. I. 1943 r. również 6 osób, zaś w czerwcu t. r. 200 osób wywieziono do obozu w Zwierzyńcu.

W lutym 1944 r. stacjonowały tu główne siły (ze sztabem) 1 Ukraińskiej Dywizji Partyzanckiej (tzw. kowapakowcy) pod dowództwem Piotra Werszyhory, którą 26 lutego zaatakowały duże siły hitlerowskie. Jednak kowapakowcy zdołali wydostać się z okrążenia i powrócili tu 5 marca, tocząc następnie ciężkie boje z oddziałami z hitlerowskiej dywizji SS „Viking”. Po walkach, w których współuczestniczyli partyzanci polscy, Kosobudy zostały przez Niemców wysiedlone.

Zab.: W XVIII w. istniały we wsi 3 karczmy drewniane (jedna z nich zachowała się), kościółek katolicki oraz cerkiew. Nowa cerkiew została ufundowana w 1848 r. przez ordynatów.

Lit.: J. Bełz, Jak Niemcy zabrali nas z kościoła w Kosobudach, (w.) Wydawnictwo, IV, 91-94; Kalendarium BCh, 108; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 201; SG, IV, 471; Skor., 128; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej.

KRASNE — wieś w gm. Stary Zamość.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś w roku 1463. Położona była wówczas w staropolskim powiecie krasnostawskim. W końcu XV w. należała do starostwa krasnostawskiego. W 1502 Zamoyscy posiadali pewne sumy zastawne na tej wsi; w 1505 Florian Zamoyski kupił tutejsze wójtostwo, a w 1582 Jan Zamoyski kupił wieś wraz z całą włością sulmicką za 25. 000 zł. W trzy lata później została przezeń włączona do ordynacji, w ramach której pozostawała do XIX w. Rejestr 1578 r. wykazywał tu 11 łąnów (184, 8 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 62 domy (w tym 2 folwarczne) i 601 mieszkańców, w tym 9 Żydów. Spis z 1921 r. wykazał natomiast 129 domów oraz 797 mieszkańców, wyłącznie katolików. Natomiast wg hitlerowskiego Urzędowego wykazu gmin i wsi w GG na dzień 1. III. 1943 było tu 1.052 mieszkańców.

Lit.: AZJ, III, 470-472; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 195; SG, IV, 624; Skor., 126; Tarnawski, 18; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 32.

KRASNOBRÓD — osada, obecnie siedziba gminy. Początkowo pod nazwą Krasny Bród, bowiem miejscowość leżała nad rzeką Wieprz w miejscu dogodnym, do przeprawy.

Wieś została osadzona przez Lipskich herbu Korczak najprawdopodobniej w połowie XVI stulecia (między latami 1531- 1564), gdyż rejestr 1531 r. jeszcze jej nie wymienia; mowa o niej natomiast w rejestrze poborowym 1564 roku. Miastem miejscowość została w maju 1572 za staraniem Barbary Lipskiej. W 1598 do Jana Lipskiego. Od ok. 1631 miasto stanowiło własność Zamoyskich, później Leszczyńskich, zaś od 1671 r. — Jana Stanisława Tarnowskiego. Od r. 1874 na krótko do Nostitz-Jackowskich, natomiast od ok. 1880 r. właścicielami rozległych dóbr przy osadzie (jako że miastem Krasnobród przestał być w 1869/70 r.) stali się Fudakowscy. W początkach XX stulecia posesorem tutejszego folwarku był Kazimierz Fudakowski. W 1922 r. jego dobra folwarczne stanowiły 4. 410 ha gruntów uprawnych i lasów.

Relacja L. J. Verdmona z 1902 r. mówiła o Krasnobrodzie: „... w malowniczej okolicy, wśród wzgórz i lasów położona. Domów 175. Ludność 2160 (...) Ludność żydowska trudni się handlem i rzemiosłami, a chrześcijańska, przeważnie zamieszkała na przedmieściach Piasek i Nowa Osada — wyrabia gonty, rozwożone po całej guberni (lubelskiej) i wydzierzawia sady okoliczne (...) W r. 1860 spadła szarańcza, której zabito około 650 korcy i zebrano jaj około 550 garncy (...) Cerkiew prawosławna 1870 r., synagoga murowana (...), w osadzie są 4 ulice niebrukowane, błotniste (...) Z zakładów przemysłowych jest fabryka kafli i kilka punktów wyrobu gontów jodłowych... ”.

Kolejne spisy ludności wykazywały w osadzie: 10 murowanych i 107 drewnianych domów oraz 973 mieszkańców (w 1827 roku), 158 domów z 1. 305 mieszkańcami, w tym 662 Żydami (w 1856/57 r.), 8 murowanych i 139 drewnianych domów oraz 1. 806 mieszkańców, z tego 1. 186 Żydów, i wreszcie 304 domy oraz 2. 036 mieszkańców, w tym 1. 148 Żydów (w 1921 roku).

W r. 1894 ówczesny właściciel dóbr krasnobrodzkich — Kazimierz Fudakowski, założył tu hutę szkła, w 1911 r. zatrudniającą 40 robotników.

Fakt, iż Krasnobród znajdował się przy dość ważnym trakcie z Zamościa do Tomaszowa i Lwowa, oraz to, że zewsząd otaczały go wielkie kompleksy dających schronienie lasów, powodował, iż w swych dziejach stawał się areną wielu bitew. Już 5. X. 1672 r. hetman Jan Sobieski rozbił tu watahy Tatarów i Kozaków Piotra Doroszenki, odbijając z ich rąk 2, 5 tys. jasyru. W trakcie Powstania Styczniowego 1863/64 roku w okolicy rozegrało się kilka potyczek powstańców z wojskami rosyjskimi (m. in. przegrana bitwa oddziału M. Lelewela-Borelowskiego 24 marca 1863 r.).

Podczas walk i przemarszów wojsk w czasie I wojny światowej Krasnobród uległ częściowemu zniszczeniu, zwłaszcza Podzamek.

W czasie Kampanii Wrześniowej 1939 roku osada znalazła się w centrum zaciętych walk polskiego Frontu Środkowego z Niemcami. W pobliskich Zapiaskach rozlokował się sztab gen. T. Piskora, dowódcy Frontu, a w budynkach klasztornych zorganizowano szpital polowy. Front kapitulował wkrótce (21-22 września w pobliskich lasach na północny zachód od Krasnobrodu. 23 września rozpoczęły się walki przebijającego się na Lwów polskiego Frontu Północnego gen. Dąb-Biernackiego. M. in. miała tu miejsce zwycięska szarżą 25 pułku ułanów i 9

dywizjonu artylerii konnej z Nowogródzkiej BK, gromiąca sztab niemieckiej 8 DP 24 i 25 września przedzierały się tędy pozostałe resztki zdziesiątkowanego Frontu.

Podczas okupacji hitlerowcy kilkakrotnie pacyfikowali osadę. We wrześniu 1942 r. Dokonali egzekucji 200 Żydów, a w październiku t. r. aż czterokrotnie pacyfikowali Krasnobród, łącznie mordując 196 osób. Następne dokonały się w lutym i marcu 1943 r. Z dymem puszczono wówczas część osady. Wreszcie 5 lipca 1943 większość mieszkańców wysiedlono. 17 lutego 1944 r. W Podklasztorze żandarmeria niemiecka rozstrzelała 11 żołnierzy AK z więzienia zamojskiego, zaś 21 lutego t. r. — 8 członków BCh.

5 marca 1944 r. Krasnobród został na krótko opanowany przez oddziały 1 Ukraińskiej Dywizji Partyzanckiej im. Kowpaka podczas jej rajdu przez tereny Zamojszczyzny. Osada została wyzwolona 23 lipca 1944 roku.

Zab.: Osada posiada kilka cennych zabytków. W części zwanej Podklasztor stoi obecnie barokowy, murowany klasztor dominikanów z ok. 1664 r. (budynek klasztorny z I poł. XVIII) oraz murowany, barokowy kościół poddominikański (obecnie parafialny) z 1690/99 r. Legenda opowiada, iż po niszczycielskim najeździe szwedzkim w 1656 r. w błotach nad źródłami rzeczki Krupiec znaleziono obraz Matki Boskiej, obecnie będący na wyposażeniu kościoła. Według innego podania fundatorką tegoż kościoła miała być późniejsza królowa Marysieńka (Maria Kazimiera d Arquien), wówczas jeszcze żona Jana „Sobiepana” Zamoyskiego. Uczyniła to po tym, kiedy podczas pobytu w Krasnobrodzie cudownie miała ozdrowieć.

W części Podzamek wznosi się dawny barokowy pałac z XVII wieku, przebudowany w stylu klasycystycznym na przełomie XVIII i XIX stulecia. Obniżony w początkach XX w.; z półkolistą galerią i oficyną z przełomu XVIII i XIX w., przekształconą na nowy dwór w XX w. W pałacu obecnie sanatorium dla dzieci.

Ponadto kilka drobniejszych nieco zabytków, a mianowicie: dwie kapliczki „na wodzie”, kapliczka trójlistna w części Zagóra, drewniana kaplica św. Rocha z 1943 r. w Leśnym Zagórze, oraz drewniany spichlerz barokowy zakonników z 1795 roku, przy kościele parafialnym. Na tutejszym cmentarzu znajduje się kwatera 843 poległych żołnierzy polskich Września 1939 roku. Niegdyś istniała tu murowana cerkiew z 1870 r., wystawiona na miejsce poprzedniej sprzed 1750 r.

Lit.: Głowacki, 151-153, 157-163, 202-206; J. Górak, Miasta i miasteczka..., 59-64; Kalendarium BCh, 112; Klu. Zbr., 80; Lokacje, 60 i 258; SG, IV, 634-635; Skor., 123; Verdmon, 113.

KRYŁÓW — osada w gm. Mircze.

Położona w enklawie hrubieszowskiej staropolskiego powiatu chełmskiego. W 1430/31 r. należała ponoć do księcia kobryńskiego Romana Lubartowicza. Po tym roku, a z pewnością już w 1458 r. i I poł. XVI w. w posiadaniu Tęczyńskich. Miastem od 1523 za staraniem ówczesnego dziedzica — Jana Tęczyńskiego. W 1546 r. jako posag Zofii z Tęczyńskich trafiła w ręce wielkopolskich Ostrorogów. W 1642 r. po Ostrorogach właścicielami Kryłowa stali się Radziejowscy, a od 1704 r. Krzysztof Towiański. Następnie właścicielami miasteczka byli Prażmowscy, w 1754 r. Józef Jeżewski, zaś od ok. 1781 — Chrzanowscy. Od ok. 1860 (wg Górnika od 1878) do Horodyskich.

W XVI-XVII stuleciu włość kryłowska obejmowała 13 wsi, z czego 10 położonych było na prawym brzegu Bugu.

Kolejne spisy ludności wykazywały w osadzie: 2 murowane i 157 drewnianych domów oraz 1. 102 mieszkańców (w 1827 r.), 3 domy murowane i 154 drewniane z 1. 202 mieszkańcami, w tym 575 Żydami (w 1856/57 r.), 2 murowane i 114 drewnianych domów z 1. 216 mieszkańcami, w tym 588 Żydów (w 1861 r.), 3 domy murowane i 141 drewnianych oraz 2. 441 mieszkańców, z tego 1. 135 Żydów (w 1886/87 r.), wreszcie 185 domów oraz 1. 286 mieszkańców, w tym 622 Żydów, 372 Ukraińców i tylko 292 Polaków.

Relacja Verdmona z 1902 roku mówiła o Kryłowie: „... ludność trudni się rolnictwem, rybołówstwem i rzemiosłami. Handel słaby... ”, mimo wielkiej liczby Żydów. W XIX w. funkcjonował tu browar, w 1896 r. produkujący 7. 000 wiader piwa rocznie.

Chłopi tej wsi w dobie zaborów wykazywali duży patriotyzm narodowy. Występowali nawet przeciw swym panom, którzy nie chcieli się angażować w działalność narodową. Podczas odbywającego się 7. II. 1861 r. hucznego balu w tutejszym dworze Chrzanowskich, bijąc szybę wrzucili oni do wnętrza 2 kawałki ołowiu owinięte w 2 kartki papieru. Na jednej z nich napis głosił: „Radzimy dziedzicowi Kryłowa oraz wysokim panom obywatelom powiatu hrubieszowskiego, radzimy z serca, aby na teraz tych zabaw zaniechać raczyli, bo dzieje narodowe na twardym kamieniu spisywane bywają... ”. Natomiast drugi z nich: „ Szyby się tłuką na ochłodzenie zapałów balowych. Gdyby to jednak nie pomagało, na przyszłość nastąpić może zapalenie”.

W okresie międzywojennym osada była siedzibą gminy w pow. hrubieszowskim, zajmującej obszar 8. 924 ha i o liczbie ludności wynoszącej 7. 470 osób.

Podczas okupacji hitlerowskiej Kryłów był jednym z głównych ośrodków nacjonalistów ukraińskich. W lutym 1943 r oddział BCh „Rysia” dokonał udanej akcji na tutejszych policjantów ukraińskich w czasie pogrzebu jednego z nacjonalistów, zginęło wówczas kilkunastu Ukraińców).

25 marca 1945 r. w Kryłowie wpadł w ręce nacjonalistów ukraińskich z sotni UPA „Jahody” Stanisław Basaj, słynny „Ryś”, pogromca band ukraińskich z poprzednich lat. Został on niezwykle bestialsko zamordowany przez żądnych zemsty Ukraińców, którzy skręcili go żywcem w kieracie.

Z walk polsko-ukraińskich w czasie okupacji i zaraz po wojnie, osada wyszła zupełnie zniszczona, podobnie jak wszystkie okoliczne wsie.

Zab.: Ruiny zamku Ostrorogów (wg Górnika - Tęczyńskich) sprzed 1585 r. na

wyspie, zniszczonego przez Kozaków i Szwedów, do którego chroniła się okoliczna ludność podczas napadów tatarskich. „ Czterookciowej grubości mury, obszerne podziemia, murowane bastiony, wały, przekopy, wreszcie oblewająca go zewsząd woda zabezpieczały istotnie chroniących się”.

Pierwszy miejscowy kościół katolicki powstał już w XV w., w połowie następnego stulecia zamieniony na zbór luterański. Nowy kościół murowany zbudowano w 1635 r., następny w 1695, zaś czwarty w ok. 1754/56 r. Obecny, murowany pochodzi z roku 1859/60.

Z dawnego pałacu Chrzanowskich z pocz. XIX w. do dziś pozostała jedynie brama pałacowa i zaniedbany park.

Dawniej istniała tu murowana cerkiew pounicka z 1911 r., wystawiona na miejscu poprzedniej z XVII wieku (sprzed 1667 r.), rozebrana w 1938 r.

Była tu także murowana synagoga z ok. 1893 r., rozebrana podczas ostatniej wojny przez Niemców.

Lit.: H. Gawarecki, Zamek w Kryłowie; J. Górak, Miasta i miasteczka..., 64-67; J. Gurba, Kryłów gm. Mircze, woj. zamojskie, „Informator Archeologiczny. Badania”, 1978(79), 276; Iskrzycki, 36; Janeczek, 105; Kat. Zab., z. VI, 30-33; Kalendarium BCh; Klu. Zbr., 96; Lokacje, 258; Pol. XVI w., VII, 219; Ruch ludowy, 317; SG, IV, 747; Skor., 32; Staroż. Pol., II, 782; Verdmon, 116.

KRYNICE — obecnie siedziba gminy.

Położona na południowo-zachodnim skraju staropolskiego powiatu grabowieckiego. W 1435 r. wieś należała do Adama Łabuńskiego, zaś w 1483 do Jana Łabuńskiego. W 1491/92 przejęli ją Oleśnicy z Oleśnik. Wszakże musiała wkrótce potem odpaść od nich, skoro dopiero w 1566 Oleśnicy odzyskują ją od króla w drodze zamiany za swe dwie podkrakowskie wsie.

Według rejestru poborowego z 1564 roku miała 5 łanów (84 ha) gruntów uprawnych. Jeszcze w 1578 roku do Marcina Oleśnickiego podsędka ziemskiego bełskiego. Od 1603 na krótko do Zamoyskich (za długi). W 1627 na powrót do Oleśnickich. W 1846 r. w posiadaniu Stanisława Głogowskiego, a po 1880 r. do Lipczyńskich. Wg spisu z 1880 roku wieś liczyła 46 domów i 479 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. -tylko 29 domów oraz 201 mieszkańców, w tym 8 Żydów i 9 Ukraińców.

W okresie międzywojennym wieś była siedzibą gminy w pow. tomaszowskim, obejmującej 8. 194 ha obszaru i 8. 430 ludności.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. okolice wsi stały się areną ciężkich bojów wojsk polskich z hitlerowcami. 22 września tędy przedzierała się na Krasnobród Nowogródzką BK podpułkownika W. Kurka.

W czasie okupacji wieś stanowiła zaplecze oddziału specjalnego BCh „Azji”. W sierpniu 1942 r. oddział ten zniszczył dokumenty w miejscowej gminie, a w grudniu t. r. uwolnił ok. 20 więźniów z miejscowego aresztu. Tego samego w grudniu 1943 r. dokonał też oddział BCh „Młota”. W lipcu 1943 r. wieś została wysiedlona przez okupantów. Mieszkańców wywieziono do pow. biłgorajskiego i zamojskiego, zaś na jej miejsce nasiedlono Niemców z Besarabii i volksdeutschów.

Zab.: Klasycystyczny dwór Głogowskich z I połowy XIX w.; po ostatniej wojnie początkowo jako ośrodek zdrowia, później w ruinie. Dawna drewniana karczma z poł. XIX w. przy ul. Zamoyskiego 7.

W 1920 r. mieszkańcy wsi zakupili niedokończony drewniany kościół w Horyszowie Polskim i przenieśli go do Krynicy; od 1925 jako parafialny. W r. 1531 istniała tu drewniana cerkiew prawosławna, zaś w 1627 r. istniała tu kaplica dworska Oleśnickich.

Lit.: Głowacki, 203-207; Górak, Kościoły 60-62; Janeczek, 94 i 351; Kat. Zab., z. XVII, 25-26; Kalendarium BCh, 42-55; Klu. Zbr., 93; Pol. XVI w., VII, 224 i 251; SG, IV, 756-757; Skor., 106; Tarnawski, 79-80 i 82.

KRYSZYN — wieś w gm. Telatyn.

Już w 1439 r. wieś znajdowała się w posiadaniu mazowieckich Łaszców. Przed 1496 do Pełki Łaszcą. W 1564 jej właścicielami byli Podhoreccy. Wówczas było tu 4, 25 łana (71, 4 ha) gruntów uprawnych. W pocz. XIX w. do Wysoczańskich, w 1846 do Pawła Kosseckiego, a następnie Janiszewskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 32 domy i 164 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał tu 34 domy oraz 209 mieszkańców, w tym 75 Ukraińców.

Zab.: Obok wsi znajduje się obecnie neogotycka murowana kapliczka pod wezwaniem św. Antoniego z XIX wieku. Na przełomie XIX i XX w. istniał tu dwór Wysoczańskich z I połowy XIX stulecia.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 26; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 213 i 242; SG, IV, 763; Skor., 107.

KSIĘŻOSTANY — wieś w gm. Komarów. W 1554 r. wzmiankowana jako Kniazostany, zaś w 1625 — jako Xiężostany.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy pochodzi z 1472 r., z rejestru poboru nadzwyczajnego. Była wówczas wsią szlachecką i położona w staropolskim powiecie grabowieckim.

W 1590 r. stanowiła własność Mikołaja Komorowskiego, zaś w 1615 i 1636 r. — Adama Komorowskiego, sędziego ziemskiego bełskiego.

Wg spisu ludności z 1880 r. wieś liczyła 21 domów i 160 mieszkańców, w tym 6 Niemców. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał tu 23 domy oraz 238 mieszkańców, wyłącznie katolików.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 251; SG, IV, 830; Skor., 105.

KSIĘŻPOL — obecnie siedziba gminy. Początkowo zwana Księż(o)pole.

W 1515 r. wieś należała do starostwa krzeszowskiego, w 1588 darowanego przez króla na wieczność Janowi Zamoyskiemu, który wkrótce potem włączył ją do nowoutworzonej ordynacji. W 1589 r. posiadała 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych. W 1792 wieś była ośrodkiem klucza dóbr ordynackich, obejmującego wsie: Brodziaki, Budziarze, Drążdże, Króle, Kupczaki, Majdan Księżpolski, Zanie i Zynie. W 1880 r. wieś liczyła 100 domów. Natomiast spis powszechny z r. 1921 mówił już o 125 domach oraz 590 mieszkańcach, w tym aż 368 Ukraińcach.

W okresie międzywojennym Księżpol był siedzibą gminy w pow. biłgorajskim, o obszarze 10. 712 ha i o 9. 641 mieszkańcach.

Podczas okupacji hitlerowskiej znajdował się tu silny posterunek policji ukraińskiej, współpracującej z Niemcami. Na przełomie czerwca i lipca 1943 r. miejscową ludność polską wysiedlono a jej gospodarstwa nadano tutejszym Ukraińcom.

Zab.: Dawna cerkiew murowana (od 1922 jako kościół katolicki) z 1858 r., fundacji ordynata Konstantego Zamoyskiego, wzniesiona na miejsce poprzedniej z 1679 r.

Lit.: Kat. Zab., z. III, 18; Klu. Zbr., 90; Pol. XVI w., VII, 24 i 139; SG, IV, 830; Skor., 7.

KULIKÓW — wieś w gm. Sułów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1398 r., kiedy wchodziła w skład włości szczebrzeskiej Gorayskich. W 1430 należała do Smarza Janowskiego z Janowie. W latach 1520/22 - 1533 stanowiła własność Zamoyskich. W 1533 roku Feliks Zamoyski za 1000 ówczesnych złotych sprzedał ją Kmitom ze Szczebrzeszyna. W 1580/81 od Piotra Janowskiego kupił ją z kolei Jan Zamoyski i w kilka lat później włączył do ordynacji. W 1792 do ordynackiego klucza starozamojskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 11 domów i 78 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Nielisz) wykazywał 26 domów oraz 177 mieszkańców, wyłącznie katolików. Okupacyjny Wykaz urzędowy miast i wsi w GG na dzień 1. III. 1943 r. mówił o 294 mieszkańcach - Polakach.

Lit.: AJZ, II, 408; Janeczek, 357; Pol. XVI w., VII, 200; SG, IV, 863; Skor., 124; Tarnawski, 18.

KOSMÓW — wieś w gm. Hrubieszów.

W ciągu XIV i XV wieku Kosmów często zmieniał właścicieli. W 1388 r. wraz z całą ziemią bełską został przez Jagiełłę nadany książętom mazowieckim. W latach 1392-1431 wraz z Szychowicami i Cichobórzem należał do królewskich dóbr hrubieszowskich. W 1431 Jagiełło zwrócił go księciu Ziemowitowi V w nagrodę za jego udział w walkach ze zbuntowanym Świdrygiełłą, natomiast w 31 lat później wieś została włączona bezpośrednio do Korony Polskiej, wchodząc odtąd do starostwa hrubieszowskiego (aż do 1799 roku), choć położona była w pow. horodelskim woj. bełskiego. W XV i XVI stuleciu chłopci tej wsi płacili dziesięcinę kościołowi parafialnemu w Czerniczynie. Rejestr 1578 roku wykazywał tu 3, 75 łana (63 ha) gruntów uprawnych, a także istniejącą karcznię. Dochód roczny wynosił 21 zł.

Lustracja królewszczyzn z 1661/65 r. stwierdzała: „Młyn tam był, ten zgorzał zapalony od Moskwy" (tj. spalony przez wojska moskiewsko-kozackie w r. 1655/56).

Wedle spisu ludnościowego z 1827 r. wieś liczyła 16 domów i 120 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. (wówczas w gm. Kryłów) mówił o 69 domach oraz 400 mieszkańcach, w tym 19 Żydach i aż 367 Ukraińcach.

Lit.: Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 286-287; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 230; SG, IV, 466; Skor., 32; H. Stamiński, Hrubieszów i okolice..., 11 i 14; Żereła, III, 105-106.

KORNIE — wieś w gm. Lubycza Królewska.

W połowie XV w. do Niszczyckich z Uhnowa. W 1497 r. w obozie pod Suczawą w Mołdawii król Jan Olbracht nadał ją Janowi „Szramowi Tarnowskiemu, konfiskując Zygmuntowi Niszczyckiemu za niestawiennictwo w wyprawie wojennej. Do przejęcia dóbr jednak nie doszło, ponieważ przy ich posiadaniu utrzymał się dotychczasowy właściciel. W 1564 nadal dziedzictwem Niszczyckich; wieś liczyła wówczas 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. było tu 584 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wieś liczyła 172 domy oraz 864 mieszkańców, w tym 41 Żydów i aż 823 Ukraińców.

Zab.: Dawna cerkiew murowana z 1910 r., na miejscu poprzedniej drewnianej cerkwi unickiej z 1776 r. Od 1947 jako kościół rzymsko-katolicki.

Lit.: Dworzaczek, 337; Kat. Zab., z. XVII, 24-25; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 207 i 245; SG, IV, 407; Skor. XIII, 36.

KADŁUBISKA - wieś w gm. Dołhobyczów. W XVI w. zwana często Kadłubiszczka.

O tej wsi, położonej w staropolskim powiecie bełskim, pierwsza wzmianka z 1462 r. W 1491 należała do Jana Malickiego z Malic. W 1564 stanowiła własność rodu Kadłubiskich. Natomiast w XVIII i XIX stuleciu do Świeżawskich.

Wg spisu z 1880 r. znajdowało się tu 20 domostw, zamieszkałych przez 156 chłopów. Natomiast spis powszechny z 1921 r. wykazywał 33 domy oraz 245 mieszkańców, w tym 9 Żydów i 81 Ukraińców.

Przekaz z końca XIX w. mówi, iż we wsi znajdował się „dwór staroświecki, od dwóch wieków rezydencja Świeżawskich, którzy w ziemi bełskiej tradycyjnie urzędy sędziowskie piastują”.

Lit.: Janeczek, 346; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 215 i 245; SG, III, 660; Skor., 29.

KALINOWICE - wieś w gm. Zamość.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy pochodzi z 1434 r. W II poł. XV stulecia jej właścicielami byli Ostrowscy - Niemierzowie, od których w 1517 r. nabywają ją Zamoyscy. W 1578 miała 7 łanów (117, 6 ha) gruntów uprawnych. W jedenaście lat później nowi posiadacze włączyli wieś do Ordynacji Zamojskiej, w której w 1792 r. i w XIX w. należała ona do klucza lipskiego dóbr. Już w poł XIX stulecia istniał tu browar.

W tymże wieku wieś dzieliła się na trzy części: ordynacką (w 1880 r. licząca 21 domów i 259 mieszkańców), rządową (w tym roku 9 domów i 83 mieszkańców) oraz poklasztorną (dwór, 2 budynki dworskie, 2 chłopskie z 17 mieszkańcami) wcześniej należąca do klasztoru szarytek z Zamościa i Szczepieszyna. Spis z 1921 r. wykazywał w Kalinowicach Ordynackich 44 domy oraz 336 mieszkańców, wyłącznie katolików. W tym ostatnim roku Kalinowice przynależały do gm. Nowa Osada (dziś tzw. Nowe Miasto w Zamościu).

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG, III, 681; kor., 128.

KAROLÓWKA - wieś w gm. Frampol. Niegdyś pod nazwą Ruda Kąty.

Wieś ta wyrosła w miejscu złóż rudy i huty żelaznej, która w XVI w. istniała w pobliżu Radzięcina. Po raz pierwszy odnotowano ją w 1553 r. jako „in Conthy”. Ruda Kąty pracowała jeszcze w połowie XVII w., a w miejscu huty osadzono wówczas wieś Ruda Kąty, w 1801 r. liczącą 48 domostw. W roku 1870 po raz pierwszy wymieniono wieś pod nową nazwą Karolówka.

W 1905 r., wieś wraz z folwarkiem, liczyła 47 domów i 322 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał we wsi (bez folwarku) już 56 domów oraz 294 mieszkańców, prawie wyłącznie katolików.

Lit.: Osady, 66; SG, III, 853; Skor, 122.

KAWĘCZYN -wieś w gm. Szczepieszyn.

Wieś osadzona w 1567 r. we włości szczepieszkiej hrabiów Górków, w 1593 nabytej przez kanclerza Jana Zamoyskiego i włączonej do nowozałożonej ordynacji. W 1792 r. (do ordynackiego klucza szczepieszkiego. W 1640 r. wdowa-ordynatowa Katarzyna z Ostrogskich Zamoyska przeznaczyła wieś na uposażenie nowozałożonego seminarium duchownego przy Akademii Zamojskiej.

Wg spisu z 1880 r. wieś wraz z sąsiednim Kawęczynkiem (niegdyś zwanym Wołą Kawęczyńską) liczyła 79 domów i 459 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 uwzględnił w Kawęczynie 134, domy oraz 821 mieszkańców.

Podczas okupacji niemiecki Urzędowy wykaz gmin i Wsi w GG z dnia 1. III. 1943 r. wyliczał w Kawęczynie i Kolonii Kawęczyn 8 Niemców i 1. 009 tzw. „Nie-Niemców”, czyli Polaków i Ukraińców, których kilku tu zamieszkiwało.

Lit.: SG, III, 915; Skor., 128; Wiadomość o profesorach..., 118.

KITÓW - wieś w gm. Sułów.

W XVI w. pod nazwą Łętownia; W 1611 już jako Kitów.

Już przed rokiem 1548 (może około 1520/25) należała do Zamoyskich, którzy w 1589 r. włączyli ją do swej ordynacji. W 1792 wchodziła do klucza tworyczowskiego, zaś w 1880 do klucza bodaczowskiego ordynacji, parafii Mokre Lipie.

Wg spisu z 1880 r. liczyła 4 domy dworskie i 24 chłopskie z 231 mieszkańcami. Natomiast spis z 1921 r. uwzględniał we wsi 83 domy i 490 mieszkańców, w tym 9 Żydów.

11 grudnia 1942 r. hitlerowcy, w odwet za zabicie kilku osadników i spalenie gospodarstw volksdeutscheów we wsi Nawóz, dokonali we wsi wyjątkowo okrutnej pacyfikacji, rozstrzelując prawie wszystkich mieszkańców wsi. Szczególną gorliwością wykazali się tu koloniści niemieccy. 10 lipca wieś całkowicie wysiedlono, usuwając resztki mieszkańców.

Lit: Klu. Zbr., 84; SG, IV, 116; Skor., 127; Zbrodnie hitl. 440-441.

KLĄTWY - wieś w gm. Tyszowce.

W 1564 r. wieś należała do starostwa tyszowieckiego, którego częścią składową pozostawała do II poł. XVIII stulecia. Wedle lustracji królewskiej z 1564 r. miała 4 łany (67, 2 ha) gruntów uprawnych oraz młyn starościński. Na nich 30 kmieci osiadłych. Dochód roczny z wsi wynosił 23 zł 7 gr.

W 1827 r. liczyła 34 domy i 263 mieszkańców, zaś w 1880 r. odpowiednio: 61 i 396, w tym 102 katolików. Spis z r. 1921 mówił o 85 domach z 438 mieszkańcami, w tym 257 Ukraińców.

W końcu XIX w. znajdowała się tu drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 212; SG, IV, 121; Skor, 109; Żereła, III, 125.

KMICZYN - wieś w gm. Łaszczów.

Wzmiankowana w 1411 r. w łacińskiej parafii w Nabrózu. Według rejestru poborowego 1564 r. miała 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych. Wówczas stanowiła posiadłość rodu Turkowickich. W I poł. XVIII w. należała do Leszczyńskich (inne przekazy mówią, że do Rostkowskich), zaś w 1778 została kupiona przez Makomaskich. W 1850 do Antoniego Makomaskiego. W 1880 r. liczyła 67 domów i 533 mieszkańców.

Zab.: Zachowała się dawna drewniana cerkiew z 1829 r., wzniesiona na miejscu poprzedniej drewnianej o niewiadomej dacie powstania.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 213; SG, IV, 191.

KNIAZIE - obecnie część Lubyczy Królewskiej.

Nazwa wsi pochodzić ma od kniaziów, tj. naczelników pasterzy wołoskich, którzy osiedli w beńskich dobrach królewskich w I połowie XV w. za pozwoleniem króla Władysława Jagiełły. W XV-XVIII w. wchodziła w skład starostwa beńskiego.

Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał, iż Kniazie stanowiły już część Lubyczy, i liczyły 393 domy oraz 2. 076 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 2. 036 unitów (Ukraińców).

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z dzwonnica z ok. 1785 r. wzniesiona została na miejscu poprzedniej, również drewnianej, wzmiankowanej w r. 1766. W 1947 opuszczona, obecnie w ruinie. Obok powyższej istniała tu inna cerkiew murowana z 1806 r (częściowo zachowana do dziś).

Lit.: Górak, Cerkwie, 29-31; Kat. Zab., z. XVII, 19-20; Skor. XIII, 35.

KOBŁO - wieś w gm. Hrubieszów.

Położona w staropolskim powiecie horodelskim. W 1446 roku w posiadaniu Stefana (Łaszcza?) z Kobła, Wojskiego horodelskiego. W XV-XVII w. należała do zamożnego rodu Łaszców, których miejscowa linia od wsi przybrała nazwisko Kobelskich. W 1578 do Bartosza Łaszcza-Kobelskiego. W tym ostatnim roku wieś posiadała 6 łąnów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 71 domów (w tym 4 murowane) i 417 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. (wówczas w gminie Horodło) wykazuje we wsi tylko 42 domy oraz 248 mieszkańców, z tego prawie wszyscy (235) to Ukraińcy.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 230 i 252; SG, IV, 204; Skor., 31.

KORCZMIN — wieś w gm. Ulhówek.

Wzmiankowana w 1482 r. jako Koczmyń. W 1564 należała do Gózdziów-Gdeszyńskich, lecz w akcie konfederacji województwa bełskiego z 21. VI l. 1572 r. jako jeden z jej uczestników wymieniany jest Melchior (Malcher) Korczmiński. Wieś posiadała wówczas 4, 5 łana (75, 6 ha) gruntów uprawnych. W XIX stuleciu jej dziedzicami byli Serwatowscy. Pod rokiem 1561 na terenie wsi pojawia się inna zagadkowa nazwa — Tuligłowy (Tulyglowy).

W 1880 r. było tu 809 mieszkańców we wsi oraz 78 we dworze i w folwarku. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał zaś 189 domów oraz 1. 026 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 889 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z dzwonnica z 1658 r., rozbudowana w XVIII w. i w 1850 r. Po 1947 opuszczona, obecnie w ruinie. Jest to najstarsza cerkiewna Zamojszczyźnie. Dzwonnica przycerkiewna z pot. XIX w. została rozebrana w 1974 roku. W XIX w. istniał tu dwór szlachecki i młyn wodny.

Lit.: AJZ, I, 439; Górak, Cerkwie, 17-18; Kat. Zab., z. XVII, 23-24; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 205 i 244; SG, IV, 393-394; Skor. XIII 35.

KORCHYNIE - wieś w gm. Jarczów. Niegdyś pod nazwą Korczyn, często jako Korhiń lub Korhynie.

W XVI-XVII stuleciu wieś należała do Jarczewskich. Wymieniana w 1531 r. W 1564 miała 5 łąnów (84 ha) gruntów uprawnych. Na jej gruntach w XVII w. założono miasto Jarczów.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 41 domów i 322 mieszkańców. Natomiast wg spisu z 1921 r. tylko 33 domy oraz 194 mieszkańców, w tym 3 Żydów i 83 Ukraińców. W tym ostatnim roku w gm. Tomaszów.

Zab.: Dawny drewniany dwór szlachecki z ok. 1900 r., jako szkoła po 1944, obecnie mieszkalny.

Lit.: Kat. Zab. r z. XVII, 24; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 207 i 244; SG, IV, 392; Skor., 104.

KORCHÓW - wieś w gm. Księżpol.

W XVI w. wieś należała do starostwa krzeszowskiego w ziemi przemyskiej, w 1588 r. Przez króla Zygmunta III Wazę oddanego kanclerzowi Janowi Zamoyskiemu w dziedziczne posiadanie. W rok później Korchów włączono do nowoutworzonej Ordynacji Zamojskiej. W 1792 r. do jej klucza łukowskiego. Wedle lustracji 1589 r. wieś posiadała 6 łanów (96 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 126 domów i 754 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał tu już 309 domów oraz 1. 192 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 768 Ukraińców.

Latem 1943 r. hitlerowcy dokonali wysiedlenia polskiej ludności wsi jej gospodarstwa przekazując miejscowym Ukraińcom. W czerwcu 1944 r. oddział BCh „Bruchalskiego” dokonał udanej akcji na wieś, walcząc z nacjonalistami ukraińskimi. Zarekwirował 28 krów jako żywność dla oddziału.

W początkach XX w. znajdowała się tu drewniana cerkiew unicka sprzed 1621 roku.

Lit.: Kalendarium BCh, 154; Klu. Zbr., 90; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 24; SG, IV, 392; Skor., 7.

KOPYŁÓW - wieś w gm. Horodło.

Po raz pierwszy wymieniona w 1400 r., kiedy od księcia Ziemowita IV za 200 węgierskich florenów kupił ją Sasin z Wrońska na Mazowszu. W XV w. wieś stanowiła ponoć uposażenie wójtów horodelskich (bardziej prawdopodobna przypadkowa zbieżność pełnienia tegoż urzędu przez ówczesnych właścicieli wsi). W r. 1564 w ręku Podhoreckich. Rejestr 1578 foku wykazywał tu 7 łąnów (117, 6 ha) gruntów uprawnych.

W końcu XIX w. wieś posiadała drewnianą cerkiew unicką z 1686 r., ufundowaną przez króla Jana III Sobieskiego. Ponadto istniały: drewniany wiatrak i młyn wodny.

Spis powszechny z 1921 r. wykazywał we wsi 96 domów oraz 554 mieszkańców, w tym 15 Żydów i aż 436 Ukraińców.

Lit.: J. Gurba, L. Gajewski, Ślady osiedla z wczesnej epoki żelaza na stanowisku 1 we wsi Kopyłów pow. Hrubieszów, „Wiadomości Archeologiczne”, 1974, z. 2, 260-261; Pol. XVI w., VII; cz. 1, 230 i 251; SG, IV, 387; Skor., 31; H. Stamiński, Powiat horodelski, 36.

KONIUCHY - wieś w gm. Miączyn

Położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Wzmiankowana już w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1564 r. i w XVII stuleciu posiadłość rodu, Koniuskich. Wedle rejestru 1578 r. miała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 62 domy i 470 mieszkańców; zaś wedle spisu z 1921 r. - 96 domów oraz 614 mieszkańców, w tym 25 Żydów i aż 433 Ukraińców.

22 lipca 1943 r. hitlerowcy dokonali wysiedlenia miejscowej ludności polskiej, w jej miejsce nasiedlając Niemców z Jugosławii oraz Bułgarii i Rumunii.

W końcu XIX stulecia istniała we wsi (drewniana?) cerkiew pounicka o niewiadomym czasie powstania.

Lit.: Klu. Zbr., 99; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 225; SG, IV, 341; Skor., 32.

KOMARÓW - obecnie osada, siedziba gminy. Niegdyś zwana Komorów.

Pierwsza wzmianka o wsi, położonej nad rzeczką Jarożą, pochodzi z r. 1435, kiedy to należała do Wawrzyńca z Komorowa. W r. 1531 należała ona do niezbyt zamożnego rodu Komorowskich herbu Korczak. W 1564 r. na 12, 75 łanach (214, 2 ha) gruntów siedzieli drobni szlachcice: Ambroży, Andrzej, Jan, Mateusz, dwaj Stanisławowie i Walenty Komorowscy. Do Komorowskich jeszcze w XVII w., po czym w początkach XVIII stulecia wieś znalazła się w posiadaniu Michała Wielhorskiego, a od 1747 r. hrabiów Mierów, następnie rodu Węglińskich. Przed r. 1864 do Walentego Gołuchowskiego, po czym (po 1864) zostało miastem rządowym.

Miastem został Komorów w I połowie XVIII stulecia (zapewne w 1748/50 r.) za staraniem ówczesnych dziedziców Mierów. Pozostawało nim do 1868 roku. Według E. Kuropatnickiego w 1786 r. było to „hutą szklaną miasto sławne”.

Wg spisu z 1827 r. znajdowało się tu 206 domów oraz 1354 mieszkańców, zaś w 1880 r. już 232 domy (w tym 12 murowanych) i 2431 mieszkańców, w tym 852 katolików, 111 prawosławnych (unitów) i aż 1468 Żydów. Spis powszechny z 1921 roku wykazywał w osadzie 2. 895 mieszkańców, w tym 1. 752 Żydów i 28 Ukraińców.

Relacja Verdmona z 1902 r. mówi o Komarowie następująco: „... osada brudna, błotnista, nie posiadająca nawet drewnianych chodników; przedmieścia zabudowane są schludniej przez chrześcijan. Rozwinięte tu jest znacznie bednarstwo, które go wyrobami zasilany jest cały powiat (tomaszowski). Mieszczanie są tu świątli, pracowici i trzeźwi „. Inna zaś, współczesna poprzedniej, stwierdza.: " Ludność pracowita, dbająca o oświatę, oddaje się rolnictwu i rzemiosłom. Jarmarki tutejsze są licznie nawiedzane”.

W naszym stuleciu w okolicach Komarowa rozegrały się dwie duże bitwy. Pierwsza z nich rozegrała się od 23 sierpnia do 1 września 1914 r., kiedy wojska austro-węgierskie pokonały armię rosyjską. Druga natomiast to słynna zwycięska bitwa w sierpniu 1920 r. pomiędzy wojskami polskimi a bolszewicką 1 Armią Konną S. Budionnego.

W okresie międzywojennym Komarów pełnił rolę siedziby gminy (w pow. tomaszowskim) o obszarze 10. 166 ha i ludności 12. 892 osób.

Podczas okupacji hitlerowskiej osada była dwukrotnie (14 grudnia 1942 i 17 stycznia 1943 r.) pacyfikowana. W obu łącznie zginęło 51 osób, w tym 16 kobiet i 3 dzieci. Spłonęło kilka zabudowań. Komarów został wysiedlony przez Niemców w grudniu 1942 r. Ludność polską wywieziono do obozu w Zamościu, zaś w jej miejsce nasiedlono Niemców z Besarabii i Chorwacji.

Zab.: Obecny murowany kościół neogotycki z 1908/11 roku, wzniesiony na miejsce poprzedniego drewnianego z 1765 r. fundowanego przez Jana Miera, starostę tyszowieckiego. Po zniszczeniach wojennych odnowiony w 1944/45. Obok murowana plebania z II połowy XIX wieku.

Niegdyś istniała tu drewniana cerkiew z 1868 r., wzniesiona na miejsce poprzedniej z X/III w. Została rozebrana w 1922 r. Istniała też synagoga, rozebrana przez Niemców podczas okupacji.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 21-22; Klu. Zbr., 93; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 223 i 251; SG, IV, 305; Skor, 105; Verdmon, 104.

LUCHÓW — wieś w gm. Tarnogród.

Położona na południowych krańcach dzisiejszego województwa, nad rzeczką Starą, dopływem Sanu. W XVI w. i później wchodziła w skład starostwa leżajskiego ziemi przemyskiej. Do niego również w XVIII stuleciu. Według lustracji 1589 roku posiadała 8 łanów (134, 4 ha) gruntów uprawnych. W II połowie XIX w. do rosyjskiego generała Seymoura, pochodzenia brytyjskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 213 domów i 1018 mieszkańców. Natomiast wedle spisu z r. 1921 w L. Dolnym były 142 domy oraz 842 mieszkańców, w tym 5 Żydów i 58 Ukraińców, zaś w L. Górnym — 166 domów oraz 832 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 198 Ukraińców.

W okresie międzywojennym obie wsie należały do gm. Wola Różaniecka pow. biłgorajskiego.

29/30 czerwca 1943 r. wsie L. Dolny i Górny zostały wysiedlone i osadzono tu Ukraińców.

Zab.: Dawna murowana cerkiew z 1847 r. służy od 1919 jako kościół rzymsko-katolicki.

Lit.: Kat. Zab., z. III, 18-19; Klu. Zbr., 91; Pol. XVI w., VII, 23; SG, V, 459; Skor, 9.

LUBYCZA KRÓLEWSKA – osada; obecnie siedziba gminy. Dawniej pod nazwą Lubicz, Lubcza, Lubicza.

Wieś lokowana nad rzeką Bełżanką w 1420 r. W dobrach królewskich, wśród rozległych puszczy. Zostali tu osadzeni pasterze wołoscy. W 1422 od księcia Ziemowita IV kniazostwo otrzymali Wołosi – bracia Jakub i Milczko.

Legenda mówi, iż w okolicznych lasach podczas polowania zabłądził i zachorował król Władysław Jagiełło. Pomogli mu właśnie ruchliwi pasterze wołoscy, a król w podziękowanie nadał im przywileje i dozwolił na poszerzenie wsi kosztem dóbr królewskich. Stąd miała powstać nazwa Lubycza Królewska.

Wprawdzie w 1491 r. Wieś należała do zamożnego szlachcica Mikołaja Zbrozka z Uhrynowa (jako zastaw), lecz już w 1548 r. Wraca do starostwa bełżskiego, by przynależać do niego nieomal do końca XVIII w.

Lustracja królewszczyzn z 1564/65 r. wykazywała aż 12 łąnów (201,6 ha) gruntów uprawnych. "Jest dziedzina bardzo szeroka. W niej kmieci na całych dworzyszczach prawem wołoskiem siedzących jest 19, którzy czynszu dorocznego dawają po gr. 48, kur po dwoje, wartych gr. 2, po gęsi jednej, wartej gr. 2, jajec po dziesięci, warte pół grosza". Była tu podówczas drewniana cerkiew prawosławna, młyn wójtowski oraz aż 4 karczmy. Okolica była bardzo zalesiona, o czym mówi ta sama lustracja; „...W tej Lubicy jest lasów dosyć wielkich na kilka mil wzdłuż, w których najmują pastwiska ze wsi postronnych, i dąbrów też tamże jest dość; mogło by sięć kilka wsi, a zwłaszcza pod lasem, który zowią Korheniec nad rzeką Bełżanką; tam by mogła wieś tak dobra osięć jak Lubicza, i inszych miejsc nalazło by się dosyć dobrych i postronnych”.

W 1565 r. Król Zygmunt August zastawił wieś – wraz z dwiema innymi - Stanisławowi Zamoyskiemu, kasztelanowi chełmskiemu, za sumę 21.624 florenów. Po śmierci Stanisława przejął ją jego syn Jan, późniejszy hetman i kanclerz wielki.

Prawdopodobnie w 1759 r. Lubycza otrzymała prawa miejskie, którymi - wg niektórych - cieszyć się miała do 1787r. Rejestr z 1764 stwierdza „... miasto (...) domów ósm zajezdnych mające i domków małych żydowskich kilka”.

W r. 1787 miasteczko dostało się w ręce Edwarda Romanowskiego drogą zamiany z rządem austriackim za salinę w Kossowie. Najprawdopodobniej za jego to sprawą Lubycza przestała być miastem i spadła do rzędu osad.

W 1830 r. osadę kupił baron Henryk August von Zeubitz. Po nim Lubycza władali Woronieccy, Ludwik Zieliński (przed 1855 r.), Kempfowie i wreszcie Marian Horowitz. W 1834 r. strawił osadę pożar. W 1880 liczyła tylko 654 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) we wsi i osadzie 262 domy oraz 2. 193 mieszkańców, w tym 684 Żydów i 1. 390 Ukraińców. Synem właściciela dóbr lubyckich był Władysław Kornel Zieliński, wojskowy i znany literat. 4 października 1942 r. hitlerowcy dokonali tu krwawej pacyfikacji w odwecie za pomoc mieszkańców dla jeńców radzieckich. W czasie krwawych walk z bandami UPA w latach 1944-46 Lubycza została zupełnie zniszczona.

Zab.: Murowany kościół neogotycki powstał tu w 1904 r., na miejscu dawnej kaplicy sprzed 1884 r. Pałacyk secesyjny Horowitzów z przełomu XIX i XX stulecia został spalony w 1946 r., a następnie doszczętnie rozebrany w 1964 r.

Od ok. 1840 do 1911 r. istniała w osadzie fabryka fajansów Goldsteinów, zniszczona przez pożar; a na przełomie XIX i XX w. powstała tu fabryczka zapatek,

tartak i gorzelnia.

Lit.: AJZ, I, 403-404; J. Górak, Miasta i miasteczka, 67-69; A. Łuniw, Liubica-Kniazi. Pricinki do istorii sil voloskogo prava v Galicini; Pol. XVI w., VII, 204; SG, V, 457-459; Skor. XIII, 35; Staroż. Pol., II, 1207-1209; Żereła, III, 178-180 i 183.

LISKI – wieś w gm. Horodło.

W 1581 r. Kanclerz Jan Zamoyski nabył wieś od prepozyta miechowskiego Szymona Ługowskiego, w 1584 przeznaczając ją na uposażenie nowozamojskiego kościoła św. Krzyża, od 1594 zaś jako uposażenie zamojskiej Kolegiaty.

Wg spisu z 1827 r. Wieś liczyła 30 domów i 208 mieszkańców; zaś wg spisu z 1921 już 70 domów oraz 382 mieszkańców, w tym 15 Żydów i tylko 6 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew prawosławna (obecnie jako kościół rzym.-katol.) z 1872 fundacji Jana Krzyżanowskiego. Park dworski z XVIII w., a w nim piwnica po niegdysiejszym dworze.

Lit.: AZJ, II, 419-420; Kat. Zab., z. VI, 34-35; Pol. XVI w., VII, 188; SG, V, 312; Skor., 31; Tarnawski, 35.

LIPSKO —wieś w gm. Zamość.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1398, kiedy należała do włości szczebrzeskiej Dymitra z Goraja. W wyniku podziału dóbr między bratankami Dymitra (on sam posiadał tylko córki) Lipsko otrzymał Mikołaj, protoplasta rodu Lipskich herbu Korczak. W ręku Lipskich wieś pozostawała do 1631 r., kiedy przeszła na własność Zamoyskich, którzy włączyli ją do swej ordynacji. W 1702 r. i w XIX w. ośrodek dóbr ordynackich.

W 1880 r. było tu 447 mieszkańców. Współczesna tej dacie notka B. Chlebowskiego mówi o Lipsku: „wieś odznacza się regularnym i dobrym zabudowaniem, co świadczy, że należy do wsi nowych (!?) czasów, chociaż stan zamożności włościan średni z powodu ciężkiej gleby borowiniastej”.

Spis powszechny z 1921 r. wykazywał we wsi 79 domów oraz 505 mieszkańców, w tym 5 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Lipsko przynależało administracyjnie do gm. Mokre. W tym czasie w sąsiedztwie w miejscu wyciętego lasu powstała nowa wieś — Lipsko Polesie.

23 września 1939 r. z kierunku zachodniego nacierała tędy niemiecka 68 DP z VIII Korpusu, zagradzająca drogę odwrotu wojskom polskiego Frontu Północnego gen. Dąb-Biernackiego.

W dniu 24 grudnia 1942 r. wieś została wysiedlona i osadzono tu kolonistów niemieckich.

Lustracja królewszczyzn z 1564/65 r. Wykazywała tu aż 12 łąnów (201,6 ha) gruntów uprawnych.

Jeszcze w tym samym miesiącu oddział BCh „Azji” (Cz. Aborowicza) w odwecie spalił nasiedlona wieś. Akcje takie były ponawiane w 1943 r.

W pobliskim lesie hitlerowcy dokonali egzekucji więźniów z Zamościa (co zostało uczczone pomnikiem na skraju lasu).

Dawniej istniały tu: murowana cerkiew z 1861 r. Wzniesiona na miejscu poprzedniej drewnianej sprzed 1639 r., oraz kościół z XVII w. Obie budowle spłonęły podczas ostatniej wojny.

Lit.: Bon., XIV, 337; M. Drewko, Wczesnosredniowieczne kurhany ciałopalne we wsi Lipsko pow. Zamość, „Sprawozdania PMA”, V:1963, 36-40; Głowacki, 152, 195, 202, 204; Kalendarium Bch, 45; Klu. Zbr., 80-81; Pol. XVI w., VII, 199; SG, V, 295; Skor., 124.

LIPOWIEC — wieś w gm. Szczepieszyn.

W 1564 r. wieś w posiadaniu Latyczyńskich. Od Jana i Mikołaja Latyczyńskich w 1603 r. Część wsi kupił kanclerz Jan Zamoyski. W kilka lat później w ręce Zamoyskich przeszła pozostała część wsi. Odtąd należała do gorajckiego klucza dóbr ordynackich.

W 1880 r. wieś liczyła 73 domy i 563 mieszkańców, w tym 378 unitów i 5 Żydów. Latem 1943 r. została wysiedlona przez Niemców.

Lit: Klu. Zbr.; SG, V, 285.

LIPINY — wieś w gm. Potok Górny.

Wieś osadzona w końcu XVI stulecia w dobrach krzeszowskich Ordynacji Zamojskiej. W 1792 stanowiła ośrodek jej klucza dóbr, obejmującego wsie: Babie, Borowina, Brzozowiec, Jasiennik i Jedlniki. W 1827 r. Lipiny Dolne i Górne liczyły 255 domów i 1419 mieszkańców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew (od 1919 jako kościół katolicki) w Lipinach Górnych z 1869 r., na miejscu poprzedniej ponoć sprzed 1599 (1612) roku.

Lit.: Górak, Cerkwie, 42-43; Kat. Zab., z. III, 18; SG, V, 265.

LATYCZYN — wieś w gm. Radecznicza.

W końcu XIV w. Dymitr z Goraja darował wieś Smogorzewskim herbu Hołobok, którzy odtąd przybierają nazwisko Latyczyńskich. Pod rokiem 1403 wymieniany jest Mikołaj z Latyczyna, wraz z Wacławem z Sułowca i Ambrożym z Tworyczowa (może jego braćmi?), dokonujący fundacji kościoła w Mokrym Lipiu. W 1445 wieś wzmiankowana w akcie działu dóbr między braćmi Bertoldem i Zygmuntem Latyczyńskimi. W 1578 r. posiadała 14, 5 łana (240, 4 ha) gruntów uprawnych. W 1602 r. wieś z rąk Latyczyńskich przeszła na własność Jana Zamoyskiego, który włączył ją do ordynacji, gdzie odtąd pełniła rolę ośrodka klucza dóbr.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 2 budynki dworskie, 73 domy chłopskie oraz 488 mieszkańców. Spis powszechny z r. 1921 wykazywał natomiast 133 domy oraz 737 mieszkańców, w tym 5 Żydów i 2 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 199; SG, V, 104; Skor., 125.

ŁYKOSZYN — wieś w gm. Telatyn.

W roku 1447 wieś należała do Stanisława Czambora podkomorzego bełskiego. W 1493 od Stanisława Czambora plebana z Wyklajczy, za 700 grzywien kupił ją Wydźga z Szypicz, syn Niemierzy Wydźgi podkomorzego bełskiego. W 1564 miała 5 łanów [84 ha) gruntów uprawnych. W XVIII stuleciu jej dziedzicami nadal byli Wydźgowie. W XIX w. do Swieżawskich.

W 1827 r. wieś liczyła 60 domów i 373 mieszkańców.

W okresie międzywojennym Łykoszyn leżał w woj. lwowskim.

Zab.: Zachował się dawny pałac, oficyna, czworaki dworskie, rządcówka i park z XIX wieku.

W końcu ubiegłego stulecia istniała we wsi drewniana cerkiew niewiadomej erekcji (czasu powstania).

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 34-35; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 213 i 241; SG, V, 849.

ŁUSZKÓW — wieś w gm. Horodło. Niekiedy nazywana Łużków.

Wieś po raz pierwszy wspomniana w 1444 r., kiedy Florian z Ko(u)lczyzna Małego w ziemi płockiej, otrzymał od księcia bełskiego dworzyszczę Ustianowskie w Łuszkowie z obowiązkiem osobistej służby na zamku horodelskim. Ów Florian był protoplastą rodu Łuszkowskich, władających wsią jeszcze w XVIII stuleciu. W 1578 r. wieś dzieliła się na części: królewską i szlachecką. Część królewska miała 4, 25 łana (71, 4 ha) gruntów i Wchodziła do starostwa horodelskiego Była tu cerkiew i karczma. Dochód z niej w 1564 r. wynosił 29 zł rocznie. Natomiast druga część w, tym czasie należała do Piotra Łuszkowskiego i miała 1, 5 łana (25, 2 ha) gruntów uprawnych. W 1601 jej dziedzic, Jan Łuszkowski — podpisek grodzki horodelski, otrzymał nakaz rozgraniczenia swej części od części królewskiej. W 1905 r. wieś należała do Edwarda Chrzanowskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 16 domów i 116 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 już 81 domów oraz 686 mieszkańców, w tym 14 Żydów i aż 432 Ukraińców.

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew, uległa częściowemu spaleni
jeszcze w 1760 r.

Lit.: Janeczek, 365; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 230 i 251; SG, V, 838; Skor, 31; Żereła, III, 81-82.

ŁUKOWA — obecnie siedziba gminy.

Wieś założona w II poł. XIV w. przez możnowładcę ruskiego Iwana (Iwaśka) Kustrę, do którego należał podówczas wielki pas ziemi od Krzeszowa aż do Lubaczowa i Leżajska, wraz z ogromnymi połaciami lasów. W połowie XV stulecia, po wymarciu rodu Kustrów, tereny te zostały włączone do dóbr domeny monarszej. Łukowa znalazła się w starostwie zamechskim powiatu przeworskiego,

Wedle lustracji królewskich z 1564/65 r. wieś liczyła aż 21, 5 łana (361, 2 ha) ziemi uprawnej, 81 kmieci osiadłych, 7 zagrodników, aż 6 karczmarzy i 42 bartników. Były tu także 2 stawy i folwark starościński. Ogólny dochód z całej wsi był bardzo duży jak na ówczesne czasy i warunki, bowiem wynosił 272 zł 10 gr. 3 denary rocznie.

W 1588 r., razem z całym starostwem, na życzenie króla Zygmunta III Waży przeszła w dziedziczne posiadanie Zamoyskich. W następnym roku została włączona do ordynacji, stając się wkrótce ośrodkiem klucza ordynackich dóbr.

W 1624 r. podczas najazdu tatarskiego wieś została zniszczona, a Tatarzy wprowadzili stąd 183 osoby jasyru, paląc 38 gospodarstw.

W 1847 r. ordynacja założyła tu folwark, rugując w tym celu miejscowych chłopów. W wyniku tego grunty folwarczne zajmowały 269 morg 150 prętów, a chłopci tutejsi posiadali tylko 72 morgi 3 pręty, zaś drobne działki chłopów-chałupników zaledwie 24 morgi.

Według spisu ludności z 1827 r. wieś liczyła 322 domy i 2034 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał tu aż 536 domów oraz 3. 126 mieszkańców, w tym 174 Żydów i 41 Ukraińców. Była to największa wieś nie tylko na Zamojszczyźnie, lecz i w całym ówczesnym woj. lubelskim.

W marcu 1943 r. większość mieszkańców wsi została wywieziona do obozów i na roboty do Rzeszy. Opuszczone gospodarstwa zostały nasiedlone przez nacjonalistów ukraińskich.

W październiku 1943 silny oddział AK pod dowództwem "Adama" (S. Prusa) zniszczył miejscowoposterunek policji ukraińskiej.

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół drewniany powstał tu przed 1466 r. Na jego miejsce powstał w 1677 r. inny drewniany, fundacji Ignacego Gryglewskiego, a po nim w 1880/81 trzeci z kolei, obecny kościół murowany.

Lit.: Iskrzycki, 36; Kalendarium BCh, 90; Kat. Zab., z. III, 19; SG, V, 824-825; Skór, 7.

ŁOSINIEC — wieś w gm. Susiec.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. W 1564 r. należała do rodu Marcinowskich (którzy ok. 1578 na nowo lokowali wieś), od których w 1579 r. kupił ją Jan Zamoyski, w 10 lat później włączając do swej ordynacji. W jej ramach wieś przynależała do klucza tomaszowskiego.

W 1880 r. wieś liczyła 69 domów i 577 mieszkańców, w tym tylko 83 katolików. Spis z r. 1921 wykazywał tu 121 domów oraz 636 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 310 Ukraińców.

W okresie międzywojennym wieś należała do gm. Pasieki pow. tomaszowskiego.

18-19 września 1939 r. w pobliżu wsi toczyła ciężkie walki z Niemcami Grupa Forteczna pułkownika W. Klaczyńskiego, która została zdziesiątkowana w walkach, a jej dowódca zginął. W nocy 19 września próbowały się tędy wyrwać z okrążenia oddziały 55 rezerwowej DP i grupy "Sandomierz" podpułkownika A. Sikorskiego.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew pounicka z 1797 r., fundacji ordynackiej, została wzniesiona w miejsce poprzedniej, również drewnianej, sprzed 1692 r.

Od 1919 pełni funkcję kościoła rzym. -katolickiego.

Lit.: Głowacki, 160, 167; Górak, Cerkwie, 34-36; Kat. Zab., z. XVII, 33-34; SG, V, 734; Skor., 107; "Zadora", Pierwsze kroki dywersji, (w:) Wydawnictwo, II, 111-114.

ŁAZISKA — wieś w gm. Skierbieszów.

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1463 należała do Krystyna Góździa-Gdeszyńskiego. W 1564 nadal w posiadaniu Gdeszyńskich. Wedle rejestru z 1578 r. miała 7 łanów (117, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1677 od Stanisława Antoniego Fredry wieś kupił Krzysztof Malczewski. Właścicielami jej w wieku XVIII byli natomiast Skawińscy, zaś w II połowie następnego stulecia — Świdzińscy.

W 1880 r. wieś liczyła 277 mieszkańców, w tym 154 unitów i 3 Żydów. W roku zaś 1921 by to tu 46 domów oraz 317 mieszkańców, w tym 11 Żydów i 137 Ukraińców.

Po Bożym Narodzeniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców.

Na przełomie XIX i XX w. istniała tu cerkiew unicka o niewiadomej dacie powstania.

Lit.: Janeczek, 339; Klu. Zbr., 78; Pol. XVI w., VII, 225 i 250; SG, V, 622; Skor., 125.

ŁASZCZÓWKA — wieś w gm. Tomaszów.

Miasto zostało lokowane ok. 1610 r. na gruntach wsi Ruda Wołoska przez Floriana Łaszcza-Nieledewskiego, początkowo pod nazwą Nowy Łaszczów. W 1630 r. liczyło już 185 domów i posiadało kościół parafialny. W 1676 r. Łaszczówka jest notowana wprawdzie jako miasteczko ("civitates et oppida"), lecz wszystko na to wskazuje, iż była to lokacja niezbyt udana, albowiem za następnymi właścicielami w XVIII stuleciu — Kurdwanowskich, którym miejscowość darował król August III Sas, Łaszczówka wymieniana jest jako wieś. W roku 1786 mówi się o niej: "... wieś dziedziczna Placyda Kurdwanowskiego, przeszłego kuchmistrza koronnego. Dom przewybornie samymi z Paryża sprowadzonymi sprzętami meblowany, przez niesprawiedliwą licytację, od natarczywych wyrobioną kredytorów, rozszarpany...".

Zapewne w 1671 r. wieś należała do Andrzeja Maksymiliana Fredry, w 1704 do Józefa Radeckiego chorążego horodelskiego, zaś od 1747 r. do Maurycego Kurdwanowskiego. Od końca XVIII stulecia właścicielami Łaszczówki byli Hulewiczowie, następnie Kiwerscy, a w końcu Płacheccy.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 33 domy i 371 mieszkańców. "Ludność rolnicza, zajmuje się przy tym przemycańiem okowity z Galicji". Spis powszechny z 1921 r. znajduje Łaszczówkę w gm. Majdan Górny pow. tomaszowskiego i wykazuje 67 domów oraz 402 mieszkańców, w tym 14 Ukraińców.

W końcu XIX w. istniał tu wyżej opisywany dwór z XVIII w. folwarkiem, do którego należały 2 miejscowe młyny. Dwór został rozebrany w 1983 roku.

W pobliżu wsi znajdują się stawy bezodpływowe. Ze stawem o nazwie Harasinka związana jest legenda o bogatym i okrutnym gospodarzu Harasiu, który orząc pole, mocno okradał swe woły sękatym kijem. W końcu zwierzęta zbuntowały się i poszły w wodę, wciągając do niej nieludzkiego gospodarza i topiąc go. Ponoć w stawie tym była niegdyś czelusz bez dna, która wciągała w siebie nieostrożnych. Później staw zamulił się i czelusz znikła.

Lit.: H. Gmiterek, Działalność gospodarcza Floriana Łaszcza...; J. Górak, Miasta i miasteczka..., 72-74; Janeczek, 164; Kat. Zab., z. XVII, 32-33; SG, V, 606; Skor., 107; Staroż. Pol., II, 1211; S. Wasylewski, W srebrnym dworku z modrzewia, Lwów 1919.

ŁASZCZÓW — osada; obecnie siedziba gminy. Początkowo pod nazwą Prawda, od herbu założycieli.

Miasto lokowało w 1549 r. na gruntach wsi Domaniż, za staraniem Aleksandra Łaszcz z Tuczap, późniejszego kasztelana czerskiego. Pomimo początkowego nadania nazwy Prawda, już od 1553 przyjęta się nazwa współczesna.

W 1594 r. dziedzic Aleksander Łaszcz (wnuk założyciela) sprzedał pół miasta Janowi Gorayskiemu. Jeszcze w 1674 owa połowa miasta do Zygmunta Gorayskiego.

Własność rodu Łaszczów miasto stanowiło do 1748 r., kiedy to po śmierci ostatniego męskiego przedstawiciela rodu, Józefa biskupa sufragana chełmskiego, przeszło (już jako całość) na jego siostrzenicę Annę z Potockich, żonę swego dalekiego krewnego - Franciszka Salezego Potockiego, wielkiego magnata ukraińskiego. Od Potockich przed 1786 r. miasto kupił Paweł Gembarzewski, zaś w 1842 r. należało ono do Franciszka Łuko(a)wskiego, zaś na przełomie XIX i XX w. do hrabiów Szeptyckich.

Założyciel miasta otoczył je wałami z dwiema murowanymi bramami. Wzniósł również murowany zameczek. W II poł. XVI w. istniał tu zbór kalwiński i drukarnia przy nim, podobno ż 1561 r. funkcjonująca do r. 1630.

Relacja Verdmona z 1902 r. mówiła o Łaszczowie: "osada położona na wydmy piaszczystej, okolona ze wszech stron wodą, składa się z miasteczka i trzech przedmieść. Grunta tu jednak są dobre, łąk obfitość. Ludność chrześcijańska trudni się rolnictwem, a Żydzi rozwiniętym w osadzie handlem zbożowym (...). Brud i niechlujstwo wyziera tu z każdego kąta (...). Istnieje w osadzie cerkiew, synagoga, przerobiona z dawnego zameczku Łaszczów, wokół której są jeszcze ślady muru obronnego i fosy".

Kolejne spisy ludności wykazywały w Łaszczowie: 5 murowanych i 85 drewnianych domów z 863 mieszkańcami (1827 r.), 23 murowane i 93 drewniane domy z 986 mieszkańcami (1856/57 r), 11 murowanych i 95 drewnianych domów oraz 1. 483 mieszkańców, w tym 1. 317 Żydami. Wreszcie spis z r. 1921 mówiło 1. 141. mieszkańcach, w tym 1. 041 Żydach i 3 Ukraińcach.

25 grudnia 1942 r. hitlerowcy dokonali tu pacyfikacji ludności podczas mszy w kościele, gdzie przebywało wiele osób z okolicznych wsi. Rozstrzelali wówczas 75 osób.

Jesienią 1943 r. koło toru kolejowego Niemcy rozstrzelali 28 Żydów.

21 czerwca 1944 r. osada została spalona przez bandy UPA.

Zab.: 1) Kościół barokowy z 1749/54 r., wyniesiony na miejsce poprzedniego drewnianego z 1603 r., przebudowany w 1902 r.; 2) Dawne murowane kolegium jezuickie z 1736/50 roku. Po kasacie zakonu w 1773 r. klasztor jezuicki został przez Łukowskich w pocz. XIX w. zamieniony na pałac, spalony podczas I wojny światowej; 3) Mur cmentarny ze stacjami Męki Pańskiej; 4) Pozostałości ratusza; 5) Dawna synagoga powstała po 1770 r. w dawnym budynku zamku, obecnie w ruinie; 6) Inna dawna synagoga sprzed 1603 r., obecnie kino; 7) Dawna drewniana cerkiew unicka z 1738 r.; 8) Kościółek protestancki z ok. 1730 r.; 9) Pozostałości dawnych umocnień: dwie bramy miejskie oraz fragmenty wałów obronnych; 10) Dawna drewniana cerkiew prawosławna powstała w 1878 r. na miejsce poprzedniej, została rozebrana w 1938 r.

Lit.: A. Brydzyński, Łaszczów; J. Górak, Miasta i miasteczka..., 69-72; Kat. Zab., z. XVII, 27-32; Lokacje, 70; Pol. XVI w., VII, 212; SG, V, 606; Z. Spaczyński, Saga rodu Koskowskich, "Rocznik Tomaszowski", I: 1981, 131-136; Staroż. Pol., II, 1209-1211; A. Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa...; Verdmon, 136-137; Zbrodnie hitl., 443-444.

ŁASOCHY — wieś w gm. Susiec.

Wieś powstała w XVII w. w dobrach Ordynacji Zamojskiej. Do ordynacji należała jeszcze w XVIII i XIX stuleciu. Relacja z końca XIX w. mówiła o wsi następująco: "włościanie trudnią się oprócz uprawy roli, której posiadają 238 morg (133 ha), jako zarobkiem wywózką kamieni do szosy i drzewa... ". W pobliżu wsi funkcjonowała podówczas ordynacka parowa fabryka gontów i posadzek z drzewa jodłowego, powstała w 1876 r., która zaprzestała produkcji w końcu XIX stulecia.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 12 domów i 89 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał natomiast 20 domów oraz 128 mieszkańców, w tym 25 Ukraińców. W tym ostatnim roku wieś przynależała do gm. Pasięki w pow. tomaszowskim.

Podczas bitwy o Tomaszów od 18 września 1939 r. przedzierały się tędy oddziały Grupy Operacyjnej "Boruta" gen. Boruty-Spiechowicza.

Lit.: SG, V, 604; Skor, 107.

ŁASKÓW — wieś w gm. Mircze.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. W XVII w. była w posiadaniu Witskich, w XVIII w. do Rulikowskich, zaś w II połowie XIX stulecia do Łempickich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 34 domy i 253 mieszkańców. Spis z 1921 r. wykazywał 62 domy oraz 339 mieszkańców, w tym 4 Żydów i aż 321 Ukraińców.

Podczas okupacji hitlerowskiej znajdował się tu posterunek policji ukraińskiej, na który 17 marca 1943 r. dokonał udanego ataku oddział BCh "Rysia".

27. II. 1944 r. żołnierze ukraińscy z dywizji SS "Galizien" napadli na wieś, paląc ją. W jej obronie stanął wymieniony oddział "Rysia", wypierając Ukraińców. 19. III. 1944 ten sam oddział stoczył w pobliżu wsi zwycięską bitwę z Niemcami i nacjonalistami ukraińskimi (łącznie 300 ludzi).

W końcu XIX stulecia istniała we wsi drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Kalendarium BCh, 60, 109, 115; SG, V, 604; Skor., 33.

ŁABUŃKI — wieś w gm. Łabunie.

Według A. Janeczka wieś stanowiła początkowo własność królewską (?). Dopiero w I połowie XVI w. miejscowe wójtostwo wykupił Jan Oleśnicki z Łabuń, podzupek bocheński; natomiast jego synowie po 1565 r. stali się pełnoprawnymi dziedzicami Łabuniek i Hruszowa (Ruszowa?). Wedle rejestru poborowego z 1578 r. wieś miała 8 łanów (134, 4 ha) gruntów uprawnych. W końcu XVI w. czasowo do Zamoyskich, zaś w połowie następnego stulecia w posiadaniu Stanisława Firleja z Dąbrowicy, podkomorzego lubelskiego.

W XVIII w. do Wielhorskich, następnie Grzebskich, Karśnickich, a od około 1880 — Teodora Kaszowskiego. Od 1920 własność Jana Kołaczkowskiego, dziedzica wsi Moszeńki.

W 1827 r. wieś liczyła 47 domów i 336 mieszkańców; zaś w 1921 r. — już 118 domów oraz 782 mieszkańców, w tym 9 Żydów i 3 Ukraińców.

10 grudnia 1942 r. wieś została wysiedlona a ludność wywieziono początkowo do obozu w Zamościu, później częściowo do Oświęcimia, częściowo do Łaskarzewa.

Zab.: Klasycystyczny pałac z początków XIX w. obecnie służy jako szkoła.

Lit.: Janeczek, 166; Klu. Zbr., 80; Pol. XVI w., VII, 199; SG, V, 564; Skor, 123.

ŁABUNIE — obecnie siedziba gminy. Początkowo najprawdopodobniej pod ruską nazwą Łabuń.

Pierwsza wzmianka o tej wsi, położonej ongiś w staropolskim powiecie grabowieckim (sąsiednie Łabuńki należały już do pow. krasnostawskiego), pochodzi z roku 1428, kiedy należała ona Ze(a)nko Łabuńskiego. W 1433 jej dziedzicem był już Wojciech Łabuński. Według A. Janeczka dość zamożny ród Łabuńskich wymarł około 1492 r., po czym ich majątności przejęli Oleśnicy z Oleśnik. W bliżej nieznanych okolicznościach (zastaw?, sprzedaż ?) pół wsi znalazło się w ręku Jana Rogali, od którego w 1566 nabywa ją Stanisław Zamoyski. W 15 lat później Jan Zamoyski zwrócił ją Łukaszowi Oleśnickiemu, swojemu szwagrowi, właścicielowi drugiej potowy wsi. W końcu XVI w. Zamoyscy znowóż stają się przejściowymi posiadaczami Łabuń. W poł. XVII stulecia Stanisława Firleja podkomorzego lubelskiego. W 1648 oblegający zamojską twierdzę Bohdan Chmielnicki rozłożył we wsi swój główny obóz. Przy tej okazji jego rozjuszony hordy kozacko-tatarskie zrównały z ziemią całą okolicę. Natomiast w 1704 roku przez kilka dni obozował tu ze swym wojskiem młody, wojowniczy król szwedzki Karol XII, pogromca Duńczyków, Rosjan i Sasów w wielkiej wojnie północnej. Rejestr z 1564 r. wykazywał tu 4, 5 łana (75, 6 ha) gruntów uprawnych.

W XVIII stuleciu posiadaczami Łabuń byli Zamoyscy. Natomiast w pocz. XX w. miejscowy folwark należał do hrabiego Aleksandra Szeptyckiego, który wraz z dobrami pukarzowskimi posiadał ogółem 6070 ha ziemi uprawnej i lasów. Same dobra łabuńskie (majątki w Łabuniach, Wólce Łabuńskiej i Kolonii Łubinstok) miały obszar 2. 598 ha.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 83 domy i 539 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał tu natomiast 146 domów oraz 942 mieszkańców, w tym 37 Żydów.

W okresie międzywojennym Łabunie pełniły rolę siedziby gminy w pow. zamojskim, obejmującej 8. 807 ha obszaru i 6. 231 ludności.

10 grudnia 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany został wzniesiony w 1435 r. z fundacji dziedzica wsi - Adama Łabuńskiego oraz Wawrzyńca z Komorowa i Eubarda z sąsiedniej wsi Wierzbie. Na jego miejscu stanął potem obecny kościół murowany.

Późnobarokowy pałac Zamoyskich, wzniesiony po 1744 roku, przebudowany został po 1770 r. z dodaniem półkolistych galerii i 2 oficyn. Spalony podczas ostatniej wojny; po niej odbudowany.

W końcu XIX w. we wsi istniał browar (w 1896 r. produkujący 6. 000 wiader piwa), młyn wodny i cegielnia, oraz duża gorzelnia, w 1895 r. założona przez Antoniego Szeptyckiego (w następnym roku produkująca 33. 000 wiader spirytusu).

Lit.: A. Janeczek, 351; Klu. Zbr., 80; A. Kurzątkowska, Barokowy zespół pałacowy w Łabuniach...; Pol. XVI w., VII, 224 i 251; SG, V, 563-564; Skor., 123; K. Sochaniewicz, Dzieje Zamościa..., 13; J. R. Szaflik, Wieś chełmska..., 44.

MONASTYREK - wieś w gm. Skierbieszów. Niegdyś zwana Monaster, ponieważ wg podania miał tu istnieć klasztor bazylianów.

W początkach XVI w. wieś stanowiła część składową starostwa krasnostawskiego. W 1539 r. znajdowała się w zastawie u Stanisława Rzeszowskiego wojskiego chełmskiego, który w tymże roku zamienił ją z hetmanem J. A. Tarnowskim na inne jego dobra w powiecie pilzneńskim woj. sandomierskiego. Przez tego ostatniego w 1552 odstąpiona Janowi Ocieskiemu kanclerzowi wielkiemu koronnemu. W 30 lat później od Ocieskich kupił ją Jan Zamoyski, w kilka lat potem włączając do swej ordynacji. W 1792 wieś wchodziła do ordynackiego klucza sitanieckiego.

W 1880 r. liczyła 34 domy i 169 mieszkańców, w tym 115 unitów (prawosławnych). Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Stary Zamość) mówił już o 54 domach oraz 306 mieszkańcach, w tym 19 Żydach. Co dziwne - wg tego ostatniego spisu w ogóle nie było tu prawosławnych (!).

W XIX w. istniała tu drewniana cerkiew o niewiadomym czasie powstania, a także (w 1896 r.) młyn wodny systemu amerykańskiego.

Lit.: AJZ, III, 470-472; Dworzaczek, 230; Poł. XVI w., VII, cz. 1 195; SG, VI, 659; Skor., 126.

MOŁODIATYCZE - wieś w gm. Trzeszczany. Dawniej bardziej z polska zwana Młodziatycze.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś pod rokiem 1429. W latach 1448-53 r. należała do Iwana (Iwaśka) Skoruty, stolnika chełmskiego, zaś w 1501 do Olechny Skoruty. Wojskiego lubaczowskiego. W 1563 własność Macieja Makosieja Wojskiego bełskiego. Następnie do XVIII wieku w posiadaniu Branickich. Według rejestru z 1578 r. miała 18 łanów (302 ha) gruntów uprawnych. Spis synodalny z 1619/20 r. wykazywał istnienie drewnianej (?) cerkwi unickiej.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 80 domów i 401 mieszkańców, zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas była siedzibą gminy w pow. hrubieszowskim) już 110 domów oraz 712 mieszkańców, w tym 73 Żydów i aż 385 Ukraińców.

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew z 1765 r., na miejscu poprzedniej.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, VI, 649; Skor., 33.

MOKRE LIPIE - wieś w gm. Radecznicza. Niegdyś pod nazwą Lipie.

W końcu XIV w. przez Dymitra z Goraja wieś darowana Smogorzewskim-Latyczyńskim. W 1445 r. do Bertolda i Zygmunta Latyczyńskich, natomiast w 1501 do Gotarda Tarnawskiego Targowickiego). W 1520/30 r. od Zygmunta Tarnawskiego, kanonika krakowskiego, kupił wieś Jan Sarnicki burgrabia turobiński. W 1578 do Stanisława Sarnickiego Wojskiego krasnostawskiego, znanego historyka; wówczas miała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych. Od syna Stanisława w 1605 została kupiona przez Zamoyskich, natychmiast włączona do ordynacji. W 1792 r. ośrodkiem klucza dóbr ordynackich (do II poł. XIX w.).

W 1882 r. urodził się tu Jakub Raciborski, poeta ludowy.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 28 domostw i 120 mieszkańców; zaś spis z r. 1921 (wówczas w gm. Sułów) wykazywał już 103 domy oraz 698 mieszkańców, w tym 17 Żydów.

W 1943 r. hitlerowcy dokonali we wsi pacyfikacji, mordując 6 osób. W maju t.r. koloniści niemieccy z Roztop urządzili łapankę chłopów mokrolipskich do prac w swych gospodarstwach.

Zab.: Zachowały się ruiny kościoła z 1403 r. fundacji Mikołaja z Latyczyna i Tomasza z Radeczniczy.

Lit.: Kalendarium BCh, 76, 127; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG, VI, 627; Skor., 27; K. Sochaliewicz, Sarniccy....

MOKRE - wieś w gm. Zamość. Nazwa wsi wywodzi się od jej położenia nad podmokłymi i bagnistymi terenami w pobliżu rzeczki Wieprzec (dziś Topornica).

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś w roku 1398, kiedy należała ona do włości szczebrzeskiej wielkiego i wpływowego możnowładcy, Dymitra z Goraja i Kraśnika, marszałka Królestwa Polskiego. Wzmianka ta pochodzi z aktu darowizny większości rozległych dóbr ziemskich Dymitra jego bratankom (on sam posiadał bowiem same córki), którzy w 7 lat później podzielili je między sobą. A. Janeczek podaje, iż w roku 1420 książę Ziemowit IV odsądził Tomkowi z Płoskiego je go wsie - Płoskie i Mokre, przyznając je Gorayskim-Szczebrzeskim, co wskazywałoby na czasową przynależność obu wsi do księstwa bełskiego Piastów mazowieckich. Na powrót należąc do panów-dziedziców na Szczebrzeszynie i włości szczebrzeskiej, Mokre przechodziło koleje losu całej włości. Zatem już w 1471 jako posag Zygmunty, córki Prokopa Gorayskiego-Szczebrzeskiego, przeszła w ręce Jana Amora Tarnowskiego, późniejszego kasztelana krakowskiego. W 1510 od Tarnowskich przechodzi do Kmitów, zaś od 1555 do wielkopolskiego rodu hrabiów Górków. W tym czasie siedziała tu rodzina Niedźwieckich, będąca szlachtą lenną wobec każdorazowych panów na zamku szczebrzeskim.

Rejestr poborowy z roku 1578 wykazywał tu 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych, karczmę oraz folwark. W 1578 J. Zamoyski za 4700 zł kupił wieś od Zofii Niedźwieckiej, oczywiście za zgodą Górków, jej zwierzchników lennych. Dodatkowo Górka, by nie krępować dostojnego kontrahenta, zrezygnował ze swych praw lennych w stosunku do wsi i jej następnych właścicieli.

Od tego czasu Mokre wchodziło w skład dziedzicznych dóbr Zamoyskich, którzy już w 1589 r. włączyli ją do nowopowstałej ordynacji, przyłączając do żdanowskiego klucza. Do niego także i w 1792 roku. Nowi posiadacze wsi starali się o lepsze połączenie jej z innymi swymi majątkami. Już Jan Zamoyski kazał wybudować wśród mokradeł groblę ze Żdanowa przez Mokre do Płoskiego. Píše o tym w liście do nadzorca budowy Zamościa, podstarościego zamechskiego Macieja Topornickiego: "... Daj mi znać, jeśliś już grobli dosypał pod Żdanowem (...) Także też możesz-li (czy) druga na dole ku Płoskiemu (...), na której mi siła zależy dla obroczenia tam gościńca, zaczem by miasteczko (tj. Zamość) rychlej osiadło..." (Wilno, 3. X. 1579).

W 1827 r. wieś liczyła 47 domostw i 288 mieszkańców, zaś w 1880 wprowadzie 51 domów - w tym 5 dworskich - lecz aż 455 mieszkańców, w tym 87 unitów (prawosławnych). Jak mówi dziewiętnastowieczna relacja: "... ludność prócz rolnictwa, co stanowi główne zajęcie, najliczniej trudni się wyrobem płótna, potem koszałek, kobieli i wozów". Spis ludności z r. 1921 stwierdza we wsi już 88 domów oraz 558 mieszkańców, spośród których już tylko 1 był prawosławnym.

Po 1864 r. doszło we wsi do ostrych i długotrwałych konfliktów między chłopami a tutejszą administracją dóbr ordynackich na tle sporów o serwituty w lasach i na pastwiskach ordynackich. Ukaz carski wprowadzie formalnie uwolnił chłopów od pańszczyzny i świadczeń czynszowych, lecz nie załatwił wielu innych bardzo istotnych kwestii. Chodziło głównie o prawo wyrębu drzew jako budulca, zbieranie chrustu na opał, oraz wypas bydła. Ponieważ ordynacja w żadnym względzie ustąpić nie chciała, konfliktowa sytuacja przybierała na sile, ciągnąc się do początków XX w., a w pewnych drobnych sprawach aż do reformy rolnej 1944 r. W 1885 konieczna była nawet interwencja wojsk rosyjskich, ponieważ służby ordynackie i miejscowa policja nie były w stanie uspokoić rozruchów.

W okresie międzywojennym wieś pełniła rolę siedziby największej obszarem w regionie - 21. 814 ha) gminy, liczącej 10. 530 mieszkańców.

W grudniu (18?) 1942 roku hitlerowcy wysiedlili ludność Mokrego, umieszczając ją w obozie przejściowym w Zamościu.

Obecne lotnisko Aeroklubu Ziemi Zamojskiej powstało w 1927/28 r. na części odkupionych gruntów folwarku ordynackiego. W kresie międzywojennym pełniło rolę lekkiego lotniska etapowego v zawodach lotniczych, zaś podczas okupacji było wykorzystywane przez samoloty Luftwaffe.

Lit.: Janeczek, 33; Klu. Zbr., 80-81; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG, VI, 626-627; Skor., 124; M. Stankowa, Dawny powiat szczebrzeski..., 28 i 34.

MODRYŃ-wieś w gm. Mircze. Początkowo pod nazwą Modryń Wielki.

Wzmiankowana w 1396 r. W XV-XVII w. jako część starostwa hrubieszowskiego. Zaś w początkach XVIII w. przyłączona do dóbr starostwa grabowieckiego. W 1564 były tu: drewniana cerkiew prawosławna i karczma. Na 5 łanach (84 ha) siedziało wówczas 21 kmieci Wieś dawała dochodu rocznego 56 zł. 2 gr.

W końcu XVIII w. władze austriackie sprzedały ją w ręce prywatne. W 1825 r. do pułkownika Michała Koźmińskiego; później do Milowiczów, do nich jeszcze w 1905 roku.

W 1827 r. wieś liczyła 65 domów i 368 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 stwierdzał 89 domów oraz 504 mieszkańców, w tym 37 Żydów i aż 402 Ukraińców.

W końcu lutego 1943 r. oddział BCh "Rysia" zlikwidował we wsi komendanta policji ukraińskiej na pow. hrubieszowski. W początkach marca tego samego roku ten sam oddział partyzancki stoczył zwycięską walkę z nacjonalistami ukraińskimi w obronie ludności polskiej. Także 24 grudnia 1943 tenże oddział broni ludności polskiej wsi przed nacjonalistami.

Zab.: Pierwsza drewniana cerkiew prawosławna z 1406 r. uległa zniszczeniu w 1656 r., spalona przez Szwedów. Na jej miejscu w 1740 r., Rozalia Wilga, siostra starosty hrubieszowskiego, ufundowała nową murowaną cerkiew, obecnie opuszczoną i zdewastowaną.

Jeszcze w początkach XX w. istniał tu murowany dwór szlachecki z połowy XIX w., obok jeszcze starszego.

Lit.: Kalendarium BCh, 59, 62, 98; Kat. Zab., z. VI, 38-39; Poł. XVI w., VII, cz. 1, 187 i 241; SG, VI, 572; Skor., 33; Żereła, III, 104-105.

MONIATYCZE - wieś w gm. Hrubieszów.

Położona w staropolskim powiecie horodelskim. Po raz pierwszy wzmiankowana. W 1394 w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1442 własność Pawła Kwaczały Nieborowskiego łóżniczego królewskiego, zaś w 1453 do Tomasza Kwaczały Nieborowskiego sędziego ziemskiego bełskiego. W 1564 już w posiadaniu Koniępcolskich. W 1599 do Samuela Koniępcolskiego, który powtórnie erygował tutejszą parafię. W XVIII w. do Kuropatnickich. Według rejestru poborowego z 1578 r. wieś miała 8, 75 łana (147 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. liczyła 63 domy i 381 mieszkańców, zaś w r. 1921 już 81 domów oraz 643 mieszkańców, w tym 4 Żydów i 259 Ukraińców. W tym ostatnim roku Moniatycze pełniły rolę siedziby gminy w pow. hrubieszowskim.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół został wzniesiony jeszcze przed 1472 r. spalił się w końcu XVI w., remontowany lub wzniesiony od nowa w 1599/1603 r.; następny z fundacji Józefa Kuropatnickiego w 1740, zaś obecny w 1873 roku. Wszystkie owe budowle były drewniane.

Istniał tu również murowany dwór szlachecki (zapewne z I poł. XIX w.), zniszczony podczas działań wojennych I wojny światowej.

Lit.: Górak, Kościoły, 57-59; Kat. Zab., z. VI, 39-40; Poł. XVI w., VII, cz. 1, 231 i 252; SG, VI, 661; Skor., 34; H. Stamiński, Powiat horodelski..., 36.

MOROCZYN - wieś w gm. Hrubieszów. Niegdyś zwana Mroczyn (w 1531 jako Mruczyn).

Po raz pierwszy wieś została wspomniana w 1472 r. w rejestrze nadzwyczajnego poboru. Wówczas, jak i w późniejszym czasie (do rozbiorów) położona była w staropolskim powiecie horodelskim.

W XVIII w. znajdowała się w posiadaniu Rulikowskich, zaś w II połowie XIX stulecia - Chrzanowskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 36 domów i 259 mieszkańców, zaś wg spisu z 1921 r. (wówczas w gm. Dziekanów, od r. 1932 w gm. Hrubieszów) było tu zaledwie 21 domów oraz 157 mieszkańców, w tym 87 Ukraińców.

Zab.: Zachował się dawny murowany dwór Chrzanowskich z przełomu XIX i XX w.; ponadto spichlerz, czworak folwarczny oraz park dworski.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 40-41; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 231 i 251; SG, VI, 681; Skor, 30.

MOSTY MAŁE - wieś w gm. Lubycza Królewska. Początkowo zwana. Wola Machnowska (1470 r). Później zwana Mosty (1578); następnie M. Małe dla odróżnienia od M. Wielkich, miasta położonego nieco na południe (dziś na Ukrainie), będącego ośrodkiem starostwa.

Wieś wzmiankowana w 1470 r. W 1564 własność Niszczyckich; wówczas miała 3, 5 łana (58, 8 ha) gruntów uprawnych. W XVIII w. była ponoć miasteczkiem.

W 1880 r. wieś liczyła 471 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) mówił o 117 domach oraz 623 mieszkańcach, w tym aż 143 Żydach i 443 Ukraińcach.

W XIX w. istniały tu: drewniana cerkiew, dwór szlachecki, folwark, gorzelnia i młyn.

Lit.: Janeczek, 180; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 207 i 244; SG, VI, 715; Skor. XIII, 36.

MOŚCISKA - wieś w gm. Rudnik.

Wieś położona w staropolskim powiecie krasnostawskim. W 1427 r. należała do Gniewosza z Kleszczowa i Mościsk, zaś w 1464 do jego syna Łazarza. W 1578 r. istniały tu 3 części szlacheckie: Jana Wierzbickiego, Bartłomieja Kłopotowskiego i Włodka, ogółem 3 łany (50, 4 ha) gruntów.

Wg spisu ludności z 1827 r. wieś liczyła 31 domów i 194 mieszkańców. Natomiast spis z 1921 r. wykazywał już 62 domy oraz 426 mieszkańców, wyłącznie katolików.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 196; SG, VI, 692; Skor., 51.

MURATYN - wieś w gm. Łaszczów. Dawniej niekiedy nazywana Moratyn.

W roku 1430 wieś została nadana Mikołajowi Nieborowskiemu. W 1494 r. należała do Jana Nieborowskiego, choć A. Boniecki w swym herbarzu podaje, iż w 1492 dziedzicem wsi był Jan Lubański z Lubań w ziemi rawskiej na południowym Mazowszu. W 1533 r. wieś do Sasina Nieborowskiego. W 1564 własność Drohiczkańskich (wówczas 2, 25 łana = 37, 8 ha gruntów), w 1687 - Prusinowskich, zaś w połowie XVIII wieku do Rostkowskich.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 46 domów i 471 mieszkańców, w tym tylko 73 katolików. Spis z r. 1921 stwierdzał 54 domy oraz 464 mieszkańców, w tym 4 Żydów i aż 404 Ukraińców.

Na przełomie XIX i XX w. istniała tu drewniana cerkiew z 1687 roku. Dziedzice wsi - Prusinowscy - fundując ją, stwierdzali, iż uczynili to dlatego, aby ich poddani chłopcy "... już po cudzych parafijach nie błąkali się więcej, ale jako jednego pana poddani tam na nabożeństwie bywali".

Lit.: Janeczek, 50, 87 i 337; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 212 i 242; SG, VI, 667; Skor., 107.

MYCÓW - wieś w gm. Dołhobyczów. Dawniej zwana Miców lub z ruska: Myciw oraz Miciw; rzadziej Miczewo.

W 1435 r. wieś należała do Gotarda (Jana) z Fałęcic, podkomorzego bełskiego i starosty buskiego, którego potomkowie poczeli się zwać Mi(y)cowskimi. W 1502 r. własność Marka Micowskiego sędziego ziemskiego bełskiego. Wedle rejestru z 1564 r. miała 2, 25 łana (37, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1567 Micowscy sprzedali ją Matczyńskim. W początkach XIX w. do Głogowskich.

W 1880 r. wieś liczyła 361 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. sokalskim woj. lwowskiego) były tu 84 domy oraz 443 mieszkańców, w tym 23 Żydów i aż 389 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z 1859 r, na miejscu poprzedniej sprzed 1700 r., rozbudowana w 1885, po 1948 została zamieniona na magazyn. Dziś zdewastowana.

Lit.: Górak, Cerkwie, 25-27; Janeczek, 347; Kat. Zab., z. VI, 41-42; Pol. XVI w., VII, 213 i 245; SG, VI, 822-823; Skor. XIII, 45.

NIEWIRKÓW - wieś w gm. Miączyn.

Wieś położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Wzmiankowana po raz pierwszy w 1463 r. W początkach XVI w. należała do Piotra Zamoyskiego, wnuka Tomasza z Łaźnina - protoplasty rodu Zamoyskich. W 1578 miała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych. W roku 1597 od Zamoyskich kupili ją Lipscy herbu Grabie. Następnymi właścicielami byli kolejno: Głogowscy w poł. XVII w., Sierakowscy w II poł. XIX w., zaś w 1904 Płacheccy.

W 1880 r. znajdowało się tu 78 domów oraz 730 ich. mieszkańców, w tym 400 katolików i 13 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Kotlice pow. tomaszowskiego) wykazywał 94 domy oraz 616 mieszkańców, w tym 44 Żydów i aż 208 Ukraińców.

W okresie międzywojennym (szczególnie w połowie lat trzydziestych) wieś była jednym z ośrodków antysanacyjnych wystąpień chłopskich (SL). Dlatego też została spacyfikowana we wrześniu 1936 r. przez policję.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców. Dotychczasowych mieszkańców wywieziono do obozu w Zamościu, a ich miejsce zajęli koloniści niemieccy z terenu Rumunii i Bułgarii. W następnym roku polski ruch oporu zorganizował akcje odwetowe na nasiedloną wieś.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z 1882 roku (wzniesiona na miejscu poprzedniej) od 1919 służy jako kościół rzym. -kat.

Dawny kompleks pałacowy obejmuje: piętrowy murowany pałac Sierakowskich z końca XIX w., murowane zabudowania gospodarcze z I poł. XIX w., oraz pozostałości dziewiętnastowiecznego parku ze stawem.

W 1879 r. funkcjonował tu również browar.

Lit.: Górak, Cerkwie, 45; Kat. Zab., z. XVII, 37-38; Klu. Zbr., 93; Poł. XVI w., VII, cz. 1, 184; SG, VII, 136; Skor, 106; "Zych", Rekwizycja żywności w Niewirkowie, (w:). Wydawnictwo, III, 113-115; Żych., 1, 145-149.

MODRYNIEC-wieś w gm. Mircze.Niegdyś pod nazwą Modryń Mały.

W 1439 r. książę bełski Kazimierz I nadał wieś i prawo pobierania tamtejszego cła Boguszowi i Piotrowi Słodzinie z Grabienie w ziemi zawkrzeńskiej, od których wywodził się niezbyt zamożny ród Modryńskich.

W 1564 było tu 3, 5 łana (58, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1581 r. dziedzic Cyriak Modryński wraz z 4 siostrami prowadził długotrwałe spory o granice wioski. W I poł. XVIII stulecia występowały tu części aż 17 różnych przedstawicieli rodu Modryńskich. Około połowy XVIII w. Olszewscy skupili wszystkie te części i stali się właścicielami całości wsi. Od 1797 (wg Chamerskiej tylko część wsi) do Milowiczów; w 1840 do Karola Milowicza hrubieszowskiego sędziego pokoju.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 71 domostw i 405 mieszkańców, zaś spis z r. 1921 wykazywał tu 74 domy oraz 466 mieszkańców, w tym 14 Żydów i aż 396 Ukraińców.

Do XVII w. na gruntach Modryńca istniała również inna wieś o nazwie Żabokruki, która uległa wówczas zniszczeniu.

Zab.: Podupadły dziś park dworski to pozostałość po dworze szlacheckim z początku XIX stulecia, zniszczonego podczas działań wojennych I wojny światowej.

Lit.: Janeczek, 88 i 359; Kat. Zab., z. VI, 39; Pol. XVI w., VII, 213; SG, VI, 572-573; Skor., 33.

MIRCZE - obecnie siedziba gminy.

Niegdyś w staropolskim powiecie bełskim. Ok. 1413/20 r., podobnie jak powyższy Mikulin, została odebrana księżętom bełskim za niezłożenie hołdu królowi Władysławowi Jagiełłę i zwrócona im w 1430 r. Przed 1445 r. wieś znalazła się w posiadaniu Wojciecha z Gostomi w ziemi rawskiej, w drodze zamiany ze swym bratem Janem Magierem za rodzinne Gostomie. Następnie w posiadaniu Gotarda z Mirczowa, podkom. bełskiego. W 1531 w łańskiejskiej parafii w Nabróżu. Następni jej dziedzicami byli m. in.: w 1581 r. Andrzej, w 1713 r. Jan cześnik lubelski, a w 1782 Franciszek Salezy, Mireccy. W 1618 r. dział wsi kupili Horodyłowscy. W XIX stuleciu (od 1826) należała do Rulikowskich. W 1858 r. wśród właścicieli wsi, obok Władysława Rulikowskiego, figurował także jego szwagier-Seweryn Kiełczewski. W 1905 do Kazimierza Rulikowskiego.

W 1564 wieś miała 6 łąnów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. liczyła 121 domów i 868 mieszkańców. W okresie międzywojennym była to największa wieś w pow. hrubieszowskim, gdyż wg spisu z r. 1921 znajdowało się tu 250 domów oraz 1. 404 mieszkańców, w tym 77 Żydów i 401 Ukraińców. Pełniła wówczas rolę siedziby gminy, zlikwidowanej w wyniku reformy administracyjnej z 31. III. 1932 r. (jej obszar włączono do gminy Miętkie).

Podczas okupacji miejscowa, wyjątkowo liczna jak na te rejony, ludność polska była często terroryzowana przez nacjonalistów ukraińskich. We wrześniu 1943 r. oddział BCh "Rysia" przeprowadził w Mirczach akcję odwetową na siły "Ortschutzu" - ukraińskiej ochrony w służbie niemieckiej.

W styczniu i marcu 1943 r. część polskiej ludności wsi została wysiedlona przez hitlerowców, którzy opuszczone gospodarstwa nasiedlili Ukraińcami.

Zab.: Dawna cerkiew murowana z 1814 r. (od 1919 jako kościół katolicki) została wystawiona na miejsce poprzedniej, która spłonęła w 1772 r.

Tutejsza cukrownia powstała w 1845 r., jako pierwsza tym rejonie kraju; w końcu XIX wieku zatrudniała około 150 robotników sezonowych.

Lit.: Janeczek, 360; Kalendarium BCh, 62, 90; Kat. Zab., z. VI, 37-38; Klu. Zbr., 99; Pol. XVI w., VII, 213 i 241; Ruch ludowy, 65; SG, VI, 492; Skor., 33.

MAJDAN SOPOCKI — wieś w gm. Susiec. Nazwa "Majdan" pochodzi od dawnych obozowisk drwali leśnych; nad rzeczką Sopot.

Wieś powstała w XVII lub (co bardziej prawdopodobne) w początkach XVIII stulecia w dobrach Ordynacji Zamojskiej, do których należała do II potowy XIX wieku (w 1792 r. do ordynackiego klucza józefowskiego).

Spis powszechny z r. 1921 wykazywał we wsi 166 domów oraz 931 mieszkańców, w tym 18 Żydów i 202 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Majdan Sopocki pełnił rolę siedziby gminy w pow. biłgorajskim (od 1932 w pow. tomaszowskim), o obszarze 12. 697 ha i o 5. 964 mieszkańcach.

13 października 1942 r. hitlerowcy dokonali pacyfikacji wsi w ramach represji za udzielanie pomocy partyzantom, rozstrzelali wówczas 8 osób. Natomiast w lipcu 1943 wysiedlili polską część ludności (pewna liczba zdołała schronić się w lasach), w jej miejsce nasiedlając ludność ukraińską.

Zab.: Zachowała się dawna klasycystyczna murowana cerkiew pounicka z 1835 r. fundacji ordynatów Zamojskich, na miejscu poprzedniej drewnianej z 1783 r. Od 1839 jako cerkiew prawosławna. W 1919 przejęta na kościół rzymsko-katolicki. Podczas ostatniej wojny powtórnie jako cerkiew prawosławna.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 35-36; Klu. Zbr., 94; Skor., 8; Zbrodnie hitl., 438.

MACHNÓW — wieś w gm. Ulhówek.

W 1388 r. wieś tę książę Ziemowit IV darował Pawłowi Radzanowskiemu chorążemu warszawskiemu. Wymieniana w spisach 1531 roku. W 1564 należała do uposażenia proboszczów bełskich. Do nich jeszcze w XVIII w. W połowie XIX w. jej właścicielami byli Korzeniowscy.

W 1880 r. wieś liczyła 757 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) było tu 196 domów oraz 910 mieszkańców, w tym 47 Żydów i aż 859 Ukraińców.

Zab.: Cerkiew murowana z 1900 r. na miejscu drewnianej kaplicy z 1892 r. Pozostała jedynie drewniana dzwonnica, ponoć z XVIII w. (a zatem istniała tu jeszcze wcześniejsza cerkiew), obecnie zdewastowana.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 35; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 244; SG, V, 874; Skor. XIII, 36.

MALICE — wieś w gm. Werbkowice.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś w r. 1394. Położona była wówczas w staropolskim powiecie grabowieckim. W roku 1443/49 Jakub z Kargoszyna, protoplasta rodu Malickich, otrzymał wieś w drodze zamiany za swój mazowiecki Kargoszyn. Do rodu Malickich Malice należały również w 1564, jednak wówczas swój dział we wsi posiadali także Turkowiccy. Wedle rejestru poborowego 1578 r. wieś miała 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 28 domów i 306 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 - 78 domów oraz 452 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 184 Ukraińców.

W okresie okupacji hitlerowskiej policjanci ukraińscy z miejscowego posterunku dokonywali pacyfikacji polskich gospodarstw we wsi, pałac je. Zamordowali przy tym 13 osób. W kwietniu 1944 r. nacjonaści ukraińscy spalili wszystkie polskie gospodarstwa oraz kościół katolicki.

Zab.: Ruiny oficyny dworskiej sprzed 1836 r. oraz murowana neogotycka kaplica grobowa Ignacego Lubowieckiego, prezesa Komisji Województwa Lubelskiego; pochodzi z 1841 r. Obecnie jako kościółek katolicki.

Lit.: Janeczek, 346; Kat. Zab., z. VI, 35-36; Pol. XVI w., VII, 225 i 242; SG, VI, 12; Skor, 34; Zbrodnie hitl., 433-434.

MAŁONIŻ — wieś w gm. Łaszczów.

W roku 1397 dziedzicem wsi wymieniany jest Andrzej Morawa. Być może (na co wskazuje przydomek) pochodził on z Moraw i był wcześniej na służbie króla Ludwika Węgierskiego oraz jego namiestnika ruskiego — księcia Władysława Opolczyka. Z tej racji uzyskał tu dobra ziemskie. W wyżej wymienionym roku Andrzej Morawa ufundował w swej wsi kościół katolicki, któremu nadał pole zwane "koło Mogiły" oraz "pole pod lasem". Dał mu także dziesięcinę ze wszystkich pól ornych, ponadto grunt pod budowę, plebanii oraz łąkę nad nieistniejącym dziś potokiem Dzierążnia. W 1406 r., po krótkim sporze z plebanem małoniskim Gimisławem, syn Andrzeja Morawy — Ludwik, dodatkowo podarował kościołowi tutejszy młyn z prawem mielenia w nim własnej mąki, a także nadał prawo połowu ryb we własnej sadzawce oraz karczmę na wyspie (?) na potoku Dzierążnia.

Wieś Małoniż, wraz z kilkoma innymi okolicznymi wsiami, ok. 1413/20 r. została przez Jagiełłę odebrana księżętom bełsko-mazowieckim i włączona do hrubieszowskich dóbr królewskich. Dopiero w 1430 r., po uprzednim złożeniu hołdu królowi przez tychże książąt, dobra te zostały im zwrócone.

W 1482 i 1489 r. wieś była w posiadaniu Mikołaja z Małoniża i jego żony Anny. W tymże czasie obok kościoła katolickiego, ośrodka parafii dla Wsi: Czartowiec, Czartowczyk, Domaniż, Grodysławice, Małoniż, Muratyn i Pukarzów, istniał tu prawosławny klasztor, uległy zniszczeniu prawdopodobnie w końcu XVI stulecia. Według rejestru 1564 r. Małoniż należał do możnego rodu Łaszczów zaś jego kmiecie i zagrodnicy posiadali 2, 5 łana (46 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 26 domostw i 216 mieszkańców; zaś spis z r. 1921 wykazywał tu już 53 domy oraz 299 mieszkańców, w tym 92 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 212 i 242; SG, VI, 38; Skor. 106; H. Stamirski, Hrubieszów i okolice, 11; A. Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa, 19-21.

MASŁOMĘCZ — wieś w gm. Hrubieszów.

W 1429 r. wieś stanowiła własność Mikuły Myszkowicza, zaś w 1465 jego syna — Andruszki (Andrzeja). Położona była w enklawie hrubieszowskiej staropol. powiatu chełmskiego. Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 57 domów i 345 mieszkańców; natomiast wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Mieniany) — 57 domów oraz 343 mieszkańców, w tym aż 297 Ukraińców.

W końcu XIX stulecia znajdowała się tu drewniana cerkiew pounicka oraz drewniany wiatrak.

Lit.: A. Kokowski, Masłomęcz gm. Hrubieszów, (w:) Sprawozdania z badań archeologicznych w woj. zamojskim 1979 r., Lublin 1979, 6-9; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, li; 164; Skor., 32; H. Stamirski, Hrubieszów i okolice..., 12-13.

MATCZE — wieś w gm. Horodło.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś tej nazwy pod rokiem 1436. W 1465 r. należała ona do Andrzeja z Matcza komornika królewskiego. W 1490 natomiast do Andrzeja Mateckiego stolnika chełmskiego. W 1564 dział wsi w posiadaniu Jahodyńskich. Wedle rejestru 1578 r. wieś miała 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych. W 1581 kanclerz Jan Zamoyski nabył, ją od Szymona Ługowskiego prepozyta miechowskiego, w 1584 przeznaczając jako uposażenie zamojskiego kościoła św. Krzyża, zaś od 1594 jako uposażenie Kolegiaty zamojskiej, a od 1600 r. - dziekanów zamojskich. Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 65 domów i 440 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał już 144 domy oraz 745 mieszkańców, w tym 22 Żydów i aż 570 Ukraińców.

Na przełomie XIX i XX w. istniała w Matczu (zapewne drewniana) cerkiew pounicka, o niewiadomej dacie powstania.

Lit.: AJZ, II, 419-420; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 188; SG, VI, 171; Skor., 31; M. Stankowa, Księgi sądu ziemskiego..., 97; Tarnawski, 35.

METELIN - wieś w gm. Hrubieszów

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1448 (1460) roku Znajdowała się wówczas w tzw. enklawie hrubieszowskiej staropolskiego powiatu chełmskiego. Rejestr 1578 r. wykazywał tu zaledwie 2 łany (33, 6 ha) gruntów uprawnych. W początkach XVIII w. w posiadaniu Aksaków, później Kurdwanowskich, natomiast w początkach XIX w. - Bormanów, a w II połowie tego stulecia do Horodyńskich. Wedle spisu z 1827 r. wieś liczyła 38 domów i 304 mieszkańców. Spis z r. 1921 uwzględnił 41 domów oraz 245 mieszkańców, z tego prawie wszyscy (234) byli Ukraińcami.

Dziewiętnastowieczna notka B. Chlebowskiego mówiła o wsi "Jest tu starożytny, pięknie zachowany skarbiec piętrowy murowany z końca jak się zdaje XVII w. W II poł. XIX stulecia stał tu również browar, w 1879 r. produkujący 2 164 wiader piwa.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187, SG, VI, 265, Skor., 32

MIĄCZYN - obecnie siedziba gminy.

Po raz pierwszy wzmiankowana w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W XV-XVIII stuleciu przynależała do starostwa grabowieckiego. W świetle lustracji 1564 r. miała aż 21, 5 łana (361, 2 ha) gruntów uprawnych. W r. 1765 w posiadaniu księcia Antoniego Lubomirskiego (a więc już wówczas zapewne przestała być własnością królewską).

W 1827 r. wieś liczyła 78 domów i 570 mieszkańców, zaś w r. 1921 już 151 domów oraz 1 095 mieszkańców, w tym 76 Żydów i aż 587 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Miączyn był siedzibą gminy, zajmujące) obszar 8 140 ha i o 6 690 ludności. W tym czasie wieś była też jednym z ośrodków wystąpień chłopskich (SL) przeciwko rządowi sanacyjnemu, toteż we wrześniu 1936 r. została spacyfikowana przez policję. Aresztowano wówczas przywódców wystąpień.

22 lipca 1943 r. hitlerowcy dokonali wysiedlenia ludności polskiej z wsi, w jej miejsce nasiedlając kolonistów niemieckich z Jugosławii, Rumunii i Bułgarii.

Zab. Zachowała się dawna murowana cerkiew pounicka (obecnie jako kościół katolicki) z 1824 r., na miejscu poprzedniej drewnianej.

W końcu XIX w. funkcjonowały tu duża gorzelnia (w 1893 r. produkująca 22 000 wiader spirytusu), a także 2 młyny wodne, wiatrak, cegielnia oraz pokłady torfu i kamienia wapiennego.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 3637, Klu. Zbr., 99, Pol. XVI w., VII, cz. 1, 224 i 250, SG, VI, 290, Skor, 32, M. Stankowa, Z dziejów, 10

MICHAŁÓW - wieś w gm. Sułów.

Już przed 1398 rokiem należała do włości szczepreskiej Gorayskich. W następnych stuleciach dzieliła losy całej włości (patrz "Szczepreszyn").

Według rejestru poborowego z 1589 r. istniały tu dwór, młyn, staw, mały browar oraz 2 karczmy (jedna zajezdna, zaś druga przy młynie).

W 1880 r. wieś liczyła 3 domy dworskie i 38 chłopskich z 371 mieszkańcami. Spis z r. 1921 wykazywał zaś 72 domy oraz 469 mieszkańców, prawie wyłącznie katolików

Zab. Zachowały się dwa murowane budynki pofolwarczne z przełomu XVIII i XIX w.

W końcu XIX stulecia znajdowały się tu ponadto młyn wodny, cegielnia i ordynacka stajnia koni rasowych.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 200, SG, VI, 296, Skor., 127, Stankowa, Dawny pow. szczepreski

MICHALÓW - wieś w gm. Rachanie Niegdyś bardziej znana pod nazwą Michałów.

W roku 1423 wieś należała do Mikołaja i Pawła z. Wierzbowca, pieczętujących się herbem Prawdzie. Według rejestru z 1564/65 r. miała 3, 25 łana (54, 4 ha) gruntów uprawnych i należała do Trojanowskich i Ujazdowskich. W 1582 r. jej dziedzicami byli już Marcin i Paweł Łaszczowie, którzy jeszcze w tym roku sprzedali ją Woźuczyńskim. Około 1744 r. wieś w posiadaniu Rostkowskich, zaś w II poł. XIX w - hrabiów Starzyńskich

W 1880 r. liczyła 51 domów i 461 mieszkańców, w tym 215 unitów i 7 Żydów. Spis z 1921 r. mówił o 73 domach oraz 575 mieszkańcach, w tym 18 Żydach i 184 Ukraińcach.

W lipcu 1943 roku hitlerowcy wysiedlili część ludności wsi, wywożąc ją do obozu w Zamościu i osadzając Niemów z Rosji (z Powoźża), Besarabii i Łotwy, oraz volksdeutschów.

Lit.: Janeczek, 85; Klu. Zbr., 94; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 211 i 242; SG, VI, 296; Skor., 108.

MIENIANY - wieś w gm. Hrubieszów.

Już w 1429 r. wieś należała do starostwa hrubieszowskiego, do którego również w następnych stuleciach (do XVIII w.).

W świetle lustracji i rejestrów poborowych 1564/78 r. miała 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych z folwarkiem. Było tu wówczas 14 kmieci na ćwierćłankach i 10 zagrodników. Dochód roczny z wsi wynosił 16 zł.

Lustracja królewsczyzn z 1661/65 r. tak mówiła o Mienianach: "Ta wieś robi do folwarku hrubieszowskiego (...). Młyn tu był, ale go nie masz, spustoszał podczas nieprzyjaciela" (czyli w czasie wojen Rzeczypospolitej z Moskwą i Kozakami w 1655-56 r.).

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 68 domów i 370 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 (wówczas Mieniany pełniły rolę siedziby gminy) - 69 domów oraz 430 mieszkańców, w tym 2 Żydów i aż 408 Ukraińców.

We wrześniu 1943 r. oddziały z batalionu BCh "Rysia" zniszczyły tu posterunek policji ukraińskiej.

Zab.: Zachowana klasycystyczna murowana kaplica grobowa rodziny de Magóra Madan z I połowy XIX wieku.

W XIX w. istniała tu drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Kalendarium BCh, 89; Kat. Zab., z. VI, 37; Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 282; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, VI, 351; Skor., 32; Żereła, III, 99-100.

MIĘTKIE - wieś w gm. Mircze. Dawniej zwana niekiedy Miękkie.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. Po 1411 r. wymieniana w łacińskiej parafii w Nabrożu. W 1411 należała do Jana Szompnika z Nabroża, zaś w 1469 r. do jego wnuka lub prawnuka - Sasina Nabrońskiego z Nabroża. W 1564 w ręku Mikołaja Modryńskiego; wówczas było tu 5, 75 łana (96, 6 ha) gruntów uprawnych. W XVIII w. do Horodyskich, następnie hrabiów. W yszyńskich; w II poł. XIX w. do Świeżawskich.

Spis z r. 1921 wykazywał we wsi 116 domów oraz 587 mieszkańców, w tym 12 Żydów i aż 287 Ukraińców.

W okresie międzywojennym siedzibą gminy Miętkie był pobliski Sahryń.

Podczas okupacji wieś była jednym z siedlisk nacjonalistów ukraińskich. Z tych m.in. powodów została zniszczona w nocy 9 marca 1944 r. przez oddziały AK i BCh "Rysia". W wyniku walk polsko-ukraińskich została zniszczona większość wsi w gminie Miętkie.

W styczniu i marcu 1943 r. hitlerowcy wysiedlili polską część ludności, jej gospodarstwa nadając Ukraińcom.

Zab.: Zachowane 2 drewniane wiatraki z XIX w. Niegdyś istniała tu drewniana cerkiew prawosławna z 1860 r., wzniesiona na miejsce poprzedniej sprzed XVIII w.

Lit.: Janeczek, 350; Kalendarium BCh, 113; Kat. Zab., z. VI, 37; Klu. Zbr., 99; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 213 i 241; SG, VI, 388; Skor., 33.

MIKULIN - wieś w gm. Tyszowce.

Wieś wzmiankowana już w 1396 r. a następnie w 1446. WXV-XVIII w. należała do starostwa tyszowieckiego powiatu grabowieckiego. Około r. 1413/20 została odebrana książętom bełskim i włączona do hrubieszowskich dóbr królewskich. W1430 Jagiełło zwrócił ją książętom po złożeniu przez nich hołdu królowi.

Według lustracji 1564 r. było tu 15 kmieci na 5, 5 łana (92, 4 ha) gruntów. Wieś dawała dochodu 26 zł 27 gr. rocznie.

W 1827 r. wieś liczyła 34 domy i 262 mieszkańców, zaś spis z 1921 r. wykazywał już 58 domów oraz 353 mieszkańców, w tym 7 Żydów i aż 242 Ukraińców.

W początkach XX w. istniały: drewniana cerkiew, gorzelnia i cegielnia.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 212; SG, VI, 412; Skor., 109; Żereła, III, 125-126.

NOWOSIÓŁKI - wieś w gm. Telatyn.

W połowie XV stulecia wieś znajdowała się w posiadaniu Mrocza z Nowosiótek, sędziego ziemskiego bełskiego. Natomiast w 1486 i 1491 r. jej dziedzicem był Mikołaj Lipski herbu Korczak (?). W 1502 jego syn Jan zastawił wieś Horyszowskim. Lipscy jednakże utrzymali się przy władaniu wioską, gdyż posiadali ją w 1564 i później. W XVIII w. jako majątek Rostkowskich, następnie Trębińskich (Tremblińskich), zaś w XIX stuleciu - baronów Rastawieckich (w 1846 roku do Edwarda Rastawieckiego), później do Epsteinów.

Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Poturzyn pow. tomaszowskiego) wykazywał we wsi 122 domy oraz 718 mieszkańców, w tym 33 Żydów i aż 627 Ukraińców.

Zab.: Do chwili obecnej zachowała się drewniana cerkiew barokowa sprzed 1732 r., w 1744/45 została zastąpiona przez nową z fundacji Tremblińskich. Na jej miejscu z kolei wzniesiono obecną z ok. 1800 r., przebudowaną w 1860/64 przez Rastawieckich, remontowaną w 1948. Od 1919 r. służy jako kościół katolicki.

W 1886 r. istniał tu murowany dwór szlachecki z parkiem.

Ponadto w N. Przednich była ongiś drewniana cerkiew unicka z 1790 r., rozebrana w roku 1950.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 38-40; SG, VII, 278; Skor, 108.

NIEMIRÓWEK - wieś w gm. Tarnawatka. Dawniej zwana Niemirów.

Wieś położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Wymieniana w 1472 r. Wedle rejestru z 1564 r. posiadała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1578 do Marcina Oleśnickiego podsędka ziemskiego bełskiego. W 1603 za długi przejęta przez Zamoyskich. Natomiast w 1627 na powrót do Oleśnickich z Oleśnik.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 61 domów i 312 mieszkańców, zaś w r. 1921 (wówczas w gm. Krynice) tylko 39 domów oraz 265 mieszkańców, w tym 18 Żydów i 7 Ukraińców.

Zab.: -. Zachowały się resztki zameczku, ponoć z XIV wieku. Według podania wznosił go Kazimierz. Wielki na wzgórzu "Zamczysko", niegdyś otoczonym bagnami. W latach sześćdziesiątych naszego wieku pozostałości fundamentów zostały rozebrane i przeznaczone na budowę drogi. Ponoć istnieją podziemia zasypane ziemią.

Lit.: Janeczek, 94 i 166; Kat. Zab., z. XVII, 37; Pol. XVI w., VII, 224 i 251; SG, VII, 96; Skor., 106; Tarnawski, 79-80 i 82.

NIELISZ - obecnie siedziba gminy.

W XVI w. wieś należała do rodu Nieliskich - szlachty lenne, podległej panom na Szczepieszynie. W 1564 r. występowały tu części. Anny i Tomasza Nieliskich, Stanisława Rudnickiego, Mikołaja Romanowskiego i Stanisława Dobrzyckiego. Później działów drobnoszlacheckich, bowiem w 1589 było ich już 8: Nieliskich, Rudnickich, Dobrzyckich, Jaślikowskich i Czaplickich, natomiast w 1779 r. było aż 40 części należących do 16 rodów (nie występowali tu już Nieliscy).

Wedle rejestru z 1578 r. wieś liczyła 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych, zaś rejestr 1589 r. wykazywał istnienie stawu.

Po wymarciu hrabiów Górków, dotychczasowych dziedziców Szczepieszyna, wraz z całą włością szczepiesz. wieś została włączona w 1593 r. do dóbr Ordynacji Zamojskiej.

W 1827 r. liczyła 71 domów i 446 mieszkańców, zaś w 1921 roku - 152 domy oraz 1. 001 mieszkańców, w tym 27 Żydów i 3 Ukraińców.

W okresie międzywojennym wieś była siedzibą gminy o powierzchni 12. 128 ha i ludności 8. 496 osób.

20 czerwca 1942 r. oddział BCh "Visa" (J. Mara-Meyera) dokonał udanej akcji na posterunek policji tzw., granatowej w Nieliszu, rozbrajając 7 policjantów.

W 1943 r. hitlerowcy dwukrotnie spacyfikowali wieś, mordując kilkudziesięciu Polaków oraz miejscowych 35 Żydów.

Zab.: W 1641 r. powstała tu drewniana kaplica z domkiem wikariusza, z fundacji Macieja Gąsiorowskiego, dziedzica części wsi. Na jej miejscu w 1763 (1748) roku inny dziedzic części - Jan Chryzostom Żelski, komendant twierdzy zamojskiej, wznosił kościół drewniany, po którym w 1858/59 r. zbudowano dzisiejszy parafialny kościół drewniany.

Lit.: Górak, Kościoły, 54-57; Kalendarium BCh, 37; Pol. XVI w., VII, 200; SG, VII, 80; Skor., 125; M. Stankowa, Dawny powiat szczepieszki., 36; Zbrodnie hitl., 446-447.

NIELEDEW - wieś w gm. Trzeszczany.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano w r. 1444 jako Nyeladwa

Już zapewne wówczas, a z pewnością w 1472 r., jak też w XVI wieku jej posiadaczami byli Łuszczowie, których miejscowa linia od swej majątności przyjęła nazwisko Nieledewskich. W 1578 r. wieś miała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

W 1654 r. należała do rodu Brodowskich z Mazowsza.

W dobie Rzeczypospolitej szlacheckiej wieś położona była w staropolskim powiecie horodelskim.

Wg spisu ludności z 1827 r. liczyła 55 domów i 301 mieszkańców. Spis r. 1921 (wówczas w gm. Moniatycze) wykazywał już 111 domów oraz 971 mieszkańców, w tym 216 Ukraińców.

Tutejsza duża cukrownia powstała w 1899 roku.

Zab.: Zachował się drewniany czworak folwarczny z I poł. XIX w. W końcu XIX stulecia istniała tu drewniana cerkiew pounicka sprzed 1740 r.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 43; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 231 i 252; SG, VII, 79; Skor., 34.

NIEDZIELISKA - wieś w gm. Szczepieszyn.

Wieś została założona w I poł. XVI wieku w dobrach szczepieszeskich hrabiów Kmitów, a następnie Górków. W 1578 miała aż 19 łanów (319, 2 ha) gruntów uprawnych. W 1593, wraz z całą włością szczepieszeską nabyta przez Zamoyskich i włączona do Ordynacji Zamojskiej. W XVIII stuleciu znajdowała się tu ordynacka huta szkła.

W XVI w. istniały tu: staw, młyn, folwark i 2 karczmy.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 95 domów i 617 mieszkańców, lecz wg spisu z r. 1921 już 212 domów oraz 1. 327 mieszkańców, w tym 11 Żydów. Wedle okupacyjnego Wykazu urzędowego miast i wsi w GG z 1. III. 1943 r. mieszkało tu (i w Kolonii Niedzieliska) 2. 178 Polaków.

We wrześniu 1942 r. partyzanci z BCh dokonali nieudanej akcji likwidacyjnej miejscowego volksdeutscha, aktywnie uczestniczącego w zwalczaniu polskiego ruchu oporu.

Lit.: Kalendarium BCh, 41; Pol. XVI w., VII, 200; SG, VII, 63; Skor., 124.

NAWÓZ - wieś w gm. Nielisz.

Po raz pierwszy wspomniano wieś w 1502 r., kiedy znajdowała się w posiadaniu. Włodka z Nawozu. Od 1597 r. Nawozcy Missopadowie toczyli ciągle spory graniczne z Janem Zamoyskim jako posiadaczem sąsiedniej włości szczepreskiej, aż wreszcie w 1604 zostali przezeń zmuszeni do ustąpienia. W tymże roku Zamoyski kupił w końcu wieś od Hieronima Nawozkiego za sumę 2943 zł 10 gr. oraz zyskał działki Gruszeckich, a także Andrzeja i Krzysztofa Nawozkich. Wkrótce potem wieś włączono do ordynacji. W 1792 r. należała ona do ordynackiego klucza starozamojskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 51 domów i 312 mieszkańców, zaś wedle spisu z 1921 już 107 domów oraz 671 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 5 Ukraińców.

W początkach grudnia (między 3 a 8) 1942 r. hitlerowcy wysiedlili wieś, wywożąc ludność do obozu w Zamościu. Już 21. XII. t.r. oddział BCh "Głaza" (T. Madeja) dokonał akcji odwetowej na kolonistów niemieckich, paląc 5 gospodarstw.

Lit.: Kalendarium BCh, 44; Klu. Zbr., 81; Pol. XVI w., VII, 197; SG, VI, 939; Skor., 124; Tarnawski, 24 i 57.

NADOLCE - wieś w gm. Łaszczów.

Musiła powstać w niezbyt odległych czasach, zapewne w XVIII wieku. W I połowie XIX w. należała do Łukowskich, zaś w II poł. tegoż wieku oraz w początkach naszego stulecia w posiadaniu hrabiów Szeptyckich. Wg spisu powszechnego z r. 1921 istniał tu tylko folwark z 7 domami oraz 183 mieszkańcami.

Zab.: Pozostał park dworski z I poł. XIX w., resztki po niezachowanym klasycystycznym dworku Łukowskich. W parku tym znajduje się pomnik z ok. 1820 r., wystawiony przez majora Franciszka Łukowskiego dla upamiętnienia wznoszonych budowli; z tarczami herbowymi.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 36; SG, VI, 859; Skor., 107.

NADEŻÓW - wieś w gm. Jarczów. Dawniej jako Niedeżów. Dziś jeszcze często jako Nedeżów.

Po raz pierwszy wzmiankowana w 1409 r. w łacińskiej parafii w Gródku, kiedy należała do Wołczka z Gródka, w 1439 do Prędoty, w 1464 do Piotra, zaś w 1469 do Mikołaja, wszystkich z rodu Wołczków z Gródka. Natomiast do rodu Łaszczów w XVI i XVII wieku. W 1564 wieś posiadała 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 50 domostw i 290 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał już 106 domów oraz 682 mieszkańców, w tym 52 Żydów i 137 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. hitlerowcy wysiedlili wieś, wywożąc ludność do wysiedlonych wcześniej wsi polskich w pow. biłgorajskim i zamojskim. Na jej miejsce nasiedlono Niemców z Rumunii, Jugosławii oraz volksdeutscheów.

Zab.: Zachowane murowane czworaki dworskie z I poł. XIX w. W początkach XX w. istniała tu drewniana cerkiew o nieznanym dacie powstania.

Lit.: Janeczek, 353; Klu. Zbr., 94; Pol. XVI w., XVII, cz. 1, 211 i 242; SG, VI, 945-946; Skor., 107.

NABRÓŹ - wieś w gm. Łaszczów.

W 1411 r. wieś znajdowała się w posiadaniu Jana Szompnika z Nabróża. W 1469 do Sasina Nabróskiego (wnuka poprzedniego). W 1484 już do Mikołaja Żochowskiego (Sochnowskiego) z Żochowa, który w 1487 zamienił ją ze Snopkowskimi na wójtostwo horodelskie z Kopyłowem. W 1487/89 od nowych właścicieli pół wsi zakupili Łaszczowie, którzy w XVII w. posiadali już całość wsi. W I połowie XVIII w. do Drohojowskich, następnie Rakowskich, zaś w II poł. XIX w. - Rulikowscy. W 1564 miała 5, 25 łana (88, 2 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. wieś liczyła 53 domy i 312 mieszkańców, zaś w r. 1921 już 115 domów oraz 643 mieszkańców, w tym 22 Żydów 1148 Ukraińców.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół (najprawdopodobniej drewniany) wzniesiono w r. 1411. Na jego miejscu drugi z 1596 roku, trzeci sprzed 1671, zaś czwarty obecny kościół murowany pochodzi z 1684 r., zbudowany przez Samuela Łaszczą, stolnika buskiego. Po spaleniu w 1944, odnowiony w 1951 r

Dawny murowany dwór Rakowskich z I połowy XIX w., obecnie w ruinie. Zachowana piwniczka dworska.

Murowana kaplica cmentarna Rakowskich, późnoklasycystyczna, z ok. 1850 roku.

Lit.: Janeczek, 350; Kat. Zab., z. VI, 42-43; Pol. XVI w., VII, 213 i 241; SG, VI, 851; Skor., 107; A. Świeżawski, Erekcja parafii w Nabróżu i jej losy w XV w.

OSZCZÓW - wieś w gm. Dołhobyczów.

W 1409/19 r. wieś należała do Mikołaja "Żądło" z Jezior w ziemi warszawskiej, podczaszego warszawskiego, protoplasty rodu Oszczowskich. W 1468 r. do Krystyna "Żądło", sędziego ziemskiego bełskiego, natomiast w 1538-55 do Feliksa Oszczowskiego-wojskiego horodelskiego. Według rejestru poborowego z 1564 r. wieś miała 9, 5 łana (159, 6 ha) gruntów uprawnych.

W 1776 r. wieś należała do Ludwika Trembińskiej. W 1781 r. od Trembińskich kupił ją Bartłomiej Malewski. Następnie należała do Rulikowskich (w 1825 do Wincentego Rulikowskiego), w 1861 r. do Kajetana Suffczyńskiego, zaś od połowy XIX w. do Rozwadowskich.

Wg spisu z 1827 r. były tu 94 domy i 655 mieszkańców; zaś spis z r. 1921 wykazywał we wsi już 191 domów oraz 991 mieszkańców, w tym 44 Żydów i 488 Ukraińców.

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół drewniany powstał w 1468 roku z fundacji Krystyna z Oszczowa, Jana z Uniatyna, Mikołaja z Siekierzyniec oraz Jana z Choroszczyc i Rulikowa (ponoć braci). W jego miejsce przed 1671 r. wzniesiono nowy, zaś w 1730/32 r. następny drewniany kościół, z drewnianą dzwonnica z 1746 r. i przyległym murowanym skarbcem kościelnym z 1774 r. (zachowanym w zasadzie do dziś), uległy spaleniu w 1944 r. Obecny, również drewniany, zbudowano w 1949/52 r. na bazie starych fundamentów.

Obok w/w kościoła, w XIX w. istniała tu drewniana cerkiew sprzed 1755 r., oraz barokowy dwór murowany z II połowy XVIII stulecia, spalony podczas II wojny światowej, obecnie częściowo rekonstruowany.

Lit.: Górak, Kościoły, 37-38 i 70-71; Janeczek, 349; Kat. Zab. z. VI, 43-45; Pol. XVI w., VII, 214 i 243; SG, VII, 750; Skor., 29; Staroż. Pol., II, 1253.

OSTRZYGA - wieś w gm. Izbica. Dawniej niekiedy z ruska zwana Ostrucza.

W 1448 roku wieś należała do dóbr królewskich, początkowo starostwa krasnostawskiego, zaś od połowy XVI wieku do dzierżawy tarnogórskiej, do której aż do końca istnienia Rzeczypospolitej szlacheckiej. W 1548 r. na jej gruntach lokowano miasto Tarnogóra. Wedle lustracji 1564/65 r. we wsi tej było 7 kmieci osiadłych na półankach i 2 karczmarzy; były także 2 małe stawy. Ogółem dochód z niej wynosił 59 zł 14 gr. Natomiast w sąsiednich Mchach podówczas było 9 kmieci na półankach, mały staw, z dochodem 18 zł 6 gr. W 1578 wieś Ostrucza posiadała 5, 5 łana (92, 4 ha), zaś Mchy - 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. Ostrzyca liczyła 30 domów z 181 mieszkańcami, zaś w 1880 - już 53 domy i 413 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał natomiast 83 domy oraz 583 mieszkańców, w tym 5 protestantów i 6 prawosławnych.

Niegdyś istniał tu drewniany kościółek z XV wieku.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 195; SG, VII, 740; Skor., 49; Żereła, III, 31-32.

ORNATOWICE - wieś w gm. Grabowiec.

Wieś wymieniana po raz pierwszy w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W XV-XVIII w. należała do starostwa grabowieckiego. Mimo tego na przełomie XV i XVI wieku w formie zastawu dłużnego znajdowała się w ręku Pawła Jasieńskiego (syna), starosty chełmskiego i kampinoskiego, natomiast w l. 1502-1616 w zastawie u Cieciszewskich, niemalże dziedzicznych starostów grabowieckich. W 1578 r. wieś posiadała 6 tanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. liczyła 29 domów i 201 mieszkańców, zaś w 1921 roku - 40 domów oraz 251 mieszkańców.

W XIX w. istniał tu młyn wodny.

Lit.: Kat. Zab., z. VIII, 39-42; Pol. XVI w., VII, 226 i 250; SG, VII, 594; Skor., 30; M. Stankowa, Z dziejów..., 13.

ORŁÓW MUROWANY - wieś w gm. Izbica.

Po raz pierwszy wieś Orłów wzmiankowano w roku 1396. W 1419 r. wieś została nadana przez króla. Władysława Jagiełłę Trojanowi Szy(e)rokiemu z Grąbca i Kisielewa w ziemi płockiej, w nagrodę jego zasług w wojnie z Krzyżakami.

W r. 1440 wieś stanowiła własność Piotra Trojana (Trojanowskiego) z Orłowa, wojskiego chełmskiego. W XVI stuleciu nadal do Trojanowskich: w 1537 do Andrzeja stolnika chełmskiego, a w 1597 do Jana i Jakuba. W 1578 liczyła 11, 5 łana (193, 2 ha) gruntów uprawnych. W następnych wiekach wieś często zmieniała swych właścicieli: w początkach XVII w. do Średzieńskich, później Samborzeckich, od 1649 Zamoyskich linii chełmskiej, w końcu XVII w. do Sarbiewskich, od 1725 Jordanów, zaś od 1793 do hrabiów Kickich. Ci ostatni w roku 1878 zapisali swe dobra Towarzystwu Osad Rolnych.

W świetle spisu ludnościowego z 1827 r. O. Murowany liczył 15 domów i 102 mieszkańców, natomiast O. Drewniany - 34 domy i 289 mieszkańców, w tym 22 Żydów. Spis z r. 1927 wykazywał natomiast 71 domów z 421 mieszkańcami (w tym 11 Żydów) w O. Drewnianym oraz 39 domów z 262 mieszkańcami (w tym 3 Ukraińców) w O. Murowanym

W kwietniu 1944 r. oddział BCh "Huragana" dokonał udanej zasadzki pod Orłowem na grupę żandarmerii niemieckiej i policjantów granatowych.

Zab.: Zameczek Trojanowskich z XVI w. już w stuleciu XVIII znajdował się w ruinie. Dziś możemy oglądać tylko jego szczątki.

Dawny piętrowy pałac Kickich z 1842 r., przebudowany w 1882 r., od 1945 służy jako szkoła. Przy nim 2 oficyny i park.

Oprócz murowanego kościoła neoromańskiego z 1923/29 r., jeszcze w początkach XX w. stała tu drewniana cerkiew pounicka o niewiadomym czasie powstania.

Lit.: Janeczek, 343; Kalendarium BCh, 126; Pol. XVI w., VII, 192-193; SG, VII, 589-590; Skor., 49.

ORCHOWIEC - wieś w gm. Gorzków.

Po raz pierwszy wzmiankowano wieś w r. 1443 ("Orkowyecz,.). Położona była wówczas w staropolskim powiecie krasnostawskim, a stanowiła własność niezbyt zamożnego rodu Orchowskich, do którego należała również w XVI i XVII stuleciu. W 1564 do Andrzeja, Jana, Michała, Mikołaja i Trojana Orchowskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 40 domów i 273 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 już 106 domów oraz 719 mieszkańców, w tym 16 Żydów.

Zab.: Zachował się późnoklasycystyczny murowany dwór szlachecki z I poł. XIX w., oraz współczesny mu murowany spichlerz dworski.

Lit.: Kat. Zab., z. VIII, 39; Pol. XVI w., VII, 194; SG, VII, 575; Skor., 48.

OBSZA - obecnie siedziba gminy; uprzednio w gm. Łukowa. W XIV-XVI w. znana jako Psza lub Psze.

W r. 1388 wieś weszła w skład księstwa bełskiego Ziemowita IV. Jednak już wkrótce (ok. 1395) została im odebrana przez króla i włączona do ziemi przemyskiej. Już w tym czasie należała do możnego ruskiego rodu Kustrów, stanowiąc ich główną siedzibę. Po wygaśnięciu Kustrów w poł. XV wieku, wieś została przekształcona w królewską i włączona do nowo utworzonego starostwa zamechskiego. Już przed 1471 w zastawie u Pileckich.

Wedle lustracji 1564/65 r. wieś posiadała 11 łanów (176 ha) ziemi uprawnej, 2 małe stawy i cerkiew prawosławną. Było tu wówczas 44 kmieci osiadłych i 5 karczmarzy. Dochód ogólny z wsi wynosił 134 zł 1 gr. 6 denarów rocznie. Natomiast sąsiednia, świeżo ówczasie osadzona, Wola Obszańska (wówczas Pszańska) posiadała jedynie 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych.

W 1572 r. starostą zamechskim został późniejszy kanclerz Jan Zamoyski, który już wkrótce potem musiał dać się mocno we znaki swym nowym poddanym, skoro ci poskarżyli się do samego króla. Mamy o tym wiadomość z dekretu króla Henryka. Walezego z 1574 r. Mówi on: "Oznajmujem wszem wobec i każdemu z osobna, komu to wiedzieć należy, iż gdy tu przyszedli poddani nasi do nas ze dwu wsi z Zamchu i Pszy, skarżąc się na urodzonego Jana Zamoyskiego (...), abo raczej na urzędniki jego, iż je przymuszają na ciężkie i ustawiczne roboty na każdy dzień, nie dbając nic na dekret, który mają od przodka (!) naszego niedawno zmarłego... tu szczegółowe wymienienie krzywd.... Tedy im (urzędnikom starościńskim) tego zakazujem i nie chcemy tego koniecznie, gdyż to ma być wolno poddanym naszym do nas na skargi chodzić, a nie ma im tego nikt bronić ani zagradzać...".

W 1588 r. wieś wraz z całym starostwem zamechskim przeszła na dziedziczną własność Zamoyskich, w następnym roku została włączona do Ordynacji Zamojskiej. W 1792 należała do ordynackiego klucza zamechskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 124 domy i 797 mieszkańców, zaś w 1921 r. - 167 domów oraz 914 mieszkańców, w tym 84 Żydów i aż 748 Ukraińców.

W okresie międzywojennym wieś była siedzibą gminy Babice.

29 lipca 1943 r. hitlerowcy wysiedlili z Obszy polską część ludności.

W okolicach wsi w dniach 28 maja - 9 czerwca 1944 r. toczyły się zacięte walki pomiędzy oddziałami AK i BCh a hordami z brygady kawalerii kałmuckiej pod dow. dra Dolla, pozostającą w służbie niemieckiej, i w barbarzyński, bestialski sposób mordującą okoliczną ludność polską, a niekiedy i ukraińską.

Zab.: Zachowała się dawna murowana cerkiew (od 1919 jako parafialny kościół katolicki) z 1860 r., wzniesiona na miejscu poprzedniej drewnianej z 1762 r., spalonej w 1854 r.

Lit.: AJZ, I, 473-474; Kalendarium BCh; Kat. Zab., z. III, 20; Klu. Br., 87-88; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 24; SG, VII, 355; Skor., 5-6; Żereła, II, 214-215.

OBROWIEC - wieś w gm. Hrubieszów.

Wieś wymieniano w 1400 r. w akcie fundacyjnym kościoła i parafii w Hrubieszowie. W XV-XVII w. w posiadaniu rodu Łaszców, którego miejscowa linia od swej wsi przybrała nazwisko Obrowieckich (Obrowskich). W 1578 do Ambrożego i Andrzeja Łaszców-Obrowieckich. W tymże roku były tu 4 łany (67, 2 ha) gruntów uprawnych.

W r. 1846 właścicielami Obrowca byli Grzymałowie.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 26 domów, w tym 2 murowane. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Moniatycze) wykazywał 39 domów oraz 298 mieszkańców, w tym 9 Żydów i tylko 42 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 230 i 252; SG, VII, 350; Skor., 34.

OBROCZ - wieś w gm. Zwierzyniec.

Wieś została założona ok. 1580 r. w dobrach włości szczebrzeskiej Górków, choć M. Stankowa twierdzi, iż stało się to już w początkach XV stulecia. Osadzono tu wówczas 5 chłopów z Kosobud. Według rejestru z 1589 r. istniały we wsi: dwór i folwark, karczma, tartak, kuźnia, huta szklana i sadzawka.

Wieś dzieliła losy całej włości szczebrzeskiej, a więc w 1593 r. wraz z całą włością przeszła w ręce Zamoyskich do ich ordynacji. W 1792 należała do ordynackiego klucza zwierzynieckiego. Chłopi tej wsi byli zobowiązani do wożenia drzewa do ordynackiej huty szkła w Niedzieliskach.

W 1880 r. liczyła 38 domów i 330 mieszkańców, w tym 186 prawosławnych, 138 katolików i 15 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał we wsi już 75 domów oraz 485 mieszkańców, z czego prawie wszyscy byli katolikami.

28 października 1942 r. hitlerowcy dokonali w Obroczy pacyfikacji, rozstrzelując 28 osób.

Wieś została zajęta przez Armię Czerwoną już 22. VII. 1944 roku (po południu), jednak wobec lokalnej kontrofensywy sił niemieckich, dopiero 25. VII. została ostatecznie wyzwolona.

Lit.: SG, VII, 349; Skor., 128; Stankowa, Dawny pow. szczebrzeski..; Zbrodnie hitl., 439-440.

POPERCZYN - wieś w gm. Żółkiewka. Niegdyś zwana Peperczyn.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano pod rokiem 1406, zaś pod r. 1440 pojawia się nazwa Makowiska alias Poperczin. W 1564 r. i później wieś należała do rodu Żółkiewskich.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 26 domów i 257 mieszkańców. Natomiast wg spisu ludności z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) już 52 domy oraz 402 mieszkańców, w tym 17 Żydów.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 195; SG, VIII, 783; Skor., 53.

POSADÓW - wieś w gm. Telatyn.

W 1403 r. wieś należała do Jana (Radzanowskiego?) z Posadowa i Rokitna. Wówczas do parafii rzeplińskiej. Ponoć do Jana Makosieja w 1483 r. W 1498 część wsi, jako posag Jadwigi, córki Piotra z Posadowa, weszła w posiadanie Stanisława Machowskiego-wojskiego sandomierskiego. W roku 1518 należała do Zawadzkich herbu Lis. Zaś od XVI wieku (aż do 1721 r.) jej właścicielami byli Bełzeccy. Po nich do 1732 Geschawowie, do 1759 Żelscy, w l. 1759 - ok. 1820 Stawscy, od ok. 1820 Horochowie, zaś od 1832 Skrzyńscy.

Rejestr 1564 r. wykazywał tu 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. wieś liczyła 99 domów i 537 mieszkańców, zaś w 1880 r. - 130 domów i 807 mieszkańców, w tym 132 katolików i 4 Żydów.

W okresie międzywojennym Posadów leżał w granicach ówczesnego woj. lwowskiego.

Zab.: Dawna murowana cerkiew unicka z 1824/26 r. fundacji Horochów, na miejscu poprzedniej. Od 1928 r. użytkowana jako szkoła. Dawny dwór i budynki dworsko-folwarczne z połowy XIX w. zostały spalone w czasie ostatniej wojny. Po 1945 r. rozebrane; zachowane resztki oranżerii i parku dworskiego.

Zachowały się także pozostałości wałów ziemnych dawnego grodu (dworu?); pozostałości lochów.

Lit.: J. Gurba, I. Kutyłowska, J. Wojtanowicz, Grodzisko Posadów, (w:) Przewodnik XII Ogólnopolskiego Zjazdu Polskiego Towarzystwa Geograficznego, Lublin 1974, cz. 2, 54-57; Kat. Zab., z. XVII, 43-44; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 205 i 244; SG, VIII, 840-841.

POTOCZEK - wieś w gm. Adamów.

Wieś o niezbyt odległej przeszłości - powstała najprawdopodobniej w XVII/XVIII w. w dobrach hrabiów Tarnowskich.

W 1827 r. liczyła 36 domów i 243 mieszkańców, natomiast w 1880 r. - 2 domy dworskie, 37 chłopskich oraz 312 mieszkańców, w tym 165 unitów i 147 katolików. Spis z r. 1921 wykazywał we wsi 67 domów oraz 424 mieszkańców, w tym 4 Żydów i 102 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Potoczek był siedzibą gminy Suchowola w pow. zamojskim.

Nocą z 29 na 30 czerwca 1943 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców.

W początkach 1944 r., w odwecie za udaną akcję AK na Suchowolę, hitlerowcy rozstrzelali tu 30 żołnierzy AK, więzionych w Zamościu.

W początkach naszego stulecia istniała tu cerkiew drewniana z 1870 r., zbudowana na miejsce poprzedniej.

Lit.: Klu. Zbr., 83; M. Leśniak, Egzekucja w Potoczku, (w:) Wydawnictwo, I, 104-105; SG, VIII, 863; Skor., 126.

POTOK GÓRNY - obecnie siedziba gminy. Początkowo pod nazwą Dziewczy Potok, a następnie Potok Ordynacki.

W XVI w. wieś należała do starostwa krzeszowskiego ziemi przemyskiej. W 1588 r. wraz z całym starostwem oddana Janowi Zamoyskiemu na "wieczność", następnie włączona do ordynacji. W jej ramach w r. 1792 była ośrodkiem klucza dóbr, obejmującego Dąbrówkę, Gózd Lipiński i Potok Dolny z Zagrodą.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 187 domów i 1.188 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 - 295 domów oraz 1. 584 mieszkańców, w tym 58 Żydów i 455 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Potok G. był siedzibą gminy (w pow. biłgorajskim) o obszarze 15. 581 ha i 11.706 ludności.

W czasie okupacji hitlerowskiej wieś kilkakrotnie była pacyfikowana przez policjantów ukraińskich, dowodzonych przez Niemców, m.in. 13. X. 1942 r. (10 zamordowanych mieszkańców) i 19. XII. 1943 r. (21 zamordowanych i spalono 1/3 ogółu gospodarstw).

W lipcu 1943 r. polską część ludności wysiedlono, jej gospodarstwa nadane zostały Ukraińcom.

Zab.: Tutejszy późnobarokowy kościół katolicki powstał w 1743 r., zbudowany przez Zamoyskich, na miejscu wcześniejszego murowanego z 1581 r., fundacji króla Stefana Batorego.

Drewniana cerkiew unicka o niewiadomym czasie powstania, istniała tu do 1839 r. Gdy popadła w ruinę, parafię unicką przeniesiono do Lipin.

Lit.: Kat. Zab., z. III, 20-22; Klu. Zbr., 90; SG, VIII, 866; Skor., 8; Zbrodnie hitl., 438-439.

POTURZYN - wieś w gm. Telatyn. Dawniej niekiedy jako Potarzyn lub nawet Batarzyn (tak w lustracji z 1564 r.).

W I połowie XV w. (1422 r.) wieś była bezpośrednią własnością książąt bełskich. W XVI-XVIII stuleciu wchodziła w skład starostwa bełskiego. Kościelnie w 1531 r. -jako enklawa - przynależała do parafii tyszowieckiej. W 1564 w dożywociu u kasztelana Stanisława Zamoyskiego. Wedle lustracji z tegoż roku na 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów osiadłych było 26 kmieci, 5 zagrodników, karczmarz i pop prawosławny z miejscowej cerkwi. Ponadto były tu 2 stawki rybne i folwark. Ogólny dochód z wsi wynosił wówczas 126 zł.

Po I rozbiórce w zaborze austriackim, w 1802 r. zamieniona z hrabiami Ostrorogami za dobra Tustanowice. Po Ostrorogach wieś przejęli Baliccy, a następnie Wojciechowscy.

W r. 1847 (wg innych danych w 1838) powstała tu cukrownia Wojciechowskich.

W 1880 r. wieś liczyła 99 domów i 853 mieszkańców, w tym 147 katolików. Spis z r. 1921 uwzględniał natomiast we wsi Poturzynie 136 domów oraz 912 mieszkańców, w tym 83 Żydów i aż 696 Ukraińców, zaś w osadzie fabrycznej -11 domów oraz 133 mieszkańców, w tym 23 Żydów i 1 Ukraińiec.

W okresie międzywojennym Poturzyn był siedzibą gminy (w pow tomaszowskim) o obszarze 7. 130 ha i o 6. 452 ludności.

Podczas okupacji hitlerowskiej wieś była kontrolowana przez nacjonalistów ukraińskich. Mieścił się tu posterunek policji ukraińskiej.

Zab.:. W tutejszym pałacu Trębińskich z ok. 1773 r. gościł w 1830 wielki kompozytor Fryderyk Chopin.

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew pounicka o nieznaney dacie powstania.

W 1847 r. dziedzic Tytus Wojciechowski wzniósł cukrownię, zatrudniającą ówczasie 400 sezonowych robotników.

Lit.: Kalendarium BCh, 106; Kat. Zab., z. XVII, 44; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 204 i 241; SG, VIII, 877; Skor., 108; A. Świeżawski,: Z pradziejów Łaszczowa..., 21; Żereła, III, 208-210.

PREHORYŁE - wieś w gm. Mircze. Dawniej zwana Pohorele, rzadziej Przegorzałe.

W 1473 r. wieś należała do Andrzeja Tęczyńskiego kasztelana wojnickiego. Od tego czasu należała do włości kryłowskiej i dzieliła jej losy (patrz "Kryłów").

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 112 domów i 737 mieszkańców zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Kryłów) - 153 domy oraz 952 mieszkańców, w tym 27 Żydów i aż 417 Ukraińców.

W początkach kwietnia 1943 r. oddział BCh "Rysia" stoczył tu zwycięską walkę z nacjonalistami ukraińskimi, którzy zaatakowali miejscową ludność polską. W odwecie spalono kilka gospodarstw tutejszych Ukraińców. Podobnie 17. II. 1944 r. udanie bronił "Ryś" tutejszej ludności polskiej. Wreszcie 9. III. 1944 r. oddziały AK i BCh stoczyły w pobliżu wsi bitwę z nacjonalistami ukraińskimi i Niemcami. W ich efekcie Polacy zniszczyli wieś, opanowaną przez Ukraińców.

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Janeczek, 105; Kalendarium BCh, 63, 108, 113; Pol. XVI w. VII, cz. 1, 219; SG, IX, 32; Skor., 32.

PRZEORSK - wieś w gm. Tomaszów. Dawniej pod nazwą Przeworsko lub Przeworsk.

Wieś po raz pierwszy wspomniana w 1387 r., kiedy to przez króla Jagiełłę została przywrócona na własność Benedyktowi, węgierskiemu kasztelanowi halickiemu, za wydanie zamku halickiego w ręce polskie. W połowie XV w. w posiadaniu Andrzeja Małdrzyka z Chodywaniec, sędziego ziemskiego bełskiego, zaś w 1510 do Andrzeja Małdrzyka sędziego ziemskiego bełskiego i starosty drohobyckiego. W 1528 r. po Małdrzykach wieś przejęli Marcinowscy, a po nich tuż przed 1589 r. Lipscy herbu Grabie. W 1593 jej dziedzicem był Świętosław Lipski wojski horodelski. W świetle rejestru poborowego z 1564 r. było tu 10 łąnów (168 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. wieś liczyła 68 domów i 482 mieszkańców, w tym 157 katolików. W r. 1921 (wówczas w gm. Majdan Górny) było tu również 68 domów oraz tylko 375 mieszkańców, w tym 13 Żydów i aż 191 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców. Ludność wywieziono do wcześniej wysiedlonych wsi w powiatach biłgorajskim i zamojskim, natomiast na jej miejsce osadzono Niemców z Jugosławii, Rumunii oraz volksdeutschów.

Na przełomie XIX i XX stulecia istniała tu drewniana cerkiew o niewiadomym czasie powstania.

Lit.: Klu. Zbr., 94; Pol. XVI w, VII, 207 i 244; SG, IX, 173; Skor, 107, A. Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa..., 18; Żychliński, I, 145-149.

PRZEWALE - wieś w gm. Tyszowce. Dawniej jako Przewała lub Przewały.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano pod r. 1476. W XVI- XVIII stuleciu pozostawała w składzie starostwa tyszowieckiego w powiecie grabowieckim. W II połowie XIX w. miejscowy folwark stanowił własność Józefa Głogowskiego.

W 1827 r. wieś liczyła 34 domy i 232 mieszkańców, zaś w 1880 r. liczba spadła do 32 domów i 156 mieszkańców, w tym 80 katolików. Spis z r. 1921 wykazywał 52 domy oraz 268 mieszkańców, w tym aż 117 Ukraińców.

24 grudnia 1942 r. esesmani i koloniści niemieccy dokonali krwawej pacyfikacji wsi, rozstrzelując 19 osób. W następnych miesiącach rozstrzelano jeszcze 8 osób.

Lit.: SG, IX, 181; Skor., 109; Zbrodnie hitl., 442-443; Żereła, III, 129.

PRZEWODÓW - wieś w gm. Dołhobyczów.

W staropolskim powiecie bełskim. W 1403 r. w łaćńskiej parafii rzeplińskiej; należała podówczas do Benedykta (Radzanowskiego?) z Przewodowa i Wasylowa. W 1435 od Radzanowskich wieś kupił Jan Magier kasztelan bełski. W II połowie XV w. do Andrzeja Magiera, zaś w 1554 Zofia z Magierów Secygniowska sprzedała ją Andrzejowi Dembowskiemu, ówczynie staroście hrubieszowskiemu. W 1564 r. było tu 8 łąnów (134, 4 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. wieś liczyła 120 domostw i 682 mieszkańców, w tym zaledwie kilkudziesięciu katolików. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. sokalskim woj. lwowskiego) wykazywał 140 domów oraz 737 mieszkańców, w tym 34 Żydów i aż 658 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 206 i 243; SG, IX, 182; Skor. XIII, 45.

PUKARZÓW - wieś w gm. Łaszczów.

Wieś wzmiankowana już w 1396 r. W 1484 należała do Wacława Kwaczały Nieborowskiego, kasztelana a następnie wojewody bełskiego. W połowie XVI stulecia po Nieborowskich jej właścicielami stali się Drohiczańscy (wówczas wieś miała 4, 25 łana = 71, 4 ha gruntów uprawnych), a w II połowie następnego wieku - Prusinowscy. W połowie XVIII do Rostkowskich. W 1880 r. dobra te były w ręku hrabiów Fredrów, a później przeszły do hrabiego Aleksandra Szeptyckiego.

W 1827 r. wieś liczyła 49 domów i 328 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w gm. Rachanie) wykazywał tu 107 domów oraz 591 mieszkańców, w tym 5 Żydów oraz zaledwie 1 Ukraińiec.

W XIX w. funkcjonowała we wsi duża gorzelnia, w 1896 r. produkująca 28. 000 wiader spirytusu.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 212 i 242; SG, IX, 278-279; Skor., 108.

PODLODÓW - wieś w gm. Ulhówek.

W 1439 i 1484 r. wieś należała do rodu Duszów-Podhoreckich. Natomiast już w roku 1564 stanowiła własność Gołębiowskich; miała ówczasnie 6, 25 łana (105 ha) gruntów.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 54 domy i 301 mieszkańców, zaś w 1921 r. 63 domy oraz 315 mieszkańców, w tym 9 Żydów i aż 163 Ukraińców.

Zab.: Drewniany dwór otoczony parkiem, zapewne z XIX w., w przeciągu XIX stulecia, aż do 1944 r. należał do Sobieszczańskich. Rozebrany po 1945 r.

Jeszcze do 1944 r. istniały tu resztki dawnych obwarowań: szczątki czterech bastionów ziemnych. W końcu XIX w. stała także drewniana cerkiew z 1752 r.

Lit.: J. Gurba, Z. Ślusarski, Bogato wyposażony grób z III wieku z Podlodowa w pow. tomaszowsko-lubelskim, "Przegląd Archeologiczny", XVII: 1966, 202-207; Kat. Zab., z. XVII, 43; Poł. XVI w., VII, 243; SG, VIII, 430-431; Skor, 107.

PODHORCE - wieś w gm. Werbkowice.

W 1466 r. wieś należała do Jakuba Podlódowskiego wojskiego horodelskiego. Miała (w 1578 r.) 8 łanów, czyli 134, 4 ha gruntów uprawnych. W 1564 r. wieś należała po części do Krzysztofa Miękickiego i do Szczyrbów. W 1580 r. do Jana Góździa, do którego potomków Podhorce należały także i w XVIII stuleciu: w 1749 r. do Stanisława Góździa. W 1846 już do hrabiego Alojzego Poletyły z Wojstawic, zaś w 1861 do jego zięcia - Tytusa Wojciechowskiego.

W 1827 r. wieś liczyła 78 domów i 436 mieszkańców, zaś w r. 1921 już 132 domy oraz 794 mieszkańców, w tym 12 Żydów i aż 685 Ukraińców.

W XIX stuleciu funkcjonowała tu duża gorzelnia Wojciechowskich, w 1896 r. produkująca 33. 000 wiader spirytusu.

W r. 1624 powstał tu unicki klasztor bazylianów, z fundacji Jana Góździa, zlikwidowany w XVIII w.

Zab.: Po dawnej drewnianej cerkwi unickiej sprzed 1725 r. (wg innych źródeł z 1749 r.), od 1945 użytkowanej jako kościół rzymsko-katolicki, spalonej w 1952 r., pozostała jedynie drewniana dzwonnica z XVIII w. na cmentarzu przycerkiewnym.

Lit.: Górak, Kościoły, 72-73; Kat. Zab., z. VI, 45; Pol. XVI w. VII, 230 i 252; SG, VIII, 391; Skor., 34; H. Stamiński, Powiat horodelski., 39.

PAARY - wieś w gm. Susiec. Dawniej zwana Par, Paar lub Huta Pary.

Wieś ta została osadzona około 1700 r. w dobrach tomaszowskich Ordynacji Zamojskiej. Do Ordynacji Zamojskiej należała do XIX w.

Podczas zaborów znajdowała się tu strażnica przy granicy rosyjsko-austriackiej.

Wedle spisu z 1921 r. (wówczas w gm. Pasiaki pow. tomaszowskiego) wieś liczyła 150 domów oraz 952 mieszkańców, w tym 13 Żydów i 51 Ukraińców.

Podczas Kampanii Wrześniowej w okolicach wsi toczyły się walki polskiego Frontu Środkowego z siłami niemieckimi. m.in. 13 września opanowaną przez hitlerowców wieś zdobył w walce 12 pułk piechoty z 6 DP.

12 grudnia 1942 r. okupanci hitlerowscy dokonali pacyfikacji wsi w odwecie za akcję AK pod Suścem. Aresztowano wówczas 18 osób, spośród których 7 zamordowano. Kolejna pacyfikacja nastąpiła 24. VI. 1943 r.

Zab.: Zachowały się resztki fundamentów ordynackiej huty szkła z 1791 r. (pracującej do 1861 r.), oraz gwoździarni z 1842 roku.

W pobliskim lesie parskim ślady grodziska wczesnośredniowiecznego.

Lit.: Głowacki, 158, 159; Kat. Zab., z. XVII, 40; Skor, 108.

PAŃKÓW - wieś w gm. Tarnawatka. Zwana też Pańkowem.

Początkowo wieś położona była "w ciasnem miejscu między błoty". W XVI-XVIII w. wchodziła do starostwa bełskiego. Według lustracji królewskiej oraz rejestru poborowego z 1564 r. posiadała 2, 75 łana (46, 2 ha) gruntów uprawnych i liczyła 10 kmieci osiadłych na półłankach, "... huta tamże jest, z której dawa hutnik czynszu dorocznego złotych 6 i groszy 12...".

W 1880 r. znajdowało się tu 56 domów i 519 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał 63 domy oraz 496 mieszkańców, w tym aż 346 Ukraińców.

2 lutego 1943 r. żandarmeria niemiecka, w ramach pacyfikacji, zamordowała tu 17 osób i spaliła wiele gospodarstw.

W końcu XIX w. istniała we wsi cerkiew pounicka.

Lit.: Janeczek, 94 i 67; Pol. XVI w., VII, 205; SG, VII, 843; Skor., 109; Zbrodnie hitl., 451; Żereła, III, 197-198.

PASIEKI - wieś w gm. Tomaszów.

Została osadzona ok. 1605 r. w dobrach Ordynacji Zamojskiej, do której stale należała do XIX w. Jak mówi dziewiętnastowieczna relacja: "wieś ta leży wśród lasów i otrzymała swą nazwę od bartników i pasieczników, pierwotnych mieszkańców. Dziś zaledwie kilkudziesięciu ich się znajduje".

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 16 domów i 105 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 już 85 domów oraz 551 mieszkańców, w tym 188 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Pasieki pełniły rolę siedziby gminy (w pow. tomaszowskim), o obszarze 14. 059 ha i 8. 123 ludności.

18 września 1939 r. walczyły tu oddziały Warszawskiej Brygady Pancerno-Motorowej pułkownika S. Roweckiego (późniejszego komendanta ZWZ i AK), zdążające na Tomaszów, oraz oddziały 55 rezerwowej DP.

W listopadzie 1942 r. i 18 stycznia 1943 r. oddział BCh "Błyskawicy" zniszczył dokumenty w tutejszej siedzibie gminy. W kilka miesięcy później wieś została wysiedlona.

Lit.: Głowacki, 155, 156, 158, 160, 164-166; Kalendarium BCh, 42, 51; SG, VII, 884; Skor., 108.

PERESPA - wieś w gm. Tyszowce. Niegdyś zwana Przyspa lub Przespa.

Po raz pierwszy wieś została wzmiankowana pod rokiem 1436. W XVI-XVIII stuleciu należała do starostwa tyszowieckiego. W 1564 r. miała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych. W II połowie wieku XVII jako jej właściciele figurują Prusinowscy, najpewniej jednakże w formie zastawu lub dzierżawy. Po likwidacji dotychczasowych królewskich w końcu XVIII w. przez władze austriackie, wieś dostała się w ręce Horodyńskich. W połowie następnego stulecia do Dobrzelewskich.

Lustracja z 1564 r. wykazywała tu 29 kmieci na półankach oraz 9 zagrodników, a także folwark i karcznię. Dochód roczny wynosił 89 zł 1 gr.

W XVI i XVII w., mimo wysiłków starostów tyszowieckich, wieś nie mogła się dobrze rozwinąć, w 1531 była opuszczoną, w 1535 uległa spaleni, zaś w 1572 większość spośród 38 osobowej społeczności wiejskiej uległa morowej zarazie. Jeszcze w 1616 r. nie osiągnęła pełnego rozwoju. W 1880 r. wieś liczyła 82 domy i 825 mieszkańców, w tym 232 katolików. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w gm. Kotlice pow. tomaszowskiego) wykazywał 98 domów i tylko 595 mieszkańców, w tym 1 Żyd i aż 316 Ukraińców.

Zab.: Dawna klasycystyczna murowana cerkiew (od 1919 r. jako kościół katolicki) z 1807/27 r. została wzniesiona przez Horodyńskich na miejscu poprzedniej drewnianej sprzed 1674 r. W 1877 uległa pożarowi, później odbudowana.

Istnieją także pozostałości dwóch dworów szlacheckich: 1) murowanego z połowy XIX w., w 1891 do Rusieckich, zaś w 1904 do Dzierżanowskich. Częściowo zburzony w trakcie ostatniej wojny. 2) Drugi dwór jest drewniany, parterowy, pochodzi z II poł. XIX w., przed 1939 r. do Głogowskich.

Lit.: Janeczka, 189; Kat. Zab., z. XVII, 40-42; Pol. XV w., VII, cz. 1, 212; SG, VIII, 7; Skor., 106; Żereła, III, 126-127.

PIASKI SZLACHECKIE - wieś w gm. Gorzków. Dawniej jako Piaski.

Wieś wzmiankowana w 1430 r. jako własność Abrahama "de Piasky" Piaseckiego. W XVI i XVII stuleciu istniały tu już tylko drobniejsze działki miejscowych dziedziców. Na przykład w 1578 r. występowały części Andrzeja, Floriana, Grzegorza, Jana, Mateusza, 2 Pawłów, Piotra i Tomasza Piaseckich, obok jeszcze innych drobniejszych części, na zaledwie 6 łanach (100, 8 ha) gruntów.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 57 domów i 318 mieszkańców, zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) -100 domów oraz 687 mieszkańców, w tym 34 Żydów i 2 prawosławnych.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 195; SG, VIII, 52; Skor., 48.

PIENIANY - wieś w gm. Łaszczów.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano w 1409 r. w łacińskiej parafii w Gródku. Wówczas stanowiła własność. Wołczka z Gródka. W 1469 należała do Prandoty Wołczka, zaś w 1564 do Łaszczów-Nieledewskich. W tym czasie miała 3, 75 łana (63 ha) gruntów uprawnych. W 1622 ówczesny dziedzic Stanisław Łaszcz sprzedał część wsi Baltazarowi Brodeckiemu. W II połowie XIX stulecia w posiadaniu hrabiów Fredrów.

W 1880 r. wieś liczyła 48 domów i 381 mieszkańców, w tym jedynie 78 katolików. Spis z r. 1921 wykazywał już 67 domów oraz 389 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 256 Ukraińców.

Na przełomie XIX i XX w. istniała tu drewniana cerkiew z 1757 r., wystawiona na miejscu poprzedniej.

Lit.: Janeczek, 353; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, VIII, 89; Skor., 107.

PŁONKA - wieś w gm. Rudnik.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowano w 1359 r. w akcie pierwszego rozgraniczenia ziem lubelskiej i chełmskiej. W następnych stuleciach (do XVIII w.) należała do starostwa krasnostawskiego. W 1429 r. król Władysław Jagiełło nadał miejscowe sołectwo Stanisławowi Obermutowi, do którego potomków należało do ok. 1516r. Na przełomie XV i XVI stulecia się w zastawie u Jana (Jakuba) Obermunta stolnika chełmskiego, któremu król Aleksander Jagiellończyk był winny znaczne sumy. Ok. 1520 r. po Obermuntach wieś, z nadania królewskiego, przejął Mikołaj Zamoyski, brat kanclerskiego dziadka -Feliksa. Z kolei w 1564 w dzierżawie rodu Boguszków. Wieś miała wówczas 7, 25 łana (121, 8 ha) gruntów uprawnych, liczyła 13 kmieci na półłankach i 11 zagrodników. Były także folwark starościński, karczma, 2 stawy (jeden poniżej dworu, a drugi za kościołem) oraz młyn przy stawie. Ogólny dochód wynosił 14 zł rocznie z samej wsi.

Wg lustracji królewskiej z 1661/65 r. istniała tu karczma oraz młyn.

W 1827 r. wieś liczyła 38 domów i 307 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) już 124 domy oraz 862 mieszkańców, w tym 37 Żydów i 3 prawosławnych.

W XIX stuleciu funkcjonował tu mały browar, w 1879 r. produkujący 1. 700 wiader piwa.

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół drewniany został wzniesiony przed 1429 r., odbudowany w 1626, rozebrany ok. 1715. Na jego miejscu powstał następny w ok. 1728 r., zaś trzeci, obecny kościół drewniany wzniesiono w 1793 r. Kilkakrotnie remontowany: w 1845, 1873, 1882, 1907, 1926 i 1960 roku.

Ponadto zachował się klasycystyczny murowany dwór parterowy z parkiem z 1841 r. Zdewastowany i opuszczony po 1945 roku.

Lit.: Górak, Kościoły, 48-50; Kat. Zab., z. VIII, 44-46; Lustracja woj. ruskiego 1661. 65 r., 259, 260, 261; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 196; SG, VIII, 310; Skor., 51; Żereła, III, 37-38.

PŁOSKIE - wieś w gm. Zamość.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1398 r. Już wówczas należała ona do włości szczembrzeskiej marszałka Król. Polskiego - Dymitra z Goraja i Kraśnika, który w tym właśnie roku darował ją swym bratankom, synom Iwana. Pod rokiem 1418 jako dziedzice wsi wymieniani są bracia Boguta, Daćbóg i Tomasz, pochodzący z Mazowsza, którym książe ptocko-bełski Ziemowit IV nadał. W ierzbę koło Starego Zamościa. Dwa lata później ten sam książe odebrał Tomkowi jego wsie - Mokre i Płoskie, oddając dotychczasowym właścicielom - Gorayskim-Szczembrzeskim ze Szczembrzeszyna. Odtąd wieś Płoskie należała bezpośrednio do włości szczembrzeskiej, której dalsze losy dzieliła. Mianowicie w r. 1471, jako posag Zygmunty, córki Prokopa z Goraja Szczembrzeskiego, dostała się w ręce Jana Amora Tarnowskiego, ówczesnego kasztelana sądeckiego. W 1510 od Tarnowskich przechodzi na własność innego możnego rodu - Kmitów z Wiśnicza, zaś w 1555 do kolejnego znakomitego rodu magnackiego - hrabiów Górków z Wielkopolski. W 1593 natomiast nabył ją kanclerz i hetman wielki Jan Zamoyski, jeszcze w tym samym roku włączając do 4 lata wcześniej utworzonej Ordynacji Zamojskiej, w składzie której pozostawała aż do XIX w. W 1792 należała do ordynackiego klucza żdanowskiego.

Wieś była ongiś dość rozległą, bowiem już rejestr poborowy z 1589 r. wykazywał tu aż 18, 5 łana (256 ha) gruntów uprawnych, co na tamte czasy i ten rejon było powierzchnią sporą. Ten sam rejestr stwierdzał istnienie folwarku, cerkwi, karczmy, browaru i winiarni.

W 1587 istniał tu staw rybny, który w bliżej niewyjaśnionych okolicznościach już wówczas stał się własnością Jana Zamoyskiego. W tymże roku Zamoyski ów staw odsprzedał dziedzicowi Górcze za 30 florenów (o budowie grobli do Płoskiego Czytaj pod "Mokre" lub "Żdanów").

Wedle spisu z 1827 r. wieś liczyła 55 domów i 382 mieszkańców; natomiast spis 1880 r. wykazywał tu 8 budynków dworskich (należących do dwóch folwarków), 55 chałup chłopskich z 665 mieszkańcami, w tym 83 prawosławnymi (unitami) i aż 55 Żydami. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Mokre pow. zamojskiego) wykazywał już 82 domy oraz 626 mieszkańców, w tym 7 Żydów i 20 Ukraińców.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców.

Lit.: AJZ, IV, 419; Janeczek, 33; Klu. Zbr., 80-81; Poł. XVI w., VII, cz. 1, 201; SG, VIII, 318; Skor, 124; Stworzyński: Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej.

PNIÓWEK - wieś w gm. Zamość. Niegdyś zwana Pniów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1404 r., kiedy to Jan Cyryl, bratanek Dymitra z Goraja i protoplasta rodu Czuryłów, podarował pół wsi swemu słudze Kryskowi na prawie lennym. Po raz kolejny wspomniana w 1429 r. Wówczas druga potowa wioski stanowiła własność Ostrowskich-Niemierzów. W 1517 Zamoyscy kupili od Ostrowskich ich część wsi, zaś w 1526 następną część. Wszakże jeszcze w r. 1591 jako dziedzic lenny potowy Pniowa wymieniany był Krzysztof Falibowski, lennik panów szczebrzeskich. Wkrótce i ta część w 1593, wraz z całą włością szczebrzeską, wpadła w ręce Jana Zamoyskiego. W tymże roku została włączona do ordynacji, gdzie w 1792 r. Należała do lipskiego klucza dóbr. Według rejestru z 1578 miała 3 łany (50, 4 ha) gruntów uprawnych, karczmę, dwór i folwark.

W 1640 r. wieś została przeznaczona przez ordynatową Katarzynę z Ostrogskich Zamoyska na uposażenie nowozałożonego seminarium duchownego przy Akademii Zamojskiej.

W 1827 r. liczyła 30 domów i 208 mieszkańców, zaś w 1880 roku 33 domy i 278 mieszkańców, w tym 174 unitów. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w gm. Nowa Osada pow. zamojskiego) wykazywał już 53 domy oraz 317 mieszkańców, w tym 3 Żydów i 47 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 199; SG, VIII, 337; Skor., 128; M. Stankowa, Dawny pow. szczebrzeski..., 34; W iadomość o profesorach..., 118.

POBEREŻANY - wieś w gm. Hrubieszów. Niegdyś zwana Pobrzeżany lub Latoszyn.

Wieś wzmiankowana w 1505 r. jako część składowa starostwa hrubieszowskiego, do którego należała do 1799 r. Wedle lustracji 1564 r. i rejestru 1578 r. miała 1, 25 łana (21 ha) gruntów uprawnych, posiadała karczmę. Dochód roczny z niej wynosił 15 zł 24 gr. W 1800 r. została kupiona przez Staszica, w 1816 podarowana przezeń Towarzystwu Rolniczemu Hrubieszowskiemu.

Lustracja królewsczyzn z 1661/65 r. mówiła następująco o Pobereżanach: "W tej wsi poddanych 7 na zagrodach, których (...) obrócono na posługę zamkową, to jest z listami chodzić albo jeździć koleją [czyli na wytyczonych traktach], których i my na tejże usłudze zachowujemy i [deklarujemy] aby żadnej roboty ani czynszów nie odprawowali".

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 37 domów i 233 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Dziekanów, od 1932 w gm. Hrubieszów) już 96 domów oraz 820 mieszkańców, w tym 2 Żydów i 106 Ukraińców.

W XIX w. istniała tu olejarnia i młyn parowy.

Lit.: Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 282; Pol. XVI w., VII, 187; SG, VIII, 338; Skor., 30; Żereła, III, 101.

PODHORCE - wieś w gm. Tomaszów.

Wieś wzmiankowana w 1409 r. w łacińskiej parafii w Gródku. Wówczas jej posiadaczem był Mikołaj z Podhorzec. W ręku Podhoreckich i później. Na przełomie XV i XVI w. do Bernarda Podhoreckiego stolnika buskiego. W r. 1564 wśród właścicieli wsi figurują: Podhoreccy, Zwiartowscy i Dunikowscy. W r. 1596 jako dziedzic wsi wymieniany był Krzysztof Płaza-Mielecki, który miał graniczne zatargi z Janem Zamoyskim we włości rogóżnieńskiej. W XVII w. właścicielami wsi byli Gózdziowie, zaś w poł. XVIII stulecia Rulikowscy. W 1827 r. liczyła 73 domy i 600 mieszkańców, w tym 401 katolików i 6 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Majdan Górny) wykazywał tu już 175 domów oraz 1. 061 mieszkańców, w tym 40 Żydów i 114 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców a mieszkańców wywieziono do wcześniej wysiedlonych wsi w pow. zamojskim i tomaszowskim. Nasiedlono natomiast Niemców z Rumunii, Bułgarii oraz volksdeutsche.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew unicka z 1641 r., fundacji Stanisława Góździa, który osadził tu bazylianów, w 1917 została zamieniona na kościół katolicki. Uległa spaleni w 1920 r. Obecny neobarokowy kościół murowany pochodzi z 1921/26 r.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 42-43; Klu. Zbr, 94; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 211 i 242; SG, VIII, 391-392; Skor., 107.

RÓŻANIEC - wieś w gm. Tarnogród.

Wieś została osadzona w połowie XVI stulecia (zapewne w 1550 r.) w miejscu po świeżo wydętym lesie, co poświadcza lustracja z 1564/65 r.: "niedawno się sadzić poczęła" Należała do starostwa zamechskiego. Cytowana wyżej lustracja stwierdzała we wsi: 20 kmieci osiadłych na półłankach, 6 bartników, a także cerkiew prawosławną i stawek rybny, który "byłby niezły, gdyby go naprawiono". Dochód z wsi wynosił 75 zł 1 gr. rocznie.

W 1589 r, wraz z całym starostwem, została włączona do ordynacji Zamoyskich, w której w 1792 r. pełniła rolę ośrodka klucza dóbr. W 1596 poddani chłopci z Różańca wytoczyli proces sądowy Adamowi Hieronimowi Sieniawskiemu, dziedzicowi sąsiedniego Włazowa i Dzikowa, o to, iż jego chłopci najechali na pola różanieckie i wytlukli tam rosnące proso oraz żyto "na dwie staje".

W 1827 r. wieś liczyła aż 206 domów z 1433 mieszkańcami. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Wola Różaniecka) mówił już o 343 domach oraz aż 1. 818 mieszkańcach, w tym 72 Żydami i 506 Ukraińcami.

Podczas okupacji (szczególnie 1942-43) wieś była ośrodkiem oddziałów partyzanckich BCh i AK. 18. III. 1943 r. w odwecie za pomoc partyzantom, hitlerowcy spacyfikowali wieś. Spłonęło wówczas ok. 260 gospodarstw wraz z całym inwentarzem żywym i (niekiedy) mieszkańcami. Zginęło 68 osób.

Zab.:. W r. 1905 wzniesiono tu kaplicę murowaną, w latach 1958-61 rozbudowaną w drewnie jako kościół katol.

Dawna drewniana cerkiew pounicka z ok. 1701 r., na miejscu poprzedniej sprzed 1591 r., została w 1936 rozebrana.

Lit.: Górak, Kościoły, 80-82; Kalendarium BCh, 58; SG, IX, 853; Skor, 9; Tarnawski, 87; Zbrodnie hitl., 454; Żereła, II, 219-220 i 224.

RUDA WOŁOSKA - wieś w gm. Tomaszów. Dawniej (w XV-XVI w.) jako Rudy.

Wieś położona w dawnym powiecie bełskim. Od ok. 1425 roku do 1528 r. pozostawała w posiadaniu Małdrzyków ze Starogrodu, następnie Marcinowskich, zaś w 1596 do Floriana Łaszcz-Nieledewskiego. Ten ostatni toczył spory graniczne z potężnym kanclerzem J. Zamoyskim. Sługa kanclerski skarżył się swemu panu, że Łaszcz rozsypał kopce graniczne w lesie parskim, oddzielające jego dobra Ruda od dóbr rogóźnieńskich Zamoyskiego. Ponadto w tymże lesie Łaszcz ustawił własne znaki i zniszczył drzewa. W ten sposób nowe jego granice weszły ok. 30 staj (6 km) w głąb dóbr Zamoyskiego.

Wedle rejestru z 1564 r. wieś miała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych.

Spis ludności z r. 1921 (wówczas w gm. Majdan Górny) wykazywał we wsi 57 domów oraz 389 mieszkańców, w tym 12 Żydów i 18 Ukraińców.

Lit.: AJZ, IV, 416; Janeczek, 340; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 207; SG, IX, 888; Skor., 107; Tarnawski, 58.

RUDNIK - obecnie siedziba gminy.

Wieś wzmiankowana w XV w. (1492 r). Dzieliła się na kilka różnej wielkości części. Największa z nich stanowiła własność królewską i wchodziła do dóbr ziemskich starostwa krasnostawskiego. Rejestr poborowy z 1578 r. w części szlacheckiej wykazywał aż 10 działów o ogólnej powierzchni 8, 25 łana (138, 6 ha) gruntów. Natomiast lustracja 1564/65 r. w części królewskiej, zwanej Rudniczek, wykazywała 4 kmieci na półankach, 2 rzemieślników (szewc i tkacz). Ogółem ta część dawała zaledwie 4 zł 24 gr. rocznego dochodu.

W 1827 r. Rudnik Niższy liczył 75 domów i 414 mieszkańców zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) - 144 domy oraz 722 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 3 prawosławnych.

W okresie międzywojennym wieś była siedzibą gminy o obszarze 9. 378 ha i 9. 180 mieszkańcach.

Zab.: Jedynym godnym uwagi zabytkiem jest dziewiętnastowieczna drewniana kapliczka czworoboczna, szalowana, z dwuspadowym daszkiem krytym papą.

Lit.: Kat. Zab., z. VIII, 46; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 197; SG, IX; 932; Skor., 51; Żereła, III, 38.

RUSKIE PIASKI - wieś w gm. Nielisz. Dawniej jako Piaski.

W początkach XV stulecia wieś stanowiła własność królewską. Ok. 1440 r. jako jej posiadacze wymieniani są kniaziowie Hurkowiczowie z Kraśniczyna. W końcu XV w. do Pawła Zamoyskiego, syna Tomasza z Łaźnina. Natomiast w początkach XVI w. do Jana Zamoyskiego rotmistrza królewskiego. W 1590/92 r. działy swych krewnych nabył kanclerz Jan Zamoyski i dodatkowymi aktami włączył do nowoutworzonej ordynacji, w składzie której wieś pozostawała aż do XIX wieku.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 68 domostw i 400 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 - 69 domów oraz 507 mieszkańców, prawie wyłącznie katolików.

W początkach grudnia 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Nocą sylwestrową z 1942 na 1943 r. oddział AK wysadził tutejszy most kolejowy.

W II połowie XIX stulecia istniała tu pounicka cerkiew drewniana, największa w rejonie gorzelnia, przerabiająca 160 korcy ziemniaków dziennie (uległa pożarowi w 1885 r.); a także 2 młyny wodne zwykłe i 1 amerykański.

Lit.: Klu. Zbr., 81; SG, VIII, 52; Skor., 125; K. Sochaniewicz, O kolebce rodu Zamoyskich...; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 34.

RUSZÓW - wieś w gm. Łabunie. Dawniej zwana Hruszów.

Wieś położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Wymieniana w 1531 r., choć pod rokiem 1524 istnieje informacja o zakupie Hruszowa przez Mikołaja Lipskiego herbu Korczak od Katarzyny Potockiej ze Staj; najprawdopodobniej jednak chodzi nie o interesujący nas Ruszów (Hruszów), lecz inny, leżący w ziemi przemyskiej (?).

W 1564 r. wieś należała do Oleśnickich z Oleśnik. Miała podówczas 8, 25 łana (138, 6 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 57 domów i 524 mieszkańców. Spis z r. 1921 pokazuje już liczbę 149 domów oraz 877 mieszkańców, w tym 25 Żydów i 9 Ukraińców.

12 grudnia 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Z Ruszowa pochodził Jan Szozda, poeta ludowy.

Lit.: Klu. Zbr., 80; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 226 i 251; SG, X, 42; Skor., 123; "Warta", Wyprawa po pana szefa SS w Kolonii Ruszów, (w:) Wydawnictwo, II, 134-135.

RYBNICA - wieś w gm. Susiec.

Wieś została założona w XVII w. w dobrach Ordynacji Zamojskiej, nad potokiem bez nazwy. Nazwa miejscowości pochodzi od rozległego stawu rybnego. Na przełomie XVII i XVIII stulecia powstał tu przemysł metalurgiczny ordynacji. W latach 1732-1791 istniała tu huta szkła, przeniesiona później do wsi Paary. "Gleba w ogóle piaszczysta, ludność uboga z powodu odległości miast i braku zarobku (...). Ludność oprócz rolnictwa trudni się przemycałnictwem okowity". W 1792 r. wieś stanowiła ośrodek ordynackiego klucza dóbr.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 18 domów i 132 mieszkańców, zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Majdan Sopocki) już 43 domy oraz 222 mieszkańców, w tym aż 102 Ukraińców.

Lit.: SG, X, 60; Skor., 8.

RZECZYCA - wieś w gm. Ulhówek.

W 1427 r. książę bełski Kazimierz nadał Piotrowi Zagrobie z Dąbruska (z Mazowsza) miejscowe wójtostwo oraz przywilej na prawo niemieckie dla tejże wsi. Już jednakże w 1505 r. wieś należała do starostwa bełskiego, a następnie do wyodrębnionej zeń dzierżawy rzeczyckiej, obejmującej 4 okoliczne wsie. W 1565 r. cała dzierżawa znalazła się w ręku kasztelana Stanisława Zamoyskiego, jako zastaw za pożyczoną królowi sumę 21. 624 florenów. Po śmierci kasztelana zastaw przejął jego słynny syn - Jan, po czym wieś powróciła do dóbr królewskich.

Bardzo ciekawe opisy wsi dają nam lustracje 1565 i 1765 r. Pierwsza z nich stwierdza we wsi m.in. osiadłość 28 kmieci na łanach pomiernych, 4 zagrodników, karczmarza Iliasza (Eliasza) i bednarza Klimka. Istniały tu podówczas: cerkiew prawosławna oraz folwark starościński. Ogółem, przy 13, 5 łana gruntów, wieś dawała rocznego dochodu 118 zł, co było sumą bardzo dużą, gdyż inne tutejsze przeciętne wioski przynosiły ok. 10-50 zł dochodów.

Bogatszy obraz przedstawia lustracja o dwieście lat późniejsza od poprzedniej: "Wieś Rzeczyca z Hubinkiem. W tej wsi jest łan wybraniecki, na którym siedzą Jędruch i Jacenty sołtysi, Teodor Kluczkowski, Iwan Zienków, Piotr Wolski, Iwan Hrycajów, Iwan Dacków, Kunach Błażko i Iwan Krawiec (okazujący) przywilej Augusta III z d. 26 maja 1755 roku dany, wolnego warzenia piwa i gorzałki na własną potrzebę, ryb łowienia, bez miarki we młynie mielenia, wolnego pastwiska, według dawniejszych przywilejów Jana Kazimierza pozwalający (...). Oprócz łanu wybranieckiego, obszarów dworskich niżej opisanych, pola cerkiewnego, znajduje się w tej wsi pod poddaństwem w Rzeczycy ćwierci 18 osiadłych, z gumienym, tywonem, polowym, gajowym, mielnikami (...). W tej wsi jest staw zarosły, spustu na nim nie bywa. Młyn na tym stawie o 2 kamieniach. Mielnik (tj. młynarz) trzecią miarkę bierze i daje z obydwóch kamieni złotych 12, wieprza jednego karmi, z siekierką do reparacyi dworu ile potrzeba wychodzi. Karczma na gościńcu zajezdna i przy niej izdebka nowa i komora snopkami poszyta; na dole winnica nowa, w sieniach komora, kominy murowane, w izbie piec z prostych kafli. Na podwórzu studni dwa z żurawiami i rynwami. Z arendy karczmy zł 1600 oprócz porękawicznego świątecznego. Obszarów dworskich 6, ogrodów 4, łąk 10 (...). W łanach od granicy podlodowskiej są chaszczce na ogrodzenie płotów zdatne... Intrata Rzeczycy z Hubinkiem w 1762 roku 7129 zł 28 gr...".

W wyniku I rozbioru Rzeczyca znalazła się pod zaborem austriackim. W 1787 r. Austriacy dzierżawę rzeczycką (za wyjątkiem Lubyczy) nadali Edwardowi Romanowskiemu. Odtąd wieś znajdowała się w rękach prywatnych.

Wedle spisu z 1880 roku było tu 250 domów z 1392 mieszkańcami. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał już 325 domów oraz 1. 950 mieszkańców, w tym aż 120 Żydów i 1. 743 Ukraińców.

Zab.: Do chwili obecnej przetrwał murowany, piętrowy dwór z XIX w; po 1975 przebudowany. Ponadto murowana kaplica cmentarna, również z XIX stulecia.

Jeszcze w początkach naszego wieku istniała we wsi drewniana cerkiew, a także gorzelnia.

Lit.: AJZ, 1, 403-404; Janeczek, 87; Kat. Zab., z. XVII, 51; Pol. XVI w., VII, 204 i 241; SG, X, 138-139; Skor. XIII, 36; Żerefa, III, 167-169 i 189.

RZEPLIN - wieś w gm. Ulhówek.

W 1403 r. przez księcia Ziemowita IV wieś została nadana Prandocie-Radzanowskiemu z Wysokiego. W 1493 należała do Mikołaja Rzeplińskiego herbu Jastrzębiec (?). W XVI-XVIII w rękę Lipskich herbu Grabie. W 1564 r. były tu 4 łany (67 ha) gruntów uprawnych. W II połowie XIX w. wieś należała do Komornickich, w 1890 do Bielińskich, zaś w początkach naszego stulecia - do Rakowskich.

W 1827 r. liczyła 59 domów i 408 mieszkańców. "Lud tutejszy zachował swe odwieczne zwyczaje. Przy pogrzebach na przykład płaczącym a śpiewającym głosem opowiadają żal swój. Kiedy umarli leży w domu, rodzina sprasza krewnych i sąsiadów, częstują się przy zmarłym i zawodzą żale. Wyprowadzając ciało z domu, stukają trzy razy trumną o próg. Następnie nakrywają trumnę płótnem i kładą na wierzchu bułkę chleba dla biednych" (notka B. Chlebowskiego z końca XIX w.).

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół drewniany z 1403 r., był w II poł. XVI w. w posiadaniu arian. Około 1600 r. zwrócony katolikom, wkrótce potem uległ pożarowi. Na jego miejscu w 1640 stanął drugi drewniany, a następnie w 1721 kolejny. Czwarty, obecny, późnobarokowy kościół murowany, pochodzi z 1797/98 r. Odnawiany około 1930, częściowo spalony w 1943 przez Ukraińców, odbudowany w 1951/52 r. W kościele tym był niegdyś zabytkowy dzwon, w 1654 r. ofiarowany mu przez Jana Lipskiego, dziedzica wsi a zarazem miejscowego proboszcza.

Lit.: Janeczek, 342; Kat. Zab., z. XVII, 52-53; Pol. XVI w., VII, 205 i 243; SG, X, 148-149.

ROZŁOPY - wieś w gm. Sułów. Po raz pierwszy wzmiankowana (być może omyłkowo) jako Rozłopa.

W 1398 r. wymieniona jako należąca do włości szczebrzeskiej Dymitra z Goraja. Dalsze losy wsi potoczyły się podobnie, jak i całej włości (zobacz "Szczebrzeszyn"). W roku 1792 do ordynackiego klucza szczebrzeskiego.

Rejestr poborowy z 1589 r. stwierdzał istnienie tu cerkwi i małego stawu.

W 1827 r. wieś liczyła 42 domy i 255 mieszkańców, zaś w 1880 r. było już 484 mieszkańców, w tym 260 katolików. Spis z r. 1921 wykazywał 117 domów oraz 688 mieszkańców, w tym 40 Ukraińców.

10 lipca 1943 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców.

Lit.: Klu. Zbr, 84; Pol. XVI w, VII, cz. 1, 200; SG, IX, 839; Skor, 127; Stankowa, Dawny powiat szczebrzeski...

ROKITÓW - wieś w gm. Turobin.

Wieś położona niegdyś w staropolskim powiecie krasnostawskim, należała do włości turobińskiej. W 1564 r. jej część była w posiadaniu Jana Zaporskiego. Wedle rejestru z 1578 r. liczyła 14 łanów (236, 2 ha) gruntów uprawnych. Od r. 1595 aż do XIX w. należała do ordynacji.

Wg spisu z 1827 r. było tu 25 domów i 171 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) wykazywał już 92 domy oraz 526 mieszkańców, w tym zaledwie 1 prawosławny.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 201; SG, IX, 714; Skor, 52.

ROGÓŻNO - wieś w gm. Tomaszów. Dawniej niekiedy jako Rogużno lub Rogożnik.

Wieś wzmiankowana w 1422 r. Do 1528 stanowiła własność Małdrzyków, następnie do 1578 do Marcinowskich (Martynowskich). Według rejestru poborowego z 1564 r. posiadała aż 20 łanów (336 ha) gruntów uprawnych. W 1578 zakupił ją kanclerz Jan Zamoyski, w jedenaście lat później włączając do swej ordynacji. W 1792 r. do ordynackiego klucza tomaszowskiego.

W 1814 r. urodził się tu Edmund Wasilewski, poeta związany z Krakowem.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 60 domostw i 504 mieszkańców, w tym 304 katolików. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Pasieki) wykazywał już 98 domów oraz 584 mieszkańców, w tym 4 Żydów i 135 Ukraińców.

Podczas walk Kampanii Wrześniowej pod Tomaszowem, hitlerowcy zorganizowali pod Rogóżnem silną obronę, o którą rozbijały się kolejne ataki oddziałów Frontu Środkowego, próbujące przedrzeć się na Tomaszów i Lwów.

W lipcu 1943 r. wieś została wysiedlona i osadzono tu kolonistów niemieckich. Już w grudniu 1943 oddziały AK zaatakowały nasiedleńców, zadając im znaczne straty.

Zab.: Drewniany dworek z 1788 r. został rozebrany w 1975. Zachował się jedynie park dworski.

Lit.: Głowacki, 161-165; Kalendarium BCh, 40; Kat. Zab., z. XVII, 50; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 207 i 244; SG, IX, 676; Skor., 108.

RACHANIE - obecnie siedziba gminy.

W 1436 r. książę płocko-bełski Kazimierz nadał Rachanie - już jako miasto - Mikołajowi Lachowi z Brzewina, protoplasty rodu Rachańskich, z obowiązkiem dostarczania kopijnika z łucznikami na każdą wyprawę wojenną na ziemiach ruskich. W 1496 miasto w posiadaniu Jana Trojana Rachańskiego sędziego ziemskiego bełskiego, zaś w 1509 do Trojana Rachańskiego chorążego bełskiego. Do Rachańskich jeszcze w 1559 i 1569 roku. W początkach XVII stulecia jego posiadaczami byli Cetnerowie; w II połowie tegoż stulecia Czarnowscy (jeszcze w 1726 r.), w 1744 i 1769 r. do Adama Rostkowskiego, starosty tyszowieckiego, w końcu XVIII w. do Rzeczyckich, później Fredrów, natomiast od ok. 1880 do Starzyńskich, następnie Bełdowskich, do których dobra rachańskie należały jeszcze w 1931 r.

Miasteczko zawsze miało charakter wybitnie rolniczy, gdzie handlem zajmowała się stosunkowo nieliczna ludność żydowska.

W 1861 r. chłopci z tej miejscowości buntowali się oraz grozili wymordowaniem panów sprzeciwiających się uwłaszczeniu chłopów. W odwecie spadły na nich kary więzienia i chłosty ze strony lokalnych władz carskich.

W 1827 r. osada (Rachanie przestały być miastem w 1795 roku) liczyła 122 domy i 831 mieszkańców, w tym 22 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał tu 1. 235 mieszkańców, w tej liczbie tylko 78 Żydów i 16 Ukraińców.

W okresie międzywojennym osada pełniła rolę siedziby gminy (w pow. tomaszowskim).

Podczas okupacji hitlerowskiej istniał tu duży posterunek żandarmerii niemieckiej.

Część mieszkańców Rachań została wysiedlona przez hitlerowców w lipcu 1943 r. i wywieziona do obozu w Zamościu. Na jej miejsce nasiedlono Niemców z Rosji (z Powoźża), Rumunii, Łotwy oraz volksdeutschów.

Zab.: Zachowały się resztki budynku zamkowego Cetnerów z I połowy XVII w. (obecnie masarnia), częściowo zburzonego w II poł. XVIII stulecia, a następnie w 1919 r. Resztki podziemi zamkowych mają wg legendy prowadzić do zamku w Woźuczynie.

Murowany pałac Rostkowskich z II połowy XVIII w., w czasie obu wojen zniszczony, w około 1910 zamieniony na oborę (!). Po ostatniej wojnie odbudowany, częściowo przeznaczony na pomieszczenia biurowe. Przy nim park pałacowy.

Dawna cerkiew z ok. 1764 r. została wzniesiona na miejsce poprzedniej sprzed 1717 r.

Pierwszy tutejszy kościół katolicki miał ponoć powstać już w 1341 r. (!). W każdym razie z całą pewnością istniał w 1436, kiedy erygowano tu parafię. Na jego miejsce w XVII w. wzniesiono inny drewniany kościół. Trzeci, również drewniany, wystawiono w 1695/1701 r. Czwarty pochodzi z 1744 r. (w 1787 przeniesiony do Grodysławic i zamieniony na cerkiew unicka), zaś obecny, późnobarokowo-klasycystyczny i murowany, został ufundowany w 1797 r. W 1943/44 przez Niemców został zamieniony na magazyn zbożowy.

Lit.: Iskrzycki, 37; Kat. Zab., z. XVII, 45-50; Klu. Zbr., 94; SG, IX, 350; Skor, 108; Staroż. Pol., II, 1226-1227;

RACHODOSZCZE - wieś w gm. Adamów.

Wieś wspomniana dopiero w XVIII w. jako własność hrabiów Tarnowskich. Należała do ich dóbr adamowskich także w początkach XIX stulecia, zaś w II połowie tegoż wieku znalazła się w ręku Załuskich.

W 1880 r. wieś liczyła 34 domy i 381 mieszkańców, w tym 299 katolików, 77 unitów (formalnie jako prawosławnych, gdyż cerkiew unicka została przez carat zniesiona) i 5 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Suchowola) wykazywał już 92 domy oraz 562 mieszkańców, w tym 15 Żydów.

23 września 1939 r. w okolicach wsi ciężkie walki toczyły jednostki rozwiązanego poprzedniego dnia Frontu Północnego, m.in. Wołyńska, Mazowiecka i Kombinowana BK oraz 28 pułk piechoty z 10 DP.

W odwecie za pomoc, jakiej udzielali mieszkańcy wsi ruchowi oporu, hitlerowcy dokonali tu kilku akcji pacyfikacyjnych. 20. XII. 1942 r. wymordowali 46 osób, a 9. VII. 1943 r. wysiedlono pozostałych ok. 500 mieszkańców. Część wsi podpalono i osadzono kolonistów niemieckich, których m.in. w grudniu 1943 zaatakował oddział AK "Groma" (E. Błaszczaka).

Zab.: Zachowały się obwarowania ziemne, ponoć z XVII w.; pozostałości czworoboku wałów z narożnymi dziełami i fosą, przecięte drogą. W narożniku południowo-wschodnim dobrze zachowany bastion, fosa i stok wałów.

Lit.: Głowacki, 208-209; Klu. Zbr., 83; SG, IX, 353; Skor., 126; Zbrodnie hitl., 445-446.

RADECZNICA - obecnie siedziba gminy.

Wieś położona w staropolskim powiecie krasnostawskim. W 1403 r. własność Tomasza (Latyczyńskiego?) z Radecznicy. W posiadaniu rodu Latyczyńskich (?) do końca XV w., zaś w roku 1564 w rękach szlachty lennej wobec panów szczebrzeskich: Jana Kaczkowskiego i Jana Dudy. Jeszcze w 1589 roku wieś należała do Kaczkowskich i Rogowskich, lecz już w 1659 brak wiadomości o występowaniu tutejszej lennej szlachty. W roku 1593 wraz z całą włością szczebrzeską Radecznicę (ze szlachtą lenną) nabył kanclerz Jan Zamoyski, włączając ją do swej nowo utworzonej ordynacji.

W końcu XVI w. Adam Gorayski zaskarżył Jana Zamoyskiego o najechanie jego dóbr ziemskich i zniszczenie znaków granicznych pomiędzy Radzięcinem Gorayskich a Radecznica Zamoyskich.

W latach 1660 -1760 darowana bernardynom, po czym wróciła do ordynacji, klucza latyczyńskiego.

Rejestr poborowy z 1589 r. wykazywał istnienie 3 karczm, dworku i młyna.

W 1827 r. wieś liczyła 43 domy i 245 mieszkańców, zaś w r. 1921 już 93 domy oraz 655 mieszkańców, w tym 59 Żydów.

W 1905/07 r. doszło tu do dużych manifestacji patriotycznych, których 32 najaktywniejszych uczestników sądzono w głośnym procesie carskim w Zamościu.

Podczas okupacji hitlerowskiej Radecznica była kilkakrotnie pacyfikowana, m.in. w czerwcu 1943 r.

W maju 1943 oddział AK "Podkowy" zniszczył dokumenty w miejscowej gminie. W początkach marca 1944 r. stacjonowało w pobliżu wsi duże, trzytysięczne, zgrupowanie z 1 Ukraińskiej Dywizji Partyzanckiej. Natomiast 25. VII. 1944 r. miejscowe oddziały AK i BCh udanie zaatakowały na przyległej szosie kolumny wycofujących się Niemców.

Zab.: Barokowy klasztor bernardynów z 1667 roku, przed 1686/95 przebudowany, z kościołem (obecnie parafialnym), założony przez biskupa sufragana chełmskiego Mikołaja Świrskiego. O dwuwieżowej fasadzie i krytych schodach. W ołtarzu wielkim był obraz św. Antoniego Padewskiego, głośny z cudów. W lesie w pobliżu kościoła znajduje się studzienka ze źródłem, przy którym ów święty miał się objawić i stąd woda posiada ponoć lecznicze właściwości w różnych chorobach. "Corocznie w czasie Zielonych Świątek i w dzień św. Antoniego zgromadza się w to miejsce z różnych okolic kraju do kilku tysięcy pobożnego ludu..." (Lubowiecki, 1823 r).

Lit.: A. Borkowski, Radecznica... (w formie uroczej, acz bałamutnie nieprawdziwej historyjki); Kalendarium BCh, 162; Lubowiecki, 22; Pol. XVI w., VII, 200; SG, IX, 379; Skor., 125; Staroż. Pol., II, 812; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamoyskich; Zbrodnie hitl., 469.

RADKÓW - wieś w gm. Telatyn.

Wieś wzmiankowana w 1403 r. w łacińskiej parafii rzeplińskiej. Około 1455 r. po mazowieckich Boleścicach z Kępy Polskiej wieś przejęli - również mazowieccy - Kozłowski - Ciechomscy z ziemi gostyńskiej. Do nich jeszcze ok. 1539 r, kiedy zmarł ostatni męski przedstawiciel rodu - Wojciech Kozłowski herbu Wąż; choć inne źródła podają, iż w 1491 r. znajdowała się w posiadaniu Mikołaja Zbrozka z Uhrynowa.

W 1564 do rodu Podhoreckich. W końcu XVIII w. własność Iwanickich, od 1811 do Pawłowskich, a od 1870 do Jana Komornickiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 47 domów i 319 mieszkańców, zaś wedle spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Poturzyn) było tu 85 domów oraz 555 mieszkańców, w tym 15 Żydów i aż 328 Ukraińców.

W końcu XIX w. stała tu drewniana cerkiew z 1730 r., na miejscu poprzedniej o niewiadomym czasie powstania.

Lit.: Janeczek, 107 i 343; SG, IX, 382; Skor., 108.

RADOSTÓW - wieś w gm. Mircze.

Położona w staropolskim powiecie bełskim. Po raz pierwszy wieś wspomniano w 1401 r., kiedy książę Ziemowit IV nadał ją Stefanowi "de Skale". Wymieniona później w akcie rozgraniczenia dóbr z sąsiednim Łykoszynem. W 1490 r. natomiast przynależała do Stanisława Nieborowskiego z Moniatycz. Wedle spisu z 1564 miała 5 łańów (84 ha) gruntów uprawnych; wówczas znajdowała się w posiadaniu Branickich, zaś w połowie XVIII w. - do Rulikowskich.

Spis powszechny z r. 1921 wykazywał we wsi 72 domy oraz 385 mieszkańców, w tym 9 Żydów i aż 210 Ukraińców.

Na przełomie XIX i XX w. stała tu drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Janeczek, 83 i 337; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 213 i 246; SG, IX, 436; Skor., 33.

RADZIĘCIN - wieś w gm. Frampol. W XIV i XV w. pisana jako Radzanczyn.

W 1377 r. wieś wraz z Gorajem król Ludwik Węgierski nadał Dymitrowi z Klecia, piszącemu się odtąd "z Goraja". Do Gorayskich należała do 1655 roku. Ok. 1466 r. w sąsiedztwie założyli oni nową wieś - Wolę Radziecką. Po 1655 obie wsie przeszły w ręce Potockich. W 1676 do Krzysztofa Potockiego, starosty jabłonowskiego. W I połowie XVIII w. do hrabiów Butlerów, zaś w 1771 do Suchodolskich.

W 1827 r. Radzięcin liczył 53 domy i 310 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Goraj) wykazywał już 123 domy oraz 702 mieszkańców, wyłącznie katolików.

W 1943 r. oddział BCh "Łedy" (T. Szelağa) zarekwirował w tutejszym folwarku i we wsi 15 furmanek dla oddziału.

W lipcu 1943 r. wieś została częściowo wysiedlona i nasiedlono ją wysiedleńcami z pow. hrubieszowskiego.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany z końca XV w., w latach 1595 -1715 służył jako zbór kalwiński. Na jego miejscu w 1758 r. dziedzic - hrabia Marek Antoni Butler wznosił nowy, obecny kościół murowany.

W początkach naszego stulecia istniał we wsi murowany dwór z parkiem i stawem.

Lit.: Kalendarium BCh, 76; Kat. Zab., z. III, 25-26; Klu. Zbr, 89; Pol. XVI w., III, 355 i 21a; SG, IX, 469; Skor., 123; A. Sochacka,. W łasność ziemska..., 72; Tarnawski, 61.

RAKÓWKA - wieś w gm. Księżpol. Niegdyś pod nazwą Rakowa. W olica.

Wieś położona w staropolskim powiecie przeworskim ziemi przemyskiej, jako enklawa szlachecka wśród dóbr królewskich. W początkach XVI w. stanowiła gniazdo rodowe Chmieleckich. W 1580 natomiast do Sienieńskich. W 1589 r. były tu zaledwie 2 łany (33, 6 ha) gruntów uprawnych.

Od 1595 r. wieś należała do Zamoyskich; przez nich przeznaczona (w latach 1600 -1784) na uposażenie Akademii Zamojskiej. Od 1792 r. wróciła do ordynacji (do XIX w.).

Spis powszechny z r. 1921 (w pow. biłgorajskim) wykazywał we wsi 138 domów oraz 612 mieszkańców, w tym 17 Żydów i aż 354 Ukraińców.

Na przełomie czerwca i lipca 1943 r. hitlerowcy wysiedlili polską część ludności wsi, jej gospodarstwa nadając Ukraińcom.

Lit.: Bon., II, 392; Klu. Zbr., 90 Pol. XVI w, VII, cz. 1, 17; Skor., 7.

RATYCZÓW - wieś w gm. Łaszczów. Dawniej niekiedy z ruska Raticzew.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana została w roku 1424. W 1469 r. znajdowała się w posiadaniu Mikołaja Zbrożka z Uhrynowa, wojskiego bełskiego, zaś w 1491 do innego Mikołaja Zbrożka. W 1564, wraz z Żernikami, do Andrzeja, Hieronima i Stanisława Żulińskich. Było tu wówczas 4, 75 łana (79, 8 ha) gruntów uprawnych. Od 1782 r. Ratyczów należał do Bramińskich, do nich jeszcze w 1846 r. W 1880 r. dziedzictwo rodu Świeżawskich.

W początkach XX w. istniała we wsi drewniana cerkiew prawosławna z 1837 r., oraz młyn i staw.

Spis ludności z r. 1921 mówi o 51 domach we wsi oraz 168 mieszkańcach, w tym aż 130 Ukraińcach.

Lit.: Janeczek, 333; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 211 i 243-244; SG, IX, 545; Skor., 107.

ROGÓW - wieś w gm. Grabowiec.

Wieś położona w staropolskim powiecie grabowieckim. Wymieniana już w 1394 r. W 1424 znalazła się w posiadaniu Stanisława z Falęcina, który uzyskał ją w drodze zamiany za część Zaborzec. Do niego jeszcze w 1436 roku.

W 1564 podzielona była na 7 części rodów Rogowskich i Danileckich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 32 domy ze 180 mieszkańcami, zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Miączyn) tylko 30 domów oraz 182 mieszkańców, w tym 9 Ukraińców.

Lit.: Janeczek, 369; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 224; SG, IX, 667; Skor., 32.

SUŁÓW - obecnie siedziba gminy.

W 1398 r. wieś stanowiła część składową włości szczebrzeskiej Dymitra z Goraja. Ten darował ją wówczas w uposażenie proboszczom kościoła parafialnego w Szchebrzeszynie. W 1578 roku miała 7, 5 łana (126 ha) gruntów uprawnych. Istniał tu wówczas młyn.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 37 domostw i 252 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał 88 domów oraz 541 mieszkańców, w tym 20 Żydów.

10 lipca 1943 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Lit.: Klu. Zbr., 84; Pol. XVI w., VII, 201; SG, XI, 583; Skor., 127; M. Stankowa, Dawny powiat szczebrzeski..., 22.

SUŁOWIEC - wieś w gm. Sułów.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana w 1403 r., kiedy jej właścicielem był Wanchota (Wacław) z Sułowca, jeden z fundatorów kościoła w Mokrym Lipiu. Ów Wacław to najprawdopodobniej lennik panów na Szczepieszynie. W 1578 r. były tu części Jakuba i Wojciecha Sułowskich, Jana Nieliskiego oraz Sobieszczańskich, łącznie 4 łany (67, 2 ha) gruntów uprawnych. Natomiast w 1662 r. występowało już 7 części: Bronisława, Felicjana, Franciszka, Jana i Stanisława Nieliskich oraz Marcjanny i Jana Borowskich. Łącznie w tymże roku wieś zamieszkiwało 15 członków rodzin drobnoszlacheckich, 35 osób służby i 42 poddanych chłopów.

W 1593 r. wieś została ponoć przejęta - razem z całą włością szczepieszką - przez Jana Zamoyskiego. Nie została wszakże włączona do ordynacji, skoro w połowie XVIII stulecia należała do Michała Dzierżanowskiego, konfederata barskiego. W XIX w. do Sawickich, a następnie Husakowskich.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 253 mieszkańców; spis z r. 1921 wykazywał natomiast 60 domów oraz 358 mieszkańców, w tym 8 Żydów.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 200; SG, XI, 584; Skor., 127; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej.

SULMICE - wieś w gm. Skierbieszów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1436. W XV w. stanowiła ona własność królewska, choć w 1464 r. jako jej posiadacz (najprawdopodobniej zastawny lub dzierżawny) wymieniany był książę z Kraśniczyzna - Aleksander Hurkowicz. W końcu XV stulecia powróciła do dóbr królewskich starostwa krasnostawskiego, by w 1539 znów znaleźć się w zastawie, tym razem u Stanisława Rzeszowskiego wojskiego chełmskiego. Ten w tymże roku wymienił wieś wraz z kilkoma innymi, wchodzącymi do włości sulmickiej, z hetmanem Janem Tarnowskim na jego dobra ziemskie w południowej części województwa sandomierskiego. W 1552 Tarnowski odstąpił włość kanclerzowi Janowi Ocieskiemu, od którego syna, również Jana, za 25. 000 zł w trzydzieści lat później odkupił ją Jan Zamoyski. W 1589 r. cała włość została włączona do Ordynacji Zamojskiej. W 1792 wieś była częścią składową ordynackiego klucza sitanieckiego.

W roku 1792 miejscowy proboszcz parafii unickiej - Szczepan Leszkiewicz, w swej suplice do austriackiego "Prześwietnego Cyrkułu Zamojskiego" domagał się ukarania chłopów sulmickich za to, iż nie słuchają go i swą bierną postawą opóźniają budowę tutejszej cerkwi. Austriacki cyrkuł jednak nie chciał tu ingerować i odesłał suplikę do zarządu ordynacji, który załatwienie sprawy powierzył ekonomowi Mianowskiemu.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 32 domy z 233 mieszkańcami; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Stary Zamość) już 67 domów oraz 440 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 3 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z 1792 r. została tu wzniesiona na miejsce poprzedniej sprzed 1661 r. Odnawiana w 1868 roku.

Lit.: AJZ, III, 470-472; Dworzaczek, 229-230; Pol. XVI w., VII, 195; SG, XI, 574; Skor., 126; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 32.

SULIMÓW - wieś w gm. Dołhobyczów. Nazwa wsi wskazuje na to, iż powstała ona od szlacheckiego herbu Sulima. Dawniej często wieś z ruska pisano jako Sułymiw.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1449. W 1494 r. znajdowała się w posiadaniu Doroty z Sulimowa, od której w tymże roku kupili wieś bracia Jan Bielawa z Rulikowa oraz Mikołaj Oszczowski z Oszczowa. Według rejestru z 1564 posiadała ona 2, 75 łana (46, 2 ha) ziemi uprawnej. W 1697 należała do Marka Matczyńskiego, późniejszego cześnika braćwawskiego i łowczego podolskiego 1726.

W 1880 r. wieś liczyła 56 domów i 376 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. sokalskim woj. lwowskiego) - 82 domy oraz 617 mieszkańców, w tym 15 Żydów i 205 Ukraińców.

W II poł. XIX w. istniał tu duży folwark Tadeusza hrabiego Wiszniewskiego, obejmujący 319 morg gruntów ornych, 75 morg łąk, 9 pastwisk i 184 lasów. Ogółem 587 morg (323, 6 ha) użytków rolnych.

Zab,,: Dawna drewniana cerkiew z 1867 r. po ostatniej wojnie wykorzystywana jest jako kościół rzym. -katolicki.

Lit.: Górak, Cerkwie, 27-28; Janeczek, 349; Kat. Zab., z. VI, 50-51; Pol. XVI w., VII, 215 i 246; SG XI, 570; Skor. XIII, 45.

SUCHOWOLA - wieś w gm. Adamów. Początkowo jako Sucha Wola.

Wieś położona w staropolskim powiecie krasnostawskim. Kościelnie przynależała do łacińskiej parafii żdanowskiej. W 1564 i 1575 r. stanowiła własność Jana Lipskiego herbu Korczak. Od 1631 od Lipskich przeszła w ręce Leszczyńskich. Według rejestru z 1578 r. miała 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. wieś posiadała 4 budynki dworskie, 133 chłopskie oraz 985 mieszkańców, w tym 393 prawosławnych i 10 Żydów. W r. 1921 natomiast były tu 232 domy oraz 1. 483 mieszkańców, w tym 32 Żydów i już tylko 193 Ukraińców.

W okresie międzywojennym siedzibą gminy Suchowola był pobliski Potoczek.

Podczas wojny obronnej 1939 r. i okupacji hitlerowskiej wieś stała się areną zaciętych walk, co doprowadziło w konsekwencji do częściowego jej zniszczenia. We wrześniu 1939 walczyła tu m.in. Krakowska BK gen. Z. Piaseckiego, a po 22 września - zgrupowanie kawalerii gen. W. Andersa (tu Nowogródzka, Wołyńska i Kombinowana BK) z Frontu Północnego, początkowo osiągając nawet pewne sukcesy, lecz następnie po wycofaniu się głównych sił Andersa, reszta jego oddziałów została tu rozbita.

Podczas okupacji hitlerowskiej wieś była kilkakrotnie pacyfikowana. W nocy z 29 na 30 czerwca 1943 r. żołnierze i żandarmeria niemiecka otoczyły ją i zamordowały 8 osób. Wszystkich mężczyzn wywieziono do obozów. W kilka dni później wysiedlono również kobiety, starców i dzieci, a wieś przejęli koloniści niemieccy. Zimą 1943/44 r., podczas ofensywy partyzanckiej, chronili się tu koloniści niemieccy z sąsiednich wiosek, uciekający przed partyzantami. 31. I. 1944 roku oddziały AK "Groma" (E. Błaszczaka), "Podkowy" (P. Kuncewicza) i "Norberta" (J. Turowskiego) udanie zaatakowały wzmocnioną przez kolonistów wieś, częściowo ją niszcząc.

Zab.: Neogotycki murowany kościół katolicki wzniesiono w 1935/38 r. na miejsce drewnianej cerkwi z 1852 r., adaptowanej w 1919 na parafialny kościół rzym.-katolicki.

Lit.: Bon., XIV, 337; Głowacki, 152, 155, 165-166, 202-211; Klu.. Zbr, 83; Pol. XVI w., VII, 199; SG, XI, 542; Skor., 126.

STRZYŻÓW - wieś w gm. Horodło.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1376 ze staroruskich hramot. Początkowo (od 1388) była to wieś książęca, w 1462 r. (po inkorporacji księstwa bełskiego do Korony) przez króla Kazimierza Jagiellończyka nadana Janowi Łażmewskiemu za poparcie przez niego sprawy inkorporacji księstwa bełskiego. W 1507 jeszcze do Łażniewskich, natomiast w II połowie XVI w. wieś stanowiła posiadłość Święcickich. W 1578 r. miała 12 łąnów (201, 6 ha) gruntów uprawnych. W początkach XX stulecia należała do Edwarda Chrzanowskiego.

W 1619/20 r. istniała tu cerkiew unicka.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 106 domów i 607 mieszkańców, zaś wg spisu z r. 1921 -135 domów oraz 923 mieszkańców, w tym 68 Żydów i aż 687 Ukraińców.

W XIX stuleciu funkcjonowała tu gorzelnia, w 1896 r. produkująca 14. 000 wiader spirytusu. W 1900 r. powstała też cukrownia.

Zab.: Późnobarokowy pałac piętrowy oraz 2 murowane oficyny z końca XVIII w., zostały przebudowane w stylu neoklasycystycznym po 1836 r. Park z obmurowanym tarasem z XVIII w. tylko szczątkowo zachowany.

Dawna cerkiew drewniana (od 1947 jako kościół rzymskokatolicki) wzniesiona w 1817 r. na miejscu poprzedniej, również drewnianej, z 1724 r. (a ta z kolei powstała po dawniejszej sprzed 1531 r.).

Lit.: J Dąbrowski, Materiały ze Strzyżowa pow. Hrubieszów a niektóre powiązania ziem Polski wschodniej i Ukrainy w późnej epoce brązu, "Materiały Starożytne", VIII. 1962, 7-53; Górak, Cerkwie, 36; Kat. Zab., z. VI, 47-50; Pol. XVI w., VII, 230 i 252; Z. Podkowińska, Badania w Strzyżowie pow. Hrubieszów, woj. Lublin, w latach 1935-37 oraz 1939, "Archeologia Polski", V: 1960, 39-77; SG, XI, 490; Skor., 31.

STRYJÓW - wieś w gm. Izbica.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z 1396 r., kiedy to należeć miała do marszałka Dymitra z Goraja, o czym mówi akt nadania ziemi bełskiej księciu mazowieckiemu Ziemowitowi IV. Niedługo potem wieś włączono do starostwa krasnostawskiego. W 1539 znajdowała się w zastawie u Stanisława Rzeszowskiegowojskiego chełmskiego, który w tymże roku zamienił ją z hetmanem Janem Tarnowskim na inne jego dobra ziemskie w pow. pilzneńskim woj. sandomierskiego. W 1552 r. zabezpieczone na wsi sumy zastawne hetman odstąpił kanclerzowi Janowi Ocieskiemu. Następnie Stryjów wrócił do dóbr królewskich, o czym stwierdza lustracja z 1564/65 r. Wykazuje ona 27 kmieci na półankach, 3 zagrodników, 2 karczmarzy, a także folwark starościński. Spis poborowy z 1578 r. mówi ponadto o 15 łanach (252 ha) gruntów uprawnych wsi.

Własność królewską Stryjów stanowił do końca XVIII w., poczym w XIX i początkach XX w. dziedzicami jej byli hrabiowie Smorczewscy. W trakcie I wojny światowej do dóbr tarnogórskich Feliksa Smorczewskiego.

W 1880 r. wieś liczyła 57 domów i 450 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) już 86 domów oraz 505 mieszkańców, w tym 12 Żydów.

Zab.: Zachowany pałac Smorczewskich i przełomu XIX i XX wieku, rozbudowany z dworu z I poł. XIX w, z parkiem.

Lit.: Dworzaczek, 230; Kat. Zab., z. VIII, 51-52, Pol. XVI w., VII, 195; SG, XI, 439; Skor., 49; Żereła, III, 32-34.

SUSIEC - obecnie siedziba gminy.

Do XVII w. tereny uroczyska Susiec, należące od 1589 do Ordynacji Zamojskiej, były gęsto porośnięte lasami i niezasiedlone. Dopiero w 1582 r. pojawia się wzmianka o tartakach Sikliwców i Świdów na Potoku Łosinieckim. Natomiast pod rokiem 1643 jest zapis o młynie na rzeczce Wieluni i o przeniesieniu spod Szarowoli huty żelaza (z rud darniowych). Wówczas zaczyna tu narastać osadnictwo. Wchodząc w skład ordynacji, wieś w 1792 należała do jej klucza rybnickiego, zaś w następnym stuleciu sama stała się ośrodkiem klucza dóbr ordynackich.

W 1880 r. spis ludności wykazywał tu 74 domy i 559 mieszkańców, w tym 49 greko-katolików. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Majdan Sopocki) mówił już o 127 domach oraz 940 mieszkańcach, w tym 15 Żydach i 28 Ukraińcach.

Jak mówi dziewiętnastowieczna notka, była to "... okolica wsi lesista (przeważnie lasy sosnowe), grunt po części piaszczysty, po części kamienisty. Włóścianie, pomimo nieurodzajnej gleby, hodują wiele bydła i owiec, dzierżawiąc od ordynacji leśne pustki i łąki. Przy tym trudnią się hodowlą pszczoł i posiadają bogate pasieki".

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. i okupacji hitlerowskiej okolice wsi były terenem częstych walk. W 1939 r. walczyła tu m.in. 6 DP gen. B. Monda, której 12 i 16 pułki piechoty zakopały swe sztandary koło leśniczówki Susiec.

W końcu 1939 r. zawiązała się we wsi konspiracyjna organizacja "KLON" (Konsolidacja Obrońców Niepodległości), która następnie weszła w skład ZWZ, lecz rozbita została przez Niemców w 1942 r.

W lipcu 1943 r. wieś została wysiedlona (część ludności zbiegła do lasu) i nasiedlona Ukraińcami.

W styczniu 1943 oddział AK "Wira" zniszczył tu stację kolejową. W lutym t.r. walczył tu oddział BCh "Burzy", a jeszcze w tym samym miesiącu oddział AK "Podkowy" zniszczył na stacji 14 cystern z ropą. W grudniu 1943 oddziały BCh "Burzy" i "Błyskawicy" zniszczyły tartak, broniony przez niemiecką załogę, zaś w nocy z 15 na 16 lutego 1944 r. oddziały z 1 Ukraińskiej Dywizji Partyz. oraz oddział AK "Wara" zniszczyły całą stację w Suścu.

Susiec został wyzwolony 22 lipca 1944 r.

Zab.: Jednym z dwóch najważniejszych zabytków jest klasycystyczny kościół murowany, zbudowany w 1862/68 r. na miejscu poprzedniego drewnianego wzniesionego w 1796/1818 roku z rozebranej cerkwi.

Drugi zabytek to waty ziemne grodziska sprzed XIII w. (ślady osadnictwa nawet z VII w.) na wzgórzu zwanym "Zamczysko" lub "Kościółek". Według legendy miał tu istnieć zameczek spalony przez Tatarów. Odbudowany, miał stać jeszcze w 1656 r. W początkach XVII w. Zamoyscy wzniesli tu cerkiew unicką z klasztorem bazyliąńskim, którą wkrótce zamieniono na kościół katolicki, rozebrany w 1796 lub 1818 roku.

Lit.: Głowacki, 151, 156, 159, 166; Kalendarium BCh, 58, 99; Kat. Zab., z. XVII, 56-57; Klu. Zbr., 94; SG, XI, 601; Skor., 8; "Zadora", Pierwsze kroki dywersji, (w:) Wydawnictwo, II, 116-121.

SUSZÓW - wieś w gm. Telatyn. Dawniej zwana Suszno.

W 1445 r. wieś należała do Derśława i Falisława Suszeńskich z Suszna. W 1492/94 r. dziedzic Stanisław Suszeński zamienił ją na Błazejów w ziemi sochaczewskiej. W r. 1571 z rąk Jana Zamoyskiego trafiła do Krzysztofa Siedliskiego. W latach 1575-1596 prawdopodobnie do rodu Lipskich herbu Grabie. Natomiast w roku 1642 wieś stanowiła własność Stefana Komorowskiego, burgrabiego krakowskiego. Do Komorowskich jeszcze w 1750 r. (do Jakuba, kasztelana santockiego). Wieś położona była niegdyś w staropolskim powiecie bełskim.

W 1880 r. liczyła 49 domów i 409 mieszkańców, w tym 18 katolików i 4 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Poturzyn) wykazywał już 72 domy oraz 379 mieszkańców, w tym 12 Żydów i aż 271 Ukraińców.

Na przełomie XIX i XX w. stała tu drewniana cerkiew sprzed 1691 r.

Lit.: Bon., XIV, 337; Janeczek, 368; Pol. XVI w., VII, 246; SG, XI, 607; Skor., 108.

SZAROWOLA - wieś w gm. Tomaszów. Początkowo pod nazwą Szary Kąt lub Szara Wola.

Wieś została osadzona w 1579 r. przez Zamoyskich na gruntach Rogóżna w miejscu zwanym Perebrody. Zasadźcą został pop Kunat, zaś po nim sołectwo objęli jego synowie. W roku 1589 włączona do ordynacji, gdzie w XVII-XIX w. należała do klucza tomaszowskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 79 domów i 530 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Tarnawatka) już 140 domów oraz 882 mieszkańców, w tym 5 Żydów i aż 263 Ukraińców.

Podczas okupacji hitlerowskiej Szarowola była kilkakrotnie pacyfikowana. Największa z nich miała miejsce 7. IV. 1943 roku, kiedy hitlerowcy zamordowali 12 osób, wywieźli 16 osób do obozów spalili 90 gospodarstw. W lipcu t.r. wieś została wysiedlona. Część mieszkańców uciekła do lasu, wyłapanych zaś wywieziono do obozu w Zamościu lub osadzono w Biłgorajskim. Nasiedlono wówczas kolonistów niemieckich z Rumunii i Powoźza (z Rosji).

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew.

Lit.: Janeczek, 163; Klu. Zbr., 94; SG, XI, 791; Skor., 109; Zbrodnie hitl., 455.

SZCZEBRZESZYN - miasto liczące w 1990 roku 5, 14 tys. ludności; obecnie siedziba gminy i miasta.

W XI-XIII w. istniał tu ważny ruski gród, strzegący przeprawy przez Wieprz, jeden ze słynnych Grodów Czerwieńskich. Po raz pierwszy wymieniono miejscowość z nazwy (jako Sczebressyno) w 1352 r, gdy były tu już umocnienia obronne zamku. Przebywał wówczas w nim król Kazimierz Wielki podczas wojny z Litwą o Ruś Halicko-Włodzimierską. W 1388/89 r. król Władysław Jagiełło nadał Dymitrowi z Goraja cały ówczesny powiat szczembrzeski, obejmujący tereny przyległe do górnego biegu Wieprza, z prawem zwierzchnim nad miejscową lenną szlachtą.

W 1471 r., jako posag Zygmunty, córki Prokopa z Goraja Szczembrzeskiego, miasto przeszło w ręce Jana Amora Tarnowskiego, późniejszego kasztelana krakowskiego. Ok. 1497 doszło do ostrego atargu między tym ostatnim a jego synami: Janem i Aleksandrem, którzy drogą sądową starali się staremu ojcu odebrać dobra macierzyste. Pogodził ich dopiero król Jan Olbracht, który idąc w 1497 a wyprawę mołdawską, dla zabezpieczenia pokoju, założył między nimi wadium w wysokości 2000 grzywien.

W r. 1514/18 miasto przeszło w ręce marszałka Piotra Kmity, w 1555 do hrabiów Górków, a następnie w 1592, po wymarciu poprzedników, do Czarnkowskich. W rok później cała włość, składająca się z 1 miasta, 28 wsi poddanych i 7 wsi lennych, od Czarnkowskich przeszła w ręce ambitnego Jana Zamoyskiego. Stało się to za cenę spłacenia Marcinowi Leśniowskiemu kasztelanowi podlaskiemu, wielkiego długu 85.000 zł, zaciągniętego w 1589 na tych dobrach przez Stanisława Górkę. W ramach Ordynacji Zamojskiej miasto pełniło rolę ośrodka włości, a następnie klucza dóbr.

Jarmarki miejskie ustanowiono dopiero w 1472 r. W r. 1564 miasto liczyło 224 domy oraz 1120 mieszkańców. Otoczone podówczas było murami obronnymi i posiadało zamek, wzniesiony ponoć jeszcze za Kazimierza Wielkiego. Zamek strawiony został przez wielki pożar w 1583 r, podczas którego spłonęły wszystkie dokumenty tam się znajdujące. W r. 1852 uczniowie i nauczyciele miejscowego gimnazjum rozpowszechniali odezwy antycarskie, za co władze carskie większość z nich zesłały w głąb Rosji.

Miasto zaliczało się do sporych w regionie. Kolejne spisy ludności bowiem wykazywały: 31 murowanych i 476 drewnianych domów (w 1827 r.), 32 domy murowane i 442 drewniane (w 1857 ku), 54 domy murowane i 394 drewnianych (w 1886/87 r.) i wreszcie 626 domów oraz 6. 350 mieszkańców, w tym aż 2. 644 Żydów i 103 prawosławnych.

Podczas okupacji hitlerowcy krwawo rozprawili się z tutejszą ludnością. W 1942 r. na kirkucie rozstrzelali ok. 4 tysięcy Żydów, a resztę wywieziono do obozu w Bełżcu. 1 i 11. VII. 1943 r. wywieziono prawie całą ludność, pozostawiając tylko nielicznych, potrzebnych do pracy dla Niemców. Na miejsce wysiedlonych osadzono kolonistów niemieckich.

Nasiedlony Szczembrzeszyn stał się celem kilku akcji partyzanckich. M.in. 1 maja 1944 oddział "Grudy" napadł na pocztę, zaś 18 maja t.r. inny oddział AK zaatakował domy na Zamojskim przedmieściu.

Wyzwolenie przyszło 26 lipca 1944 r., kiedy w mieście pojawili się pierwsi czerwonarmiści, a wkrótce potem wkroczyły tu uroczyście oddziały AK pod dowództwem por. "Podkowy".

Miasteczko wydało wiele wybitnych postaci polskiej kultury i nauki. M.in. urodził

się tu w I poł. XVI w. Wojciech Basaj, profesor Akademii Krakowskiej; mniej więcej w tym samym czasie także urodził się Feliks Cruciger, początkowo pleban w podkrakowskim Niedźwiedziu, a później gorliwy kalwin i superintendent (zwierzchnik prowincji wyznaniowej) małopolski tegoż wyznania. W 1816 r. urodził się Wincenty Dawid, pedagog, dziennikarz i literat, zesłaniec na Kaukaz w l. 1843-53. W 1841 urodził się tu Józef Brandt, znany malarz, którego ojciec był naczelnym lekarzem Ordynacji Zamojskiej, zaś w 1872 urodził się w mieście Kazimierz Kelles -Krauz, wybitny działacz PPS, zmarły na gruźlicę w podwiedeńskim sanatorium. Swą długoletnią pracą (1919-59) w miejscowym szpitalu związał się ze Szczepieszynem Zygmunt Klukowski, lekarz, dyrektor szpitala, historyk-amator, autor kilku dobrych prac historycznych i przede wszystkim słynnego "Dziennika z lat okupacji", znakomitego źródła do poznania tamtej epoki.

Zab.: Zachowały się: 1) Ruiny zamku na wzgórzu, z XIV w., uległego pożarowi w 1583 r.; 2) Murowany kościół parafialny z 1620 r., wzniesiony na miejsce poprzedniego z 1394 r, rozebranego w pierwszych latach XVII w.; 3) Murowany klasztor franciszkanów z I poł. XVII stulecia (na miejsce poprzedniego z 1410 r.), z kościołem bazylikowym z 1638 r.: 4) Dawna cerkiew z ok. 1560 r., fundacji Stanisława Górki, odnawiana w 1868/76 r.; 5) Dawna murowana synagoga z I poł. XVII wieku, spalona w 1940 i odbudowywana w 1957/63 r., do niedawna wykorzystywana jako dom kultury; 6) Liceum i 4 murowane neoklasycystyczne domy profesorskie z 1819/22 r.; 7) Drewniany dworek z I poł. XIX w. przy ulicy Zielonej; 8) Archeologowie, odgruzowujący krypty pod tutejszą dawną cerkwią, wysuwają hipotezę o jej istnieniu już w XIII, a nawet XII wieku (!).

W KLEMENSOWIE wznosi się późnobarokowy pałac Zamoyskich, wystawiony w 1744/46 r. przez Teresę z Michałowskich Zamoyska dla syna Klemensa. Służący za letnią rezydencję ordyn tów, otoczony parkiem typu angielskiego, był kilkakrotnie przebudowywany: w 1810/13 dobudowano neoklasycystyczną oranżerię, inna przebudowa w 1826/41 oraz w końcu XIX wieku Obecnie mieści się tu częściowo dom emerytów, a częściowo - Zgromadzenie Sióstr Franciszkanek.

Do dziś funkcjonuje tu duża cukrownia, założona jeszcze w 1895 r. przez ordynata Maurycego Zamoyskiego.

Lit.: Dworzaczek, 12 i 17; J. Górak, Miasta i miasteczka..., 79-82; S. Hoczyk-Siwkowa, Szczepieszyn (badania 1978 i 1979 roku), (w:) Sprawozdania z badań archeologicznych w woj. zamojskim 1979 r., Lublin 1979, 11-14; Z. Klukowski, Dziennik z lat okupacji; J. Kubiak, Szczepieszyn - przeszłość i zabytki; S. Pomarański, Proces polityczny w Szczepieszynie w 1852 r.; F. Przyrowski, Szkolnictwo w Szczepieszynie; SG, XI, 827-830; Skor., 122; M. Stankowa, Dawny powiat szczepieszski...; Staroż. Pol., II, 809-812; Verdmon, 267- 268; Zakłady kształcenia nauczycieli w Szczepieszynie i ich wychowankowie.

SZCZEPIATYN - wieś w gm. Ulhówek.

W 1462 r. wieś należała do rodu Szczepiatyńskich, następnie do Russianów. W 1527 do Andrzeja Russiana sędziego ziemskiego bełskiego. W 1564 do Podhoreckich; wówczas miała 5 łanów (84 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 81 domów i 537 mieszkańców. Spis powszechny z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał tu 115 domów oraz 728 mieszkańców, w tym 52 Żydów i aż 553 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Szczepiatyn leżał w granicach ówczesnego woj. lwowskiego.

Zab.: Dawna murowana cerkiew wzniesiona w 1912/13 r. na miejscu poprzedniej drewnianej, od 1947 służy jako kościół katolicki. Przy cerkwi drewniana dzwonnica z 1890 r.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 57-58; Pol. XVI w., VII, 205 i 243; SG, XI, 845; Skor. XIII, 36; Uruski, XV, 316.

SZEWNIA - wieś w gm. Adamów. Dawniej pisana jako Sewina.

W 1564 r. wymieniana w łacińskiej parafii żdanowskiej. Stanowiła ówczasie własność Lipskich herbu Korczak. W wieku XVIII i XIX w dobrach adamowskich hrabiów Tarnowskich. Wedle rejestru z 1578 r. miała 7 łanów (117, 6 ha) gruntów uprawnych.

W r. 1920 tutejszy folwark należał do hrabiów Łosiów.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 60 domów i 384 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w gm. Suchowola) wykazywał 107 domów oraz 729 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 256 Ukraińców.

Jesienią 1941 r. w pobliskim lesie został przez hitlerowców utworzony obóz dla Żydów i jeńców radzieckich.

30. XII. 1942 r. wieś została podpalona przez Niemców. W kwietniu roku następnego do obozów wywieziono stąd 60 osób, a w czerwcu t.r. zamordowano 14 mieszkańców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew prawosławna z dzwonnica w Szewni Dolnej w 1905 r. wzniesiona w miejsce poprzedniej z XVIII (?) w., od 1946 służy jako kościół katolicki.

Lit.: Bon., XIV, 337; Górak, Cerkwie, 48-49; Kalendarium BCh, 47-49; Pol. XVI w., VII, 199; SG, XI, 914; Skor., 16.

SZLATYN - wieś w gm. Jarczów.

W roku 1403, wraz Łubczem, wieś należała do Wojciecha Szlatyńskiego ze Szlatyna, współfundatora kościoła w Gródku. Jeszcze w 1479 r. do Andrzeja Szlatyńskiego, zaś w 1488 i 1491 roku do Mikołaja Zbrożka z Uhrynowa.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 54 domy i 256 mieszkańców.

Spis z r. 1921 uwzględniał 56 domów oraz 351 mieszkańców, w tym 34 Żydów i 171 Ukraińców.

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew oraz drewniany młyn wodny.

Lit.: Janeczek, 99 i 348; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, XI, 929; Skor., 104.

SZOPINEK - wieś w gm. Zamość. Niegdyś (jeszcze w XIX w.) zwana Sepin.

Wieś położona na zachodnim skraju staropolskiego powiatu grabowieckiego. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1450 r., kiedy jej dziedzicem był Andrzej "de Szeppino". Już jednak w XVI stuleciu poszczególne części wsi należały do przedstawicieli różnych rodów szlacheckich. I tak rejestr z 1578 r. wykazywał dział: Andrzeja i Wojciecha Stapkowskich (1, 5 łana), Stabrowskiego, Stawskiego (1 łan), Kępińskiego (1 łan) i Zabielskiego (1 łan). Ogółem 4, 5 łana (75, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1579 r. Jan i Dorota ze Stapkowskich Żebrowscy darują kanclerzowi J. Zamoyskiemu swe mocno obciążone długami dział w Sepinie. W 1580 Zamoyski nabywa część wsi od Wojciecha Stabrowskiego, a w 1583 z pozostałej części pozbywa się swego krewnego, Jacka Zamoyskiego, zabierając mu jego dział za długi. Całość wsi w 1589 włączył do nowozałożonej Ordynacji Zamojskiej, w składzie której pozostawała do XIX w., należąc do jej klucza sitanieckiego.

Wieś niegdyś nie zaliczała się do zbyt dużych, wg spisu z w 1827 r. liczyła bowiem tylko 6 domów i 71 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Nowa Osada) wykazywał jednak już 54 domy oraz 319 mieszkańców, wyłącznie katolików.

W grudniu 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Od 1880 r. działał we wsi młyn wodny nad strumykiem, należący ówczśnie do Franciszka Kozaka, miejscowego bogatego chłopa.

Lit.: AJZ, II, 407; Klu. Zbr, 82; Pol. XVI w., VII, 226-227 i 250; SG, XII, 20; Skor., 128; Tarnawski, 17-18 i 56.

SZPIKŁOSY - wieś w gm. Hrubieszów. Dawniej zwana Szpikołosy lub Spikołosy.

W 1400 r. król. Władysław Jagiełło, uposażając parafię w Hrubieszowie, przeznaczył na ten cel dziesięciny w folwarku w Szpikołosach, wsi należącej (aż do końca XVIII w.) do starostwa hrubieszowskiego. Wedle lustracji z 1564 była tu cerkiew i karczma. Dochód z wsi wynosił 53 zł. Rejestr z 1578 r. wykazywał 5, 5 łana (92, 4 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 47 domów i 225 mieszkańców; natomiast wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Dziekanów, od 1932 w gm. Hrubieszów) już 112 domów oraz 683 mieszkańców, w tym 85 Żydów i 207 Ukraińców.

Zab.: Pierwsza tutejsza cerkiew powstała tu przed 1640 r. Na jej miejsce wystawiono następną przed 1792, zaś w 1801 kolejną, obecną drewnianą cerkiew, od 1920 służącą jako kościół rzymsko-katolicki.

Lit.: Górak, Cerkwie, 21-22; Kat. Zab., z. VI, 51-52; Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 289, 293; Pol. XVI w“ VII, 230 i 252; SG, XII, 29; Skor., 30; Żereła, III, 107-108.

SZYCHOWICE - wieś w gm. Mircze.

W latach 1392-1431 wieś należała do hrubieszowskich dóbr królewskich, odebranych książętom bełskim. W 1431 król Władysław Jagiełło przywrócił ją na własność tymże książętom w osobie Ziemowita V, w nagrodę za jego udział w walkach ze zbuntowanym Świdrygiełłą.

W wyniku pewnych rozsad terytorialnych, wieś wraz z całą włością kryłowską znalazła się na powrót w powiecie chełmskim, a ściślej - enklawie hrubieszowskiej tego powiatu. Jeszcze ok. 1458 r. potężny możnowładca - Jan Tęczyński, późniejszy kasztelan krakowski, domagał się od książąt bełskich zwrotu wsi, co zostało spełnione już wkrótce potem. Stąd nasuwa się wniosek, iż Tęczyńscy władali wsią już wcześniej, zapewne od ok. 1431 roku. W roku 1546 po moźnych Tęczyńskich przejęli ją Ostrorogowie, a w 1642 Radziejowscy.

W I połowie XVIII w. do Leszczyńskich, zaś w początkach XIX stulecia do Rulikowskich. Jeszcze w 1905 do Kazimierza Rulikowskiego.

W 1827 r. wieś liczyła 74 domy i 549 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Kryłów) wykazywał natomiast 116 domów oraz 675 mieszkańców, w tym 11 Żydów i aż 634 Ukraińców!

17 marca 1943 r. oddział BCh "Rysia" rozbił tutejszy posterunek policji ukraińskiej. Powtórnie nastąpiło to 10. III 1944 r. W wyniku ostrych walk wieś została puszczona z dymem.

W początkach naszego wieku istniała tu drewniana cerkiew z 1767 r., fundacji Antoniego Leszczyńskiego.

Lit.: Janeczek, 105; Kalendarium BCh, 60, 114; Pol. XVI w., VII, 219; SG, XII, 93-94; Skor., 32.

STENIATYN - wieś w gm. Łaszczów.

W 1406 r. książę Ziemowit IV darował wieś Stanisławowi Rykale z Wysokiej w ziemi czerskiej.

W połowie XV stulecia wieś była w ręku Dobiesława Byszowskiego wojewody bełskiego. W 1482 do Jana Łaźniewskiego, który w dwa lata później część jej sprzedał Andrzejowi Magierowi za 200 grzywien. Po roku 1518 w posiadaniu Zawadzkich herbu Lis. W 1564 r. wieś miała 12 łanów (201, 6 gierowi za 200 grzywien. W 1564 wieś miała 12 łanów (201, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1591 należała do Jakuba i Macieja Łaźniewskich z Dłużniowa. Natomiast w 1598 Jan Łaszcz, ówczesny dziedzic (zapewne tylko drugiej połowy wsi) sprzedał ją Zawadzkiemu. W XVIII w. wieś posiadali Łabęccy, zaś w XIX stuleciu Hryniewieccy.

W 1880 r. wieś liczyła 84 domy i 627 mieszkańców, w tym 13 Żydów; natomiast w 1921 r. już 109 domów, ale tylko 586 mieszkańców, w tym 24 Żydów i aż 455 Ukraińców.

W końcu XIX w. stała tu drewniana cerkiew z 1856 r.

Lit.: Janeczek, 83, 93 i 107; Pol. XVI w., VII, 205, 218 i 243; SG, XI, 326; Skor., 107.

STEFANKOWICE - wieś w gm. Hrubieszów. Dawniej (nawet jeszcze podczas okupacji) zwana Stepankowice.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi już z roku 1446. Wieś położona była w staropolskim powiecie chełmskim. W 1564 r. stanowiła własność Łaszczów. W 1578 miała 4, 5 łana (75, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1646 ówczesny dziedzic - Mikołaj Stefan Łaszcz sprzedał ją Rzeczyckiemu. W 1846 r. do Tadeusza Turkuła, ożenionego z dziedziczką Heleną z Poletyłów.

W 1619/20 r. istniała tu cerkiew unicka.

W dniu 10. X. 1861 r., podobnie jak i w sąsiednim Horodle, odbyła się tutaj manifestacja patriotyczna ku czci rocznicy unii horodelskiej.

W 1827 r. wieś liczyła 37 domów i 231 mieszkańców; zaś w r. 1921 (wówczas w gm. Moniatycze) - 70 domów oraz 529 mieszkańców, w tym 52 Żydów i aż 277 Ukraińców.

Zab.: Ostał się dawny drewniany dwór szlachecki z I poł. XIX w., spalony w 1915, odbudowany w 1920 już jako murowany.

W XIX stuleciu funkcjonowały tu: gorzelnia (w 1, 899 r. produkująca 12. 000 wiader spirytusu) oraz mały browar (w 1879 r. produkujący 5. 143 wiadra piwa).

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 47; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 187; SG, XI, 328; Skor., 34.

SITANIEC - wieś w gm. Zamość.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana w 1402 r. w akcie rozgraniczenia z Chomęciskami. W 1420 należała do Wojciecha (Wosza) "de Sythenec" Sitańskiego, sędziego ziemskiego chełmskiego. W ręku Ściborów-Sitańskich (zwanymi także Sicieńskimi od pobliskiego Sitna) pozostawała do roku 1583/4 kiedy to Stanisław i Marek Ściborowie-Sitańscy sprzedali swedziały wsi kanclerzowi Janowi Zamoyskiemu. Włączona do ordynacji w 1589, stała się w niej ośrodkiem rozległego klucza dóbr.

W 1739 r. chłopcy z tej ordynackiej wsi złożyli skargę na ówczesnego jej dzierżawcę, podstarościego Ogorzowskiego, iż ów "ludzi różgami bez wstydu tak mężczyzn jako i białołowy bije i siecze... ". Wskutek nadmiernego ucisku powyższego dzierżawcy, z wsi zbiegło wówczas 8 chłopów.

W 1880 r. wieś liczyła 8 domów dworskich i 57 chłopskich z 736 mieszkańcami, w tym 31 unitami (prawosławnymi). Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Wysokie) mówił już o 166 domach oraz 1. 147 mieszkańcach, w tym 24 Żydach i 53 Ukraińcach.

6 grudnia 1942 r. wieś została wysiedlona, mieszkańców umieszczono w obozie przejściowym w Zamościu (z nich ok. 370 wywieziono do Oświęcimia).

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany powstał przed 1434 r.; odbudowany po zniszczeniach wojennych połowy XVII stulecia w r. 1698/99. Na jego miejscu w 1907/12 wzniesiono nowy murowany kościół, w 1915 r. częściowo uległy pożarowi, wskutek wybuchu austriackiego pocisku artyleryjskiego.

Jak mówi zapis z końca XIX w.: "... o starożytności osady świadczą liczne kurhany poza wsią i w przyległym lasku. Lasek ten, własność ordynacji Zamoyskich, jest obecnie ulubionym miejscem wycieczek dla mieszkańców Zamościa".

Lit.: AJZ, III, 498; Górak, Kościoły, 29-31; Iskrzycki, 22-23; -23; Klu. Zbr., 85-86; Pol. XVI w., VII, 198; SG, X, 626; Skor., 127; K Sochaniewicz, Dzieje Zamościa..., 17-18; tenże, Sitańscy herbu Nałęcz....

SIEMNICE - wieś w gm. Rachanie.

Po raz pierwszy wieś tą wzmiankowano w 1439. W 1564 r. należała do Żulińskich, w XVIII w. do Dobrzelewskich (do nich jeszcze w 1846), zaś w 1861 r. do Holtzerów (Helcerów).

Wg spisu ludności z 1880 r. wieś liczyła 38 domów i 255 mieszkańców, zaś wg spisu z r. 1921 już 61 domów oraz 323 mieszkańców, w tym 9 Żydów i 54 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. wieś została częściowo wysiedlona. Osadzono tu kolonistów niemieckich z Rosji i Łotwy oraz volksdeutschów.

Zab.: Dawny klasycystyczny dwór drewniany z potowy XIX w. obecnie wykorzystywany jest jako szkoła.

"Na gruntach włościńskich przy drodze stał jeszcze w 1876 r. dąb suchy, olbrzymiej grubości, w środku którego była wydrążona kapliczka, mogąca 6 ludzi pomieścić {...}. Został w 1876 r. przez burzę wywrócony".

Lit.: Kat. Zab, z. XVII, 55; Klu. Zbr., 94; SG, X, 555; Skor., 108.

SIEMIERZ - wieś w gm. Rachanie.

W 1482 r. wieś należała Jakuba Woźuczyńskiego z Woźuczyna. W roku 1564 nadal przynależała do rodu Woźuczyńskich, miała wówczas 12, 5 łana (205, 8 ha) gruntów uprawnych. W II połowie XIX stulecia istniały tu 2 folwarki:

Stanisława Nowickiego oraz Wysoczańskich. Tutejsza "ludność uboga. Prócz uprawy roli wyrabia z drzewa łyżki, szufle itp."

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 47 domów i 319 mieszkańców, w tym 11 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Komarów) wykazywał już 117 domów oraz 709 mieszkańców, w tym 32 Żydów i 5 Ukraińców.

Lit.: Janeczek, 351; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 211 i 242; SG, X, 546; Skor., 105.

SIELEC - wieś w gm. Krynice.

Jak mówi dziewiętnastowieczny przekaz: "... wsi tu nigdy nie było, tylko dwór i folwark".

Dwór pochodzi z I połowy XIX w., należał do Debolich i Makomaskich. Częściowo murowany, posiadał obszerny park typu angielskiego. Po wojnie w ruinie, następnie odbudowany. Przy dworze stoi dawny murowany, piętrowy spichlerz folwarczny z I poł. XIX w.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 55; SG, X, 527.

SIEDLIKA - wieś w gm. Lubycza Królewska. Początkowo pod nazwą Siedliszcza.

Wieś położona w staropolskim powiecie lubaczowskim województwa bełskiego. Wzmiankowana w 1531 roku. Stanowiła niegdyś własność książąt Sapiehów i hrabiów Tyszkiewiczów.

Dawniej znaczny ośrodek garncarstwa. W okolicach wsi wydobywano materiał do produkcji dla manufaktury ordynackiej w Tomaszowie, wytwarzającej fajanse, porcelanę oraz wyroby kamionkowe.

W 1880 r. wieś liczyła 78 domów i 408 mieszkańców, w tym 267 katolików, 30 Żydów i 6 protestantów. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał 87 domów oraz 468 mieszkańców, w tym 242 Ukraińców.

Zab.: Dawna cerkiew murowana z 1901 r., zbudowana przez księcia Pawła Sapiehę na miejscu poprzedniej drewnianej z 1766 r. W 1947 zamieniona na kościół rzymsko-katolicki.

Kościół katolicki z 1903 r. był początkowo kaplicą dworską Sapiehów.

Inne zabytki to: drewniana dzwonnica przycerkiewna z 1831 roku, drewniana kapliczka "Nad Źródłem" z przełomu XIX i XX w., oraz obszerny park jako pozostałość po dawnym dworze Sapiehów.

Lit.: Iskrzycki, 34; Kat. Zab., z. XVII, 53-54; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 242; SG, X, 513; Skor. XIII, 36.

SIEDLIKA - wieś w gm. Zamość.

Wieś wzmiankowana w 1398 r. Jako część składowa włości szczepreskiej marszałka Dymitra z Goraja. Dalsze losy dzieliła wraz z tą włością (patrz "Szczepreszyn"), choć pod rokiem 1457 istnieje wzmianka o darowiźnie pewnych gruntów przez Jana Czuryłę z Goraja, opiekuna Zygmunty dziedziczki Szczepreszyna, niejakiemu Pankracemu z Siedlisk, co świadczyłoby o tym, iż Siedliska były siedzibą szlachty lennej wobec panów na Szczepreszynie.

Wg rejestru z 1589 roku wieś miała 12 łanów (201, 6 ha) gruntów uprawnych. Ten sam rejestr stwierdzał istnienie we wsi cerkwi i karczmy. Od r. 1593 przynależąc do ordynacji, w 1792 r. Siedliska były przy jej kluczu zamojskim.

W 1880 r. wieś liczyła 128 domostw i 960 mieszkańców, w tym 34 katolików i 10 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał. 150 domów oraz 874 mieszkańców, w tym aż 734 Ukraińców. W tym ostatnim roku wieś należała do gm. Wysokie.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców. Wywieziono 30 Polaków a ok. 900 Ukraińców wywieziono do pow. hrubieszowskiego.

Dawna murowana cerkiew z 1863 r., wystawiona przez ordynację na miejscu poprzedniej drewnianej, nie zachowała się.

Lit.: "Adam", Siedliska, (w:) Wydawnictwo, IV, 107-111; Klu. Zbr., 86; Pol. XVI w., VII, 200; SG, X, 510; Skor., 127.

SĄSIADKA - wieś w gm. Sułów. Dawniej zwana Sączeska.

W końcu XIV w. wieś przez Dymitra z Goraja darowana Smogorzewskim-Latyczyńskim. W 1445 r. do Bertolda i Zygmunta Latyczyńskich. W 1520/30 od Zygmunta Tarnawskiego kupił ją Jan Sarnicki burgrabia turobiński. W 1578 miała 3, 5 łana (58, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1595 ponoć do Jana Zaporskiego. Natomiast w 1605 Sarniccy sprzedali wieś Zamoyskim. Wkrótce została ona włączona do dóbr ordynackich. W 1792 r. do klucza mokrolipskiego ordynacji.

Spis ludności z r. 1921 wykazywał we wsi 126 domów oraz 682 mieszkańców, w tym 2 Żydów.

W maju 1944 r. zwycięską walkę z żandarmerią niemiecką stoczył tu oddział BCh "Wichra" (A. Sobonia).

Zab.: Na wysokim zboczu doliny rzeki Por zachowały się ślady grodziska zwanego "Okopem". Na podstawie badań archeologicznych stwierdzono, iż w VII-IX. W ieku istniała tu osada Lędzian, na której miejscu w XI stuleciu powstał gród z latopisów ruskich znany jako Sutiejsk, należący do najważniejszych z Grodów Czerwieńskich. Ludność jego podgrodzia zajmowała się wytopem i obróbką żelaza. Gród ów został całkowicie zniszczony przez najazd Mongołów pod wodzą Batu-chana w 1240/41 roku.

Lit.: Pol. XVI w., VII, cz. 1, 199; SG, X, 363; Skor., 127; Tarnawski, 25 i 56; Z. Wartołowska, Gród czerwieński Sutiejsk na pograniczu polsko-ruskim, "Światowid", XXII: 1958, 137.

SAHRYŃ - wieś w gm. Werbkowice.

Wieś wymieniana w 1431 r., kiedy jej posiadaczem był Sasin z Uhrynowa, późniejszy kasztelan bełski. W r. 1531 należała do Łaszczów-Nieledewskich. W 1564 miała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1644 dotychczasowy dziedzic - Mikołaj Stefan Łaszcz sprzedał ją Markowi Leszczkowskiemu.

W 1827 r. wieś liczyła 84 domy i 576 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 -107 domów oraz 611 mieszkańców, w tym 20 Żydów i aż 419 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Sahryń był siedzibą gm. Miętkie.

Podczas okupacji wieś była jednym z głównych ośrodków nacjonalistów ukraińskich. W styczniu i marcu 1943 r. polska część ludności została wysiedlona, a jej gospodarstwa przekazano Ukraińcom.

We wrześniu 1943 r. doszło do pierwszej walki batalionu BCh "Rysia" z miejscowym silnym posterunkiem policji ukraińskiej. W alki te ponawiały się w następnych miesiącach. Nocą 9. III. 1944 r. oddziały ukraińskie zostały udanie zaatakowane przez oddziały AK i BCh. Padło wówczas 200 Ukraińców.

Zab.: Zachowany drewniany wiatrak z XIX w.

W końcu XIX stulecia istniały natomiast: drewniana cerkiew pounicka sprzed 1780 r., fabryka krochmalu kartoflanego oraz (od 1875) cegielnia.

Lit.: Janeczek, 332; Kalendarium BCh, 89, 113; Kat. Zab., z, VI, 46; Klu. Zbr., 99; Pol. XVI w., VII, 213 i 242; SG, X, 210; Skor, 33.

SITNO - obecnie siedziba gminy.

Wieś musiała powstać jeszcze przed 1402 rokiem, ponieważ jej nazwa wskazuje na starszeństwo wobec sąsiedniego Sitańca, po raz pierwszy wzmiankowanego właśnie pod tym rokiem. W 1420 r. właścicielem Sitna wymieniany był Wojciech (Woś, Wosz, Warsz) "de Sythenec " Sitański, pierwszy sędzia ziemski chełmski. W 1464, wraz z Wolą Sicieńską, przeszła do Jakuba Snopkowskiego, jako posag jego żony a wnuczki Wojciecha. W 1488 do syna powyższego Snopkowskiego, również Jakuba. W 1677 r. od Stanisława Antoniego Fredry kupił ją Krzysztof Malczewski, którego potomkowie władali wsią aż do początków XX stulecia.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 104 domy i 824 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Nowa Osada) wykazywał 142 domy oraz 1. 005 mieszkańców, w tym 34 Żydów i aż 439 Ukraińców.

W grudniu 1942 r. została przez hitlerowców wysiedlona. Przed 1878 r. pracowała we wsi gorzelnia, istniejąca jeszcze po 1895 r.

Zab.: Pierwsza tutejsza cerkiew drewniana powstała przed 1564 r.; następna na jej miejscu w 1718 r. Trzecia cerkiew, również drewniana, została wzniesiona na miejscu drugiej w 1875 roku.

Dawny murowany dwór Malczewskich pochodzi z XIX w. Oprócz mego istniał tu niegdyś młyn wodny z 1862 r.

Lit.: Klu. Zbr, 82; Pol. XVI w" VII, cz. 1, 198; SG, X, 628-629; Skor., 128.

SKIERBIESZÓW - osada, obecnie siedziba gminy.

W 1422/28 r. wieś tę na trakcie z Grabowca do Krasnegostawu król. Władysław Jagiełło nadał biskupowi Janowi Biskupcowi z Opatowiec. Odtąd, wraz z niedalekim Kumowem, miejscowość pełniła rolę letniej siedziby biskupów chełmskich, którzy nader często tu przebywali. Za ich też staraniem w końcu XV w. (wg Góranka w 1453 r.) Skierbieszów otrzymał prawa miejskie, które utracił dopiero w I połowie XIX stulecia, za sprawą ówczesnych dziedziców - Dunin-Borkowskich. Po rozbiorach, w końcu XVIII w. (po 1783 r.), miasto przestało być własnością kościelną i drogą sprzedaży przeszło w ręce Józefa Ostroroga, a następnie po 1817 r. wymienionych hrabiów Dunin-Borkowskich. Przed 1885 r. do Mościckich (synem dziedzica był późniejszy prezydent RP - Ignacy Mościcki), a następnie kolejno Boruchowskich, Wydźgów (w 1915) i Marii z Wydźgów Niklewiczowej (w 1944 r.).

Spis synodalny z 1619/20 r. mówił o istnieniu tutejszej cerkwi unickiej, należącej do władyków chełmskich.

W 1880 r. osada liczyła 170 domów i 1266 mieszkańców, w tym 206 prawosławnych (unitów) i 56 Żydów. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał tu tylko 1. 150 mieszkańców, w tym 106 Żydów i 20 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Skierbieszów pełnił rolę siedziby gminy (w pow. zamojskim) o obszarze 8. 242 ha i ludności liczącej 6. 312 osób.

27 listopada 1942 r. osada była jedną z pierwszych (wraz z sąsiednimi Sadami, Lipiną Nową, Suchodębiami i Zawodą) miejscowości wysiedlonych w drugiej turze (pierwsza próbną miała miejsce w listopadzie 1941) wysiedleń. Wywiezionych mieszkańców umieszczono zrazu w obozie przejściowym w Zamościu, a następnie część wywieziono do Oświęcimia. W miejsce wysiedlonych osadzono kolonistów niemieckich i volksdeutschów.

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół wystawiono tu podobno w 1426 r. (od 1436 parafialny) z fundacji biskupa Jana z Opatowiec, zaś na jego miejscu ok. 1610 r. z fundacji biskupa Jana Zamoyskiego powstał obecny murowany, późnobarokowy kościół. W 1942 r. hitlerowcy przeznaczyli go na magazyn zbożowy.

Istniał tu również i inny kościół sprzed 1591 r., uległy zniszczeniu w 1719, na którego miejscu biskup J. Szembek przed 1743 r. wzniósł nowy, wkrótce potem (po 1773) rozebrany.

Niegdyś istniał tu zamek (a raczej pałac) biskupi na wzgórzu, zwanym Zamczysko. Został on zniszczony podczas wojen połowy XVII w. Nie podejmując odbudowy, biskupi chełmscy wznieśli inny dwór (pałac) za rzeką Wolica, który uległ zniszczeniu w 1915 r. w czasie działań I wojny światowej. Na jego miejscu Wydźgowie, ówcześni dziedzice, wznieśli murowany dwór, rozebrany w 1950 r.

Na przełomie XIX i XX w. istniała tu cerkiew pounicka oraz stały most na rzece Wolicy z 1876r.

Ze Skierbieszowa pochodził poeta Jan Cwener.

Lit.: J. Górank, Miasta i miasteczka..., 77-79; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 179; SG, X, 671-672; Skor., 125; Wysiedlenia, 32-35, 121-124.

STARY ZAMOŚĆ - obecnie siedziba gminy. Początkowo pod nazwą Zamoście.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana w 1429 r. W 1440 przez książąt bełsko-mazowieckich nadana Andrzejowi Piwo z Opolska, od którego w 3 lata później odkupił ją Tomasz z Łaźnina, z drobnej szlachty mazowieckiej ze staropolskiego powiatu orłowskiego woj. łęczyckiego. I już w cztery lata po tym fakcie Zamoyscy (boć tak poczęli się pisać nowi dziedzice tej wsi) toczą spór graniczny z sąsiadami Sitańskimi. W 1590/91 r. kanclerz Jan Zamoyski skupił działki swych krewnych i osobnym aktem włączył je do swej ordynacji. W jej ramach wieś pełniła rolę ośrodka klucza dóbr aż do XIX stulecia. Rejestr z 1578 r. wykazywał tu 7, 5 łana (126 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. wieś liczyła 6 budynków dworskich i 22 chłopskich z 340 mieszkańcami, w tym 19 unitami i 5 Żydami. Natomiast w 1921 r. były tu 74 domy oraz 513 mieszkańców, w tym wszyscy byli katolikami.

W okresie międzywojennym Stary Zamość był siedzibą gminy (w pow. zamojskim) o obszarze 14. 955 ha i liczbie ludności wynoszącej 9. 057 osób.

Nocą z 4 na 5 grudnia 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Zab.: Miejscowy kościół murowany w l. 1551-92 służył za zbór kalwiński (bowiem w tym czasie Zamoyscy byli kalwinami, był nim w młodości nawet sam kanclerz Jan), odrestaurowany gruntownie w 1844 r.

Pobliski poproszczowski folwark w II poł. XIX w. należał do Tichowiczów.

Lit.: Iskrzycki, 1; Pol. XVI w., VII, 226 i 251; SG, XIV, 373-375; Skor., 126; K. Sochaniewicz, O kolebce rodu Zamoyskich...; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość.

STARA WIEŚ - wieś w gm. Mircze. Niegdyś zwana Szypice.

Wieś wzmiankowana w 1531 r. w łacińskiej parafii w Nabróżu. W XVIII w. stanowiła własność Leszczyńskich, zaś od 1778 r. jej panami (do końca XIX w.) stali się Rakowscy.

20. III. 1944 r. oddziały niemieckie i ukraińskie (w sumie ok. 2. 000 ludzi) zaatakowały tu batalion BCh "Rysia", który z trudem wyrwał się z pierścienia okrążenia.

Zab.: Dawna późnobarokowa cerkiew drewniana z 1798 r., wzniesiona przez Rakowskich na miejscu wcześniejszej, po 1919 służyła jako kościół katolicki. W 1944 częściowo spalona, od 1945 znów jako kościół rzymsko-katolicki. Obecnie w ruinie.

Istniał tu dziewiętnastowieczny dwór Rakowskich z rozległym parkiem, a tutejszy folwark specjalizował się w uprawie buraków dla pobliskiej Cukrowni w Mirczu.

Lit.: Kalendarium BCh, 115; Kat. Zab., z. VI, 46-47; SG, XI, 226,

STABRÓW - wieś w gm. Sitno. Nazwa wsi ma wywodzić się ponoć od długiego rowu, przekopanego w celu odprowadzenia wody z łąk położonych między Sitnem a Stabrowem.

Wieś położona w staropolskim powiecie grabowieckim. W roku 1522 stanowiła własność rodu Stabrowskich. Wg rejestru z 1578 r. miała 8, 75 łana (147 ha) gruntów uprawnych. W 1579/80 od Wojciecha Stabrowskiego wieś kupił Jan Zamoyski, by w dziesięć lat później włączyć do nowozałożonej ordynacji. W 1792 do ordynackiego klucza sitanieckiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 49 domów z 490 mieszkańcami, zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Nowa Osada) już 89 domów oraz 522 mieszkańców, w tym 5 Żydów i 7 Ukraińców.

W grudniu 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Lit.: AJZ, II, 407; Klu. Zbr., 82; Pol. XVI w., VII, 226 i 250; SG, XI, 170-171; Skor., 128; Tarnawski, 17-18.

SÓL - wieś w gm. Biłgoraj. Początkowa nazwa Olendrów (Olędrów) pochodziła od osadników z Fryzji (Holandia). Od 1599 r. funkcjonuje obecna nazwa, zapożyczona od przepływającego nieopodal strumyka tej nazwy.

Wieś osadzona w II połowie XVI w. przez Gorayskich. Po krótkim, acz ostrym sporze z Adamem Gorayskim, w końcu XVI wieku przejął ją kanclerz Jan Zamoyski i włączył do swej ordynacji. W jej ramach Sól stała się ośrodkiem klucza dóbr. W 1829 r. wieś liczyła aż 229 domów i 1.814 mieszkańców. Spis z r. 1921 uwzględniał 287 domów oraz tylko 1. 494 mieszkańców, w tym 5 Żydów i 45 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Sól była siedzibą gminy o powierzchni 15. 422 ha i o ludności wynoszącej 8 974 mieszkańców.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. w miejscowym folwarku stacjonował sztab 21 Górskiej DP gen. Kustronia, a w plebanii - sztab 6 DP gen. Monda. W dniach 15-17 września walczyły tu oddziały 73 pułku piechoty z Grupy Operacyjnej "Jagmin" (z armii "Kraków").

W 1943 r. hitlerowcy częściowo wysiedlili wieś.

16. VI. 1944 r. oddziały AK i BCh walczyły z Niemcami w okolicach wsi, podczas tzw. bitwy w lasach janowskich.

Zab.: Zachowała się dawna murowana cerkiew (od 1919 jako kościół rzymsko-katolicki) sprzed 1782 roku.

W XIX w. istniały tu ordynackie: gorzelnia (w 1896 r. produkująca 10. 000 wiader spirytusu ziemniaczanego) oraz browar (w 1896 r. produkujący 2. 000 wiader piwa).

Lit.: Głowacki, 132, 133, 142, 149; Kalendarium BCh, 143; Kat Zab., z III, 26; Osady, 134; SG, XI, 40; Skor., 9.

SŁAWĘCIN - wieś w gm. Hrubieszów.

Wieś położona w enklawie hrubieszowskiej staropolskiego powiatu chełmskiego. W 1449 r. należała do starostwa hrubieszowskiego. W jego składzie aż do końca XVIII stulecia, kiedy to przeszła w ręce prywatne.

W 1880 r. liczyła zaledwie 9 domów z 90 mieszkańcami, w tym 10 katolików.

W końcu XIX w. istniała we wsi drewniana cerkiew prawosławna z 1886 r., w kształcie krzyża, "nad źródłem, w którym miał ukazywać się obraz Matki Boskiej. Poświęcenia (kapliczki) dopełnił prawosławny biskup lubelski Flawian".

W 1906 r. urodził się tu Stanisław Ciesielczuk, poeta i dziennikarz.

Lit.: SG, X, 776.

SKOMOROCHY WIELKIE - wieś w gm. Grabowiec. Nazwa wsi pochodzi od skomorochów, czyli średniowiecznych włóczęgów-grajków ruskich, w czasie swych występów popisujących się zręcznością.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1397 r. książę Ziemowit IV nadał ją w uposażenie pierwszemu wójtowi grabowieckiemu, Janowi Golianowi z Golianowic. Odtąd, aż do 1945 r., wieś wraz z sąsiednimi Skomoroszkami, należała do jego potomków, którzy od wsi przyjęli nazwisko Skomorowskich. W 1564 do Jana, Stanisława i Wojciecha Skomorowskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 26 domów i 164 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 - 27 domów oraz 165 mieszkańców, w tym 1 Ukraińiec.

Na przełomie stycznia i lutego 1943 r. hitlerowcy wysiedlili mieszkańców, w ich miejsce nasiedlając tu Ukraińców.

13. VI. 1944 r. żołnierze niemieccy spacyfikowali wieś, częściowo ją paląc i mordując (wraz z sąsiednią Wolicą Uchańską) 5 osób.

W XIX stuleciu funkcjonował tu młyn wodny.

Zab.: Do czasów nam współczesnych zachował się drewniany dwór Skomorowskich z I połowy XIX w., obecnie wykorzystywany jako szkoła.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 46; Klu. Zbr., 98-99; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 224; SG, X, 692; Skor., 30; M. Stankowa, Z dziejów..., 1; Zbrodnie hitl., 466.

SKOMOROCHY MAŁE - wieś w gm. Grabowiec. Dawniej jako Skomoroszki

Przez całe stulecia, począwszy od I połowy XV w. aż do 1945 r. wieś należała do niezbyt zamożnego rodu Skomorowskich. Według rejestru z 1564 r. miała ona zaledwie 1, 25 łana (21 ha) gruntów uprawnych. Według tabel protestacyjnych z 1846 r. wieś należała do 15 różnych przedstawicieli rodu Skomorowskich. Wiele z tych części miało wartość zwykłych gospodarstw chłopskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 38 domostw i 188 mieszkańców, zaś wg spisu z r. 1921 już 60 domów oraz 417 mieszkańców, w tym 1 Ukraińiec.

Na przełomie stycznia i lutego 1943 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców, a miejsce ludności polskiej zajęli Ukraińcy.

W końcu XIX w. funkcjonował tu młyn wodny.

Lit.: Klu. Zbr., 98-99; Pol. XVI w., VII, cz. 1, 225; SG, X, 692; Skor., 30; Z. Ślusarski, Cmentarzysko kultury mierzanowickiej w miejscowości Skomorochy Małe pow. Hrubieszów, "Wiadomości Archeologiczne", XXIII: 1956, 97-100.

SKOKÓWKA - wieś w gm. Zamość. Niegdyś zwana Skokowice lub Skokówki.

W roku 1450 wieś wymieniana była jako własność szlachty Ostrowskich-Niemierzów, prawdopodobnie lenników panów na Szczebreszynie. Akt z tego roku mówi o dokonaniu rozgraniczenia wsi Żdanów i Skokówka: Jakub Ostrowski otrzymał Żdanów, natomiast jego brat Niemierza - Skokówkę. Przywilej lokacyjny Zamościa z 1580 r. wspomina, iż Skokówka leżała na wyspie (!) między rzeczkami Wieprzec (dziś Topornica) i Kalinowica (dziś Łabuńka), naprzeciw nowego "zamku" zamojskiego. Ponadto dokument rozgraniczenia wsi wskazuje na to, że Żdanów i Skokówka, podobnie jak i dziś, leżały w swym bezpośrednim sąsiedztwie.

Przekazy mówią także o istnieniu zameczku, w którym urodził się późniejszy kanclerz i hetman Jan Zamoyski. Wydaje się jednak wysoce prawdopodobnym, iż nie był to zamek, lecz po prostu duży drewniany dwór szlachecki z czerwoną dachówką, z pewnymi elementami fortyfikacyjnymi. Trudno też określić czas jego powstania. Być może istniał już przed 1517, czyli datą przejścia od Ostrowskich na własność Mikołaja i Feliksa Zamoyskich. W każdym razie B. Paprocki w swym herbarzu z 1584 r. wspomina o obronie "zameczku" przed najazdem tatarskim, gdzieś na przełomie lat dwudziestych i trzydziestych XVI stulecia, za panowania króla Zygmunta I Starego.

Skądinąd z listów Jana Zamoyskiego wiadomo, iż planował on początkowo wystawienie w Skokówce nowego, już murowanego "zamku" (a raczej pałacu lub dworu), który, zaczęty w 1578 r, okazał się bardzo nieodpowiednim i już w 1582 r. tj. jeszcze przed ukończeniem, rozebrano go. Zamiast niego kazał Zamoyski wystawić dla siebie pałac w Nowym Zamościu, wokół którego zbudowano miasto.

Lit.: Iskrzycki, 1; SG, X, 687; K. Sochaniewicz, Dzieje Zamościa..., 12-16 i 18-19; Tarnawski, 126.

ŚWIDNIKI - wieś w gm. Miączyn.

W 1394 r. wieś wymieniana w łacińskiej parafii grabowieckiej. W XV-XVI w. w ręku Świdnickich; z tym, że w 1550 jej część w posiadaniu Stanisława Ła(ż)niewskiego. W roku 1578, licząca 12, 5 łana (210 ha) gruntów, wieś podzielona była na drobne części: Mikołaja i Szymona Świdnickich oraz 6 innych rodów.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 59 domów i 337 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. hrubieszowskim) wykazywał 82 domy oraz 457 mieszkańców, w tym 7 Żydów i 140 Ukraińców.

Zab.: Dawna murowana cerkiew w stylu klasycystycznym z 1850 r., remontowana w 1900 i 1945, obecnie służy jako kościół katolicki.

Miejskowy park jest pozostałością po niegdysiejszym dworze szlacheckim, spalonym podczas I wojny światowej.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 52-53; Pol. XVI w., VII, 226 i 250; SG, XI, 648; Skor., 32.

ŚREDNIE - wieś w gm. Nielisz.

Pierwsza wzmianka o wsi (jako Srzedne) pochodzi z 1492 r.

W 1564 r. wieś należała do rodu Średzieńskich. Według rejestru z 1578 r. było tu aż 8 części, głównie właśnie Średzieńskich. W późniejszym czasie wyodrębniły się zeń dwie oddzielne wsie: Ś. Większe (dziś Duże) i Ś. Małe. W 1827 r. w obu wsiach znajdowało się 30 domów z 197 mieszkańcami. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał w Ś. Małych 12 domów oraz 80 mieszkańców, zaś w Ś. Większych - 69 domów oraz 490 mieszkańców, w tym 4 Żydów.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 197; SG, XI, 156; Skor., 125.

ŚNIATYCZE - wieś w gm. Komarów.

Pierwsza wzmianka o wsi tej nazwy pochodzi z roku 1447. W XV w. wieś stanowiła własność dość zamożnego ruskiego rodu Skorutów. W następnym stuleciu była już rozdrobniona na kilka działów szlacheckich. Rejestr z 1578 r. wykazywał tu m.in. części Firlejów-Broniowskich i Hubickich. Ponadto mówił on, iż chłopci tutejsi mieli ówczesnie aż 14, 5 łana (240, 8 ha), zaś sąsiednia Wola Śniatycka - 7 łanów (117 ha) gruntów uprawnych. Wówczas istniała tu cerkiew unicka.

Przed 1593 r. pół Śniatycz i cała. Wola przynależały do Rafaela Streptowskiego sekretarza królewskiego. Tenże w 1597 odstąpił ją Stanisławowi Żółkiewskiemu, późniejszemu hetmanowi wielkiemu, a ten jeszcze w tym samym roku odsprzedał ją kanclerzowi Janowi Zamoyskiemu. Kanclerz w 1603 wydzierżawił obie wsie (najwidoczniej w międzyczasie zdobył drugą połowę Śniatycz) swemu krewnemu - Pawłowi Zamoyskiemu z Niewirkowa.

W XVIII i XIX w. wieś znajdowała się w posiadaniu hrabiów Załuskich.

W 1880 r. liczyła 71 domów i 526 mieszkańców, w tym 396 katolików i 13 Żydów. Wg spisu z r. 1921 było tu 101 domów oraz 597 mieszkańców, w tym 32 Żydów i aż 363 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew w 1828/38 r. ufundowana przez hrabiego Antoniego Załuskiego na miejscu poprzedniej sprzed 1722. Od 1918 służy jako kościół katolicki.

Lit.: Górak, Cerkwie, 36 i 38-39; Kat. Zab., z. XVII, 58-59; Pol. XVI w., VII, 184; SG, X, 929; Skor, 105; Tarnawski, 36 i 126.

ŚLIPCZE - wieś w gm. Hrubieszów. Dawniej jako Ślepce lub Ślepcze.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1376 ze staroruskich hramot (jako Sliepcze). Już przed 1465 r. wieś należała do niegrodowego starostwa hrubieszowskiego. Leżała w pow. horodelskim woj. bełskiego. Ok. 1497 król Jan Olbracht nadał ją Jakubowi Sarnickiemu w nagrodę za jego zasługi. Wkrótce jednak obdarowany zmarł, a jego małoletnie dzieci nie były w stanie utrzymać się w posiadaniu Ślepcz. W 1507 biskup chełmski Mikołaj Kościelecki otrzymał królewski konsens (zgode) na wykup wsi z rąk prawosławnego władcy chełmskiego Iwaśki Sosnowskiego, który musiał ją posiąść wkrótce po 1497 r. Niedługo potem Ślepcze wróciły do dóbr królewskich. Mówi o tym rejestr podatkowy z 1578 r., wykazujący tu istnienie cerkwi prawosławnej oraz karczmy. Dochody z wsi wynosiły wówczas 58 zł 12 gr., zaś tutejsi kmiecie i zagrodnicy posiadali 5, 75 łana (96, 6 ha) ziemi uprawnej.

Na przełomie XVI II i XIX w. wieś przeszła w ręce prywatne jak większość dawnych królewskich staropolskich (w 1846 roku należała do Ciemniewskich).

W 1827 roku wieś liczyła 65 domów i 423 mieszkańców. Jak informuje krótka dziewiętnastowieczna notka, "... ludność trudni się wyrobem płótna grubego". Spis ludności z roku 1921 (wówczas w gm. Mieniany) wykazywał zaledwie 42 domy oraz 351 mieszkańców, w tym 31 Żydów i aż 310 Ukraińców.

W początkach XX w. znajdowała się tu drewniana cerkiew pounicka z ok. 1760 r.

Lit.: Lustracja woj. ruskiego 1661/65 r., 286; Pol. XVI w., VII, 230; SG, X, 765; Skor., 33; K. Sochaniewicz, Sarniccy..., 119-120; Żereła, III, 103-104.

TOPORNICA - wieś w gm. Zamość.

Po raz pierwszy wzmiankowano Topornicę w 1564 r. Właściwie aż do początków XIX w. był tu jedynie folwark szlachecki, bez wsi. Zrazu należał on do włości szczebrzeskiej hrabiów Górków, zaś od 1593 włączony do Ordynacji Zamojskiej. W 1792 do jej klucza lipskiego.

Wedle spisu ludnościowego z 1827 r. wieś liczyła 8 domów z 17 mieszkańcami. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Nowa Osada) wykazywał 8 domów oraz 125 mieszkańców, w tym 6 Żydów.

W XVI stuleciu miała tu ponoć siedzibę drobna szlachta lenna zamku szczebrzeskiego. Zasugerowano się w tym nieprawdziwym twierdzeniu nazwiskiem znanego podstarościego kanclerskiego - Macieja Topornickiego, który jednak w ogóle nie pochodził z tych okolic, lecz z ziemi przemyskiej. Mimo to M. Stankowa twierdzi, iż ponoć w 1557 r. wieś ta została przez Górków ze Szczebrzeszyna wykupiona od szlachty lennei Topornickich.

Lit.: J. Głosik, Cmentarzysko ciałopalne kultury łużyckiej z IV okresu brązu w Topornicy pow. Zamość, "Materiały Starożytne", XI: 1968, 7-11; Pol. XVI w., VII, 199; SG, XII, 399; Skor., 128; Stankowa, Dawny pow. szczebrzeski...

TOPÓLCZA - wieś w gm. Zwierzyniec.

Po raz pierwszy wieś wspomniano w 1398 r., kiedy należała ona do włości szczebrzeskiej Dymitra z Goraja. Dalsze jej losy potoczyły się podobnie, jak i całej włości (patrz "Szczebrzeszyn"). Wraz z nią znalazła się w 1593 w granicach ordynacji Zamoyskich. W 1578 r. miała 9, 25 łana (155, 4 ha) gruntów uprawnych. Istniała tu wówczas cerkiew i huta szkła.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 60 domostw i 283 mieszkańców; zaś wedle spisu z r. 1921 już 107 domów oraz 556 mieszkańców, w tym 58 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z 1758 r., odnawiana w 1867.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 200; SG, XII, 395; Skor., 128; Stankowa, Dawny pow. szczebrzeski....

TRZESZCZANY - obecnie siedziba gminy.

Wieś położona w staropolskim powiecie horodelskim. Po raz pierwszy wzmiankowana w źródłach w 1468 roku, kiedy istniała tu już parafia rzymsko-katolicka. Wedle rejestru poborowego z 1472 r. były tu dwa działki uboższej szlachty: Piotra Koszela oraz braci Franciszka (?) i Ziemniaszka. Już wówczas istniały tu 2 karczmy zajezdne. Natomiast według innego rejestru, z 1578, występowało we wsi 5 części szlacheckich (m. in. Łuszczewskich) na 5, 75 łana (130, 2 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 66 domów oraz 428 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Mołodiatycze) już 155 domów oraz 896 mieszkańców, w tym 80 Żydów i 164 Ukraińców.

W XIX stuleciu funkcjonował tu browar, w 1879 r. produkujący 3. 430 wiader piwa.

Zab.: Zachowany neoklasycystyczny zespół pałacowy z pocz. XIX stulecia: pałac (częściowo przebudowany na przełomie XIX i XX w.), 2 oficyny murowane, spichlerz, zarządcówka, stajnia i park pałacowy.

Pierwszy tutejszy drewniany kościół katolicki sprzed 1468 r., został na przełomie XIX i XX w. przeniesiony do miejscowości Chmiel w dawnym powiecie lubelskim. Obecny neogotycki kościół murowany pochodzi z 1913/23 roku.

Lit.: Górak, Kościoły, 28-29; Janeczek, 44; Kat. Zab., z. VI, 55-57; Pol. XVI w“ VII; 231 i 252; SG, XII, 577; Skor., 34; H. Stamiński, Powiat horodelski..., 38.

TUCZAPY - wieś w gm. Mircze. Niegdyś zwana Tuczampy.

Od XV w. aż do poł. XVIII stulecia wieś znajdowała się w posiadaniu możnego rodu Łaszców. W 1780 r. właścicielem Tuczap był Antoni Horodyski, zaś w 1846 r. do Chrzanowskich. W 1564 r. wieś miała 5, 75 łana (96, 6 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. liczyła 100 domów i 630 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Miętkie) było we wsi 90 domów oraz 478 mieszkańców, w tym 33 Żydów i aż 264 Ukraińców.

W roku 1870 istniały tu: dy(e)stylarnia, cegielnia i wiatrak.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 213 i 241; SG, XII, 601; Skor., 33.

TUCZĘPY - wieś w gm. Grabowiec.

Po raz pierwszy wieś wspomniano w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1578 należała do Marcelina Sarnickiego. Wówczas było tu 16 łanów (268, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1759 Felicjan Rostkowski starosta kopajgrodzki próbował na gruntach wsi założyć miasteczko Dąbrowę, co jednak nie dało pozytywnych rezultatów.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 20 domów i 112 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał 45 domów oraz 254 mieszkańców, w tym 1 Żyd i 24 Ukraińców.

Na przełomie stycznia i lutego 1943 r. hitlerowcy wysiedlili polską ludność ze wsi, osadzając Ukraińców z powiatu zamojskiego.

Niegdyś funkcjonował tu murowany młyn wodny z I poł. XIX wieku, dziś już nieczynny.

Zab.:. W 1939/57 r. zbudowano we wsi drewniany kościół na miejscu dawnej drewnianej cerkwi prawosławnej z 1877 r. (od 1920 jako kościół katol.), rozebranej w 1938 r.

Lit.: Górak, Kościoły, 78-80; Kat. Zab, z. VI, 57; Klu. Zbr., 98-99; Pol. XVI w, VII, 227 i 250; SG, XII, 602; Skor., 30.

TURKOWICE - wieś w gm. Werbkowice.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. Po raz pierwszy wzmiankowana w 1469 r. Już wówczas i aż do XVII wieku stanowiła majątność rodu Turkowickich. W 1554 r. należała do Józefa Turkowickiego pisarza ziemskiego bełskiego. Według rejestru 1564 r. miała 2, 75 łana (46, 2 ha) gruntów uprawnych.

W XVII-XVIII stuleciu miał tu istnieć greko-katolicki klasztor bazylianów, zamknięty w końcu XVIII w.

W 1880 r. wieś liczyła 66 domów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Miętkie) wykazywał już 126 domów oraz 803 mieszkańców, w tym 9 Żydów oraz 350 Ukraińców.

10. III. 1944 r. toczyły się tu zacięte boje oddziału BCh "Rysia" z nacjonalistami ukraińskimi. W ich wyniku wieś uległa zniszczeniu.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew prawosławna z 1893 r. na miejscu poprzedniej sprzed 1793 (może z XVII w.). Po wojnie przez pewien czas użytkowana jako filialny kościół katolicki, następnie opuszczona, w 1981 r. przeniesiona do Żernik. Murowany kościół katolicki powstał tu w 1870 r., odnawiany w 1948 r.

W miejsce siedemnastowiecznego klasztoru bazylikańskiego w roku 1903 utworzono tu prawosławny monaster żeński z soborem i drewnianą cerkiewką. Obecnie siedziba Technikum Rolniczego.

Zachowany drewniany wiatrak z XIX w.

Lit.: Górak, Cerkwie, 33-34; Kalendarium BCh, 114; Kat., Zab., z. VI, 57-58; Pol. XVI w., VII, 212; SG, XII, 644; Skor., 33.

TUROBIN - osada; obecnie siedziba gminy.

Po raz pierwszy wspomniano miejscowość w 1389 r. w akcie nadania przez króla Władysława Jagiełłę kilkuwioskowej włości turobińskiej podskarbiemu Dymitrowi z Goraja. Już po r. 1405 włość ta przeszła we władanie możnego wielkopolskiego rodu Szamotulskich. W 1420, za staraniem dziedzica Dobrogosta Świdwy z Szamotuł, kasztelana poznańskiego i starosty generalnego wielkopolskiego, Turobin otrzymał prawa miejskie (miastem był do 1869 r.).

Około 1510 r. (wg innych źródeł dopiero w 1563) właścicielami miasta i włości stali się hrabiowie z Wielkopolski - Górkowie. Od ich spadkobierców: Czarnkowskich i Pawła Trojanowskiego, w 1596 r. włość turobińską (1 miast i 12 wsi) oraz gorajską za 130. 000 zł kupił kanclerz Jan Zamoyski. W kilka lat później nowy właściciel włączył swe nabytki do niedawno utworzonej Ordynacji Zamojskiej, w składzie której pozostawały do XIX w.

W 1565 r. Górkowie zorganizowali tu Nowe Miasto między Starym M. a zamkiem, zabudowując puste dotychczas Podzamcze.

W 1612 "na novem Rynku albo Mieście" znajdowało się 37 działek budowlanych, należących do turobińskich mieszczan.

W 1564 r. miasto liczyło 245 domów z 1225 mieszkańcami. W 1648 zostało zniszczone przez Kozaków, w 1656 przez Szwedów, zaś w 1859 uległo wielkiemu pożarowi, który strawił większość drewnianych zabudowań. Kolejne zniszczenia przyniosły działania I wojny światowej.

Kolejne spisy ludności wykazywały tu: 286 domów (w 1787 roku), 26 domów murowanych i 318 drewnianych z 2. 026 mieszkańcami (w 1827 r.), 20 murowanych i 405 drewnianych domów oraz 2. 359 mieszkańców, z tego 951 Żydów (w 1856/57 r.), 25 murowanych i 341 drewnianych domów oraz 3. 942 mieszkańców, w tym 2. 342 Żydów (w 1886/87 r.) i wreszcie zaledwie 1, 600 mieszkańców, w tym 965 Żydów, wg spisu z r. 1921. Relacja Verdmona z 1902 r. tak mówiła o miejscowości: "... obecnie jest to nędzna, niebrukowana miejscina, głośna z największych w Królestwie (kongresowym) jarmarków na konie; te jarmarki oraz rolnictwo i wyrób kozuchów podtrzymują dobrobyt ludności".

Podczas okupacji hitlerowcy rozstrzelali w maju 1942 r. ok. 120 Żydów, a pozostałych wywieziono do obozów śmierci.

15. V. 1943 r. oddział BCh "Boryny" (Jana Szpota) zniszczył tutejszy urząd gminy.

Z Turobinem związanych było kilka wybitnych postaci naszej historii. W II połowie XV stulecia urodził się tu Michał z Turobina, kanonik łowicki i archidiakon kurzelowski. W 1511 r. urodził się w miasteczku Jan, syn Stanisława, wybitny znawca prawa rzymskiego, wykładowca i kilkakrotny rektor Akademii Krakowskiej. W latach 1788-90 tutejszym proboszczem (bardziej tytularnym niż faktycznym) był Stanisław Staszic.

Zab.: Na miejscu pierwotnego drewnianego kościoła z 1447 roku, spalonego przez Tatarów w 1509, wkrótce potem wzniesiono tu nowy, obecny, murowany wczesnorenesansowy kościół parafialny: prezbiterium z ok. 1530 r. W 1620/23 rozbudowany z dodatkiem nawy i dwóch symetrycznych kaplic kopułowych w stylu późnorenesansowo-manierystycznym.

Zachowały się dwie kaplice: cmentarna drewniana p. w. św. Elżbiety z XIX w., oraz inna drewniana p. w. św. Marka z 1822 roku.

Niegdyś stała tu cerkiew prawosławna z 1882 r. oraz murowana synagoga żydowska.

Przekazy mówią także o drewnianym zamku z XV w. nad stawem. W 1509 spalony przez Tatarów, potem odbudowany, w 1563 uległ całkowitemu zniszczeniu.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 94-96; Kalendarium BCh, 72; Kat. Zab., z. VIII, 65-72; Lokacje, 62 i 331-332; J. Olszański, Notatki o Turobinie i Czernięcinie, "Teki Zamojskie", II: 1939, z. 2, 72-84; Pol. XVI w., VII, 201; SG, XII, 646-647; Skor., 52; Sta-roż. Pol., II, 813-814; Verdmon, 277.

TURZYNIEC - wieś w gm. Zwierzyniec.

W 1564 r. wieś należała do włości szczebrzeskiej Górków. W 1593, wraz z całą włością, przeszła w posiadanie Zamoyskich i została przez nich włączona do ich ordynacji.

Wedle rejestru poborowego z 1589 r. istniała tu mała karczma oraz młyn.

W 1827 r. wieś liczyła 53 domy i 256 mieszkańców, natomiast w 1880 r. - 48 domów z 467 mieszkańców, w tym 250 unitów (prawosławnych) i 5 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał już 128 domów oraz 675 mieszkańców, w tym 33 Ukraińców.

23. VII. 1944 r. oddziały AK i BCh udanie zaatakowały na szosie kolumnę wycofujących się Niemców.

W końcu XIX w. istniała tu cegielnia ordynacka oraz (od 1846) młyn wodny, w l. 1858-70 dzierżawiony przez A. Dąbrowskiego i J. Wrońskiego.

Lit.: Kalendarium BCh, 160; SG, XII, 669; Skor. 128; Stankowa, Dawny pow. szczebrzeski....

TWORYCZÓW - wieś w gm. Sułów. Dawniej często zwana Tworzyczów.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana w 1403 r., kiedy jej posiadaczem był Jambroż (Ambroży) z Tworzyczowa, jeden z fundatorów kościoła w Mokrym Lipiu. Później często zmieniała właścicieli: w połowie XV w. stanowiła własność Tęczyńskich, w 1459 r. należała do Mikołaja Koryckiego (Koszyckiego), od 1471 do braci Dobiesława, Jana i Mikołaja odkupili ją w 1520/21 bracia Feliks i Mikołaj Zamoyscy, w dwa lata później miejscowym wójtem czyniący swego podopiecznego - Jana Sarnickiego, późniejszego burgrabiego turobińskiego możnego rodu Górków. W 1578 r. wieś miała 9, 25 łana (155, 4 ha) gruntów uprawnych. W 1589 Zamoyski włączył całą wieś do swej ordynacji, gdzie w 1792 pełniła rolę ośrodka klucza dóbr.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 28 domów i 208 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał już 96 domów oraz 611 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 9 prawosławnych.

10. VII. 1943 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Zab.:. W 1932/33 r. wzniesiono tu drewniany kościół katolicki, w 1943-44 wykorzystywany przez Niemców jako magazyn wojskowy. W 1944 r. znowu jako kościół.

Lit.: Górak, Kościoły, 64-66; Klu. Zbr., 84; Pol. XVI w., VII, 199; SG, XII, 687; Skor., 127.

TYPIN - wieś w gm. Tomaszów.

Wieś wzmiankowana w 1409 r. jako majątność Stanisława Szwaba z Typina, jednego z fundatorów kościoła w Gródku. Natomiast w 1484 r. do Mikołaja Szwaba z Typina. W 1564 r. miała 6 łanów (100, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1783 znajdowała się w ręku Pawła Gembarzewskiego.

W 1880 r. wieś liczyła 46 domów z 377 mieszkańcami; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Majdan Górny) były tu 132 domy oraz 770 mieszkańców, w tym 34 Żydów i 256 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. wieś została wysiedlona, a mieszkańców wywieziono do wcześniej wysiedlonych wsi w pow. biłgorajskim i zamojskim. Osadzono tu natomiast kolonistów niemieckich z Jugosławii i Rumunii oraz volksdeutschów.

W II połowie XIX w. istniała tu drewniana cerkiew z 1825 roku, na miejscu poprzedniej sprzed 1700 r.

Zab.:. W dolinie rzeki Huczwy szczątki fortyfikacji ziemnych: wały i fosa z częściowo zachowanymi 4 narożnymi bastionami z dawnego obronnego dworu szlacheckiego, prawdopodobnie z XVII wieku.

Niedaleko wsi ponadto kurhany wczesnośredniowieczne.

Lit.: Janeczek, 360; Klu. Zbr., 94; Pol. XVI w., VII, 210 i 242; SG, XII, 717; Skor, 107.

TYSZOWCE - osada, obecnie siedziba gminy.

Po raz pierwszy ta miejscowość nad rzeką Huczwą została wspomniana w 1419 r. Książęta płocko-bełscy, od niedawna jej panowie, nadali Tyszowcom prawa miejskie przed 1424 r. i ponownie w 1453 r. Przywilej z grudnia 1453 r., wystawiony przez księcia Władysława, mówił: "pragnąc dobra księstwa naszego bełskiego, do lepszego doprowadzić stanu i opustoszałe miasto Thiszowcze podnieść, aby lepiej zabudowane i zaludnione być mogło, przenosimy je z prawa polskiego i ruskiego na magdeburskie. Chcemy ażeby w odległości mili dookoła nie warzono piwa, ani miodów nie sycono. Karczmarze zaś brać mają trunki w Tyszowcach wyrabiane. Nadając mieszczanom łakę Siedlec, pozwalamy im w rzece Hoczew przy samym mieście ryby poławiać kłomią, wataą, zabrodnią i wędą (...), pozwalamy zaprowadzić targ i jarmarki w dni, jakie mieszkańcy obiorą i za dogodne dla siebie uznają...".

Po wymarciu miejscowych władców i włączeniu księstwa bełskiego do Korony w 1462 r. Tyszowce stały się ośrodkiem kilkuwioskowego starostwa niegrodowego (oznaczało to, iż jego posesor nie posiadał uprawnień sądowniczych, w przeciwieństwie do starostów grodowych, którzy mieli nawet "prawo miecza", czyli karania śmiercią przestępców) w powiecie grabowieckim, będąc nim do 1768 r. W tymże ostatnim roku, w wyniku zamiany za dobra Hermanówka w woj. kijowskim, miasto dostało się w ręce hrabiego Jana Miera kasztelana inflanckiego. Już wkrótce po r. 1772 mieszczanie tyszowieccy wystosowali petycję do austriackiego sądu cesarskiego, skarżąc się na Miera, który żądał "za obieranie corocznie urzędu (landwójta, burmistrza, ławników i rajców miejskich) 51 zł, chociażby do śmierci ciż sami byli urzędnicy miejscy, to co rok tyleż zapłacić potrzeba, prosimy żebyśmy więcej nie kupowali urzędników". Po Mierach właścicielami miasteczka byli Szwarz-Sperkowie, a od poł. XIX wieku aż do 1944 r. Głogowscy.

W 1500 r. miasto o przeważnie drewnianej zabudowie uległo spaleniowi przez Tatarów. Wkrótce potem odbudowane, w świetle lustracji z 1564/65 r. liczyło 40 łanów miejskich, 32 piekarzy, cerkiew z 3 popami, łaźnię miejską i kilkadziesiąt domów mieszczan. Ogółem dochód miasta wynosił 315 zł 27 gr. Wówczas były tu 3 przedmieścia: Zamłynie, Ostrów i Dubina (Dębina), założone ok. 1525 r. przez starostów Andrzeja i Jana Tęczyńskich.

W 1655 r. część szlachty polskiej zawiązała tu konfederację, stającą w obronie praw króla Jana Kazimierza, a przeciw najeźdźcom szwedzkim i zdrajcom Ojczyzny.

Wg Lubowieckiego (1823 r.) "... całe drewniane (miasto), mieszkańcy chrześcijanie utrzymują się z rolnictwa, a żydzi trudnią się drobnym handlem - nie ma nawet nadziei, ażeby kiedy wznieść się mogło, gdyż nie jest nad rzeką spławna, ani na żadnym trakcie położone. Liczby mieszkańców 1. 922".

W 1875 (wg SG w 1868) roku Tyszowce utraciły swe prawa miejskie i spadły do rządu osad. Relacja Verdmona z 1902 r. mówiła o niej: "... obecnie jest to osada z niebrukowanymi ulicami, mającymi szerokie chodniki, domu drewniane, przeważnie parterowe, mieszkania ciasne i wilgotne, podwórza pełne błota (...). Szewców jest tu przeszło 300, a wyroby ich odznaczają się trwałością". Osada słynna była wówczas z wyrobu butów tzw. "tyszowiaków".

Kolejne spisy ludności wykazywały w Tyszowcach: 6 domów murowanych i 385 drewnianych z 1. 977 mieszkańcami (w 1827 roku), 7 murowanych i 439 drewnianych domów, oraz 2. 609 mieszkańców, z tego 956 Żydów (w 1856/57 r.), 4 murowane i 457 drewnianych domów oraz 4. 910 mieszkańców, w tym 2. 211 Żydów

(w 1886/87 r.) i wreszcie wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Jarosławiec pow. hrubieszowskiego) - 4. 420 mieszkańców, w tym 2. 451 Żydów i 377 Ukraińców.

W 1870 r. urodził się tu Bolesław Koskowski, publicysta i dziennikarz, znany pod pseudonimem B. K. Świda.

Zab.: Ostały się szczątki zameczku z pocz. XV w., oraz murowana, klasycystyczna kaplica cmentarna z I poł. XIX w.

Pierwszy miejscowy kościół drewniany z 1424 r. uległ spaleni w 1629, odbudowany w 1637, znowóż spalony w 1648 r. Na jego miejscu w 1722 wzniesiono nowy drewniany, a po jego spaleni w 1865/70 zbudowano kolejny, obecny, kościół murowany.

Dawna cerkiew prawosławna z 1891 r., oraz dwie wcześniejsze drewniane cerkwie pounickie nie zachowały się.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 97-100; Kat. Zab., z. XVII, 76-78; Lubowiecki, 18-19; Pol. XVI w., VII, 212; SG, XII, 727-728; Skor., 109; Staroż. Pol., II, 1245-1253; Verdmon, 279; Żereła, III, 121-124.

TOMASZÓW LUBELSKI - miasto w 1990 r. liczące 19, 9 tys. mieszkańców; obecnie siedziba gminy i miasta. Założone jako Jelitowo (od herbu Zamoyskich). W 1595 na cześć nowo narodzonego hetmańskiego syna, nazwane Tomaszowem. Aż do II połowy XIX w. funkcjonowała nazwa Tomaszów Ordynacki.

Miejscowość założona w 1590 r. przez Jana Zamoyskiego na gruntach wsi Rogózno, w podmokłej dolinie rzeki Sołokiji. Początkowo miała charakter osady miejskiej. Dopiero w 1621 roku ordynat Tomasz Zamoyski za zgodą królewską nadał jej prawa miejskie. Miasto wchodziło w skład dóbr Ordynacji Zamojskiej, aż do 1866 będąc ośrodkiem klucza.

Tomaszów kilkakrotnie ulegał pożarom (m. in. w 1656 i 1755) oraz zniszczeniom wojennym (w 1648, 1656, 1703/05, 1863 r.) w wyniku najazdów i przemarszów obcych i własnych wojsk. Ponadto dwukrotnie splądrowany został przez oddziały szlacheckich awanturników (w 1676 i 1722). W wyniku pierwszego rozbioru w 1772 r. miasto zostało zagarnięte przez Austrię (w l. 1782-83 siedziba cyrkułu), zaś w 1809 włączono je do Księstwa Warszawskiego (w l. 1810-16 siedziba powiatu), a w 1815 do kongresowego Królestwa Polskiego. Od 1866 roku miasto powiatowe, za wyjątkiem lat 1939-44, aż do roku 1975.

W 1915 r. w okolicach miasta rozegrała się duża bitwa armii austriackiej feldmarszałka Mackensena z armią rosyjską gen. Ołchowa, co pociągnęło za sobą znaczne zniszczenie miasta.

16. VIII. 1936 r. odbyła się tu wielka antysanacyjna manifestacja ludowa, w której wzięto udział ok. 15 tysięcy osób, głównie chłopów.

Wg spisu z 1899 r. miasto liczyło 572 domy z 8. 800 mieszkańcami, zaś wg spisu z r. 1921 - 737 domów oraz 7. 125 mieszkańców, w tym aż 4. 643 Żydów i 362 Ukraińców.

Podczas Kampanii Wrześniowej 1939 r. okolice Tomaszowa stały się centrum zaciętych walk wojsk polskich Frontów Środkowego (gen. T. Piskora) i Północnego (gen. Dąb-Biernackiego) z przeważającymi siłami hitlerowskimi. Już 7 września po raz pierwszy samoloty niemieckie zbombardowały część miasta, później naloty się powtarzały.

Podczas okupacji hitlerowcy wymordowali wszystkich Żydów z tutejszego getta.

Okupowane miasto stało się też celem kilku akcji polskiego ruchu oporu. M.in. we wrześniu 1942 r. oddział BCh "Błyskawicy" zniszczył młyn "Sawa", mielący zboże dla Niemców. W grudniu tegoż samego roku oddział AK "Matrosa" (M. Berezickiego) zdobył broń w miejscowej rusznikarni, zaś w grudniu 1943 oddziały BCh "Błyskawicy" i "Burzy" zaatakowały mleczarnię i rzeźnię.

21 lipca 1944 r. doszło tu do bitwy wycofujących się sił niemieckich z oddziałami sowieckiej 3 Armii Gwardii i wspierającymi ją żołnierzami AK.

Zab.: 1) Barokowy kościół parafialny (fara) z dzwonnica z 1627 r., drewniany, poprawiany w 1727 r.; 2) Nowy murowany kościół katolicki z 1935/49 r; 3) Murowana cerkiew prawosławna z 1890 r.; 4) Drewniany magistrat z I połowy XIX wieku; 5) Drewniana parterowa plebania z XVIII stulecia.

Ze względu na obfitość odpowiedniej literatury, opis miejscowości potraktowano pobieżnie. Czytelnika zaś odsyłamy do pozycji następujących: W.W. Bednarski,

Ziemia tomaszowska w powstaniu listopadowym 1830-31 r, "Rocznik Tomaszowski", I: 1981, 41-52; Głowacki, 150-169, 183-186, 196-201, 203-213; Górak, Kościoły, 31-36; tenże, Miasta i miasteczka..., 90-93; Kalendarium BCh, 41, 100; Kat. Zab., z. XVII, 63-76; F. Klein, Kościół w Tomaszowie; H. Łopaciński, Fabryki ceramiczne w Tomaszowie i Lubartowie; J. Peter, Szkice z przeszłości miasta kresowego; SG, XII, 374-377; Skor, 104; K. Sochaniewicz, Przywileje miasta Tomaszowa; tenże, Tomaszów Ordynacki...; Staroż. Pol., II, 1242-1245; R. Szczygieł, Lokacja prawna miasta Tomaszowa; A. Szyszko-Bohusz, Kościoły w Tomaszowie i Mnichowie; Verdmon, 275-276; S. Wiśniewski, Skłóceni z miastem...

TERESZPOL - wieś w gm. Biłgoraj. Niekiedy zwana Terespol.

Wieś powstała w XVII stuleciu w dobrach Ordynacji Zamojskiej. W 1792 należała do jej klucza zwierzynieckiego. Jak mówi dziewiętnastowieczna relacja: "... gleba piaszczysta, kamienista. Do ulepszenia używają nawozu z szyszek sosnowych i mchu leśnego który przez dwa lata ulega powolnemu gniciu".

Tereszpol zaliczał się do wsi bardzo dużych, ponieważ w 1880 r. liczył 2248 mieszkańców; w tym 808 unitów (prawosławnych) i 15 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał 490 domów oraz 2. 922 mieszkańców, w tym 29 Żydów i 34 Ukraińców.

W okresie międzywojennym Tereszpol pełnił rolę siedziby gminy (w pow. zamojskim) o obszarze 15. 997 ha i o ludności 5. 488 osób.

Zab.: Dawna cerkiew prawosławna z 1885 r., kryta blachą.

Lit.: SG, XII, 310; Skor., 127.

TEREBIN - wieś w gm. Werbkowice. Dawniej często z polska zwana Trzebień lub z ruska - Treben.

Wieś wymieniana po raz pierwszy w dokumencie z 1400 roku, erygującym kościół i parafię w Hrubieszowie. Położona była w staropolskim powiecie grabowieckim, lecz w łańciewskiej parafii hrubieszowskiej. W 1578 r. miała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych.

W 1468 r. wieś należała do Jana (Oszczowskiego) z Honiatyna, zaś w 1492 kupił ją Mikołaj Tęczyński, wojewoda ruski.

Spis powszechny z r. 1921 wykazywał we wsi 118 domów oraz 700 mieszkańców, w tym 25 Żydów i aż 639 Ukraińców.

24 września 1943 r. policja ukraińska spacyfikowała wieś, mordując 17 osób i paląc wiele zabudowań. 31 grudnia t.r. w sąsiednim Terebińcu Ukraińcy zamordowali 6 osób, a w początkach 1944 r. - 16 osób.

10. III. 1944 r. toczyły się tu zażarte walki batalionu BCh "Rysia" z nacjonalistami ukraińskimi. W ich wyniku wieś uległa zniszczeniu.

W XVI stuleciu miał tu istnieć drewniany zameczek (czy raczej dwór).

Zab.: Dawna drewniana cerkiew sprzed 1779 r. (ponoć nawet z XVII w.), od 1950 służy jako kościół katolicki, remontowany w l. 1950, 1979 i 1982.

Lit.: Górak. Cerkwie, 19-21; Janeczek, 105 i 349; Kat. Zab., z. VI, 54-55; Pol. XVI w., VII, 187 i 250; SG, XII, 302; Skor., 34; H. Stamiński, Powiat horodelski..., 36.

TARGOWISKO - wieś w gm. Zakrzew. Dawniej zwana Targowiska.

Wieś położona w staropolskim powiecie lubelskim, przy ważnym trakcie handlowym na Wołyń. Wzmiankowana była już w II połowie XIII w. W początkach XV w. do Zbysława Tarnawskiego (Targowickiego), w 1443 r. do Stanisława, w 1485 do Mikołajajowskiego lubelskiego i podstolego królewskiego oraz jego brata Stanisława, zaś w 1501 do Gotarda, Tarnawskich. Po wymarciu tutejszej linii Tarnawskich (Targowickich), występowały tu już drobne działy szlacheckie. W roku 1564 były części Domańskich, Gruszeckich i Jełowickich, natomiast w 1676 także do tych rodów: do Mateusza (Macieja) Domańskiego, Jełowickiego oraz Franciszka Gruszeckiego.

W 1827 r. T. Poświętne liczyło 5 domów i 46 mieszkańców, zaś T. Szlacheckie - 8 domów z 70 mieszkańcami. Spis z 1921 roku (wówczas w pow. krasnostawskim) nie rozróżniał już obu części i wykazywał 17 domów oraz 86 mieszkańców.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany powstał tu ponoć w 1293 r.; byłby więc najstarszym w tej części Polski. W każdym razie istnienie parafii wzmiankowano w 1334 r. Kościół ów uległ spaleni w 1740 i na jego miejsce w 1746 powstał obecny drewniany, z fundacji Bonifacego Brodowskiego, proboszcza i jednocześnie dziedzica wsi. Odnawiany w 1858 i 1923/26 roku.

Lit.: Górak, Kościoły, 38-40; Kat. Zab, z. VIII, 58-59; Pol. XVI w., III, 353 i 44a; SG, XII, 172-173; Skor., 53.

TARNAWA - wieś w gm. Turobin. Niegdyś zwana Tarnawa Wielka.

Wieś wzmiankowana już w XII w. (!). W XVI w. należała do włości turobińskiej hrabiów Górków. Była wówczas wsią bardzo dużą, liczącą bowiem aż 29, 75 łana (500, 8 ha) gruntów uprawnych.

Wedle rejestru z 1578 r. Górka posiadał tu 16, 25 łana, natomiast zastawnik - Zaporski -13, 5 łana.

W XVIII i XIX w. wieś własnością Ordynacji Zamojskiej.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 66 domów i 537 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) już 215 domów oraz 1. 222 mieszkańców, w tym 17 Żydów i 7 prawosławnych.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 201; SG, XII, 177; Skor., 52.

TARNAWATKA - obecnie siedziba gminy.

Po raz pierwszy wieś wspomniana w 1531 r. w składzie starostwa bełskiego, do którego należała niemalże do końca XVIII w. Lustracja z 1564/65 r. notuje we wsi 24 kmieci osiadłych na półłankach, płacących rocznie po 30 gr. czynszu. Wymienia także ich imiona: Wąsko, Bukina, Choczko, Stepan, Paweł, Bratko, Jacko, Michno, Wasyl, Steczko, Milko, Paszko, Lewko, Prócz, Maksym, Michałko, Haszia Romanowa, Protasz, Chwedor, Iwan Jakimów, Waśko Tymkowej, Sienko Daniłów, Danito, Iwan Waszej. Lustracja ta wymienia również karczmarza Daniło (30 gr. czynszu rocznie z karczmy), 16 zagrodników (po 12 gr. czynszu rocznie), 11 bartników o raz folwark. Ogółem, posiadająca ponad 7 łanów (powyżej 115 ha) gruntów uprawnych, wieś królewska dawała 106 zł 19 gr. dochodu rocznego.

Na przełomie XVIII i XIX stulecia Tarnawatka stała się wsią prywatną: należała początkowo do hrabiów Dzieduszyckich, zaś w początkach XX w. do hrabiego Władysława Tyszkiewicza.

W roku 1861 chłopci tej wsi buntowali się i grozili wymordowaniem panów sprzeciwiających się uwłaszczeniu chłopów. W odwecie spadły na nich kary więzienia i chłosty ze strony lokalnych władz carskich.

Według spisu z 1880 r. we wsi znajdowały się 54 domy oraz 714 ich mieszkańców, w tym tylko 164 katolików i 15 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. tomaszowski) wykazywał 67 domów oraz 414 mieszkańców, w tym 12 Żydów i aż 267 Ukraińców.

W czasie działań wojennych 1939 r. w okolicach wsi toczyły się zacięte boje w ramach tzw. II bitwy tomaszowskiej. M.in. 22 września walczyły tu oddziały 1 DP Legionów gen. W. Kowalskiego.

Podczas okupacji hitlerowcy dwukrotnie spacyfikowali wieś w czerwcu 1943 r. Rozstrzeliwując 8 osób, a w miesiąc później - 6 osób. W czerwcu 1942 r. połączone siły AK, BCh i partyzantki radzieckiej spaliły tartak i fabryczkę mebli. W dniu 1 lutego 1943 r. walczyły tu z hitlerowcami oddziały BCh. Była to potyczka w ramach bitwy pod Zaborecznem.

Zab.: Zachowana dawna cerkiew z 1890 r., wzniesiona na miejscu poprzedniej drewnianej z 1679 r., fundacji króla Jana III Sobieskiego. Od 1921 służy jako kościół rzymskokatolicki.

Ponadto ostały się zajazd i karczma (murowane) z I poł. XIX w., odnawiane w 1951.

W początkach XX w. stały tu: dwór Dzieduszyckich z parkiem, tartak parowy, tartak wodny nad Wieprzem, dwie terpentyniarnie, łomy kamienia.

Lit.: Głowacki, 152, 155, 156, 162-166, 183-185, 198-202; Iskrzycki, 37; Kalendarium BCh, 38, 56; Kat. Zab., z. XVII, 59-60; Pol. XVI w, VII, 205 i 240; SG, XII, 179; Skor., 109; Żereła, III, 195-197 i 201.

TARNAWKA - wieś w gm. Zakrzew. Dawniej jako Tarnawa Mniejsza.

Wieś położona w staropolskim powiecie lubelskim; wzmiankowana w połowie XV w. W ciągu XVI-XVII stulecia istniały tu drobne działy szlacheckie na powierzchni 10, 25 łana (164 ha) gruntów uprawnych. Spis z 1531 r. wykazywał tych części 22, największa do Stanisława Czernego. W 1676 r. istniało ich aż 37, należących do przeróżnych rodów i osób. Większość z nich posiadała po zaledwie jednym (!) poddanym.

Natomiast w XVIII w. właścicielami całości mieli być Ganowie z Gan.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 55 domów i 363 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) mówił już o 233 domach oraz 1. 391 mieszkańcach, w tym 5 Żydach.

Lit.: Pol. XVI w., III, 354, 363-364 i 44-45a; SG, XII, 180; Skor., 53.

TARNOGÓRA - wieś w gm. Izbica.

W 1540 r. posesor zastawny królewskiej stryjowskiej i jednocześnie starosta krasnostawski, hetman Jan Tarnowski próbował lokować w Izbicy nowe miasto o nazwie Nowy Tarnów. Jednak dopiero w 1548 r. doszło do właściwej lokacji, ale na przeciwległym brzegu Wieprza, na gruntach wsi Ostrzyca. "Na surowym leśnym korzeniu" powstało wówczas miasteczko Tarnogóra. Mieszczanie dostali dwudziestoletnią wolność, 3 roczne jarmarki, tygodniowe targi w piątki. Już podówczas oba brzegi rzeki złączone były drewnianym mostem.

Nowe miasto stało się ośrodkiem niegrodowego starostwa (dzierzawy), wyodrębnionego ze starostwa krasnostawskiego a przetrwałego do końca XVIII w. W r. 1796, w drodze zamiany za Siedlce, miasteczko przejęli książęta Czartoryscy, którzy w 1808 r. sprzedali je Ignacemu Horodyskiemu. Następnie przeszło w 1823 w posiadanie rodu Czyżewskich, zaś od ok. 1910 r. (do 1945 r.) - do Smorczewskich, których dobra tarnogórskie (ze Stryjowem) w 1922 r. zajmowały 3520 ha powierzchni uprawnej i lasów.

W świetle lustracji z 1564/65 r. miasto liczyło 207 domów, 30 łanów (504 ha) gruntów miejskich i 1 łan (16, 8) na pastwiska, młyn, folwark podmiejski i wielki staw na rzece. Ponadto było tu 6 szewców i 5 rzeźników. Dochód z miasta wynosił ogółem 101 zł 20 gr., nie licząc zysku z folwarku i młyna. Jednak od czasu zniszczenia przez Szwedów Tarnogóra przestała być miastem w 1867/69 r., i już jako osada w 1880 roku liczyła 162 domy, w tym 2 murowane, wraz z 1182 mieszkańcami, z tego tylko 26 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał 252 domy oraz 1. 589 mieszkańców, w tym 107 Żydów i 9 prawosławnych.

14 grudnia 1943 r. koło tutejszego kościoła oddział BCh "Głaza" dokonał udanej zasadzki na żandarmów niemieckich.

W XIX stuleciu funkcjonował tu duży browar, w 1896 r. produkujący 13. 440 wiader piwa.

Zab.: Neogotycko-klasycystyczny pałac z parkiem w 1830/31 roku został przez gen. Józefa Czyżewskiego rozbudowany z szesnastowiecznego dworu Tarnowskich. Od 1945 wykorzystywany jako szkoła.

Kościół parafialny (parafia od 1552) powstał w 1544 r. Rozbudowany w 1871/72 i 1908.

Ponadto parterowy ratusz murowany z II poł. XVIII stulecia, oraz murowana organistówka z 1840 r.

Lit.: Dworzaczek, 244; J. Górak, Miasta i miasteczka, 83-84; Kalendarium BCh, 96; Kat. Zab., z. VIII, 59-64; Lokacje, 61-62 i 258-259; Pol. XVI w., VII, 195; SG, XII, 185-186; Skor., 49; Staroż. Pol, II, 791-793; Verdmon, 273; Żereła, III, 27-30.

TARNOGRÓD - miasto (od 1987) w 1990 r. liczące 3, 5 tys. mieszkańców; obecnie siedziba gminy i miasta.

Miasto zostało założone w 1567 r. w miejscu zwanym "Ciernogród" przez starostę krzeszowskiego Stanisława Tarnowskiego na "surowym korzeniu". Organizowaniem nowego miasteczka zajął się podstarości krzeszowski Florian Słonka, który został pierwszym dziedzicznym wójtem. W 1589 r. miasto, wraz z całym starostwem krzeszowskim, włączono do ordynacji Zamojskich, w której odtąd odgrywało rolę ważnego ośrodka klucza dóbr. Przeżyło kilka dużych pożarów, m.in. w 1650, 1693, 1694 i 1761 r.

W wyniku I rozbioru Polski w 1772 r. Tarnogród znalazł się w granicach zaboru austriackiego. Od 1809 w Księstwie Warszawskim, gdzie w 1810 utworzono nowy powiat tarnogrodzki, należący do departamentu lubelskiego. Powiat ów zlikwidowano w 1842 r. i włączono do pow. zamojskiego; od 1867 r. do pow. biłgorajskiego

W 1869/70 r. Tarnogród przestał być miastem i spadł do rzędu osad.

Kolejne spisy ludności wykazywały tu: 4 domy murowane i 686 drewnianych oraz 3. 941 mieszkańców (w 1827 r.), 16 murowanych i 644 drewniane domy oraz 5. 341 mieszkańców, w tym 2. 676 Żydów (w 1886/87 r.) i wreszcie 756 domów oraz 4. 769 mieszkańców, w tym 2. 238 Żydów i 609 Ukraińców.

Dziewiętnastowieczna notka mówiła:.... Głębokie ze wszech stron wąwozy prowadzą do miasta Żydami przepelnionego... ".

Po blisko pięcioletniej okupacji hitlerowskiej Tarnogród został wyzwolony 23. VII. 1944 r. przez oddziały sowieckie oraz miejscowe oddziały BCh.

Zab.: Pierwszy miejscowy kościół powstał przed 1591 r., spalony w 1629. Na jego miejscu w 1630/32 wystawiono inny drewniany, rozebrany przed 1764 r. Natomiast trzeci, obecny kościół późnobarokowy zbudowano w 1750/71 z fundacji ordynata Tomasza Antoniego Zamojskiego, odnawiany w 1839 i 1897 roku. W kościele tym 26. XI. 1715 r. została zawiązana słynna konfederacja tarnogrodzka pod laską Stanisława Ledóchowskiego. Występowała ona przeciw absolutystycznym kierunkom polityki króla Augusta II Sasa, ale przede wszystkim przeciwko uciążliwemu stacjonowaniu na ziemiach polskich kilkunastotysięcznej armii saskiej.

Stoi także inny (najstarszy na Zamojszczyźnie) drewniany kościół filialny p. w. św. Rocha z 1624 r., zbudowany przez ordynata Tomasza Zamojskiego, remontowany w XIX w.

Drewniana cerkiew z XIX w., powstała ponoć na miejscu rozebranego drewnianego kościoła szpitalnego z ok. 1567 r. Rozebrana w 1928 r.

Inna, już murowana, cerkiew prawosławna powstała w 1870/ 75 r. na miejsce poprzedniej drewnianej z XVI stulecia.

Dawna murowana synagoga żydowska z 1686 r. obecnie służy jako magazyn.

Lit.: W . Depczyński, Tarnogród...; Górak, Kościoły, 24-25; tenże, Miasta i miasteczka..., 85-88; Kat. Zab., z. III, 26-32; Lokacje, 264; SG, XII, 186-187; Skor., 9; Staroż. Pol., II, 1401-1404; Verdmon, 273-274; T. Zarębska, Tarnogród - przykład szesnastowiecznej urbanistyki....

TARNOSZYN - wieś w gm. Ulhówek.

W końcu XIV stulecia wieś należała do Paszka (Pawła) z Radzanowa, chorążego płockiego i starosty bełskiego. W 1403 do łacińskiej parafii rzeplińskiej. W 1435 i 1438 r. jej właścicielem był Paweł Radzanowski z Niszczyc, pierwszy wojewoda bełski. W 1497 w obozie pod mołdawską Suczawą król Jan Olbracht nadał ją Janowi Feliksowi "Szramowi" Tarnowskiemu, konfiskując Zygmuntowi Niszczyckiemu za niestawienie się na wyprawę wojenną do Mołdawii. Mimo tego wyroku królewskiego dotychczasowy właściciel jednak utrzymał się przy posiadaniu Tarnoszyna. Było to bowiem, przy słabości ówczesnego aparatu wykonawczego państwa, typowe "ofiarowanie skóry na niedźwiedziu".

W 1564 właścicielami wsi byli Sienieńscy. Miała ona podówczas 2, 5 łana (42 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. liczyła ona 92 domy i 564 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał 127 domów oraz 794 mieszkańców, w tym 23 Żydów i 312 Ukraińców.

Nocą z 17 na 18 marca 1944 r. nacjonaści ukraińscy dokonali napadu na wieś, mordując 37 mieszkańców i paląc część wsi. Ponownie nastąpiło to w kwietniu t.r., zamordowanych zostało wówczas 11 osób.

Zab.: Obecny kościół katolicki wzniesiono w 1958/62 r. na miejscu poprzedniego sprzed 1892, spalonego w 1944 przez bandy ukraińskie. Poza wsią dawna drewniana cerkiew z 1759 r., w 1904/06 przeniesiona tu z Uhnowa (obecnie na Ukrainie). Od 1947 służąca za kościół katolicki, później opuszczona i zdewastowana.

Lit.: Dworzaczek, 337; Górak, Cerkwie, 16-17; Kat. Zab., z. XVII, 60-62; Pol. XVI w., VII, 206 i 244; SG, XII, 196; Skor. XIII, 36; Zbrodnie hitl., 463-464.

TARZYMIECHY - wieś w gm. Izbica.

Wieś po raz pierwszy wymieniana w 1419 roku jako Tharszmechi. W XV i XVI stuleciu była gniazdem szlacheckiego rodu Tarzymieskich, choć już w 1505 r. jej część należała do Zamoyskich. W następnych dziesięcioleciach stan posiadania Tarzymieskich kurczy się, zaś przybywa części należących do innych rodów. W 1578 było tu 5 działów: Bartłomieja i Jana Tarzymieskich (3 łany = 50, 4 ha), Marcelina i Stanisława Sarnickich (także 3 łany) oraz część Zamoyskich (1, 5 łana = 25, 2 ha).

W 1827 r. wieś liczyła 105 domów i 618 mieszkańców. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w pow. krasnostawskim) wykazywał 127 domów oraz 781 mieszkańców, w tym 2 Żydów.

Zab.: Zachowały się resztki dawnych murowanych, neogotyckich zabudowań dworskich z poł. XIX w. (zachowane tylko: spichlerz i obora).

Lit.: Kat. Zab., z. VIII, 64; Pol. XVI w., VII, 196; SG, XII, 219; Skor, 49.

TELATYN - obecnie siedziba gminy.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1439. W połowie XV stulecia wieś była w posiadaniu mazowieckiego rodu Ciechomskich-Kozłowskich. Jeszcze przed 1539 rokiem należała do Wojciecha Kozłowskiego, ostatniego męskiego przedstawiciela rodu. Następnie do również z Mazowsza pochodzących Kopytowskich. W 1551 r. Arnolf Uchański dostał Telatyn wraz z folwarkami Rzeczeki, Hojce i Rata (łącznie 8 łanów = 134, 4 ha gruntów), jako posag żony Anny z Kopytowskich, córki Piotra kasztelana warszawskiego. Od 1590 do Daniłowiczów, zaś w XIX w. do Kaszowskich.

W 1880 r. wieś liczyła 130 domów i 1026 mieszkańców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiewka z 1761 r., wystawiona na miejsce uprzedniej, po ostatniej wojnie została opuszczona i szybko popadła w ruinę.

Lit.: Janeczek, 107 i 343; Pol. XVI w., VII, 206 i 244; SG, XII, 282.

TENIATYSKA - wieś w gm. Lubycza Królewska.

Wieś wzmiankowana w 1472 r. Została zasiedlona przez osadników wołoskich, którzy w 1507 roku zgłosili do opodatkowania 200 hodowanych owiec. W XVI-XVIII w. wieś należała do dóbr krzesłowych wojewodów bełskich - jako uposażenie urzędu. W 1564 miała 3, 75 łana (63 ha) gruntów uprawnych.

W 1880 r. wieś liczyła 159 domów i 794 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) było tu 209 domów oraz 992 mieszkańców, w tym 21 Żydów i aż 943 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew pounicka z 1754 r., po 1947 opuszczona, popadła w ruinę, a wyposażenie wnętrza zostało rozkradzione.

Lit.: Górak, Cerkwie, 18-19; Janeczek, 51; Kat. Zab., z. XVII, 62-63; Pol. XVI w., VII, 207 i 244; SG, XII, 709; Skor. XIII, 36.

TEPTIUKÓW - wieś w gm. Hrubieszów. Dawniej zwana Teptuchów.

Wieś wzmiankowana w 1472 r. w staropolskim powiecie horodelskim. W połowie XVI i I połowie XVII wieku należała do Łysakowskich, zaś w XVIII-XX w. do Chrzanowskich.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 24 domy i 137 mieszkańców.

Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Dziekanów, od 1932 w gm. Hrubieszów) wykazywał 41 domów oraz 216 mieszkańców, w tym 22 Żydów i tylko 10 Ukraińców.

Jesienią 1941 r. wywieziono tu wysiedlonych z pow. zamojskiego podczas pierwszego próbnego wysiedlenia.

Zab.: Murowany, parterowy dwór Chrzanowskich z 1830/40 r. był rozbudowywany w 1900/05.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 53-54; Pol. XVI w., VII, 231 i 252; SG, XII, 301; Skor., 30.

TERATYN - wieś w gm. Uchanie.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1428, kiedy wymienia się "Stasthkone voyevoda de Teratyn". W r. 1439 istnieje wzmianka o Teratynie jako mieście ("oppidum"). Zapewne wówczas była to własność królewska w ziemi chełmskiej, w 1462, wraz z 7 okolicznymi wsiami, nadana Jakubowi i Mikołajowi Koniecpolskim za ich zasługi podczas wojny trzynastoletniej z Zakonem Krzyżackim.

Koniecpolscy posiadali miasteczko aż do wymarcia rodu w roku 1719, po czym przejęli je Skotniccy (w 1750 posiadający je). W 1845 r. do Tadeusza Turkuła.

Po raz ostatni Teratyn wymieniany był jako miasto w 1629 roku. W 1714 już jako wieś. Być może zostało ono zniszczone podczas łupieżczego najazdu tatarskiego w 1624 r. i już nie podniosło się z upadku, zapewne z powodu konkurencji sąsiednich Uchań.

W 1578 r. miał 8, 5 łana (142, 8 ha) gruntów uprawnych.

W r. 1547 ówczesny dziedzic wsi - Stanisław Przedbor Koniecpolski, kasztelan sieradzki, toczył graniczne spory z władką chełmskim Wasylem Baką o dokładne wytyczenie granic między jego Ostrowem i Raciborowicami a Buśnem władki.

Spis synodalny z 1619/20 r. mówił o istnieniu tu cerkwi.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 59 domów z 376 mieszkańcami. Spis z roku 1921 (wówczas w gm. Jarosławiec pow. hrubieszowskiego) natomiast wykazuje 105 domów wyłącznie drewnianych o charakterze wybitnie wiejskim, oraz 630 mieszkańców, w tym 55 Żydów i aż 547 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew z 1880 r. wzniesiona została na miejscu poprzedniej drewnianej. Od 1947 jako kościół rzymsko-katolicki.

Ponadto inny kościół sprzed 1714 r.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka..., 88-90; Kat. Zab., z. VI, 54; V. Płoszańskij, Proszłoje chołmskoj Rusi..., s. 114-115; Pol. XVI w., VII, 187; SG, XII, 301; Skor., 31.

UŚCIE - wieś w gm. Sułów. Dawniej niekiedy nazywana Ujście.

W 1564 r. wieś należała do rodu Latyczyńskich, od których w 1599 nabył ją kanclerz Jan Zamoyski, wkrótce potem włączając do swej ordynacji. W 1672 r. ówczesna (samozwańcza) posiadaczka ordynacji, księżna Gryzelda z Zamoyskich Wiśniowjecka, siostra zmarłego ordynata Jana "Sobiepana", zapisała zamojskiej kapitule 100. 000 zł na dobrach Uście.

W 1792 r. wieś należała do ordynackiego klucza mokrolipskiego.

W 1827 r. było tu 11 domów i 50 mieszkańców.

Lit.: SG, XII, 830; Tarnawski, 64;. W iadomość o profesorach, 127.

ULÓW - wieś w gm. Tomaszów. Dawniej zwana Uchlowo.

W XVI w. było tu jeszcze puste uroczysko leśne. Wieś osadzono dopiero w XVII w. (pierwsza wzmianka z r. 1676) w dobrach Ordynacji Zamojskiej. W 1792 do ordynackiego klucza huciskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 30 domów i 172 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Pasieki) wykazywał 55 domów oraz 348 mieszkańców, w tym 8 Żydów i aż 137 Ukraińców.

18-19 września 1939 r. we wsi bronił się 204 pułk piechoty podpułkownika W. Eichlera. 20 września kapitulowały tu oddziały z 23 i 55 DP oraz 3 pułku ułanów.

2 lutego 1943 r. hitlerowcy spacyfikowali wieś, mordując 80 osób.

W maju 1943 oddział AK "Polakowskiego" w pobliżu wsi rozbił niemiecki oddział żandarmerii.

W XIX w. w miejscowej szkole uczył Lucjan Malinowski, znany sławista.

Lit.: Głowacki, 155-158, 160, 162, 163, 165; SG, XII, 783; Skor, 108.

ULHÓWEK - obecnie siedziba gminy. Dawniej pod nazwą Ulhów, w 1682 już jako Ulhówek.

W 1403 r. właścicielem wsi (nazywanej w dokumencie Hulwow) wymieniany był Paweł z Radzanowa, chorąży płocki. W 1564 miała ona 3, 5 łana (58, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1564 i 1596 należała do Mikołaja Sienieńskiego.

Wedle spisu z 1880 r. znajdowało się tu 7 domów dworskich z 74 ich mieszkańcami oraz 184 domy chłopskie, liczące 988 mieszkańców. Ogółem 1062 ludności, w tym 967 unitów, 81 katolików i 14 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał we wsi 204 domy oraz 1. 136 mieszkańców, w tym 13 Żydów i aż 1. 055 Ukraińców.

Zab.: Zachowana drewniana cerkiew z przełomu XVII i XVIII stulecia, z drewnianą dzwonnica z połowy XIX w.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 206; SG, XII, 783; Skor. XIII, 36; Tarnawski, 83.

UDRYCZE - wieś w gm. Stary Zamość.

Wieś położona na zachodnim skraju staropolskiego powiatu grabowieckiego. W II poł. XV w. stanowiła własność Sitańskich, a ściślej ich tutejszej linii, która od swej majątności przybrała nazwisko Udryckich. W r. 1452 do Niemierzy z Udrycz Udryckiego. W roku 1542 wieś przynależała do Mikołaja Udryckiego podsędka ziemskiego bełskiego. Według rejestru z 1564 r., wraz z sąsiednim Dębowcem, miała 9 łąnów (151, 2 ha) gruntów uprawnych.

W latach 1594-99 była w ręku Mikołaja Udryckiego, który od 1596 toczył zażarte spory sądowe z kanclerzem Janem Zamoyskim. Udrycki bowiem nieopatrznie poręczył dług Barbary i Krzysztofa Dłuskich na sumę 7297 zł. Gdy ci nie wywiązali się z jego wypłaty, Zamoyski, łakomie patrząc na sąsiadującą z jego dobrami wieś, wytoczył Udryckiemu serię procesów, żądając spłaty długu, bądź oddania w zamian wsi lub jego części. Mimo, iż sąd przyznał mu intromisję (czyli wejście) w wieś, jednakże nie udało mu się to wskutek oporu Mikołaja, a po jego śmierci (w 1603) jego synów - Stanisława i Mikołaja.

W 1696 r. wieś należała do Mikołaja Udryckiego, natomiast w XVIII i I połowie XIX w. do Kickich, później Zawadzkich.

Wg Gaździckiego na przełomie XIX i XX w., w okresie największego ucisku rusyfikacyjnego, wieś stała się jedną z nielicznych aren postępowej działalności arystokracji. "Warunki (...) do szerzenia się ciemnoty były w ówczesnych czasach wspaniałe. Młodzież udrycka miała uczęszczać do szkoły rosyjskiej w Starym Zamościu, odległym od Udrycz o 7 kilometrów, ze względu na wielką działalność rusyfikacyjną tej szkoły, żadne dziecko tam nie chodziło. Na widownię postępu kulturalnego i społecznego wsi występują ówcześni właściciele majątku Udrycz, Zawadzcy. Ludzie ci, nie bacząc na grożące im niebezpieczeństwo ze strony rządu rosyjskiego, z zaparciem się samych siebie ściągali działwę udrycką do siebie do dworu, gdzie Maria Zawadzka ze swymi córkami, Marią Walentyną, Anielą i Jadwigą z zamiłowaniem oddawały się nauczaniu i wychowaniu młodej dziatwy udryckiej. W owych czasach przeważnie zabłoconego chłopca nawet kucharka dworska nie chciała wpuścić za próg swej kuchni; szlachetni Zawadzcy [ile w tym patosu!] dawali inny przykład: ich salony stale zapełnione były brudną, niekiedy i zabłoconą dziatwą wiejską. We dworze uczono przeważnie nocami, by się prędzej ukryć przed czujnym okiem żandarmów rosyjskich... ". Owa praca organiczna, tak opiewana przez Gaździckiego, dała niebawem duże rezultaty: z namowy Maksymiliana Malinowskiego, redaktora pisma "Zaranie", a zwłaszcza doktora Kronlanda z Izbicy, w 1906 r. powstało we wsi stowarzyszenie oświatowe "Światło", dysponujące własną dość bogato wyposażoną czytelnią. Wprawdzie czytelnia ta została zamknięta przez zaborców już w 1908 r., jednakże jeszcze w 1907 r. powstała tu spółdzielnia ("Dom Ludowy"), a w 1911 Kasa Pożyczkowo-Oszczędnościowa (do 1921 r.). W 1914 r. jedna z córek Zawadzkich, Walentyna Żyliczowa, założyła we wsi pierwszą legalną szkołę, później mieszczącą się w rozparcelowanym pałacu Zawadzkich. W latach 1918-19 ukazywało się w Udryczach pisemko uczniowskie - "Skrzat Udrycki". W sumie ukazało się 8 numerów w nakładzie kilkuset egzemplarzy.

Stąd pochodziła znana w regionie poetka ludowa - Franciszka Bakuniakowa.

Na przełomie listopada i grudnia 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona i osadzono tu kolonistów niemieckich z Jugosławii i Rumunii, którzy w następnych miesiącach stali się celem ataków polskiego ruchu oporu.

Ok. 1529 r. Udryccy osadzili w sąsiedztwie Wolę Udrycką. Spis 1827 r. wykazywał we wsi 99 domów i 567 mieszkańców. W r. 1921 były tu 203 domy oraz 1. 274 mieszkańców, w tym 30 Żydów i 1 prawosławny.

Zab.: Zachowane są dwie kapliczki - pod wezwaniem św. Jana Nepomucena oraz tzw. Ariańska.

Ponadto park dworski, pozostałość po dawnym dworku szlacheckim z XIX w.

Lit.: J. Gaździcki, Monografia wsi Udrycz (dotyczy wyłącznie dziejów pierwszych dziesięcioleci XX w.); Janeczek, 91 i 181; Pol. XVI w., VII, 224 i 250; SG, XII, 744 i 745; Skor., 126; Tarnawski, 52-53; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość.

UCHANIE - osada, obecnie siedziba gminy.

Pierwsze wzmianki o miejscowości pochodzą z latopisów ruskich z końca XII w., przy okazji walk pomiędzy dzielnicowymi książętami ruskimi, a następnie z 1205 r. przy okazji wzmianek o walkach Rusinów z najazdem litewsko-jaćwieskim. W granicach Polski ostatecznie znalazła się w 1387 r., przynależąc później do staropolskiego powiatu chełmskiego i stanowiąc początkowo własność królewską. W 1449 posiadaczem wsi miał ponoć być Wydzga z Górna i Uchań, podczaszy chełmski. Od 1470 staje się ona natomiast własnością Pawła Jasieńskiego, naonczas starosty bełskiego i chełmskiego, który w 1484 r. wystarał się dla Uchań o prawa miejskie.

Po bezpotomnej śmierci jego syna, również Pawła, w 1506 r. posiadaczami miejscowości zostali Magnuszewscy ze Służewa, którzy od nowej majątności przybrali nazwisko Uchańskich. Po wymarciu tego rodu w 1596 r., jako posag swej żony Heleny, przejmuje te włości Mikołaj Daniłowicz podskarbi wielki koronny. W 1763 r. po Daniłowiczach dziedzictwo obejmują Potoccy, by w 1780 r. drogą kupna Uchanie przeszły na własność Franciszka Ossolińskiego. W końcu XVIII w. część miasta kupił Aleksander Sieniuta-Baliński, zaś pozostałą część otrzymała Teresa z Ossolińskich Kuszłowa. Część Kuszłów przejęli później Rosenbergowie, w ojciech Domaszewski i wreszcie Józef Chrzanowski. Część Sieniutów-Balińskich w 1833 roku kupił Jan Popławski, a następnie w 1838/39 r. obie części skupił w swym ręku Alojzy Poletyłło. Od 1853 r. miasteczko należało do Feliksa Szydłowskiego, ożenionego z jedną z Poletyłłowien, zaś w 1877 całość dóbr uchańskich zakupił książę Stefan Lubomirski. Od 1918 do Raciszewskich. Miasto uległo całkowitemu zniszczeniu przez Tatarów w 1500/02 r. W 1504 Paweł Jasieński wystarał się o nowy przywilej miejski, nie doszło jednak wówczas do lokacji miasta.

W 1549 nastąpił kolejny najazd tatarski, obronił się tylko zamek. Dopiero w 1596 król Zygmunt III Waza, za staraniem Anny z Herburtów Uchańskiej, wdowy po Pawle, ostatnim z Uchańskich, potwierdził prawa miejskie Uchań z 1484., zaś w 1603 wydał mu nowy przywilej. Przywilej ów pozwalał mieszczanom na zbudowanie ratusza, łaźni miejskiej, jatki, karczmy i kramów. Ostatecznie uregulował terminy jarmarków, określając je na Zielone Świątki (10. V-13. VI) i Wniebowstąpienie NMP (15. VIII).

Rejestr z 1578 r. wykazywał tu 18 łąnów (302, 8 ha) gruntów miejskich, podczas gdy sąsiednia Wola Uchańska posiadała 3, 5 łąna (58, 8 ha) gruntów. Ok. 1629 r. Uchanie liczyły już 16 domów szynkowych w rynku, 50 domów mieszczan oraz 8 tzw. klitek; ogółem ok. 500 mieszkańców. Dla porównania - w 1880 r. osada (utrata praw miejskich w 1867/69) liczyła 130 domów, w tym 4 murowane, oraz 2113 mieszkańców, w połowie Żydów.

W maju 1831 r. doszło tu do bitwy polskiego pułku jazdy wołyńskiej pułkownika Karola Różyckiego z wojskami rosyjskimi.

Kolejne spisy ludności wykazywały w Uchaniach: 6 domów murowanych i 150 drewnianych z 867 mieszkańcami (w 1827 r), tyleż samo domów i 1. 342 mieszkańców (w 1856/57 r.), 3 domy murowane i 130 drewnianych oraz 2. 152 mieszkańców, w tym 1. 382 Żydów (w 1886/87 r.), wreszcie 240 domów oraz tylko 1. 686 mieszkańców, w tym 1. 010 Żydów i 26 Ukraińców wedle spisu z r. 1921 (wówczas w pow. hrubieszowskim).

W 1943 r. osada została wysiedlona przez hitlerowców.

Wiosną 1944 r. Uchanie zostały obsadzone przez oddziały z ukraińskiej dywizji SS "Galizien", które następnie walczyły z oddziałami AK i BCh, oraz mordowały okoliczną

ludność polską.

Wedle spisu synodalnego z 1619/20 r. istniała tu cerkiew.

Zab.: Pierwotny kościół zbudowano tu w 1482/84 r. z fundacji Pawła Jasieńskiego, oddany przezeń paulinom. W 1575 r. wzniesiono nowy kościół, zaś w ok. 1625 r. kolejny, obecny murowany, późnorenesansowy, jednonawowy na planie krzyża łacińskiego, w stylu jezuickim. Poświęcony został dopiero w 1693 r.; poddany zasadniczej przebudowie w XVIII stuleciu. Jeden z najpiękniejszych kościołów polskich.

Dawny pałac Daniłowiczów z I połowy XVII w., już w 1786 stał w ruinie. W 1810 zupełnie go rozebrano. Dziś już tylko żałosne szczątki.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka, 100-102; Kalendarium BCh, 121-122; Kat. Zab., z. VI, 58-65; Lokacje, 60-61 i 261; Pol. XVI w., VII, 184; SG, XII, 736-738; Skor., 31; Staroż. Pol., II, 771-779; R. Szczygieł, Rola przywilejów lokacyjnych...; Uchańska, V; Verdmon, 279-280; W. Zin, Kościół Uchański...

WIRKOWICE - wieś w gm. Izbica. Dawniej jako. W ieprzkowice.

Wieś wzmiankowana po raz pierwszy w 1392 r., kiedy miała być przez króla. W ładysława Jagiełłę nadana Jakubowi Śmietance. W początkach XVI w. już należała do starostwa krasnostawskiego. Wraz z kilkoma innymi wsiami w 1539 r. znalazła się w zastawie u Stanisława Rzeszowskiego wojskiego chełmskiego, który w tymże roku zamienił je z hetmanem Janem Tarnowskim za inne dobra. W 1552 ów zastaw hetman odstąpił kanclerzowi Janowi Ocieskiemu, od którego syna, również Jana, odkupił go hetman i kanclerz Jan Zamoyski w 1582 r. W 1578 wieś miała 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych. W 1604 r. Zamoyski wydzierżawił ją i tutejszy folwark Jerzemu Cieciszewskiemu staroście grabowieckiemu.

W 1792 przynależała do ordynackiego klucza starozamojskiego.

W 1827 r. było tu 100 domów i 674 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Nielisz) znajdowały się we wsi 183 domy z 1. 080 mieszkańcami, w tym 3 Żydami i 5 prawosławnymi.

W początkach grudnia (między 3 a 8) 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców.

W maju 1944 r. oddziały AK "Podkowy" i BCh "Głaza" urządziły tu udaną zasadzkę na silny oddział żandarmerii niemieckiej.

W XVI stuleciu znajdować się tu miała cerkiew prawosławna.

Zab.: Zachowały się dwie kapliczki: murowana barokowa z XVIII w., oraz inna drewniana z XIX stulecia.

Od ok. 1937 r. istniała tu drewniana kaplica, przerobiona z dużej stodoły. W 1972 r. w jej miejsce powstał drewniany kościół.

Lit.: AJZ, III, 470-472; Dworzaczek, 229-230; Górak, Kościoły, 82-84; Kalendarium BCh, 138; Kat. Zab., z. VIII, 73; Klu. Zbr, 81; Pol. XVI w., VII, 196; SG, XIII, 566; Skor., 125; Tarnawski, 18 i 126.

WISZENKI - wieś w gm. Skierbieszów. Nazwa ma ponoć pochodzić od powszechnej tu uprawy wisien.

Wieś położona w staropolskim powiecie krasnostawskim. W II połowie XVI w. wchodziła w skład włości sulmickiej Ocieskich, w 1582 r. przyłączonej do dóbr Zamoyskich. W 1792 do ordynackiego klucza sitanieckiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 25 domów i 154 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Stary Zamość) tylko 25 domów oraz 130 mieszkańców, w tym 36 Ukraińców.

Podczas okupacji wieś była kilkakrotnie pacyfikowana. Pierwsza z nich nastąpiła już 10. V. 1942 r., kiedy rozstrzelano 11 osób. Następna 20. V. 1942 przyniosła 15 zamordowanych, kolejna 25. V. 1942 - 4 zamordowanych i spalonych kilkanaście gospodarstw.

Lit.: AJZ, III, 470-472; SG, XIII, 620; Skor., 126; Zbrodnie hitl., 437; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 26, 32.

WISZNIÓW - wieś w gm. Mircze.

Wieś istniała już w 1396 r. W 1426/35 r. została nadana Mikołajowi Mnichowi z Grąbca, starosty bełskiego, do którego należała również i w 1457 roku. Natomiast w 1483 już do Jana Makosieja Młodszego, a w 1564 w posiadaniu Macieja Makosiejawojskiego bełskiego. W tym ostatnim roku wieś posiadała 5 łanów (84 ha) gruntów uprawnym.

Spis powszechny z r. 1921 wykazywał we wsi 105 domów oraz 622 mieszkańców, w tym 27 Żydów i aż 422 Ukraińców.

Zab.: Dawną drewnianą cerkiew prawosławną wzniesiono w 1850 r. na miejscu poprzedniej sprzed 1669 r. Od 1922 r. jest ona wykorzystywana jako kościół rzym.-katolicki.

Lit.: Górak, Cerkwie, 40-41; Janeczek, 88; Kat. Zab., z. VI, 68; Pol. XVI w., VII, 213 i 241; SG, XIII, 624; Skor., 33; Uruski.

WITKÓW - wieś w gm. Dołhobyczów.

W 1396 r. wieś należała do możnowładcy Dymitra z Goraja, który w tymże roku oddał ją księciu Ziemowitowi IV w zamian za bliżej nieokreślone terytorialnie Siedliszcze (było kilka miejscowości o tej nazwie). Wieś dość często zmieniała swych kolejnych właścicieli. W połowie XVI Stulecia należała do Tomasza Kwaczały z Nieborowa, sędziego ziemskiego bełskiego, zaś w 1465 do Andrzeja Magiera z Przewodowa. W początkach XVI w. kupili ją możni Tęczyńscy i w 1535 odstąpili Poniatowskiem. Wkrótce potem do Mikołaja Dobraczyńskiego podsędka ziemskiego bełskiego, w połowie XVI wieku do Jana Strzałkowskiego, natomiast w 1565 do Lawskich (choć w Polskim Słowniku Biograficznym, t. XXIV, s. 529 jest notka, iż w r. 1553 król Zygmunt August podarował Witków Stanisławowi Ostrorogowi kasztelanowi międzyrzeckiemu, właścicielowi pobliskiej włości kryłowskiej). Wkrótce potem wieś musiała powrócić do dóbr królewskich, skoro w r. 1658 sejm Rzeczypospolitej uchwalił przyłączenie jej do starostwa grabowieckiego.

W 1880 r. liczyła 80 domów i 706 mieszkańców, w tym zaledwie 110 katolików. Wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Poturzyn) było tu 105 domów oraz 617 mieszkańców, w tym 27 Żydów i aż 390 Ukraińców.

Na przełomie marca i kwietnia 1944 r. nacjonaści ukraińscy zamordowali tu 6 osób, paląc też ich gospodarstwa.

W 1907 powstała tu, założona przez Jana Lenza, doświadczalna stacja rolnicza, zniszczona podczas działań wojennych I wojny światowej. Stacja ta posiadała poletko doświadczalne, laboratorium do oceny nasion, bogatą bibliotekę. Była ona dość nowoczesną jak na owe czasy.

W pocz. XX w. istniała we wsi drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Janeczek, 94; Pol. XVI w., VII, 246; SG, XIII, 666; Skor., 108; M. Stankowa, Z dziejów..., 14; Zbrodnie hitl., 465.

WOŻUCZYN - wieś w gm. Rachanie.

W roku 1439 znajdowała się w posiadaniu Jana. W ożuczyńskiego. W 1564 miała 5, 25 łana (88, 2 ha) gruntów uprawnych. W połowie XVII stulecia jej właścicielem był Jacek Wożuczyński łowczy bełski. Do Wożuczyńskich jeszcze w początkach XVIII w., zaś już przed 1742 do hrabiego. W ilhelma Miera, generała gwardii koronnej, kasztelana słońskiego i szambelana królewskiego. W końcu XVIII w. przeszła w ręce Wapińskich, natomiast od ok. 1830 do 1944 w posiadaniu Wydźgów.

W 1827 r. wieś liczyła 103 domy i 549 mieszkańców. Natomiast spis ludności z r. 1921 (wówczas w gm. Komarów) było tu 113 domów oraz 699 mieszkańców, w tym 11 Żydów i 4 Ukraińców.

23 września 1939 r. w miejscowej cukrowni dowódca Frontu Północnego - gen. Dąb-Biernacki rozwiązał podległy sobie związek operacyjny, nakazując oddziałom samodzielne działanie, a sam udał się na południe, uciekając na Węgry.

W grudniu 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany stanął tu w 1409 r. Na jego miejscu w 1595 r. wzniesiono nowy drewniany, spalony przez Kozaków Chmielnickiego w 1648. Trzeci drewniany kościół z poł. XVII w. fundacji Jacka Wożuczyńskiego, w 1684 został zastąpiony przez następny drewniany. Obecny późnobarokowy kościół murowany w 1742/50 r. wznosił dziedzic Wilhelm Mier.

Niegdyś istniał tu dwór Wożuczyńskich z przełomu XVI i XVII w., ok. 1740 przekształcony przez Mierów na barokowy pałac z parkiem. Zniszczony przez Austriaków w toku działań wojennych 1915 r. Później mury rozebrane. Obecnie w całkowitej ruinie.

Lit.: Głowacki, 206; Kat. Zab., z. XVII, 80-87; Klu. Zbr., 93; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, XIV, 15; Skor., 105; Staroż. Pol., II, 1255 -1256.

WRONOWICE - wieś w gm. Werbkowice. Początkowo zwana Wronowem, choć już w 1482 pojawia się nazwa Wronowice.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. Już w 1439 roku w dokumentach notowany jest rycerz Sdrod z Wronowa, poręczający pożyczkę zaciągniętą przez taszcza z Knyszyna u Świętosława, rządcy z Telatyna. W 1564 stanowiła własność Turkowickich i Nurzyńskich, choć Uruski w swym herbarzu na jej ówczesnego dziedzica wskazuje Stanisława Miłoszewskiego łowczego bełskiego. Wieś posiadała podówczas 3, 25 łana (54, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1629 do Macieja Borzęckiegowojskiego bełskiego.

Wg spisu z 1827 r. było tu 41 domostw z 237 mieszkańcami, natomiast spis z r. 1921 (wówczas w gm. Miętkie) wykazywał zaledwie 30 domów oraz 182 mieszkańców, w tym 30 Żydów i 50 Ukraińców.

W XIX w. funkcjonowały tu 2 dworskie młyny wodne.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 212 i 242; SG, XIV, 53; Skór, 33; M. Stankowa, Z dziejów..., 26; A. Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa..., 17

WYSOKIE - wieś w gm. Zamość.

W 1564 r. wieś należała do włości szczebrzeskiej Górków, w 1593 włączonej do dóbr ordynackich Zamoyskich. W 1578 r. miała 5, 5 łana (92, 4 ha) gruntów uprawnych. Wedle następnego rejestru poborowego z 1589 r. istniały tu młyn i staw.

Wedle spisu z 1827 r. liczyła 33 domy i 185 mieszkańców, zaś w 1880 r. - 4 domy dworskie, 41 chłopskich oraz 399 mieszkańców, w tym 272 katolików i 47 Żydów. W r. 1921 było już 90 domów oraz 639 mieszkańców, w tym 67 Żydów i 33 Ukraińców.

W okresie międzywojennym. W yskie pełniły rolę siedziby gminy o obszarze 8. 006 ha i o ludności 6. 183 osoby.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona.

W II połowie XIX w. istniał tu młyn wodny o 4 kamieniach a także niewielki staw na Łabuńce.

Lit.: Klu. Zbr, 85-86; Pol. XVI w., VII, 200; SG, XIV, 131; Skór, 127.

WYSOKIE - obecnie siedziba gminy.

Wieś położona w staropolskim powiecie lubelskim. W 1382 r. należała do Tomasza z Wysokiego, kasztelana lubelskiego. Od około 1413 w rękę Jana z Bidzin i Kaszowa, chorążego sandomierskiego, od którego postępują Kaszowscy, aż do końca XVI wieku władający tymi dobrami. On to uzyskał od króla Władysława Jagiełły uzyskał przywilej miejski dla Wysokiego (miastem było Wysokie do 1822 r.).

W 1436 miasto należało do Derśława Kaszowskiego chorążego lubelskiego, w 1462 do Mikołaja Kaszowskiego, zaś w 1505 do Łukasza Kaszowskiego, który po zniszczeniu miasta przez Tatarów uzyskał od króla Aleksandra potwierdzenie dawnych przywilejów miejskich. W dalszej części XVI w. Kaszowscy posiadali już tylko pół miasta. Po nich ich część odziedziczyli w 1601 Samborzecy, następnie od 1653 Lubienieccy i Domaszewscy, a w 1676 jej właścicielami byli Kazimierz Domaszewski i Ludwik Jeziorkowski. Drugą połowę w latach 1602 -1677 władali Pszonkowie. W 1721 -1839 posiadaczami całości zostali książęta Jabłonowscy, po nich zaś Kajetan Karwicki. W 1886 r. dobra wysockie zakupiła Ordynacja Zamojska.

Od początku swego istnienia miasteczko miało wyłącznie charakter rolniczy i nigdy właściwie nie rozwinęło się w znaczący ośrodek handlowy czy rzemieślniczy. W 1827 r. miasteczko liczyło 65 domów z 452 mieszkańcami, zaś wieś. W ysoka - 53 domy i 384 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał 1. 041 mieszkańców, w tym 285 Żydów i 29 prawosławnych.

W okresie międzywojennym Wysokie były siedzibą gminy w pow. krasnostawskim.

W marcu 1944 r. partyzanci ze Szkoły Podchorążych BCh urządzili koło Wysokiego zasadzkę na 30 jadących furmankami żołnierzy Wehrmachtu, którzy nie stawiali oporu, poddając się. Po rozbrojeniu wypuszczono ich na wolność. 16. V. 1944 oddział BCh dokonał akcji rekwizycyjnej w sklepie miejscowego volksdeutscha.

Przed 1848 r. mieszkał tu Antoni Wieniarski, literat, urodzony w pobliskich Wierzchowiskach, a wychowany w Suchym Lipiu. W swych utworach (w znacznej mierze powieściach historycznych) często pisał o swych stronach rodzinnych.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół powstał w 1417 r. z fundacji Jana z Bidzin. Od poł. XVI w. do 1625 pozostawał w rękę innowierców. Na jego miejsce w 1800/06 Jabłonowscy wzniesli nowy murowany kościół klasycystyczny. Natomiast obecny neogotycki zbudowanow 1905/08 roku.

Niegdyś istniejący dwór Domaszewskich z XVII w. spalił się jeszcze w I poł. XIX stulecia.

W 1895 r. istniała tu synagoga, zniszczona podczas ostatniej wojny.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka, 103-106; Kalendarium BCh, 120, 129; Kat. Zab., z. VIII, 75-76; Pol. XVI w., III, 353 i 48a; SG, XIV, 137-138; Skor., 52; A. Sochacka, Własność ziemska..., 101 i 194.

WYWŁOCZKA - wieś w gm. Zwierzyniec. Dawniej zwana Wywłoczycza.

Początkowo była to osada młyńska we włości szczebrzeskiej. Wieś rozwinęła się w XVI stuleciu. W 1589 r. miała 23 łany (294 ha) gruntów uprawnych. W tym czasie istniały tu: karczma, browar z gorzelnią, tartak, huta i kuźnica.

W 1593 roku wraz z całą włością szczebrzeską wieś została przyłączona do Ordynacji Zamojskiej.

W 1827 r. wieś liczyła 52 domy i 296 mieszkańców; zaś wg spisu z r. 1921 już 102 domy oraz 619 mieszkańców, w tym 14 Ukraińców.

Podczas okupacji hitlerowskiej Wywłoczka była kilkakrotnie pacyfikowana, najpierw 30. III. 1942, a następnie 15. XII. tego samego roku. 31. II. 1943 r. żandarmi niemieccy spalili 150 zabudowań i usunęli stąd mieszkańców.

Lit.: J. Pacześny, Akcja pacyfikacyjna w Wywłoczce w 1943 roku, (w:) Wydawnictwo, I, 124-130; Pol. XVI w., VII, 201; SG, XIV, 161; Skor., 128; Stankowa, Dawny pow. szczebrzeski...; Zbrodnie hitl., 436.

WIEPRZEC - wieś w gm. Zamość.

Po raz pierwszy wieś wzmiankowana (pod nazwą Woprzek!) w 1398 r. jako część składowa włości szczebrzeskiej, przez Dymitra z Goraja przekazanej swym bratankom. W następnych wiekach dzieliła losy całej włości (patrz "Szczebrzeszyn"), choć w 1564 r. tylko część wsi do niej należała: druga część pozostawała w ręku Lipskich herbu Korczak, aczkolwiek w 1631 także i ona znalazła się w posiadaniu Zamoyskich (poprzednia już w 1593). W 1578 r. do Górków należało 12, 25 łana (205, 8 ha), a do Lipskich 5 łanów (84 ha) gruntów uprawnych.

Rejestr poborowy z 1589 r. wykazywał istnienie tu: stawu, młyna, 2 karczem, prochni oraz folwarku (ok. 1630 przeniesionego do Topornicy). Ponadto w połowie XVI w. w pobliskich lasach istniała karczma, zwana "Strażnicą Mytną". W 1792 wieś należała do ordynackiego klucza żdanowskiego.

W II poł. XIX w. we funkcjonował tu ordynacki młyn wodny systemu amerykańskiego, w 1885 r. dzierżawiony przez Żyda - Moszka Sznajdera. W 1880 r. liczyła 8 budynków dworskich i 107 domów chłopskich, z 373 mieszkańcami, w tym 205 unitów (prawosławnych). Wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Mokre) było tu 40 domów oraz 231 mieszkańców.

Źródła w pobliżu wsi dają początek rzece Topornicy, niegdyś nazywanej właśnie Wieprzec.

Lit.: Bon., XIV, 337; Pol. XVI w., VII, 199; SG, XIII, 378; Skor, 124; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej; Tarnawski, 21.

WIERZBIE - wieś w gm. Łabunie.

Wieś położona na zachodnich krańcach staropolskiego powiatu grabowieckiego. W 1435 r. stanowiła majątność Eubarda (Łabuńskiego) z Wierzbia, wymienianego w akcie fundacji parafii w Łabuniach. W 1491/92 przejęli wieś Oleśnicy z Oleśnik, do których należała również w XVI i I poł. XVII stulecia.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 35 domów i 183 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 znajdowało się tu 70 domów z 436 mieszkańcami, prawie wyłącznie (poza 2 prawosławnymi) - katolikami.

12. XII. 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Już 27. XII. (inni, że 31. XII.) 1942 r. oddział BCh "Azji" dokonał akcji odwetowej na osadzonych tu kolonistów niemieckich.

W XIX w. istniały tu: folwark i młyn wodny, przynależące do dóbr Łabunie.

Lit.: Janeczek, 351; Jemiola", Napad na. W ierzbie w noc sylwestrową 1942/43, (w:) Wydawnictwo, III, 29-33; Kalendarium BCh, 45-46; Klu. Zbr., 80; Pol. XVI w., VII, 226 i 251; SG, XIII, 397; Skor., 123.

WIERZBICA - wieś w gm. Lubycza Królewska.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. W 1388 r. książę Ziemowit IV darował ją swemu wiernemu słudze - Pawłowi z Radzanowa, chorążemu warszawskiemu. W posiadaniu rodu Radzanowskich-Niszczyckich pozostawała co najmniej do końca XVI w. Mimo, iż w 1497 r. w obozie pod Suczawą (w Mołdawii) król Jan Olbracht nadał ją Janowi Feliksowi "Szramowi" Tarnowskiemu, konfiskując Zygmuntowi Niszczyckiemu za niestawiennictwo w wyprawie wojennej. Wszakże dotychczasowy właściciel nie dopuścił Tarnowskiego do swych dóbr i pozostał przy ich władaniu mimo wyroków sądowych.

Przed 1880 r. Wierzbica należała do Lityńskich.

Była to duża, jak na owe czasy, wieś, bowiem w 1880 r. liczyła 202 domy i 1202 mieszkańców, w zdecydowanej większości unitów. Natomiast spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał już 323 domy oraz 1. 607 mieszkańców, w tym 45 Żydów i aż 1. 544 Ukraińców.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew prawosławna w 1887 r. wystawiona na miejscu poprzedniej unickiej, po 1947 została opuszczona, następnie przejęta na magazyn, obecnie w ruinie. Dzwonnica cerkiewna została w 1952 r. rozebrana.

Również w ruinie znajduje się przycerkiewna kaplica grobowa Lityńskich z 1860 r., po 1947 użytkowana jako magazyn.

Lit.: Dworzaczek, 337; Górak, Cerkwie, 17-18; Kat. Zab., Kat. Zab., z. XVII, 79-80; Pol. XVI w., VII, 207 i 244; SG, XIII, 394; Skor. XIII, 36.

WASYLÓW WIELKI - wieś w gm. Ulhówek.

Wieś wymieniana w 1403 r. w łacińskiej parafii rzeplińskiej. W XV-XIX w. stanowiła własność klasztoru sakramentek z Lwowa. Następnie w rękach prywatnych. W r. 1846 do Rastawieckich.

Według spisu z 1880 r. były tu 134 domy z 834 mieszkańcami. Folwark sióstr sakramentek miał wówczas 518 morg ziemi ornej, 97 morg łąk, 58 morg pastwisk i 139 morg lasów; natomiast chłopci posiadali 1099 morg ziemi ornej, 205 łąk, 31 pastwisk i zaledwie 2 morgi lasu. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał we wsi 170 domów oraz 967 mieszkańców, w tym 19 Żydów i aż 751 Ukraińców.

Zab.: Jeszcze w 1934 r. istniała tu drewniana cerkiew pounicka p. w. Narodzenia NMP z 1766 r., na miejscu poprzedniej z ok. 1680 r.

Ponadto kapliczka murowana z przełomu XVIII i XIX stulecia, na miejscu poprzedniej drewnianej.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 78-79; SG, XIII, 143; Skor. XIII, 36.

WERBKOWICE - obecnie siedziba gminy. Dawniej niekiedy zwana Wyrpkowice lub Wierzkowicze.

W 1394 r. wieś wymieniana w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1401 r. należała do Milcza z Werbkowic, zaś w 1493 do Aleksandra z Werbkowic, choć pod rokiem 1453 występuje w dokumentach Jakub Śmietanka wojski chełmski, piszący się także z Werbkowic. W 1564 były tu 4 łany (67, 2 ha) gruntów uprawnych. Wówczas wieś w posiadaniu Mireckich i Stabrowskich. W XVII w. do Łaszczów, w 1846 r. do Szydłowskich, a następnie Chrzanowskich.

W 1827 r. wieś liczyła 60 domów i 346 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał 77 domów oraz 548 mieszkańców, w tym 72 Żydów i aż 326 Ukraińców.

Zab.: Dawny zespół pałacowy: pałac z I połowy XIX w. (przebudowany w końcu tegoż stulecia), zarządcówka z końca XVIII w., oraz park pałacowy z pocz. XIX w.

Dawna drewniana cerkiew z 1864 r. powstała na miejscu poprzedniej z 1690 r. fundacji Aleksandra Łaszczą. Od 1919 służy jako kościół rzym. -katol.

W końcu XIX w. ponadto funkcjonowały tu: gorzelnia (w r. 1896 produkująca 16.000 wiader spirytusu), młyn amerykański i zwykły.

Lit.: T. Dąbrowska, T. Liana, Sprawozdanie z prac wykopaliskowych w Werbkowicach-Kotorowie, pow. Hrubieszów w 1960 r, "Wiadomości Archeologiczne", XXIX: 1963, 44-58; T. Dąbrowska-Piętka, Werbkowice-Kotorów, pow. Hrubieszów, "Inventoria Archaeologica... Pologne", V: 1961; Górak, Cerkwie 43 i 44; Janeczek, 361; Kat. Zab., z. VI, 66-67; Pol. XVI w, VII, 225: 250; SG, XIII, 217; Skor., 34.

WERECHANIE - wieś w gm. Rachanie. Dawniej zwana Wierzchrachanie.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1446. Już przed r. 1474 wieś wchodziła w skład starostwa bełskiego, liczącego blisko 30 wsi. Przez większość XVI stulecia pozostawała jednak w rękach rodu Oleśnickich w drodze zamiany za dobra Damianice pod Niepołomicami. W II połowie tegoż wieku wróciła do włości królewskich. Lustracja z 1565 r. wykazywała tu istnienie cerkwi prawosławnej (najpewniej drewnianej), karczmy, folwarku oraz młyna i stawu ha rzeczce Rachance. Naonczas wieś miała dawać 106 zł 6 denarów dochodu rocznego. Przy tym posiadamy jeszcze inną wzmiankę, iż w kilkanaście lat później, bo w 1582 roku, ówczesny posesor starostwa - kanclerz Jan Zamoyski, zapłacił już 138 zł 12 gr. kwarty z wsi za ten rok.

Aż do rozbiorów Werechanie (czy też Wierzchrachanie, bo takiej nazwy do XIX w. używano) stanowiły część królewszczyzny bełskiej, by na przełomie XVIII i XIX w. przejść w ręce prywatne.

W 1880 r. wieś liczyła 31 domów i 432 mieszkańców, w tym 180 unitów i 20 Żydów. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Tarnawatka) wykazywał już 78 domów oraz 473 mieszkańców, w tym 21 Żydów i 55 Ukraińców.

W lipcu 1943 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona.

Na przełomie XIX i XX stulecia stała tu drewniana cerkiew pounicka z 1767 r., wzniesiona na miejscu poprzedniej z 1680, a ta z kolei - jeszcze wcześniejszej, prawdopodobnie z XV w.

Lit.: AJZ, III, 493-494; Klu. Zbr., 94; Pol. XVI w, VII, 205 i 241; SG, XIII, 223; Skor., 109; Żereła, III, 193-195 i 200-201.

WERESZYN - wieś w gm. Mircze. Dawniej często zwana Wereszczyn.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. Około 1400 roku znalazła się w posiadaniu mazowieckiego rodu Rogalów. W 1441 do Ścibora Rogali podstolego i podskarbiego bełskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 52 domy i 357 mieszkańców.

Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Kryłów) wykazywał 102 domy oraz 577 mieszkańców, w tym 39 Żydów i aż 513 Ukraińców.

11 lutego 1944 r. oddział z batalionu BCh "Rysia" udanie zaskoczył policjantów ukraińskich powracających z wesela swego kolegi, zabijając wielu z nich. W czasie dalszych walk polskoukra-ińskich w 1944 r. wieś została zupełnie zniszczona.

Zab.: Murowana oficyna pałacowa z resztkami parku stanowią pozostałość po pałacyku z I poł. XIX w., zniszczonego podczas działań wojennych I wojny światowej.

W końcu XIX w. istniała tu drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Kalendarium BCh, 106; Kat. Zab, z. VI, 67; SG, XIII, 230; Skor, 32.

WIELĄCZA - wieś w gm. Szczebrzeszyn.

W 1425 r. po raz pierwszy wspomniano wieś w składzie włości szczebrzeskiej, której losy dzieliła aż do XIX w. (choć A. Janeczek podaje, iż w 1457 r. została zakupiona przez Trojanowskich z Orłowa). Niemniej stwierdzić możemy, iż w r. 1471 jako posag Zygmunty, córki Prokopa z Goraja Szczebrzeskiego, przeszła w ręce Jana Amora Tarnowskiego, ówczesnego kasztelana sądeckiego. W 1510 od Tarnowskich przeszła do Kmitów z Wiśnicza, zaś od 1555 do wielkopolskiego rodu hrabiów na Miejskiej Górcie. W 1593 kanclerz Jan Zamoyski nabył wieś od Czarnkowskich, spadkobierców Górków. W tymże samym roku włączył ją do kilka lat wcześniej utworzonej Ordynacji Zamojskiej. W 1792 do ordynackiego klucza szczebrzeskiego.

W 1780 r. chłopci z tej wsi wystosowali skargę do ordynata na ekonoma klucza niedzieliskiego, Józefa Nossalskiego, o zmuszanie ich do spełniania ponadobowiązkowych świadczeń pańszczyźnianych, o żądanie wykonywania pracy bez przerwy, bez chwili wytchnienia dla ludzi i koni, oraz o nagminne bicie chłopów i członków ich rodzin przez tegoż ekonoma. Chłopska suplika mówiła m. in.:.... Wojtek Mazurek trzy dni w tydzień robił z radłem, był dni dziewięć, dniował i nocował. Pretensja jego, że przez 2 miesiące darowaną miał pańszczyznę, a nie potracono mu tego (...). Maciek Srała wnosi, że gdy do sprzążki w drogę dał bydłę, sam z cepem chodzić musiał, a należy, aby w takowej okoliczności drugą razą inny pojechał i odbyłby pańskie (...). Misiuk Szczygieł wnosi, że syna jego JP Nossalski tak zbił, że 10 tygodni leżał, za to, że będąc na stróży i niosąc siano dla krów, wiązkę małą upuścił; ludzie go do domu zanieśli (...). Paweł Moskwa zgłosił, iż mu zbił syna pan Nossalski na pańszczyźnie za to, że do podawania snopków z dziewczynką wyjechał, za łeb targając kark kręcił, i samego Moskwę potem bił i brata jego, że nierychło na dwór do nabierania pszenicy wyjechali. Odezwali się po karze, iż więcej tej biedy nie wytrzymamy, nie wycierpimy, otóż brata powtórnie karał. Do wożenia snopków kiedy wyjeżdżają, albo do gnoju, bydłęcia nie tylko popaść, ale i napoić nie dadzą, ustawicznie pędzą...".

Kosztem ordynacji w 1853 r. zorganizowano we wsi jednoklasową szkołę początkową dla dzieci z Wielączy, Bodaczowa, Niedzielisk i Zawady. Jej pierwszym nauczycielem był Michał Żukowski (zm. 1873), który pracując tu w l. 1856-65 nie pobierał żadnego wynagrodzenia, dopiero w l. 1865-69 otrzymywał pensję od rządu jako nauczyciel nominowany.

Po uwłaszczeniu chłopów w 1864 r. doszło do ostrego i długotrwałego konfliktu tutejszych chłopów z administracją folwarku ordynackiego na tle serwitutów w lasach i na pastwiskach ordynackich. Ordynacja w żadnym razie nie chciała ustąpić i kategorycznie zabraniała chłopom korzystania ze wspólnych do tej pory pastwisk oraz wyrębu drzew na budulec i zbierania chrustu na opał z lasów. Wobec tego chłopci siłą chcieli dopiąć swego, wzbraniając się przy tym przed płaceniem wysokich podatków i kar pieniężnych za niesubordynację. Konflikt ów przeciągał się aż do początków XX stulecia, a w niektórych drobniejszych aspektach nawet do reformy rolnej 1944 r.

Wielącza należała do wsi dużych (już rejestr poborowy z 1589 r. wykazywał tu aż 30, 5 łana= 512, 4 ha gruntów uprawnych), a ponadto 2 karczmy, browar i gorzelnię.

W 1880 roku część tzw. Ordynacka wsi liczyła 94 domy, zaś tzw. Plebańska - 15 domów. Ogółem obie części miały podówczas 1040 mieszkańców. Spis z r. 1921

(wówczas w gm. Mokre) wykazywał 249 domów oraz 1. 599 mieszkańców, w tym tylko 7 prawosławnych.

W połowie grudnia 1942 r. wieś została przez hitlerowców wysiedlona a następnie osadzona przez kolonistów niemieckich (wykaz okupacyjny z 1943 r. mówi o 321 kolonistach niemieckich).

Zab.: Jedynym godnym uwagi zabytkiem w miejscowości jest tutejszy kościół katolicki. Pierwszy kościół drewniany powstał tu ponoć już w 1425/45 r., na którego miejsce w 1655 wzniesiono nowy murowany, zaś w 1826 r. obecny neogotycki kościół murowany z dwiema dzwonniami.

Lit.: Iskrzycki, 22; Janeczek, 108 i 343; Klu. Zbr., 80-81; Pol. XVI w., VII, 200; SG, XIII, 307; Skor, 124; B. Szewc, Zwyczaje i obrzędy weselne we wsi Wielącza w pow. zamojskim, "Kronika Powiatu Zamojskiego", I: 1918, nr 21/22, 27-31.

WIELKOPOLE - wieś w gm. Gorzków. Do XIX w. znana jako Wielgiepole lub Wielgopole.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1419. Położona była ona wówczas w staropolskim powiecie krasnostawskim. Wzmiankowana w 1448 r. jako Wyelopolye w zatwierdzeniu uposażenia parafii w Krasnymstawie przez starostę krasnostawskiego Hryćka Kierdeja. Wedle rejestru poborowego z 1578 r. miała zaledwie 2 łany (33, 6 ha) gruntów uprawnych.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 19 domów ze 154 mieszkańcami. Natomiast spis z r. 1921 wykazywał 40 domów oraz 264 mieszkańców, w tym 2 Żydów i 3 prawosławnych.

W końcu XIX w. funkcjonował tu młyn wodny i tartak.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 193; SG, XIII, 347; Skor., 48.

WAKIJÓW - wieś w gm. Tyszowce.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1435. Położona była wówczas w staropolskim powiecie grabowieckim. W roku 1463 stanowiła własność Krystyna Góździa. Natomiast w roku 1531 i 1564 była dziedzictwem rodu Łaszczów. W 1593 do Jerzego Cieciszewskiego starosty grabowieckiego, zaś w 1629 roku w ręku Macieja Borzęckiego wojskiego bełskiego.

Wg spisu z 1880 r. wieś liczyła 38 domów i 258 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał 71 domów oraz 277 mieszkańców, w tym 14 Żydów i 111 Ukraińców.

Na przełomie XIX i XX w. istniała tu drewniana cerkiew pounicka sprzed 1752 r., oraz drewniany młyn.

Lit.: Janeczek, 339; T. Poklewski, Halsztacki zespół ozdób brązowych z Wakijowa pow. Tomaszów Lubelski, "Wiadomości Archeologiczne", XX: 1954, 267-275; Pol. XVI w., VII, 226 i 241; SG, XII, 899; Skor., 110; M. Stankowa, Z dziejów..., 13 i 26.

WIERZBICA - wieś w gm. Rudnik.

Wieś wzmiankowana była po raz pierwszy w 1417 roku. W 1578 r. znajdowały się tu działki szlacheckie Jana i Piotra Wierzbickich, o ogólnej powierzchni 9, 5 łana (159, 6 ha) gruntów uprawnych. Ponadto pewną część posiadał tu wówczas Stanisław Żółkiewski wojewoda bełski, ojciec słynnego hetmana (również Stanisława), dziedzic sąsiedniej Żółkwi (Żółkiewki), Rożków i Poperczyna.

W 1827 r. wieś liczyła 59 domów i 322 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 były tu 44 domy oraz 316 mieszkańców, w tym 36 Żydów.

Zab.: Zachował się murowany, barokowy dwór szlachecki z przełomu XVII i XVIII w. (?) z pozostałościami parku, od 1945 wykorzystywany jako szkoła.

Lit.: Kat. Zab., z. VIII, 72-73; Pol. XVI w., VII, 196; SG, XIII, 393; Skor., 51.

WIERZBA - wieś w gm. Stary Zamość.

Wieś położona dawniej w staropolskim powiecie grabowieckim. Po raz pierwszy wspomniana 23. I. 1418 r., kiedy to książę Ziemowit IV nadał ją braciom Bogucie, Daćbogowi i Tomaszowi z Płoskiego. W r. 1440 powtórnie nadana, wraz ze Starym Zamościem, Andrzejowi Piwo z Opolska, staroście buskiemu. W 3 lata później od tego ostatniego obie wsie nabył przybysz zza Wisły - Tomasz z Łążnina, protoplasta rodu Zamoyskich. W końcu XV stulecia Wierzba w posiadaniu syna powyższego - Jana. W l. 1590/92 kanclerz Jan Zamoyski skupił części swych krewnych i osobnym aktem włączył je do ordynacji, w której wieś należała do klucza starozamojskiego.

W 1880 r. część tzw. Ordynacka liczyła 48 domów z 537 mieszkańcami, natomiast część Plebańska - 7 domów i 235 (pomyłka w spisie ?!). Wg spisu z r. 1921 było tu aż 127 domów oraz 919 mieszkańców, w tym 5 prawosławnych.

4. I. 1943 r. żandarmeria niemiecka spacyfikowała wieś w odwecie za wysadzenie mostu kolejowego w Ruskich Piaskach przez partyzantów. Zamordowano wówczas 30 osób, w tym 3 kobiety.

Lit.: Iskrzycki, 1; Pol. XVIw., VII, 227 i 250; SG, XIII, 390; Skor., 126; K. Sochaniewicz, O kolebce rodu Zamoyskich...; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 32, 34.

WIEPRZOWE JEZIORO - wieś w gm. Tomaszów.

Nazwa wsi pochodzi od jeziora, skąd bierze swe źródła rzeka Wieprz. Według legendy wieprz rył tu ziemię, dokopując się do obfitego źródła. Bardzo szybko stworzyło ono jezioro, dające początek rzece. O jeziorze tym mówi lustracja z 1564/64 r.: "... Jezioro w Wieprzowem Jeziorze, w którym toni jest dwie, ale niepołowne; także i drugie jezioro tamże, na którym tonią jedną, nie połowne, bo w lecie wysycha, a tak obiedwie mało pożytku czynią".

Położona w staropolskim powiecie bełskim, począwszy od I połowy XVI w., wieś dzieliła się na dwie części: królewską do XVIII w. należącą do starostwa bełskiego, oraz szlachecką, w połowie XVI w. stanowiącą własność Marcinowskich, zaś od 1579 - Zamoyskich, którzy w dziesięć lat później włączyli ją do swej ordynacji.

Królewska część wsi została osadzona w I połowie XVI w. i zasiedlona przez wołoskich wychodźców z Werechań. Tego samego okresu dotyczy lokalizacja drugiej części wsi.

Wedle cytowanej lustracji z 1564/65 r., w części królewskiej było 26 kmieci na półłankach, 2 bartników, 4 komorników, tokarz, 18 gontarzy. Powierzchnia gruntów uprawnych wynosiła 12, 5 łana (210 ha). Ogólny dochód z tej części wsi: 57 zł 2 gr.

W 1880 r. część należąca do dóbr Tarnawatka (dawna część królewska) liczyła 35 domów oraz 350 mieszkańców, w tym 103 katolików, zaś część tzw. Ordynacka liczyła 30 domów istniała wówczas dworska fabryka krzesel. Spis z roku 1921 (wówczas w gm. Tarnawatka) nie rozróżniał już tych części, podając ogólną liczbę 83 domów oraz 499 mieszkańców, w tym aż 143 Ukraińców.

W sierpniu 1942 r. oddział BCh "Burzy" zniszczył tu maszyny omlotowe.

Lit.: Janeczek, 151; Kalendarium BCh, 41; Pol. XVI w., VII, 205; SG, XIII, 379; Skor., 109; Żereła, III, 198-200.

ZAWALÓW - wieś w gm. Miączyn. Dawniej często zwana Zawałów.

Wieś wzmiankowana w 1394 r. w łacińskiej parafii grabowieckiej. W 1442 r. została nadana Janowi Kwaczale Nieborowskiemu. W 1564 r. miała 6, 5 łana (109, 2 ha) gruntów uprawnych. Od 1667 r. wieś znalazła się w posiadaniu franciszkanów zamojskich.

Wedle spisu z 1827 r. liczyła 94 domy i 556 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał 112 domów oraz 735 mieszkańców, w tym 10 Żydów i tylko 32 Ukraińców.

22 lipca 1943 r. wieś została wysiedlona (tylko polska część ludności).

Zab.: Dawna drewniana cerkiew prawosławna z II poł. XIX w. powstała poprzez rozbudowanie poprzedniej katolickiej kaplicy "krynickiej" nad źródłami, wzniesionej w XVIII w. przez franciszkanów. Rozbudowana w 1910 r. Od 1918 służy jako kościół rzym. -katol.

Lit.: Górak, Cerkwie, 49-52; Janeczek, 90; Kat. Zab., z. VI, 69; 69; Klu. Zbr, 99; Pol. XVIw" VII, 225 i 250; SG, XIV, 48; Skor., 32.

ZWIERZYNIEC - obecnie siedziba gminy.

Wkrótce po nabyciu w 1592/93 r. włości szczebrzeskiej i przynależnych do niej lasów, około 1598 r. powstał tam z inicjatywy Jana Zamoyskiego rezerwat zwierzyny (i prawdopodobnie dworek drewniany). Obszar na północny-zachód od późniejszej wsi został otoczony parkanem o długości 18 kilometrów. Do owego rezerwatu myśliwskiego, zwanego Parkanem, sprowadzono podówczas żubry i łosie z litewskich dóbr Radziwiłłów. Po jego powstaniu szybko zaczęła rosnąć związana z nim osada. W II połowie XVII w. powstał pałacyk, a na wysepce stawu tworzonego przez rzeczkę Świerszcz dopływ Wieprza, wystawiono teatrzyk letni, na którego miejscu w połowie XVIII stulecia stanął kościółek.

Osada stała się wówczas (przed 1792 r.) ośrodkiem dużego klucza dóbr ordynackich. W początkach XIX w. ordynat Stanisław Kostka Zamoyski przeniósł tu zarząd ordynacji i wznosił dla niego klasycystyczne zabudowania. Relacja Lubowieckiego z r. 1823 mówiła:.... włość Zwierzyniec między lasami (...), w tym miejscu więcej jak mila kwadratowa lasu otoczona parkanem, służy na utrzymywanie jeleni, danieli, sarn i innej zwierzyny, nad rzeką zaś. W ieprzem wzniesione są piękne gmachy mieszkalne, tudzież fabryczne... ".

W 1803 powstała w Zwierzyncu pierwsza w kraju manufaktura produkująca narzędzia rolnicze, zaś w 1805 - gisernia (odlewnia). W 1806 powstały nowe, murowane gmachy słynnego browaru. W następnych latach wzniesiono wytwórnię waty oraz drukarnię ordynacką.

Około 1860 r. nastąpił wielki nalot szarańczy, który upamiętniono nieco już zatartym napisem na bloku kamiennym przy bramie parkowej. Głosi on m. in.: "... wyniszczono szarańczy żywej korcy 656, wykopano jaj owada garncy 555 i 1/2. Użyto do tego robocizny pieszej dni 14. 000".

W czasie Powstania Styczniowego w pobliżu wsi (w Panasówce) rozegrała się duża, zwycięska bitwa powstańców oddziałów Marcina Lelewela-Borkowskiego i Kajetana Cwieka Cieszkowskiego z wojskami rosyjskimi.

W II połowie XIX stulecia funkcjonował tu duży browar ordynacki, w 1896 r. produkujący 45. 000 wiader piwa.

W r. 1904 bojówka PPS wysadziła w powietrze pomnik cara Aleksandra II, stojący w centrum miejscowości. Jesienią 1905 roku zaś robotnicy miejscowych zakładów podjęli strajk w ramach szerszych rozruchów krajowych.

We wrześniu 1939 r. część swego sprzętu zmechanizowanego zniszczyła tu Warszawska Brygada Pancerno-Motorowa pułkownika S. Roweckiego. Tu też walczyły wówczas jednostki 23 DP i Grupy Operacyjnej "Sandomierz".

Podczas okupacji Niemcy utworzyli tu obóz przejściowy dla jeńców francuskich, a następnie na jego miejscu (wiosną 1943 r.) obóz dla wysiedlonych.

9. VIII. i 21. X. 1942 r. wysiedlono stąd wszystkich miejscowych Żydów i wywieziono do obozu zagłady w Bełżcu.

W maju 1944 r. oddział BCh "Rysia" wysadził w powietrze koło Zwierzynca niemiecki pociąg z amunicją.

Miejscowość została wyzwolona 24 lipca 1944 roku.

Zab.: Zachowały się do dziś: wspomniane budynki Zarządu Ordynacji (obecnie Technikum Przemysłu Drzewnego), browar i portiernia z 1806 r., oraz murowany późnobarokowy kościółek (kaplica) z 1741/47 r., na wysepce na stawie.

Lit.: S. Bohdanowicz, Likwidacja Żydów w Zwierzyńcu, (w:) Wydawnictwo, II, 77-86; Głowacki, 150-157; Kalendarium BCh, 40, 136; Lubowiecki, 22; H. Matławska, Zwierzyniec; SG, XIV, 685; Skor., 128.

ZWIARTÓW - wieś w gm. Krynice.

Wieś należała w 1449 r. do Jana i Mikołaja Zwiartowskich, zaś w 1524 roku do Andrzeja Zwiartowskiego. W świetle spisu poborowego z 1564 r. było tu 3, 75 łana (63 ha) gruntów uprawnych. W XVIII stuleciu trafiła do Debolich; jeszcze w roku 1846 jej dziedzicem był Stanisław Deboli. Natomiast w ok. 1880 r. należała do Edwarda Makomaskiego.

W 1880 r. wieś liczyła 80 domów oraz 378 mieszkańców, w tym 8 Żydów. Spis z r. 1921 wykazywał 114 domów oraz 681 mieszkańców, w tym 4 Żydów i 1 Ukrainiec.

Zab.: Zachował się kompleks budynków dworskich z I połowy XIX w. - spichlerz, stajnia i murowany dwór Debolich z parkiem, po wojnie do 1975 r. wykorzystywany jako szkoła, potem budynek spółdzielczy, w półruinie. Ponadto zachowana drewniana studnia z tego okresu.

Dawniej istniała również, założona w 1880 przez Makomaskich, fabryka mielenia kości.

Lit.: Janeczek, 360; Kat. Zab., z. XVII, 88-89; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, XIV, 681; Skor., 106.

ZUBOWICE - wieś w gm. Komarów.

Wieś położona w staropolskim powiecie bełskim. W 1483 r. należała do Mikołaja Siebieczowskiego (Sobieczowskiego) z Czartowczyka, który w tymże roku sprzedał ją. Wedle spisu w 1564 r. miała 8 łanów (134, 4 ha) gruntów uprawnych. Ówczas jej posiadaczami byli ponoć Gorayscy.

W XIX stuleciu funkcjonowała tu gorzelnia, w 1896 r. produkująca 21. 000 wiader spirytusu.

W 1880 r. liczyła 100 domów wraz z 840 mieszkańcami. Wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Tyszowce) było tu 121 domów oraz 687 mieszkańców, w tym 14 Żydów i aż 421 Ukraińców.

17 grudnia 1942 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców. Koloniści niemieccy założyli tu nawet szkołę.

Zab.: Dawna drewniana cerkiew pounicka z dzwonnica z ok. 1777 r., na miejscu poprzedniej sprzed 1732 r., służy od 1918 jako kościół katolicki. Odnawiany w 1963 i 1982 r.

Lit.: Górak, Cerkwie, 8; Janeczek, 356; Kat. Zab., z. XVII, 87; Klu. Zbr., 95; Pol. XVI w., VII, 213 i 242; SG, XIV, 671; Skor., 110.

ZŁOJEC - wieś w gm. Nielisz. W XVI w. notowana jako Złociec.

Po raz pierwszy wieś była wzmiankowana w roku 1398 jako Słoszcza. Przez następne stulecia dzieliła los z całą włością szczebrzeską.

Wg rejestru z r. 1578 wieś posiadała 17, 25 łana (289, 8 ha) gruntów uprawnych.

W 1593 została włączona do dóbr ordynacji Zamoyskich. W 1792 w ordynackim kluczu starozamojskim.

W XVI w. wieś ta posiadała cerkiew, młyn, folwark, a ponadto browar, winiarnię i rudę żelazną.

W 1827 r. liczyła 49 domów i 318 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 było tu 170 domów oraz 1. 010 mieszkańców, w tym 316 prawosławnych.

W grudniu 1942 r. wieś została wysiedlona, a na osadzonych kolonistów niemieckich już 31. XII. t.r. przeprowadził akcję odwetową oddział BCh "Głaza".

Lit.: Kalendarium BCh, 49; Klu. Zbr., 85-86; Pol. XVIw, VII, 200; SG, XIV, 634; Skor., 128; Stworzyński, Opisanie dóbr Ord. Zamojskiej.

ZIMNO - wieś w gm. Łaszców.

W 1388 r. książę Ziemowit IV darował wieś Pawłowi z Radzanowa, chorążemu warszawskiemu. W rękach potomków Pawła - Radzanowskich-Niszczyckich z Uhnowa, jeszcze w 1469, 1487 i 1531 r. W 1564 już do Łaszców. Wieś podówczas miała 5, 75 łana (96, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1598 dotychczasowy dziedzic Jan Łaszczył sprzedał ją Dąbrowskiemu, choć w 1626 r. znowóż w rękach Łaszczył, tym razem Stanisława z linii nieledewskiej. W II poł. XIX w. do hrabiów Fredrów.

W 1880 r. wieś liczyła 76 domów z 689 mieszkańcami. Spis z r. 1921 natomiast wykazywał 100 domów oraz 570 mieszkańców, w tym 35 Żydów i aż 343 Ukraińców.

W pocz. XX w. istniała tu drewniana cerkiew pounicka z 1743 r.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 212 i 244; SG, XIV, 617; Skor., 107.

ZWIARTÓWEK - wieś w gm. Rachanie. Początkowo zwana Zwiartowczyk.

Wieś wymieniana w 1449 r., kiedy należała do Jana i Mikołaja Zwiartowskich, natomiast w 1524 do Andrzeja Zwiartowskich. Obok Zwiartowskich w 1564 roku swoje działki mieli tu także Ujazdowscy i Mireccy. W tymże ostatnim roku we wsi było 5 łanów (84 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. liczyła 31 domów ze 172 mieszkańcami. Wg spisu z r. 1921 (wówczas w gm. Komarów) było tu 57 domów oraz 378 mieszkańców, w tym 56 Ukraińców.

Lit.: Janeczek, 360; Pol. XVI w., VII, 211 i 242; SG, XIV, 681; Skor., 105.

ZAPORZE - wieś w gm. Radecznica.

W 1399 r. przez Dymitra z Goraja została darowana Cedzikowi (Teodorowi) Prochańskiemu, którego potomkowie - dziedzice wsi - od posiadłości przybrali nazwisko Zaporskich. W 1547 r. należała do Pawła Zaporskiego pisarza ziemskiego chełmskiego, zaś w 1564 do Jana Zaporskiego. Według rejestru poborowego z 1578 r. miała 5, 5 łana (92, 4 ha) gruntów uprawnych.

W świetle spisu ludnościowego z 1827 r. wieś liczyła, 43 domy z 240 mieszkańcami. Spis z r. 1921 wykazywał już 95 domów oraz 576 mieszkańców, w tym 14 Żydów.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 201; SG, XIV, 412; Skor., 125.

ZABYTÓW - wieś w gm. Skierbieszów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1436. W początkach XVI w. wieś należała do starostwa krasnostawskiego. Od ok. 1539 znajdowała się w zastawie kolejno: Stanisława Rzeszowskiego, Jana Tarnowskiego i Janów (ojca i syna) Ocieskich. Od 1582 wraz z całą włością sulmicką stanowiła własność Zamoyskich. W 1792 do ordynackiego klucza sitanieckiego.

W 1827 r. były tu 24 domy i 135 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Stary Zamość) wykazywał już 55 domów oraz 355 mieszkańców, w tym 23 Ukraińców.

W maju 1944 r. w pobliżu wsi rozegrała się niepomyślna potyczka oddziału BCh z hitlerowcami. Polaków z opresji uratowało nadejście oddziału radzieckiego.

Lit.: AJZ, III, 470-472; Dworzaczek, 229-230; Kalendarium BCh, 137; Pol. XVI w., VII, 195; SG, XIV, 211; Skor., 126; S. Zgrzywa, Gmina Stary Zamość, 32.

ZADĘBCE - wieś w gm. Trzeszczany. Dawniej zwana Zadubce lub Zadubice.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1444. Następnie wymieniana w rejestrze poborowym z 1472 r. w staropolskim powiecie horodelskim. Od połowy XV w. z nadania księcia bełskiego Władysława należała do klasztoru dominikanów z Hrubieszowa. Natomiast w 1633 r. dochody z wsi przeznaczono dla klasztoru w Poznaniu. Własnością kościelną pozostały Zadubce do XVIII w.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 45 domów i 266 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Moniatycze) wykazywał zaledwie 33 domy oraz 411 mieszkańców, w tym 4 Żydów i aż 165 Ukraińców.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 230 i 252; SG, XIV, 251; Skor., 34.

ZAKŁODZIE -wieś w gm. Radecznica.

W końcu XIV w. Dymitr z Goraja darował wieś Smogorzewskim-Latyczyńskim na prawie lennym. W 1445 do Bertolda i Zygmunta Latyczyńskich. W początkach XVI w. (część wsi?) należała do Tarnawskich z Targowiska. W 1520/30 część jej od Zygmunta Tarnawskiego kanonika krakowskiego kupił Jan Sarnicki burgrabia turobiński. W 1605 część ową od Sarnickich odkupili Zamoyscy i włączyli do swej ordynacji. W 1792 do ordynackiego klucza mokrolipskiego.

Wg spisu z 1827 r. wieś liczyła 34 domy i 151 mieszkańców.

Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Sułów) uwzględniał już 69 domów oraz 461 mieszkańców, w tym 34 Żydów i 2 prawosławnych.

Lit.: SG, XIV, 299; Tarnawski, 25; Skor., 127.

ZAKRZEW - wieś będąca obecnie siedzibą gminy.

W czasach Rzeczypospolitej szlacheckiej wieś administracyjnie przynależała do powiatu lubelskiego, parafii Targowisko. W XV i początkach XVI w. stanowiła własność Tarnawskich (Targowickich): w pocz. XV w. do Zbysława, w 1443 do Stanisława, zaś w 1501 do Gotarda, Tarnawskich. Jednak już w 1531 znajdowały się tu drobniejsze działy szlacheckie podobnie jak i w 1676, kiedy swe części mieli: Mateusz Domański (6 poddanych), Franciszek Gruszecki (30 poddanych), Hieronim Jełowicki (30 poddanych) i Jan Łukawski (2 służby).

W 1827 r. wieś liczyła 49 domów i 336 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 (wówczas także siedziba gminy w pow. krasnostawskim) było tu już 137 domów oraz 855 mieszkańców, w tym 5 Żydów.

Lit.: Pol. XVI w., III, 44a; SG, XIV, 316; Skor., 53; A. Sochacka, Własność ziemska..., 91-92.

ZAMCH - wieś w gm. Obsza. Dawniej zwana Zamech lub nawet Zamek.

Zawiązkiem osady nad rzeczką Neteczą był dwór myśliwski z osadą straży leśnej w wielkiej puszczy królewskiej. W II połowie XIV stulecia ów wielki obszar puszczy nad Sanem otrzymał na własność ruski wielmoża Iwan (Iwaśko, Jaśko) Kustra z Krzeszowa, w 1386 r. świadczący w dokumencie. W Ładysława Opolczyka. Kustra założył tu wówczas Leżajsk i Łukową. Jego rezydencją była sąsiednia Obsza (Psza).

Po wygaśnięciu rodu Kustrów w połowie XV w., kompleks puszczy znowóż powrócił w ręce królewskie i pod zarząd starostów. Wtedy to drogą zastawu (przed 1471) starostwo zamechskie w ziemi przemyskiej przeszło w ręce Pileckich, do nich aż po 1543/50 rok. Od roku 1568 miejscowym starostą był Stanisław Zamoyski, a po nim - od 1572 - jego syn Jan, późniejszy kanclerz i hetman wielki. Na tego ostatniego w 1574 r. miejscowi chłopcy skarżą się do samego króla Henryka. W alezego, co spowodowane było jego wielkim uciskiem poddanych z tej wsi (patrz "Obsza").

W dniach 8 i 9 maja 1578 r. gościł tu u Jana Zamoyskiego (który był wówczas starostą zamechskim) sam król "niemalowany" - Stefan Batory, co uczcił wielki Jan Kochanowski w swym utworze "Dryas Zamchana".

W 1588 król Zygmunt III Waza darował J. Zamoyskiemu starostwo "na wieczność", a ten w rok później włączył je do nowoutworzonej Ordynacji Zamojskiej.

Wedle lustracji z 1564/65 r. wieś posiadała 14, 25 łana (228 ha) gruntów uprawnych. Stały tu wówczas: cerkiew prawosławna, młyn "Borowy" na rzece Tanwi oraz folwark. Ponadto zamieszkiwało ją 57 kmieci osiadłych, 14 zagrodników i aż 9 karczmarzy. Ogólny dochód z samej wsi (nie licząc folwarku) wynosił 190 zł 20 gr. rocznie.

W 1805 r. urodził się tu Rafał Hadziewicz, malarz i pedagog, profesor w warszawskiej Szkole Sztuk Pięknych.

Zamch był jedną z największych wsi w tym rejonie. Spis z roku 1827 wykazywał tu 204 domy i 1248 mieszkańców; zaś spis z r. 1921 (wówczas w gm. Babice) mówił o 345 domach oraz 1. 877 mieszkańcach, w tym aż 150 Żydach i aż 1. 299 Ukraińcach.

29 lipca 1943 r. polska część mieszkańców wsi została wysiedlona a gospodarstwa polskie przekazano Ukraińcom. Ludność ukraińska wyniosła się z Zamchu dopiero w lutym-marcu 1945 r.

W grudniu 1942 r. oddział BCh zniszczył tu urząd gminy, pałac dokumenty. Doszło przy tym do zwycięskiej dla Polaków walki z policją ukraińską. 17. XII. 1943 doszło tu do kolejnej walki oddziałów partyzanckich z nacjonalistami ukraińskimi.

Zab.: Zachowała się dawna murowana cerkiew z 1842 r., od 1929 służąca jako kościół rzymsko-katolicki.

Lit.: AJZ, I, 473-474; Kalendarium BCh, 49, 98; Kat. Zab., z. III, 32; Klu. Zbr., 88; Pol. XVI w., VII, 24; SG, XIV, 365-366; Skor., 6; Żereła, II, 211-213 i 222-225.

ZAMOŚĆ - miasto wojewódzkie; w początkach 1990 r. liczące 60,7 tys. mieszkańców. Początkowo pod nazwą Zamoście nad Wieprzcem (Łabuńka) lub Nowy Zamość, w odróżnieniu od Starego, będącego podówczas w posiadaniu innej linii rodu.

Przywilejem danym 10. IV. 1580 r. w Jarosławcu kanclerz Jan Zamoyski lokował miasto na gruntach wsi Skokówka. Otrzymało ono 43 łany (688 ha) gruntów w staropolskim powiecie krasnostawskim. Akt ów został potwierdzony przez króla Stefana Batorego 12. VI. 1580 r. w Wilnie. W dniu 21. IV. 1581 Zamoyski wójtem Nowego Zamościa wyznaczył Wojciecha Wnuka-Słowieńskiego, rajcę sandomierskiego.

Według pierwotnych założeń miał być tu jedynie ufortyfikowany zamek (pałac), następnie wokół niego stanąć miało miasteczko. Później dopiero przyjęto koncepcję budowy nowoczesnej bastionowej twierdzy typu włoskiego. Miasto, którego architektem początkowo był słynny Bernardo Morando, wzorowano na włoskiej Padwie (stąd "Padwa Północy"), w której fundator odbył kilkuletnie studia.

Od samego początku, począwszy od 1579 r., prace budowlane szły w bardzo szybkim tempie: wraz ze wznoszeniem fortyfikacji prowadzono jednoczesne budowy w całym mieście. Koszty tego pochłaniały większość ogromnych dochodów kanclerskich. W równie szybkim tempie postępowała akcja osiedleńcza. Obok Polaków i Rusinów, kanclerskie pozwolenie osiedlenia się w mieście otrzymali także Żydzi sefardyjscy (od końca XVII w. ich miejsce zajęli Żydzi aszkenazyjscy, czyli polscy), Ormianie i Grecy, jak również Niemcy, Włosi, Szkoci i Węgrzy.

Miasto szybko się rozrastało. W 1591 r. liczyło już około 1 tys. mieszkańców w 217 domach. W 1666 r. były 253 budynki w tym 63 kamienice. W 1691 już 341 domów (z przedmieścia mi) i 2050 mieszkańców. W 1810 roku - 4065 mieszkańców (bez wojska). W 1884 r. było tu już 167 domów murowanych, 336 drewnianych oraz 7620 mieszkańców, w tym aż 5009 Żydów!

W 1890 r. liczba mieszkańców wzrosła do 9235, w tej liczbie 10 protestantów, 637 prawosławnych (unitów), 2390 katolików i 5720 Żydów. W roku odzyskania niepodległości Zamość liczył 823 domy (z przedmieściami), w tym ok. 280 murowanych, oraz 13. 054 mieszkańców, w tym 4. 537 katolików i 8. 507 Żydów. Spis z r. 1921 mówił już o 19. 023 mieszkańcach, w tym aż 9. 383 Żydach i 235 prawosławnych. W 1860 było tu dwanaście brukowanych ulic: Bazylińska, Brukowana, Franciszkańska, Kolegiacka, Lubelska, Ordonanshauzowa, Ormiańska, Ratuszowa, Sadowa, Stolarska, Ślusarska i Żydowska. Wszakże w XIX w., zwłaszcza w jego II połowie, miasto nie ograniczało się do samych murów twierdzy. Ówczesnie bowiem obejmowało również Nową Osadę (powstałą po 1833, po ostatecznym wyburzeniu Przedmieścia Lwowskiego i Hrubieszowskiego, symetrycznie do nowej szosy lwowskiej) Przedmieście Lubelskie i Majdan, oraz wólki: Miejską (przy Nowej Osadzie), Panieńską (niegdyś własność zakonnic) i Infułacką. Wówczas istniały tu: rządowa fabryka klinkieru (tj. cegły do budowy dróg i bruków; zatrudniająca 71 robotników), 3 młyny i wiatraki (łącznie 9 robotników), 3 cegielnie (16 robotników), browar (4 robotników), mydlarnia (4 robotników) oraz zakład produkujący wodę sodową (także 4 robotników).

Rozwoju miasta nie powstrzymały kilkakrotne wielkie pożary: w 1627 (spłonęła część miasta i pałac), 1658, 1673, 1763 (od tego czasu ordynat Klemens Zamoyski zakazał wznoszenia budynków drewnianych) i w 1827 r.

Obok funkcji gospodarczych, administracyjnych (jako stolica rozległej Ordynacji Zamojskiej) i kulturalnych (Akademia Zamojska od 1594, drukarnia akademicka w XVII-XVIII wydająca ok. 1500 druków, krąg artystów wokół dworu Zamoyskich), miasto było - i to przede wszystkim - twierdzą. Ciągłe rozbudowywana, szczególnie w XIX w. przez Rosjan, dobrze spełniała swe zadania - nigdy nie została zdobyta ze szturm. Była wielokrotnie oblegana: 6-24 listopada 1648 r. przez Kozaków B. Chmielnickiego, 26 lutego -1 marca 1656 r. przez Szwedów, w 1704 bez walki zajęta przez Szwedów, w 1715 oblegana przez Sasów, 20 maja 1809 zajęta przez wojska polskie księcia Józefa Poniatowskiego; ponadto do 25 listopada 1813 i 21 listopada 1831 r. oblegana przez Rosjan jako ostatnie punkty oporu w kraju. W II połowie XIX w. wobec rozwoju wielkokalibrowej broni palnej, twierdza okazała się przestarzałą. Dlatego też w 1866 zlikwidowano ją, a fortyfikacje częściowo zburzono.

W 1819 r., na mocy układu z rządową Komisją Wyznań i Oświecenia Królestwa Polskiego, za sumę 500 tys. zł, uzyskaną jako wynagrodzenie za zajęcie szkolnych gmachów w Zamościu na potrzeby wojska, Zamoyscy zakupili kolejne dobra ziemskie: Gruszkę Zaporską, Podlesie, Zaporze, Gaj i Branewkę. Natomiast w 1821 r., na żądanie wielkiego księcia Konstantego Romanowa, sam Zamość został wykupiony przez skarb kongresowego Król. Polskiego. W zamian za przejście miasta na własność rządu, w 1823 r. ordynacja otrzymała 2 wsie i 5 części wsi oraz pałac w Warszawie.

Podczas okupacji hitlerowskiej miasto odgrywało główną rolę w niemieckich planach budowy "przestrzeni życiowej" "Wielkich Niemiec" na Wschodzie, w których miało pełnić funkcję centrum administracyjnego (planowano nawet zmianę nazwy na Himmlerstadt).

Po blisko pięcioletniej okupacji i wycofaniu się sił hitlerowskich, 25 lipca 1944 r. o godz. 14 do Zamościa wkroczyły najpierw oddziały AK, a w 2 godz. później wojska sowieckie.

Obecnie miasto obfituje w wiele wartościowych zabytków, w szczególności w obrębie dawnych murów twierdzy.

Słynny ratusz zamojski - jego budowę rozpoczęto w 1591 r. według pierwotnego projektu B. Morando. Przebudowany w 1639/1651 i 1767/1778 w stylu manierystyczno-barokowym. W końcu XVIII w. dodano barokowe schody. W następnym stuleciu pozbawiony dekoracji i attyki, które przywrócone zostały podczas generalnej renowacji zamojskiej Starówki w 1937 roku, podjętej za sprawą ówczesnego starosty Mariana Sochańskiego. Na jego tyłach w 1822 zainstalowano więzienie. Obecnie siedziba Urzędu Miejskiego.

Przed ratuszem regularnie założony Rynek, jeden z najwspanialszych w Polsce i Europie. Idealnie kwadratowy, o wymiarach 100 x 100 metrów.

Pałac Zamoyskich z 1579/86 r., wg planów B. Morando. Pierwotnie oddzielony od miasta własnymi obwarowaniami bastejowymi z bramą. Przebudowany w l. 1689/90 i 1747/51. Przebudowa po 1839 r. na szpital wojskowy zupełnie zniszczyła walory artystyczne pałacu. Obecnie stanowi gmach sądu.

Jednym z najwartościowszych zabytków miasta jest Kolegiata pod wezwaniem Zmartwychwstania Pańskiego i Jego Świadka św. Tomasza Apostoła. Budowę rozpoczęto w 1592 r., restaurowana po pożarze od 1633. Przebudowa w 1824/26, szpecąca całość. Jest to trójnawowa bazylika. W środku dwa rzędy kaplic, których liczba miała odpowiadać liczbie kanoników kapituły, którzy jednocześnie byli

profesorami Akademii Zamojskiej. W podziemiach kolegiackich znajdują się krypty i prochy ordynatów i ich rodzin z XVII -XX w.

Przy Kolegiacie stoi barokowa dzwonnica z 1760/75, dość niegustownie przebudowana w 1930/31. Obok zaś - dom wikariuszy z I poł. XVII stulecia, przebudowany w XVIII w., w następnym wieku mieszczący pocztę. Z drugiej strony kościoła infułatka, dawna plebania z końca XVI w., przebudowana ok. 1620 i 1985 roku.

Poreformacki barokowy kościół św. Katarzyny z 1680/86 r, zniekształcony przebudowami. Po kasacie konwentu reformatów w 1784, kościół zamieniono na magazyn wojskowy. Od 1926 jako kościół szkolny. Obecnie filialny parafii kolegiackiej.

Dawny barokowy kościół franciszkanów z 1637/55 r. Stojący niegdyś obok klasztor franciszkański oraz dzwonnica w 1817/1826 r. rozebrane, a kościół w ok. 1840 przeznaczony na koszary. Obecnie (od 1918) kino "Stylowy" i (od 1946) Liceum Sztuk Plastycznych.

Dawny kościół i klasztor klarysek z II poł. XVII w. od 1784 należał do franciszkanów, od 1787 do sióstr miłosierdzia (ze szpitalem). Od 1817 jako magazyn wojskowy, zaś po 1918 mieściła się tu komenda miejscowej policji. Od 1947 do 1984 roku jako dom dziecka.

Dawna cerkiew prawosławna z 1905/07 r. dla wojsk garnizonu rosyjskiego w Zamościu. W 1914/15 przekazana katolikom. Po odzyskaniu niepodległości w ręku kapelanów wojskowych 9 pułku piechoty Legionów, stacjonującego w mieście. Funkcję kościoła wojskowego świątynia spełniała do 1947/48 r. Początkowo (jako cerkiew) pod wezwaniem św. Mikołaja, a następnie - św. Michała Archanioła.

W miejsce dawnej drewnianej cerkwi prawosławnej z ok. 1590 roku, wzniesiono w 1618/31 r. murowaną cerkiew unicką. W latach 1690/99 dobudowano wyniosłą wieżę ze strzelnicami, albowiem świątynia znajdowała się tuż przy fortyfikacjach. W 1700 r. osadzono tu bazylianów, natomiast po kasacie zakonu w 1865, zamieniono cerkiew na prawosławną. Od 1918 r. jako katolicki kościół szkolny. Od 1934 w posiadaniu o.o. redemptorystów, z tym, że w l. 1941-44 użytkowali go Ukraińcy. W latach 1918-41 pod wezwaniem św. Stanisława Kostki a od 1941 pod wezwaniem św. Mikołaja.

Dawny późnobarokowy klasztor i szpital z kościółkiem bonifratów z 1657 r. Pierwotnie drewniany, od 1756 murowany. Po kasacie zakonu w 1784 przechodził różne koleje losu: m.in wykorzystywany jako budynek wojskowy, później dom zajezdny "Pod Karpiem", dziś wykorzystywany na mieszkania, a częściowo jako restauracja "Hetmańska".

Późnorenesansowa murowana synagoga (bożnica) dla licznej gminy żydowskiej, z 1610/20 r. Przylegały do niej dwa budynki dawnego kahału - żydowskiej gminy wyznaniowej. Obecnie od 1959 r. Wojewódzka i Miejska Biblioteka Publiczna.

Na rogu ulic Akademickiej i Pereca wielki gmach dawnej Akademii Zamojskiej z 1639/48 r., działającej do 1784 roku, zlikwidowanej przez zaborców austriackich. Obecnie m.in. tzw. "Stare" Liceum Ogólnokształcące im. J. Zamoyskiego.

Ponadto szereg zabytkowych, głównie renesansowych i barokowych, bogato zdobionych kamienic mieszczkańskich. Na szczególną uwagę zasługują usytuowane przy Rynku i przy ul. Ormiańskiej.

Pozostałości fortyfikacji dawnej twierdzy to między innymi siedem dużych bastionów, częściowo zrekonstruowanych. Na szczególną uwagę zasługuje tu największy z nich - Bastion VII, nieopodal kina "Stylowy".

Arsenał z 1582/83 r., po pożarze w 1658 po bokach bramy otrzymał dobudowane

wielkie kamienne schody. Podczas przebudowy w l. 1820-25 dobudowano także 1 piętro. Obecnie Muzeum Barwy i Broni, a w nim m.in. model miasta w kształcie z poł. XVII w., wykonany w 1947 r. Nadszaniec - Kawaler przy Bastionie VII przy ul. Łukasińskiego, zbudowany w 1825/30 r.

Tzw. kojec w obecnym parku to dawny bastion twierdzy z 1836 r.

Rotundę, podczas ostatniej wojny przez Niemców wykorzystywaną jako miejsce straceń, obecnie zaś - mauzoleum i Muzeum Martyrologii, w latach 1825/31 zbudowano dla pełnienia przez nią roli tzw. działobitni, to jest wysuniętego punktu obwarowań, mającego razić oblegającego wroga.

Wstęp w obręb murów twierdzy i miasta następował za pośrednictwem trzech bram, nazwami odpowiadających kierunkom połączeń komunikacyjnych: Szczebrzeskiej, Lubelskiej i Lwowskiej.

Brama Szczebrzeską z 1603/05 r., przebudowana w l. 1770/1771 i 1822/25. Modernizowana w celach militarnych w I połowie XIX w.

Stara Brama Lubelska została zbudowana najwcześniej, bo ok. 1580/82 r. W 1588 zamurowano ją na pamiątkę przejazdu przez nią austriackiego arcyksięcia Maksymiliana, wziętego do niewoli po bitwie byczyńskiej. Wedle intencji J. Zamoyskiego miała pozostawać zamurowana na zawsze.

Nową Bramę Lubelską wzniesiono w stylu klasycystycznym w l. 1821/22.

Stara Brama Lwowska z 1597/99 r. wskazuje na związki jej z bramami włoskiego miasta Werony. W l. 1822-1938 była zamurowana (w l. 1824-26 więziono tu majora Waleriana Łukasińskiego). Nowa Brama Lwowska w surowym stylu klasycystycznym, pochodzi z I poł. XIX w.

Zabytki poza obrębem murów dawnej twierdzy:

Murowany kościółek narodowy (starokatolicki) z 1927 r. Niedaleko cmentarz prawosławny z 1817 r., z przyległym doń cmentarzem tatarskim, dziś zaniedbane. Dalej cmentarz rzymsko-katolicki, zlokalizowany tu w 1765 roku, gdy zaniechano grzebienia zmarłych przy Kolegiacie. Znajduje się tu wiele ciekawych nagrobków i grobowców m.in. z początków XIX stulecia.

Dawna tzw. Nowa Bożnica (synagoga) z przełomu XIX i XX stulecia w żydowskiej Nowej Osadzie, to obecnie Przedszkole nr 2.

Niedaleko położona Szkoła Podstawowa nr 2 to niegdysiejsza poczta, w stylu klasycystycznym wzniesiona w latach 1815/30.

Lit.: Ze względu na obfitość odpowiedniej literatury dotyczącej miasta Zamościa i jego zabytków w powyższym opisie ograniczyliśmy się jedynie do zarejestrowania najważniejszych kart z jego przeszłości oraz wymienienia najwartościowszych zabytków. Zainteresowanych szczegółami odsyłamy natomiast do poniższych prac. Oto one: AJZ, II, 392-395, 396-401, 414-415; Czteryście lat Zamościa...; K. Dumala, O architekturze Zamościa...; J. Górak, Miasta i miasteczka..., 106-112; S. Herbst, Zamość; Iskrzycki; A. Kędziora, Cmentarz w Zamościu; tenże, Dawna architektura i budownictwo Zamościa; tenże, Spacerkiem po Zamościu; tenże, Kolegiata zamojska; tenże, Zamość od A do Z; J. K. Kochanowski, Dzieje Akademii zamojskiej...; J. Kowalczyk, Kolegiata w Zamościu...; tenże, Zamość; Lokacje, 261; M. Pieszko, Przewodnik po Zamościu i okolicy; K. Rymut, Nazwy miast polskich; B. Sawa, Gdy ratusz zamojski był więzieniem, "Kamena", 1974, nr 2, 6-7; Z. Serafin-Sochańska, Zamość; SG, XIV, 375-382; K. Sochaniewicz, Dzieje Zamościa w dobie...; Staroż. Pol., II, 793-809; T. Sulimierski, Znaleźisko z Zamościa i jego tło, "Archeologia Polski", XI: 1966, 118-169; B. Szyszka, Szkolnictwo Zamościa w dwudziestoleciu

międzywojennym; Verdmon, 318-320; Wiadomość o profesorach...; A. A. Witusik, O Zamoykich, Zamościu i Akademii Zamojskiej; Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej; Zamość miasto idealne;. W . Zin, W. Grabski, Wyniki badań nad renesansowym Zamościem, "Sprawozdania z posiedzeń Komisji Naukowych Oddziału PAN w Krakowie, styczeń-czerwiec 1967 r." , 554-557.

ŻURAWNICA- wieś w gm. Zwierzyniec. Dawniej często pisana jako Żorawnica lub Żorawnica.

W XVI wieku wieś należała do włości szczebrzeskiej wielkopolskich Górków. W 1593 r. kanclerz J. Zamoyski nabył ją i włączył do swej nowoutworzonej Ordynacji Zamojskiej. Do niej aż do XIX stulecia.

W 1827 r. znajdowały się tu 64 domy, zamieszkałe przez 321 chłopów. Spis ludności z r. 1921 wykazywał już 125 domów oraz 726 mieszkańców, w tym 6 Żydów i 2 prawosławnych.

Lit.: SG, XIV, 863; Skor., 128.

ŻURAWCE- wieś w gm. Lubycza Królewska. Niegdyś zamiennie używano nazw Żórawce i Żurawice.

Po raz pierwszy o wsi tej nazwy wspomniano w 1387 r., kiedy została przywrócona na własność dawnemu węgierskiemu kasztelanowi halickiemu Benedyktowi, który wydał zamek w Haliczu w ręce króla Władysława Jagiełły. Wkrótce potem musiała przejść na własność królewską. W 1505 należała do starostwa bełskiego, a następnie do wyodrębnionej zeń dzierżawy rzeczyckiej.

W 1564 r. wieś zajmowała 11 łanów (184, 8 ha) gruntów u prawnych. Liczyła wówczas 40 kmieci osiadłych i 16 zagrodników. Lustrator szesnastowieczny pisał o niej: „.. Wniej kmiecie mają role niepomerne, bo jest (to) dziedzina wielka, przestronna i szeroka (...) Kmiecie powinni 8 dni w rok w folwarku rzeczyckim... ” służyć. Istniał tu młyn na wodzie, cerkiew drewniana, karczma w arendzie Żyda Joska. Spust ryb ze stawu żurawińskiego przynosił 100 zł rocznie. Ogółem zaś wieś dawała 656 zł 14 gr. 6 denarów rocznie.

Po I rozbiórce władze austriackie w 1787 r. obdzieliły wsią możny ród Romanowskich.

Żurawce zaliczały się do wsi dużych, bowiem w 1890 r. zamieszkiwało ją 1705 osób w 255 domach. Podówczas znajdowały się tu 3 młyny oraz gorzelnia. Spis z r. 1921 (Wówczas w pow. rawskim woj. lwowskiego) wykazywał we wsi aż 416 domów oraz 2. 372 mieszkańców, w tym 49 Żydów i aż 2. 248 Ukraińców.

Zab.: Dawna cerkiew murowana z 1912 r., na miejscu poprzedniej z 1808, służy od 1947 jako kościół katolicki.

Lit.: Kat. Zab., z. XVII, 91; Pol. XVI w., VII, 204; SG, XIV, 857; Skor. XIII, 36; A. Świeżawski, Z pradziejów Łaszczowa..., 18; Żereła, III, 174-177 i 182-183.

ŻULICE - wieś w gm. Telatyn.

W 1462 roku wieś została nadana Dobiesławowi Byszowskiemu, ówczesnemu staroście bełskiemu. Po 1518 r. natomiast należała do Zawadzkich herbu Lis. Wieś położona była w staropolskim powiecie bełskim. W świetle spisu poborowego z 1564 miała jedynie 2 łany (33, 6 ha) gruntów uprawnych. W 1564 należała do Jana Zawadzkiego. W XVIII w. do Hadziewiczów, zaś od 1796 do końca XIX w. do Makomaskich.

W 1827 r. liczyła 45 domów z 250 mieszkańcami.

Zab.: Tutejszy murowany kościół powstał w 1827/28 r. z fundacji Wincentego Makomaskiego, początkowo jako rodzinna kaplica grobowa. Od 1919 służąca za kościół rzym.-katolicki. W 1944 zniszczony przez Ukraińców, odnowiony w 1945 r.

Zachowany kompleks dworski Makomaskich z pocz. XIX w. Murowany, klasycystyczny dwór z parkiem w 1944 został zniszczony przez Ukraińców. Po 1947 przeznaczony na mieszkania, wkrótce potem w częściowej ruinie. Odbudowany w latach siedemdziesiątych. Przy nim murowany spichlerz i stajnia dworska.

W końcu XIX stulecia istniała tu murowana cerkiew z 1827 roku.

Lit.: Janeczek, 93 i 107; Kat. Zab., z. XVII, 89-91; Pol. XVI w., VII, 205 i 244; SG, XIV, 851.

ŻUKÓW - wieś w gm. Miączyn.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1436, kiedy należała ona do Hurkowiczów-Sanguszków, kniaziów kraśniczyńskich. W końcu XV stulecia już należała do Więclawa Zamoyskiego, syna Tomasza z Łaźnina. W 1598 natomiast w posiadaniu Hieronima Gdeszyńskiego i Jana Słotowskiego.

W 1827 r. wieś liczyła 51 domów i 280 mieszkańców. Wg spisu z r. 1921 było tu tylko 48 domów oraz 348 mieszkańców, w tym aż 303 Ukraińców.

W okresie międzywojennym (szczególnie w poł. lat trzydziestych) wieś była jednym z ośrodków wystąpień chłopskich przeciwko władzom sanacyjnym, toteż została ona we wrześniu 1936 r. spacyfikowana przez policję.

22 lipca 1943 r. wieś została wysiedlona przez hitlerowców (usunięto tylko ludność polską) i nasiedlona przez kolonistów niemieckich z Jugosławii, Rumunii i Bułgarii.

Lit.: Klu. Zbr., 99; SG, XIV, 843; Skor., 32.

ŻÓŁKIEWKA - wieś będąca obecnie siedzibą gminy. Dawniej zwana Żółkiew.

Pierwsza wzmianka o miejscowości pochodzi z roku 1359 z aktu granicznego ziem lubelskiej i chełmskiej. Żółkiew znalazła się wówczas po stronie chełmskiej granicy (później w pow. krasnostawskim tej ziemi). Leżała przy szlaku z Krasnegostawu do Wysokiego. Stanowiła niegdyś gniazdo znanego rodu Żółkiewskich, którzy posiadali ją od XV do I połowy XVII stulecia. W 1451 należała do Stanisława Żółkiewskiego pisarza ziemskiego chełmskiego, zaś w 1491 do innego Stanisława Żółkiewskiego chorążego chełmskiego. Miała 18, 5 łana (310, 8 ha) gruntów uprawnych. Po założeniu w II poł. XVI w. przez Stanisława Żółkiewskiego wojewodę bełskiego, miasta Żółkwi koło Lwowa, naszą wieś przemianowano na Żółkiewkę. Przed 1741 rokiem jej właścicielem stał się Tomasz Stamirowski. W 1803 r. kupił ją Jan Weber, kupiec lubelski, a przed 1826 - Ludwik Preszel, również kupiec i przemysłowiec. W 1592 Żółkiewscy (J. Górak twierdzi, iż dopiero w 1702 za sprawą Aleksandra Żółkiewskiego, chorążego chełmskiego), za zgodą królewską, nadali miejscowości prawa miejskie. Miastem była do 1867/69 r.

W XIX stuleciu miasteczko miało charakter rzemieślniczo-handlowy. W 1860 r. było tu 35 rzemieślników różnych zawodów, głównie Żydów.

Kolejne spisy ludności wykazywały tu: 3 murowane i 96 drewnianych domów z 763 mieszkańcami (w 1827 r.), 2 domy murowane i 103 drewniane oraz 1. 708 mieszkańców, z tego 1. 194 Żydów (w 1886/87 r.). W końcu XIX w. były tu 162 domy z 2200 mieszkańcami. Według relacji Verdmona z 1902 r.:..... obecnie jest osadą dość ruchliwą i ożywioną, ma rynek i ulice niebrukowane, a w rynku stoi obszerny bazar z mnóstwem sklepików". Spis z r. 1921 mówił 2. 026 mieszkańcach, w tym 1. 308 Żydach.

21. III. 1944 r. na szosie Żółkiewka-Krasnystaw oddziały AK, BCh i AL udanie zaatakowały oddział niemiecki. W dziewięć dni później te oddziały zaatakowały tutejszy areszt, uwalniając partyzantów BCh. Nocą 15. V. 1944 oddział BCh "Boryny" zaatakował tutejszy urząd gminy.

Zab.: Pierwszy tutejszy kościół drewniany wzniesiono w XV w. Na jego miejsce w 1714 r. Aleksander Żółkiewski zbudował nowy kościół, również drewniany. Obecny późnobarokowy, murowany kościół parafialny powstał ok. 1770 r. z fundacji Stamirowskich. Restaurowany w 1876, 1939/40, 1947/48 i 1957/59.

Zachowany dawny murowany dwór szlachecki z parkiem z poł. XIX w., przerabiany w ok. 1910.

Dawna drewniana cerkiew z 1865 r. (później jako kościół narodowy) została tu przeniesiona w 1955 z Rogatowa koło Gorlic.

Dawna murowana synagoga z ok. 1860 r. została spalona w 1938 r. Na jej miejscu w 1941 r. wystawiono małą łaźnię rzymską, rozebraną w 1960.

W 1857 r. istniała tu huta szkła Ksawerego Leszczyńskiego.

Lit.: J. Górak, Miasta i miasteczka.., 112-114; Kalendarium BCh, 72, 116, 117; Kat. Zab, z. VIII, 78-82; Pol. XVIw, VII, 195; SG, XIV, 822; Verdmon, 327.

ŻNIATYN - wieś w gm. Dołhobyczów.

Pierwsza wzmianka o wsi pochodzi z roku 1473. Wedle rejestru z 1564 r. miała 5 łąków (84 ha) gruntów uprawnych. W 1596 w posiadaniu Lipskich herbu Grabie. W 1 połowie XVIII stulecia do Rostkowskich. W 1732 darowana przez nich klasztorowi dominikanów z Bełza, zaś w 1748 dominikanom lubelskim. W końcu XVIII w. na powrót staje się wsią szlachecką - tym razem do Hadziewiczów.

W 1890 r. wieś liczyła 115 domów i 641 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w pow. sokalskim woj. lwowskiego) wykazywał 121 domów oraz 752 mieszkańców, w tym 33 Żydów i aż 492 Ukraińców.

Zab.: Obecnie wznosi się tu barokowy kościół murowany z 1790 r., fundacji Jakuba Hadziewicza. Odnawiany w 1874 i 1925.

Obok powyższego kościoła w końcu XIX w. istniała we wsi także drewniana cerkiew pounicka.

Lit.: Kat. Zab., z. VI, 69-70; Pol. XVIw, VII, 206 i 244; SG, XIV, 654; Skór, 46.

ŻDANÓW - wieś w gm. Zamość. Do dziś często nazywana Żdanowem.

Po raz pierwszy wzmiankowano ją w 1432 r. w staropolskim powiecie krasnostawskim ziemi chełmskiej. Z pewnością istniała o wiele wcześniej i być może należała do marszałka Królestwa Polskiego - Dymitra z Goraja, który mógł darować ją szlachcie (może Ostrowskim?) na, prawie lennym. W roku 1450 bracia Jakub i Niemierza Ostrowscy dokonali aktu rozgraniczenia wsi Żdanów i Skokówka: Jakub zatrzymał Żdanów, zaś Niemierza - Skokówkę. W osiem lat później Jakub zastawił bratu wyspę czyli Ostrów, położoną gdzieś w Żdanowie (jej dokładne umiejscowienie nie jest nam znane), za kwotę 30 grzywien. Następni Ostrowscy poczynają się czasami zwać Żdanowskimi od swej głównej wsi.

W 1512 r. Jan Niemierza Ostrowski zastawił Żdanów Mikołajowi Zamoyskiemu za 180 zł, a w rok później za dalsze 126 złotych. W 1517 r. Ostrowski, mający stałe kłopoty finansowe, ostatecznie zrzekł się dóbr Żdanów, Kalinowice, Skokówka i pół Pniowa za 1000 florenów (złotych). Będąc już w posiadaniu Zamoyskich, wieś ok. 1565 znajdowała się w dzierżawie u Melchiora Komorowskiego. W 1578 było tu 10 łanów (168 ha) gruntów uprawnych. Istniejący we wsi staw musiał być dość duży, skoro w 1586 r. J. Zamoyski pobrał 237 zł za spust ryb. W 1585 tenże oddaje warendę (dzierżawę) żdanowski młyn Hanusowi Bartelowi, mieszczaninowi zamoyskiemu rodem z Gdańska.

Wobec planów budowy miasta rozpoczęto osuszanie terenów przy wsi oraz sypanie grobli, umożliwiającej lepszą komunikację z całą okolicą. Mówi o tym list Zamoyskiego do podstarościego zamechskiego M. Topornickiego z. W ilna 3. X. 1579 roku: "... Daj mi znać, jeśliś już grobli dosypał pod Żdanowem. Rachunek kosztu około niej wypisz mi. Także (napisz) czy druga na dole ku Płoskiemu na lato (usypiesz) dokończywszy tej pierwej..., na której mi siła zależy dla obroczenia tam gościńca, zaczemby miasteczko (tj. Zamość) rychlej osiadało. Wszystkich też tam wydatków około budowania poszlij mi inwentarz i tego wszego, co przez ręce nasze idzie...".

Tuż przed rozpoczęciem wznoszenia Zamościa, Żdanów całkowicie poważnie brany był pod uwagę jako miejsce lokalizacji nowego miasta. Świadczy o tym list powyższego kanclerskiego sługi do swego pana w Wilnie: "... Włot chce (Bernardo Morando) począć murować po Wielkiej Nocy za dwie niedziele (czyli 2 tygodnie po 19 kwietnia) i już ma materiału niemało oprócz cegły, której nie masz. Otóż Mnie Miłościwy Panie, wyjeżdżałem tam z panem wojskim (Snopkowskim) i z panem (Wacławem) Uhrowieckim na to miejsce, jako jest rozkazanie Waszej Wielmożności we Żdanowie; tedy się jemu to tam nie zdało, jeno przed Skokówką i miał tam pan Uhrowiecki i pan wojski o tem ku Waszej Wielmożności pisać. Trzeba, iżby Wasza Wielmożność rychło raczył o tem znać dać... Z Zamcha 2 Aprilis 1579. Waszej Wielmożności uniżony sługa M(aciej) Topornicki".

Po tym niepowodzeniu lokacji miasta, Jan Zamoyski chciał w inny sposób wyróżnić wieś. W swym testamencie z 1600 r. wyraził życzenie, aby odbudowano zrujnowany kościół św. Stanisława biskupa w Żdanowie, oraz przykazał zorganizowanie przy nim klasztoru brygidek dla panien z dobrych szlacheckich domów. Zobowiązał do fundacji syna Tomasza, przeznaczając na ten cel sumę 10. 000 florenów. Pewną część dołożyć miała jego siostra, Zofia z Zamoyskich Działyńska. Jednocześnie od biskupa chełmskiego Jerzego Zamoyskiego otrzymał przyrzeczenie, iż fundacja będzie zrealizowana. Jednakże nie stało się tak. Tomasz testamentem swym realizację tego

zamierzenia przekazał żonie Katarzynie z Ostrogskich. Na przeszkodzie temu stanęło to, iż w tych niespokojnych czasach prawo zabraniało fundacji zakonnych poza granicami miasta, wobec czego brygidki odmówiły przyjęcia fundacji. W zamian za to Katarzyna ufundowała seminarium duchowne dla 12 kleryków w Zamościu. Od 1589 r., należąc do dóbr ordynackich, Żdanów odgrywał dość znaczną rolę wśród okolicznych wsi. Tutejszy kościół co najmniej od 1531 był centrum rozległej parafii, liczącej 12 wsi. W XVIII i początkach XIX stulecia wieś była także ośrodkiem klucza ordynackiego.

W 1827 r. znajdowały się tu 23 domy ze 174 mieszkańcami, zaś wg spisu z r. 1921 w Żdanowie znajdowały się 52 domy oraz 273 mieszkańców, w tym 40 Żydów, zaś w sąsiednim Żdanówku (wyodrębnionym ze Żdanowa ok. połowy XIX w.) było 46 domów oraz 341 mieszkańców, w tym 6 Ukraińców.

18 grudnia 1942 roku wieś została przez hitlerowców wysiedlona (mieszkańców w większości wywieziono do obozu przejściowego w Zamościu). Osadzono tu kolonistów niemieckich z Besarabii (tzw. "Czarnych") i Jugosławii.

Niegdyś istniał tu drewniany kościół parafialny z cmentarzem na wzgórzu, sprzed 1450 r., zniszczony podczas "potopu" szwedzkiego 1656 r. Ponoć w kościele tym spoczywały prochy matki, babki i dziadka kanclerza J. Zamoyskiego. Na miejsce zniszczonego kościoła w 1761 (być może wcześniej) ordynat Klemens Zamoyski zbudował drewnianą cerkiew unicką, wkrótce upadłą w XIX stuleciu.

Ponadto w II połowie XIX w. funkcjonował tu browar, a także stały 2 dwory z folwarkami (jeden z nich ordynacki).

Lit.: AJZ, I, 309, 367, 433, IV, 44, 418; Klu. Zbr., 80-81; Pol. XVI w., VII, 199; SG, XIV, 540; Skor., 124; K. Sochaniewicz, Dzieje Zamościa..., 14-16 i 22; Wiadomość o profesorach..., 117-118.

ŻABNO - wieś w gm. Turobin.

Wieś lokowana w 1394 r. przez Dymitra z Goraja w jego włości turobińskiej. Następnie dzieliła losy całej włości (patrz " Turobin"). W 1564 w dzierżawie u Andrzeja Orchowskiego. W 1578 miała aż 30 łanów! (504 ha) Górki i 1 łan (16, 8 ha) A. Orchowskiego. Od 1604 do ordynacji.

W 1827 r. wieś liczyła 50 domów z 360 mieszkańcami. Wg spisu z r. 1921 było tu 171 domów oraz 1. 012 mieszkańców, w tym 36 Żydów.

Lit.: Pol. XVI w., VII, 201; SG, XIV, 717; Skor., 51.

ŻABCZE - wieś w gm. Dołhobyczów.

“Wieś leży na dwu stokach gór (raczej wzgórz) ku sobie zwróconych, mając na dole łąki i ogrody... ". W 1492 r. należała (jako dzierżawa) do Mikołaja Rogali z. W erez(cz)yna, zaś w XVI-XVIII stuleciu należała już do starostwa bełskiego. Według lustracji z 1564/65 r. na 5 łanach (84 ha) gruntów było 13 kmieci, karczmarz. “Tamże jest jeden człowiek rzeczony Hrycz Niedziałka, który nic nie dawa, iż gajów strzeże". Dochód z wsi wynosił 76 zł 6 gr. W XVIII w wieś częściowo znajdowała się w posiadaniu Rulikowskich. Do nich również i później. W poł. XIX do Wojciechowskich.

Ok. 1845 r. oficjalistą. Wojciechowskich był tu ojciec Aleksandra Głowackiego - Bolesława Prusa.

W 1880 r. wieś liczyła 60 domów i 379 mieszkańców; zaś wg spisu ludności z r. 1921 (wówczas w gm. Poturzyn) - 81 domów oraz 527 mieszkańców, w tym 23 Żydów i aż 453 Ukraińców.

W końcu XIX w. stała tu drewniana cerkiew o nieznanym czasie powstania (może z XVII w. ?).

Lit.: Janeczek, 336; M. Męciewska, Dalsze monety z XV i XVI w. ze skarbu odnalezionego w miejscowości Żabcze pow. Hrubieszów, "Wiadomości Numizmatyczne", XIV: 1970, z. 2, 118-120; Pol. XVI w., VII, 204 i 240; SG, XIV, 709; Skor., 108; Żereła, III, 209.

ŻREBCE - wieś w gm. Sułów. Początkowo zwana Zrzebce.

Już w 1398 r. wieś należała do włości szczebrzeskiej Dymitra z Goraja, darowanej przezeń swym bratankom. Ponoć była wsią szlachty lennejs, o której wszakże nic nie wiemy. Przechodziła koleje losu całej włości (patrz "Szczebrzeszyn"), a w 1593 wraz z nią włączona została do Ordynacji Zamojskiej. W 1792 do jej klucza tworyczowskiego.

Wedle rejestru z 1578 r. miała 4 łany (67, 2 ha) gruntów uprawnych.

W 1827 r. wieś liczyła 28 domów i 138 mieszkańców. Spis z r. 1921 wykazywał już 72 domy oraz 501 mieszkańców, w tym 5 Żydów i 6 prawosławnych.

10 lipca 1943 r. hitlerowcy wysiedlili wieś, sprowadzając tu kolonistów niemieckich.

Lit.: Klu. Zbr., 84; Pol. XVI w., VII, 201; SG, XIV, 665; Skor., 127.

ŻERNIKI - wieś w gm. Ulhówek.

W XV w. wieś należała do rodu Zbrozków z Uhrynowa: w 1447 roku do Sasina sędziego ziemskiego bełskiego, w 1469 do Mikołajawojskiego bełskiego, w 1479 do Pawławojskiego bełskiego, zaś w 1491 do Mikołaja. W 1564, wraz z Ratyczowem, własność Andrzeja, Hieronima i Stanisława Żulińskich, ogółem 4, 75 łana (79, 8 ha) gruntów uprawnych. W 1583, w posiadaniu Jana i Jerzego Żulińskich, natomiast w 1694 - Pawła Zbychalskiego. W XIX w. do Świeżawskich.

W 1827 r. wieś liczyła 73 domy i 394 mieszkańców. Spis z r. 1921 (wówczas w gm. Łaszczów) wykazywał tylko 66 domów oraz 467 mieszkańców, w tym aż 405 Ukraińców.

W 1472 r. w miejscowości powstał drewniany kościół katolicki, ufundowany przez Mikołaja Zbrozka i Jakuba z Podlodowa.

Niegdyś stała tu drewniana cerkiew z 1793 r. fundacji Batajków, wzniesiona przez nich na miejsce poprzedniej z 1694.

W XIX stuleciu istniał ponadto dwór Świeżawskich z obszernym parkiem, oraz posterunek straży granicznej, bowiem wieś położona była wówczas na pograniczu między Galicją a kongresowym Król. Polskim.

Lit.: Górak, Kościoły, 84-86; Pol. XVI w., VII, 211 i 243; SG, XIV, 784; Skor., 107.

WYKAZ SKRÓTÓW

Uwaga: Przy spisie literatury zamieszczonej pod opisem każdej z miejscowości, na pierwszym miejscu podano skrócony zapis tytułu (najczęściej nazwisko autora), po przecinku cyfrą rzymską, zaznaczono ewentualnie tom lub część, natomiast po następnym przecinku podano cyframi arabskimi strony pracy. Również tytuły pozostałych podano w formie skrótowej. Pełny opis tytułowy znajdzie czytelnik w wykazie literatury, zamieszczonym na końcu niniejszej pracy.

- agz - Akta grodzkie i ziemskie...
- ajz - Archiwum Jana Zamoyskiego...
- ak - Armia Krajowa
- BCh - Bataliony Chłopskie
- BK - brygada kawalerii
- Bon. - A. Boniecki, Herbarz polski
- cz. - część
- DP - dywizja piechoty
- Dw. - W. Dworzaczek, Hetman J. Tarnowski
- gen. - generał
- Głowacki - L. Głowacki, Działania wojenne na Lubelszczyźnie w r. 1939
- Górak, Cerkwie - J. Górak, Dawne cerkwie drewniane w woj. zamojskim
- Górak, Kościoły - J. Górak, Kościoły drewniane Zamojszczyzny
- Ha - hektar
- Iskrzycki - A Iskrzycki, Dzieje Zamościa i południowej Zamojszczyzny
- Janeczek - A Janeczek, Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego
- Kat. Zab. - Katalog Zabytków Sztuki w Polsce
- Klu. Zbr. - Z. Klukowski, Zbrodnie niemieckie na Zamojszczyźnie
- km - kilometr
- Lit - Literatura
- Lokacje - R Szczygieł. Lokacje miast w Polsce.
- nr - numer
- oprac. - opracowanie
- Osady - Dzieje Lubelszczyzny. IV: Osady zaginione i o zmienionej nazwie
- poł. - połowa
- ps. - pseudonim
- r. - rok
- R. - rocznik
- red. - redakcja
- Ruch ludowy - J. Jachymek, A Koprucki, J. Marszałek, Ruch ludowy na Zamojszczyźnie
- s. - strona
- SG - Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego
- Skor - Skorowidz miejscowości RP..., t. 4,
- Staroż. Pol. - M Baliński. T. Lipiński, Starożytna Polska pod względem historycznym.
- t. - tom
- Tarnawski - A. Tarnawski, Działalność gospodarcza J. Zamoyskiego.
- Verdmon - L. J. Verdmon, Krótka monografia.
- w. - wiek

wyd. - wydał

Wydawnictwo - Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny.

z. - zeszyt

Zab. - zabytki

Zbrodnie hitler. - J. Fajkowski, J. Religa, Zbrodnie hitlerowskie na wsi polskiej

ZK - T. Żychliński, Złota księga szlachty polskiej

Żereła - Żereła do istoty Ukrainy-Rusy

LITERATURA

a) ŹRÓDŁA

Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z Archiwum tzw. Bernardyńskiego we Lwowie, wyd. staraniem Galicyjskiego Wydziału Krajowego, t. 6 (Dyplomatariusz), Lwów 1876, t. 19 (Najdawniejsze zapiski sądu ziemskiego przeworskiego 1458 - 1506), Lwów 1906.

Akta synodów różnowierczych w Polsce, t. 2 (1560-1570) oprac. M. Sipayłto, Warszawa 1972.

Archiwum Jana Zamoyskiego, kanclerza i hetmana wielkiego koronnego, t.1 (1553 - 1579), wyd. W. Sobieski, Warszawa 1904, t. 2 (1580 - 1582), wyd. J. Siemieński, Warszawa 1909 t. 3 (1583 -1584), wyd. J. Siemieński, Warszawa 1913, t. 4 (1585 -1588), wyd. K. Lepszy, Kraków 1948.

Bataliony Chłopskie na Lubelszczyźnie 1940 1944 Źródła. Wstęp i oprac. Z. Mańkowski, J. Markiewicz, J. Naumiuk, Lublin 1962.

Białkowski Leon, Z archiwaliów zamojskich, Zamość 1929.

Epitafia zamojskie, Materiały zebrał M. Siegieńczuk. Przetłum. S. Wojciechowski. Wstęp i przypisy H. Gawarecki, Lublin 1972.

Klukowski Zygmunt, Dziennik z lat okupacji Zamojszczyzny (1939-1944), Lublin 1959 tenże, Dziennik 1944-1945, Lublin 1990 [Dalszy ciąg wspomnień]

Kodeks dyplomatyczny Małopolski (1178-1450), t. 1- 4, wyd. F Piekosinski, Kraków 1876-1905

Lustracja województwa lubelskiego 1565 r. wyd. A. Wyczański, Wrocław 1959.

Lustracja województwa ruskiego 1661 1665 r, cz. 3 ziemia halicka i chełmska, wyd. E i K Arłamowscy, W. Kaput, Wrocław 1976

Matricularum Regni Poloniae Summaria, t. 1 i 3, wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1905 i 1908

Niesiecki Kasper, Herbarz polski, powiększony dodatkami z późniejszych autorów, rękopisów, dowodów urzędowych i wydany przez J. N. Bobrowicza, t. 1-10, Lipsk 1839 -1846.

Paprocki Bartosz, Herby rycerstwa polskiego, Kraków 1584.

Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym, t. 3 (Małopolska), oprac. A. Pawiński, Warszawa 1886, t. 7 (Ziemie Ruskie Ruś Czerwona), cz. 1-2, oprac. A. Jabłonowski, Warszawa 1902-1903.

Semkowicz Władysław, Wywody szlachectwa w Polsce XIV-XVII w., "Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie", t. 3, 1911/12.

Sochański Marian, Pamiętnik starosty powiatu zamojskiego, Zamość 1946.

Statuta Ordynacji Zamojskiej od r 1589-1848, Warszawa 1902.

Summariusz królewskich w całej Koronie Polskiej z wyrażeniem posesorów i siła która płaci rocznej kwarty, spisany roku 1770, wyd. E. Piotrowski, Żytomierz 1862.

Wydawnictwo materiałów do dziejów Zamojszczyzny w latach 1939 1944, t. 1-4, red. Z. Klukowski, Zamość 1945-1947.

Zamojszczyzna — Sonderlaboratorium SS Zbiór dokumentów polskich i niemieckich z okresu okupacji hitlerowskiej, t. 1-2, red. cz. Madajczyk, Warszawa 1977

Zamojszczyzna w okresie okupacji hitlerowskiej (Relacje wysiedlonych i partyzantów), oprac. A. Glińska, Warszawa 1968

Zbiór dokumentów Kolegiaty i kapituły zamojskiej, wyd. B. Kumor, "Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne", t. 25 :1972, s. 331-400, t. 26: 1973, s. 307-400, t. 27: 1973, s. 325-400, t. 28: 1974, s. 343 -416, t. 29 1974, s. 305-386.

Zbiór dokumentów małopolskich, wyd. S. Kuraś, cz. 3 (Dokumenty z lat 1442 1450), Wrocław 1969.

Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w okręgu lubelskim 1939 1944, cz. 2 Źródła, oprac. I. Caban i Z. Mańkowski, Lublin 1971.

Żereła do historyi Ukrainy-Rusy, t. 23, red. i wyd. M. Hruszewski, Lwów 1899-1900.

Żurkowski Stanisław, Żywot Tomasza Zamojskiego, kanclerza w kor., wyd. A. Batowski, Lwów 1860.b) OPRACOWANIA

Arnold Stanisław, Dymitr z Goraja, "Teki Zamojskie", R 4. 1921, nr 1-2 i 34.

Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz, Starożytna Polska pod względem historycznym, geograficznym i statystycznym opisana, t. 2, Warszawa 1885.

Baranowscy Zofia i Jerzy, Dzielnica żydowska i synagoga w Zamościu, "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1967, nr 63.

Bartyś Julian, O żydowskim osadnictwie rolniczym w Ordynacji Zamojskiej w I poł. XIX w., "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1955, nr 15/16, s. 205-244.

Bender Ryszard, Eksmisje włościan w Ordynacji Zamojskiej (1843 1861), "Roczniki

Humanistyczne KUL", t. 17: 1959, z 2, s. 102-152.

Tenże, Reforma czynszowa w Ordynacji Zamojskiej 1833-1864, Lublin 1969.

Berenstein Tatiana, Martyrologia, opór i zagłada ludności żydowskiej w dystrykcie lubelskim, "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1957, nr 21, s. 21-92.

Bojarczuk Michał, Academia Zamosciensis Materiały do dziejów gimnazjów i liceów im. J. Zamojskiego oraz im M. Konopnickiej w Zamościu w l 1916-1958, Lublin 1959.

Boniecki Adam, Herbarz polski, t. 1-16 (A - Makomascy), Warszawa 1899 - 1915

Borkowski Antoni, Radecznicza. Trochę wiadomości o jej powstaniu i dziejach z książek i pism zebrał i napisał ("Antoni Bartosz znad Wieprza"), Zamość 1919.

Brodowska Helena, Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie, Warszawa 1956.

Brydziński Antoni, Łaszczów, "Ziarno", 1906, nr 9.

Brykowski Ryszard, Spalona cerkiew z Hulcza i grupa cerkwi tomaszowsko-hrubieszowskich, "Ochrona Zabytków", 1974, nr 1.

Brzozowski Bronisław, Monografia ilustrowana kościołów rzymsko-katolickich w Królestwie Polskim, Warszawa 1899

Bujak Franciszek, Towarzystwo Hrubieszowskie Staszica, Zamość 1921.

Caban Ireneusz, Mańkowski Zygmunt, Ruch oporu na Lubelszczyźnie i jego współdziałanie z partyzantką radziecką w latach okupacji hitlerowskiej, (w:) Polska w Europie, red. H Zins, Lublin 1968, s. 289-322 ci sami, Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w okręgu lubelskim (1939-1944), cz. 1 Zarys monograficzny, Lublin 1971.

Chamerska Halina, Właściciele ziemscy w powiecie hrubieszowskim, (w:) Społeczeństwo Królestwa Polskiego, t. 1, Warszawa 1965, s. 67-97

Chlebowski Bronisław, Zamość, ordynacja Zamoyskich i powiat zamojski, "Teki Zamojskie", R 2 1919, nr 1.

Cichowicz Augustyn, Zdobyte Zamościa w r 1809, Zamość 1920.

Cimek Henryk, Rewolucyjne tradycje wsi hrubieszowskiej w latach 1918-1933, „Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego”, R 17: 1979, nr 2, s. 28-38

Ciuruś Eugeniusz, Wystąpienia chłopów w Zamojszczyźnie w roku 1936, Lublin 1961.

Czopek Barbara, Nazwy miejscowe dawnej ziemi chełmskiej i bełskiej (w granicach dzisiejszego państwa polskiego), Wrocław 1988.

400 lat Biłgoraja (1578 -1978), red. A.Moskala, Lublin 1979.

Czterysta lat Zamościa Materiały z sesji naukowej zorganizowanej przez Wydział I Nauk Społecznych PAN, UMCS w Lublinie, Zamojskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 12-13 czerwca 1980 r. w Zamościu, red. J Kowalczyk, Wrocław 1983

Ćwik Władysław, Dzieje Józefowa, Rzeszów 1992. tenże, Miasta królewskie Lubelszczyzny w II połowie XVIII wieku, Lublin 1968.

Ćwik Władysław, Reder Jerzy, Lubelszczyzna Dzieje rozwoju terytorialnego, podziałów administracyjnych i ustroju władz, Lublin 1977.

Datner Szymon, Gumkowski Janusz, Leszczyński Kazimierz, Wysiedlenia w Zamojszczyźnie, "Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce", t. 13: 1960.

Dąbkowski Przemysław, Podział administracyjny województwa ruskiego i bełskiego w XV wieku, Lwów 1939.

Depczyński Wincenty, Tarnogród 1567 -1967. Monografia historyczno-gospodarcza, Tarnogród 1970.

Dubas-Urwanowicz Ewa, Formy zarządu dóbr Tomasza Zamoyskiego w latach 1618-1638, "Rocznik Zamojski", t. 2 (za lata 1985-86): 1988.

Dumała Krzysztof, O architekturze Zamościa przed dziewiętnastowieczną przebudową, "Kwartalnik Architektury i Urbanistyki", t. 16: 1971, z. 1, s. 3-21.

Dunin-Borkowski Jerzy Sewer, Genealogie żyjących utytułowanych rodów polskich, Lwów 1914.

Dworzaczek Włodzimierz, Genealogia, t. 2, Warszawa 1959. tenże, Hetman Jan Tarnowski, Warszawa 1980.

Dzieje Lubelszczyzny, t. 1, red. J. Mazurkiewicz i H. Zins, Warszawa 1974, t. 4: Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego, oprac. S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł, Lublin 1986.

Fajkowski Józef, Wieś w ogniu. Eksterminacja wsi polskiej w okresie okupacji hitlerowskiej, Warszawa 1972.

Fajkowski Józef, Religa Jan, Zbrodnie hitlerowskie na wsi polskiej 1939-1945, Warszawa 1981.

Gawarecki Henryk, Zamek w Kryłowie, "Kamena", 1967, nr 6.

Gawarecki Henryk, Stankowa Maria, Zamki nadbużańskie w Grabowcu, Horodle i Kryłowie, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", t. 16: 1978, nr 4.

Gaździcki Jan, Monografia wsi Rachodoszcze, Zamość 1929. tenże, Monografia wsi Udrycz w pow. zamojskim, Zamość 1929.

Gembarzewski Miłosz, Muzyk spośród ludu (Wspomnienie o Józefie Pomarańskim), Zamość 1937.

Glatman Ludwik, Sukcesorów imci pana ordynata Marcina Zamoyskiego spór o ordynację. (Przyczynek do dziejów ordynacji Zamojskiej z czasów saskich), Zamość 1920.

Głowacki Ludwik, Działania wojenne na Lubelszczyźnie w roku 1939, Lublin 1976.

Gmiterek Henryk, Działalność gospodarcza Floriana Łaszczą Nieledeńskiego, "Przemyskie Zapiski Historyczne", R. 3: 1985, s. 37-44.

Górak Jan, Dawne cerkwie drewniane w województwie zamojskim, Zamość 1984.

tenże, Kościoły drewniane Zamojszczyzny, Zamość 1986.

tenże, Miasta i miasteczka Zamojszczyzny, Zamość 1990.

Grychowski August, Lublin i Lubelszczyzna w życiu i twórczości pisarzy polskich od średniowiecza do 1968 r., Lublin 1974.

Grygiel Jan, Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939-1944, Warszawa 1985.

Gumowski Marian, Pieczęcie i herby miejscowości województwa lubelskiego, Lublin 1959.

Gurba Jan, Grodziska Lubelszczyzny, Lublin 1976.

Gzella Alojzy Leszek, Kim byli działacze hrubieszowskiej prasy?, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", 1978, nr 3.

Hahn Wiktor, Stanisław Staszic. Życie i dzieła, Lublin 1926.

Herbst Stanisław, Zamość, Warszawa 1954.

Herbst Stanisław, Zachwatowicz Jan, Twierdza Zamość, Warszawa 1936.

Horn Maurycy, Kryzys gospodarczy powiatowego miasteczka Grabowca w I połowie XVII wieku, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", R. 7: 1968, nr 1, s. 12-40.

tenże, Mieszczanie powiatu horodelskiego i ich walka z uciskiem feudalnym w I poł. XVII w., "Zeszyty Naukowe WSP w Opolu", 1966, s. 131-188.

tenże, Rzemiosło miejskie województwa bełskiego w I poł. XVII w. Zagadnienia

kryzysu gospodarczego Rzeczypospolitej szlacheckiej w XVII wieku, Wrocław 1966.

tenże, Zaludnienie województwa bełskiego w 1630 r., "Roczniki Dziejów Gospodarczych i Społecznych", t. 21: 1959, s. 67-97.

Hryniewiecki Witold, My z Zamojszczyzny, Warszawa 1970.

Hyczko Gustawa, Działania wojenne trzeciej wojny północnej (1700-1721) w woj. lubelskim, "Rocznik Lubelski", t. 8: 1965, s. 77-102.

Ilcewicz Edward, Górecko Kościelne zagubione sanktuarium św. Stanisława, "Tygodnik Powszechny", 1979, nr 19, s. 5-6.

Iskrzycki Artur, Dzieje Zamościa i południowej Lubelszczyzny, Lublin 1956.

Jabłonowski Aleksander, Atlas historyczny Rzeczypospolitej Polskiej. Epoka przełomu z wieku XVI na XVII. Dział II-gi: Ziemie Ruskie Rzeczypospolitej, arkusz 2-3, Wiedeń -Warszawa 1899-1904.

Jachymek Jan, Kopruckownik Albin, Marszałek Józef, Ruch ludowy na Zamojszczyźnie, Warszawa 1980.

Janeczek Andrzej, Osadnictwo pogranicza polsko-ruskiego. Województwo bełskie od schyłku XIV do początku XVII w., Wrocław 1991.

Jaroszyński Waclaw, Siedem wieków Grabowca, Lublin 1991.

tenże, Symbol Grabowca — Góra Zamkowa, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", R. 8: 1970, s. 31-36. Katalog Zabytków Sztuki w Polsce, t. 8: Dawne województwo lubelskie, red. R. Brykowski i E. Smuligowska, z. 3 (dawny pow. biłgorajski), z. 6 (dawny pow. hrubieszowski), z. 8 (dawny pow. krasnostawski), z. 17 (Tomaszów Lub. i okolice), Warszawa 1960 -1982.

Kersten Adam, Z badań nad konfederacją tyszowiecką, "Rocznik Lubelski", t. 1: 1958, s. 99-116.

Kędziora Andrzej, Cmentarz w Zamościu — przewodnik biograficzny, Zamość 1987.

tenże, Dawna architektura i budownictwo Zamościa, Zamość 1990.

tenże, Kolegiata zamojska, Warszawa 1988.

tenże, Spacerkiem po Zamościu, Kraków 1989.

tenże, Zamość od A do Z, Zamość 1991.

tenże, Recenzja: Katalog Zabytków Sztuki W Polsce.

T. VIII, z. 17: Tomaszów Lubelski i okolice. Red. R. Brykowski i E. Smulikowska, Warszawa 1982, "Rocznik Zamojski", t. 1: 1984, s. 372-377.

Klein Franciszek, Kościół w Tomaszowie Lubelskim, (w:) Sprawozdanie i wydawnictwo Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Kultury i Sztuki za rok 1910, Kraków 1911, s. 19-28.

Klonowiecki Wit, Podział administracyjny woj. lubelskiego, (w:) Monografia statystyczno-gospodarcza woj. lubelskiego, t. 1, Lublin 1932, s. 91-128.

Klukowski Zygmunt, Dawne szkoły imienia Zamoyskich w Szczepreszynie (1811-1852). Zarys dziejów, Zamość 1927.

tenże, Pacyfikacje i egzekucje masowe w pow. zamojskim w latach 1939-1944, "Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce", t. 5: 1949, s. 171-205.

tenże, Proces polityczny włościan gminy Radecznicza pow. zamojskiego, "Teki Zamojska", t. 2: 1939, nr 1, s. 25-35.

tenże, Zbrodnie niemieckie na Zamojszczyźnie, "Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce", 12: 1947, s. 45-120.

Kłembukowski Bolesław, Mircze, wieś powiatu hrubieszowskiego. Zarys stosunków ekonomicznych, kulturalnych i społecznych, Hrubieszów 1934.

Kochanowski Jan Karol, Dzieje Akademii Zamojskiej (1594-1784), Kraków 1899-1900.

Kołodziejczyk Jerzy, Zamość jako ośrodek wydawniczy, (w:) Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, s. 329-342.

Koprucki Albin, Likwidacja serwitutów w Ordynacji Zamojskiej (1920-1932), "Rocznik Lubelski", t. 3: 1960, s. 225-240.

Korobowicz Artur, Sąd ormiański w Zamościu i postępowanie przed nim w świetle ksiąg sądowych, Lublin 1964.

Kossowski Aleksander, Lubelskie w latach "potopu", "Roczniki Humanistyczne, KUL", t. 6: 1958.

tenże, Z dziejów zakonu bazylianów w Zamościu, Zamość 1938.

Kowalczyk Jerzy, Kolegiata w Zamościu, Warszawa 1968.

tenże, Zamość. Przewodnik, Warszawa 1977.

Kowalczyk Kazimierz, Rzemiosło Zamościa 1580-1821, Warszawa 1971.

Krassowski Witold, Architektura drewniana w Polsce, Warszawa 1961.

Królikowski Janusz, Ziemia hrubieszowska w latach wojny światowej, Zamość 1918.

Kubiak Janusz, Szczepreszyn — przeszłość i zabytki, "Ziemia", 1972, s. 75-83.

Kuraszkiewicz Władysław, Z przeszłości narzecza zamojskiego, Lublin 1937.

Kurzątkowska Alicja, Barokowy zespół pałacowy w Łabuniach koło Zamościa, "Studia i Materiały Lubelskie", 1963, 5. 201-220.

Lewandowski Jan, Likwidacja obrządku greckokatolickiego w Królestwie Polskim w latach 1864-1875, "Annales UMCS", 1. 21: 1966(70), s. 214-219.

tenże, Powiat hrubieszowski w okresie I wojny światowej, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", R. 17: 1979, nr 4, s. 8-23.

Lubowiecki Ignacy, Statystyka województwa lubelskiego, Lublin 1823.

Łempicki Stanisław, Działalność Jana Zamojskiego na polu szkolnictwa 1573-1605, Kraków 1921.

Łopaciński Hieronim, Fabryki ceramiczne w Tomaszowie i Lubartowie dziś nie istniejące, Kraków 1907. Łoziński Jerzy Zygmunt, Grobowe kaplice kopułowe w Polsce 1520 -1620, Warszawa 1973.

Łoziński Jerzy Zygmunt, Miłobędzki Jerzy Adam, Wolff Barbara, Katalog zabytków powiatu zamojskiego, 1953, maszynopis w Instytucie Sztuki PAN w Warszawie.

Łuniw Andrij, Liubica-Kniazi. Pricinki do istorii sil voloskogo prava v Galicini, "Zapiski Naukogo Tovaristva im. Szewczenka", t. 150: 1929, s. 347-349.

Madajczyk Czesław, Generalna Gubernia w planach hitlerowskich, Warszawa 1961.

Malarczyk Jan, Akademia Zamojską (w:) Zamość i Zamoj szczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, s. 165 -172.

Mańkowski Zygmunt, Hitlerowska akcja wysiedleńcza i osadnicza na Zamojszczyźnie (model czy improwizacja), Zamość 1972.

Mańkowski Zygmunt, Markiewicz Jerzy, Naumiuk Jan, Kalendarium walk Batalionów Chłopskich na Lubelszczyźnie, Lublin 1964.

Markiewicz Jerzy, Bataliony Chłopskie w obronie Zamojszczyzny, Warszawa 1957.

tenże, Nie dali ziemi skąd ich ród, Lublin 1969.

tenże, Odpowiedzialność zbiorowa ludności polskiej powiatu biłgorajskiego podczas okupacji hitlerowskiej, "Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i Studia z Okresu II Wojny Światowej", t. 1: 1957, s. 55-95.

tenże, Paprocie zakwitły krwią partyzantów. O wielkich bitwach w Puszczy Solskiej w czerwcu 1944 roku, Warszawa 1961.

tenże, Partyzancki kraj. Zamojszczyzna 1. I. 1944-15. VI. 1944 r., Lublin 1980.

tenże, Ruch oporu w Zamojszczyźnie w latach okupacji, (w:) Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, s. 353-389.

Markiewicz Jerzy, Szczygieł Ryszard, Śladkowski Wiesław, Dzieje Biłgoraja, Lublin 1985.

Maruszczak Henryk, Zmiany w zaludnieniu woj. lubelskiego w latach 1822-1946, "Annales UMCS", t. 4/5: 1949, s. 61-115.

Maławska Halina, Zwierzyniec, Zwierzyniec 1991.

Mazurek Zofia, Walka chłopów Ordynacji Zamojskiej o prawa serwitutowe w końcu XIX w., "Annales UMCS", 1. 12: 1957(60), s. 197-218.

Mazurkiewicz Józef, O charakterze własności w Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim, "Czasopismo Prawno-Historyczne", t. 9: 1957, z. 2, s. 151-166.

Mazurkiewicz Józef, Ćwik Władysław, Własność w miastach prywatnych Lubelszczyzny doby Księstwa Warszawskiego i Królestwa Kongresowego (1809-1866), "Annales UMCS", t. 4: 1957, s. 1-138.

Mierniczak Franciszek, Szczepreszyn, dawny powiat szczepreszyński i jego dziedzice od XIV do końca XVI wieku, "Głos Lubelski", 1928, nr 127-128.

Mikulec Bronisław, Przemysł powiatu zamojskiego w latach 1864-1914, "Rocznik Zamojski", t. 1: 1984, s. 55-74.

Młynarski Z., Sanktuarium św. Stanisława biskupa w Górecku Kościelnym, Wiadomości Diecezjalne Lubelskie", R. 44: 1977, nr 1/6, s. 111-115.

Moczar Mieczysław, Barwy walki, Warszawa 1961.

Moszyński Kazimierz, Budownictwo ludowe w okolicy Zamościa, "Teki Zamojskie", t. 3: 1920, nr 2, s. 28-31 i 43-47, nr 4, s. 59-63.

Monografia statystyczno-gospodarcza województwa lubelskiego, t. I: Zagadnienia podstawowe, red. I. Czuma, Lublin 1932.

Morgensztern Janina, O działalności gospodarczej Żydów w Zamościu w XVI-XVIII w., "Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego", 1965, nr 53.

Nosek Stefan, Materiały do badań nad historią starożytną i wczesnośredniowieczną międzyrzecza Wisty i Bugu, "Annales UMCS", t. 6: 1965(67), s. 1-502.

Orłowski Ryszard, Opór włościan i formy walki klasowej w Ordynacji Zamojskiej w II połowie XVIII stulecia, "Annales UMCS", t. 5: 1959, s. 139-175.

tenże, Ordynacja Zamojska, (w:) Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, 8. 105-124.

Pencak Tadeusz, Papiernia Ordynacji Zamojskiej w Hamerni, "Archeion", t. 28: 1958, s. 159-178.

Peter Janusz, Obóz w Bełżcu, "Kalendarz Lubelski", 1961.

tenże, Szkice z przeszłości miasta kresowego, Zamość 1947 (rzecz o Tomaszowie Lub.).

Pękalski Michał, Materiały do magii, przesądów i wróżb w Biłgorajskim, "Prace i Materiały Etnograficzne", 1970, s. 233-240.

Piątek Wincenty, Hrubieszów i okolice, Lublin 1979

tenże, Ziemia Hrubieszowska. Pierwszy przewodnik po powiecie hrubieszowskim, Hrubieszów 1965.

Pieszko Michał Marian, Przewodnik po Zamościu i okolicy, Zamość 1934.

Płoszczanski Venedikt Michajłowicz, Proszłoje chołmskoj Rusi po archrwiym dokumentam XV - XVIII v. i drugim istocznikam, t. 1-2, Vilna 1899-1901.

Polski Słownik Biograficzny, t. 1 -31 (A - Rostworowski), Lwów 1935 — Kraków 1946 — Wrocław 1990.

Pomarański Stefan, Proces polityczny w Szczepieszynie w 1852 r. i jego skutki, Zamość 1919.

Prus Edward, Atamania UPA. Tragedia kresów, Warszawa 1988

Przyrowski Franciszek, Szkolnictwo w Szczepieszynie ^ Zamość 1918.

Reder Rudolf, Bełżec (obóz zagłady), Kraków 1946.

Rocznik statystyczny woj. zamojskiego, Zamość 1990. Rospond Stanisław, Słownik etymologiczny miast i gmin PRL, Wrocław 1984.

Roszkowski Wojciech, Lista największych właścicieli ziemskich w Polsce w 1922 r., "Przegląd Historyczny", t. 74: 1983, s. 281-299.

Rychlikowa Irena, Ziemiaństwo polskie 1789-1864. Zróżnicowanie społeczne, Warszawa 1983.

Rymut Kazimierz, Nazwy miast polskich, Wrocław 1980.

Sawa-Sroczyńska Bogumiła, Gdy ratusz zamojski był więzieniem, "Kamena", 1974, nr 2, s. 6-7.

ta sama, Rozplanowanie i zabudowa Zamościa w okresie Królestwa Kongresowego, (w:) Zamość — miasto idealne, Lublin 1980, s. 143-167.

ta sama, Szkolnictwo wyższe, średnie i elementarne w Zamościu w XVIII i XIX w., "Przegląd Historyczno-Oświatowy", R. 21: 1978, s. 12-34.

ta sama, Zamojska twierdza w latach 1809-1825, "Rocznik Zamojski", t. 1: 1984, s. 211-238.

Schneider Józef, Handel miasta Zamościa (monografia gospodarcza), Zamość 1938.

Serafin-Sochańska Zofia, Zamość, Lwów 1938.

Siemion Leszek, Lipiec 1944 r. na Lubelszczyźnie, "Rocznik Lubelski", t. 7: 1964, s. 167-194.

tenże, Rajdy partyzanckie w Lubelskiem 1943-1944, Lublin 1983.

tenże, Zamojski przełom, Lublin 1965.

Sikorski Antoni, Militarne znaczenie Zamojszczyzny i działania wojenne w 1939 r., (w:) Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, s. 343-352.

Skorowidz miejscowości Rzeczypospolitej Polskiej..., t. 4 [Woj. lubelskie] i t. 13 [Woj. lwowskie], Warszawa 1924.

Słownik Geograficzny Królestwa Polskiego, red. F. Sulimierski, 1. 1-15, Warszawa 1880 -1895.

Sochacka Anna, Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu, Lublin 1986.

Sochaniewicz Kazimierz, Dzieje Zamościa w dobie przed lokacją na prawie niemieckim (1450 -1580), "Rozprawy Historyczne Towarzystwa Naukowego Warszawskiego", t. 1: 1921/22 z. 4, s. 11 -22.

tenże, O kolebce rodu Zamojskich i o Piwach-Prawdnicach na Rusi, "Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie", t. 5: 1921.

tenże, Przywileje miasta Tomaszowa, "Teki Zamojska", R. 3: 1920, nr 9-10, R. 4: 1921, nr 1-2, 3-4, 5-6.

tenże, Sarnicy i zbór w Mokrem Lipiu na Chełmszczyźnie, "Reformacja w Polsce", R. 3: 1924, s. 117-125.

tenże, Sitańscy herbu Nałęcz na pograniczu chełmsko-bełskim w XV i XVI wieku, "Rocznik Towarzystwa Heraldycznego we Lwowie", t. 6: 1921/23, s. 146 -157.

tenże, Tomaszów Ordynacki (monografia historyczna), "Teki Zamojska", R. 4: 1921, nr 5-6.

tenże, Wzrost biskupstwa chełmskiego do połowy XVI wieku, "Wschód Polski", nr 15/16: 1921, s. 136-142.

Spaczyński Zdzisław, Kartki z dziejów drukarstwa na Zamojszczyźnie, Lublin 1980.

Spis alfabetyczny obywateli ziemskich Królestwa Polskiego, wyd. 3, Warszawa 1909.

Spis kościołów i duchowieństwa diecezji lubelskiej, cz. 1-2, [Lublin] 1939 i 1948.

Spis zabytków architektury i budownictwa, t. 1, Warszawa 1964.

Stamirski Henryk, Hrubieszów i okolice u schyłku średniowiecza, Hrubieszów 1976.

tenże, Powiat horodelski w r. 1472, Hrubieszów 1958.

tenże, Z dziejów Grabowca, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", R. 8: 1970, nr 2.

Stankowa Maria, Dawny powiat szczepczeski w XIV-XVIII w., Warszawa 1975.

ta sama, Księga sądu ziemskiego w Hrubieszowie z lat 1429-1468, "Archeion", R. 44: 1966, s. 93-111.

ta sama, Sąd hrubieszowski w XV wieku, "Rocznik Lubelski" t. 16: 1973, s. 27 - 42.

ta sama, Z dziejów powiatu grabowieckiego, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", R. 8: 1970, nr 1, s. 1 - 28.

ta sama, Zamek w Horodle w połowie XVII wieku, "Biuletyn Towarzystwa Regionalnego Hrubieszowskiego", R. 10: 1972, nr 2 s. 20 - 22.

Stopniak Franciszek, Dzieje kapituły zamojskiej, Lublin 1962.

Stworzyński Mikołaj, Opisanie statystyczno-historyczne dóbr Ordynacji Zamojskiej,

rękopis z 1834 r. w BOZ Biblioteki Narodowej w Warszawie.

Suchora Edward, Rotunda Zamojska, Lublin 1965.

Sulewski Wojciech, Dymy nad Zamojszczyzną, Warszawa 1960.

tenże, Lasy w ogniu. Zamojszczyzna 1939-1944, Warszawa 1962.

Szaflik Józef Ryszard, Wieś chełmska w okresie wojen z potowy XVII w., (w:) Ziemia Chełmska..., Lublin 1961.

Szczygieł Ryszard, Lokacja prawna miasta Tomaszowa, "Rocznik Tomaszowski", t. 1: 1981, s. 23 - 26.

tenże, Powstanie miasta Zamościa i jego rozwój w czasach staropolskich, "Nauka Polska", 1980, nr 11-12, s. 63-76.

tenże, Rola przywilejów lokacyjnych w procesie powstania miast w XV - XVII wieku na przykładzie Uchań, "Rocznik Lubelski", (27: 1985/86, s. 51 - 60.

Szrojt E., Obóz zagłady w Bełżcu, "Biuletyn Głównej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce", t. 3: 1947, s. 31-45.

Szymański Tadeusz, My ze spalonych wsi, Warszawa 1965.

Szyska Bogdan, Szkolnictwo Zamościa w dwudziestoleciu międzywojennym, Warszawa 1987.

Szysko-Bohusz Adolf, Kościoły w Tomaszowie i Mnichowie. Przyczynek do historii budownictwa drewnianego w epoce barokowej, "Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce", t. 8: 1912, Z. 3/4, S. 308-326.

Śliwiński Artur, Jan Zamojski, kanclerz i hetman wielki koronny, Warszawa 1947.

Świeżawski Aleksander, Erekcja parafii w Nabróżu i jej losy w XV w., "Nasza Przyszłość", t. 63: 1985, 8, 97-110.

tenże, Nadanie ziemi bełskiej Siemowitowi IV, "Przegląd Historyczny", t. 72: 1982, s. 269 - 286.

tenże, Z pradziejów Łaszczowa, "Rocznik Tomaszowski", t. 1: 1981, s. 17 - 21.

Tabaka Zbigniew, Huty szklane w Ordynacji Zamojskiej w I połowie XIX w., "Roczniki Naukowo-Dydaktyczne WSP w Krakowie", nr14, 1962, s. 137-157.

tenże, Przemysł spożywczy Ordynacji Zamojskiej w I poł. XIX w., "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego", z. 9, 1962, s. 121-139.

Tarnawski Aleksander, Działalność gospodarcza Jana Zamojskiego, kanclerza i

hetmana wielkiego koronnego (1572 -1605), Lwów 1935.

Tarnogrodzki Tadeusz, Z walk Batalionów Chłopskich w obronie Zamojszczyzny (listopad 1942 - luty 1943), "Wojskowy Przegląd Historyczny", 1963, nr 3/4, s. 160-182.

Tenczynowa M., Powiat zamojski w liczbach, Warszawa 1920.

Trzebiński Wojciech, Działalność urbanistyczna magnatów i szlachty w Polsce XVIII wieku, Warszawa 1962.

Tuszyński Waldemar, Walki partyzanckie w lasach lipskich, janowskich i Puszczy Solskiej (czerwiec 1944), Warszawa 1954.

Tymanówna Eleonora, Towarzystwo Rolnicze Hrubieszowskie w latach 1816 - 1886, Lublin 1927.

Uchańsciana czyli zbiór dokumentów wyjaśniających życie i działalność Jakuba Uchańskiego..., t. 5 (Jakub Uchański, arcybiskup gnieźnieński, 1502 -1581, monografia historyczna), wyd. T. Wierzbowski, Warszawa 1895.

Uruski Seweryn, Rodzina. Herbarz szlachty polskiej, oprac. przez (...) przy współudziale A.A. Kosińskiego, wykończony i uzupełniony przez A. Włodarskiego, t. 1 -15 (A - Rzyszko), Warszawa 1904-1931.

Urzednicy dawnej Rzeczypospolitej XII - XVIII wieku. Spisy, t. 3, z. 1: Urzednicy wojewodztwa ruskiego XIV - XVIII w. (ziemie halicka, lwowska, przemyska, sanocka), oprac. K. Przyboś, Wrocław 1987; t. 4, z. 4: Urzednicy wojewodztwa lubelskiego, oprac. W. Kłaczewski i W. Urban, Kórnik 1991.

Urzędowy spis miejscowości PRL, t. 1 - 3, Warszawa 1980.

de Verdmon Leonard Jacques, Krótka monografia wszystkich miast, miasteczek i osad w Królestwie Polskim, Warszawa 1902.

Wadowski Jan Ambroży, Kościoły Diecezji Chełmskiej, rękopis w Bibliotece PAN w Krakowie.

Wasylewski S., W srebrnym dworku z modrzewia, Lwów 1919.

Wiadomość o profesorach Akademii Zamojskiej. Rękopis z XVII wieku. Wydał, wstępem, uzupełnieniem, dodatkami, objaśnieniami oraz wykazem osób i rzeczy ważniejszych opatrzył ks. Jan Ambroży Wadowski, Warszawa 1899 -1900.

Wiatrowski Antoni, Dzieje Hrubieszowa w świetle źródeł, dokumentów i zabytków historycznych, Hrubieszów 1957.

Wiercieński Henryk, Opis statystyczny guberni lubelskiej, Warszawa 1901.

Wiśniewski Stanisław, Skłócenie z miastem. Rzecz o burmistrzach Tomaszowa Lubelskiego w latach 1809 -1867, "Rocznik Tomaszowski", t. 1: 1981, s. 27 - 40.

Witusik Adam Andrzej, Młodość Tomasza Zamoyskiego. O wychowaniu i karierze syna magnackiego w Polsce w I poł. XVII wieku, Lublin 1977.

tenże, O Zamoyskich, Zamościu i Akademii Zamojskiej, Lublin 1978.

Wojciechowski Stefan, Województwo lubelskie w II połowie XVI wieku, Warszawa 1966.

Wójcikowski Włodzimierz, Paczyński Ludwik, Roztocze. Przewodnik, Warszawa 1977.

Wróbel-Lipowa Krystyna, Kultura materialna miast królewskich województwa bełskiego w XVIII wieku, Lublin 1986.

Zakłady kształcenia nauczycieli w Szczepieszynie i ich wychowankowie. Studium historyczno-socjologiczne, red. S. Kosiński, Lublin 1975.

Zamość miasto idealne. Studia z dziejów rozwoju przestrzennego i architektury, red. J. Kowalczyk, Lublin 1980.

Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, red. K. Myśliński, Zamość 1969.

Zarębska Teresa, Tarnogród. Przykład szesnastowiecznej urbanistyki polskiej, (w:) Zamość i Zamojszczyzna w dziejach i kulturze polskiej, Zamość 1969, s. 203 - 211.

Zgrzywa Stanisław, Gmina Stary Zamość 1939-1944, Lublin 1964.

Zin Wiktor, Kośdół Uchański jako ogniwo kształtujące architekturę sakralną Lubelszczyzny na przełomie XVI i XVII wieku, Kraków 1961,

Żenczykowski Tadeusz, Polska Lubelska 1944, Warszawa 1990.

Żurek R, Powiat krasnostawski w walce o niepodległość, Warszawa 1937.

Żychliński Teodor, Złota księga szlachty polskiej, t. 1-2, Poznań 1879 -1880.

ANEKS:

Ponieważ w życiu miast i miasteczek królewskich (Grabowca, Horodła, Hrubieszowa, Tarnogóry i Tyszowiec) bardzo ważną rolę odgrywali kolejni miejscowi starostowie (posiadacze owych królewszczyzn) pozwolimy sobie przedstawić poniżej ich listy:

STAROSTOWIE GRABOWIECCY:

1502-1540 Feliks Cieciszewski.
1540-1591 Piotr Cieciszewski.
1592-1616 Jerzy Cieciszewski.
1616-1622 Samuel Koniecpolski.
1622-1640 Jakub Leszczkowski, podsędek z. bełski.
1640-1662 Stanisław Sarbiewski.
1663-1683 Marek Matczyński.
1683-1699 Aleksander Michał Łaszcz.
1699-1709 Kazimierz Maurycy Głogowski.
1709-1718 Franciszek Głogowski, brat poprzedniego.
1718-1722 Jan Tarło.
1722-1726 Józef Łaszcz, później duchowny.
1726-1728 powtórnie Jan Tarło.
1728-1731 Józef Gozdzi.
1732-1747 Jerzy Potocki.
1747-1757 Marian Potocki.
1757-1796 Ludwik Wilga.

STAROSTOWIE HORODELSCY:

w 1444 Stanisław Czambor z Łykoszyna.
1444-1447 niejaki Stanisław (bez podanego nazwiska i skąd pochodził).
1447-1465 Jan Łażniewski z Dłużniowa.
(tu dłuższa luka w źródłach)
1495-1502 Jan Kamieniecki.
1502-1534 Jerzy Krupski z Orchowa.
1534-1541 Stanisław Krupski, syn poprzedniego.
1541-1547 Jan Tarnowski, hetman wielki koronny.
1547-1565 Krzysztof Krupski, syn Jerzego.
1565-1569 Aleksander Łaszcz.
1569-1574 Jan Pilecki.
1574-1583 Jan Leśniowski.
1585-1598 Jan Sienieński.
1599-1602 Adam Stadnicki.
1602-1610 Andrzej Tęczyński.
1610-1616 Aleksander Myszkowski.
1616-1619 Rafał Leszczyński.
1619-1639 Stanisław Gabriel Zborowski.
1639-1648 Krzysztof Charliński.
1648-1651 Adam Suchodolski.

1651-1654 Andrzej Czaplic-Szpanowski.
1654-1662 Stanisław Służewski.
1662-1672 Stanisław Feliks Służewski, syn poprzedniego.
1672-1676 Michał Kożubski.
1677-1696 Andrzej Prusinowski.
1697-1711 Adam Konstanty Humnicki.
1711-1735 Adam Michał Humnicki.
1735-1747 Ambroży Strutyński.
1748-1750 Paweł Benoe, instygator koronny.
1750-1755 Paweł Starzyński, cześnik podolski.
1755-1766 Stanisław Aleksander Siekierzyński, stolnik horodelski.
1766-1772 Wacław (Czesław) Siekierzyński, syn poprzedniego.
1772- ? Michał Rey, łowczy sandomierski.
w 1792 Celestyn Siekierzyński.

STAROSTOWIE HRUBIESZOWSCY:

1497-1501 Jakub Buczacki herbu Abdank (zm. 1501), wda podolski.
1502-1506 Jerzy Krupski z Orchowa h. Korczak (zm. 1534).
1506-1510 Jan Oleśnicki-Bochotnicki h. Dębno (zm. 1532), kasztelan małogoski.
1510-1518 Wiktoryn Sienieński-Gołogórski h. Dębno (zm. 1536)
1519-1536 Andrzej Tęczyński h. Topór (zm. 1536), wojewoda sandomierski.
1536-1541 Jan Tęczyński h. Topór (zm. 1541), wojewoda ruski, stryjeczny brat poprzedniego.
1544-1569 Andrzej Dembowski h. Jelita (zm. 1569), chorąży łęczycki.
1569-1588 Andrzej Tęczyński h. Topór (zm. 1588), kasztelan bełski.
1588-1620 Stanisław Żółkiewski h. Lubicz (1547-1620), hetman polny koronny.
1622-1623 Jan Żółkiewski (ok. 1600-1623), syn poprzedniego.
1623-1627 Krzysztof Zbaraski h. własnego (1580-1627), koniuszy koronny.
1633-1636 Rafał Leszczyński h. Wieniawa (1567-1636), wojewoda bełski.
1636-1643 Łukasz Opaliński (1582-1654), h. Łódzia, marszałek wielki koronny.
1643-1654/58 Łukasz Opaliński (1612-1662), h. Łódzia, podkomorzy poznański.
1658- ? Mikołaj Daniłowicz (zm. 1675), h. Sas, podkomorzy chełmski.
1659-1702 Feliks Kazimierz Potocki h. Pilawa (zm. 1702), hetman wielki koronny
1702-1727 Stanisław Potocki (zm. 1732), h. Pilawa, wojewoda bełski.
1727-1772 Franciszek Salezy Potocki (zm. 1772), wojewoda kijowski.
1772- ? Stanisław Feliks Potocki (zm. 1805), wojewoda ruski.

STAROSTOWIE TARNOGÓRSCY:

ok. 1540-1561 Jan Amor Tarnowski (1488-1561), herbu Leliwa, hetman wielki koronny.
ok. 1565-1566 Andrzej Dembowski (zm. 1569), h. Jelita, wojewoda bełski.
1566-1582 Mikołaj Siennicki (zm. 1582), h. Bończa, słynny marszałek sejmowy.
1582-1611 Jan Siennicki, syn poprzedniego.
1611-1622 Stefan Snopkowski (zm. 1622), h. Rawicz.
1622-1634 Adam Lipski (ok. 1575-1634), h. Grabie, dowódca lisowczyków.
1634-1636 Andrzej Lipski (zm. 1636).
1636-1650? Jan Lipski (zm. Po 1663).

1665-1675? Aleksander Ludwik Niezabitowski h. Lubicz (zm. 1675), pułkownik królewski, kasztelan sądecki.

? - ? Samuel Kossakowski (zm. po 1683), h. Ślepowron

1715-1726 Kazimierz Dłużewski (zm. ok. 1725), h. Pobóg.

1758-1773 Antoni Granowski h. Nałęcz, generał-lejtnant wojsk koronnych.

1773- ? Michał Granowski, syn poprzedniego.

STAROSTOWIE TYSZOWIECCY:

1519-1536 Andrzej Tęczyński (zm. 1536), herbu Topór, wojewoda sandomierski.

1536-1541 Jan Tęczyński (zm. 1541), wojewoda ruski, stryjeczny brat poprzedniego.

1550-1558 Zygmunt Ligęza (zm. 1558), h. Półkozic, cześnik koronny.

1558-1566 Florian Zebrzydowski (zm. 1566), h. Radwan, kasztelan lubelski.

1566-1569 Stanisław Sobek (zm. 1569), h. podskarbi koronny i kasztelan sądecki.

1569-1571 Melchior Strzała (zm. 1571), h. burgrabia krakowski.

w tym samym czasie występuje druga lista domniemanych starostów tyszowieckich:

1525-1539 Łazarz Łaszcz-Tuczapski (zm. 1539), h. Prawdzic.

1541-1576 Aleksander Łaszcz (zm. 1584), syn poprzedniego.

1576-1592? Jan Łaszcz (zm. 1592), syn poprzedniego.

1594-1598 Stanisław Miński (ok. 1561-1607), h. Prus III, wojewoda łęczycki.

1598-1606 Piotr Myszkowski (ok. 1550-1606), h. Jastrzębiec, kasztelan lubelski.

1607-1650 Aleksander Myszkowski-Gonzaga (zm. 1650), starosta ojcowski.

1651-1679? Władysław Leszczyński (zm. 1679), h. Wieniawa, podkomorzy poznański.

? - ? Adam Kazimierz Myszkowski-Gonzaga (zm. ok. 1693), stolnik bełski.

? - ? Piotr Potocki (zm. 1726).

1732- ? Bazyli Szeptycki, cześnik lwowski.

ok. 1744- ? Rostkowski Adam.

1756-1767 Poniatowski Kazimierz, podkomorzy koronny.

od 1768 Mier Jan.

STAROSTOWIE ZAMECHSCY:

1512-1523 Stanisław Otto Pilecki (zm. 1523), herbu Leliwa, podkomorzy przemyski.

1523-1540? Mikołaj Ocic Pilecki (zm. 1550), kasztelan bełski.

1540-1545 Stanisław Odrowąż (zm. 1545), h. Odrowąż, wojewoda podolski.

1545-1552? Zygmunt Ligęza (zm. 1558), h. Półkozic, cześnik koronny.

1552-1568 Stanisław Ostroróg (1519-1568), h. Nałęcz, kasztelan międzyrzecki.

1568-1572 Stanisław Zamoyski (1519-1572), h. Jelita, kasztelan chełmski.

1572-1589 Jan Zamoyski (1542-1605), starosta bełski, syn poprzedniego. po 1588/89 starostwo włączono do dziedzicznych dóbr Zamoyskich.

STAROSTOWIE KRZESZOWSCY:

1520-1552 Jan Spytek Tarnowski (ok. 1484-1553), herbu Leliwa.

1553-1568 Stanisław Spytek Tarnowski (1514-1568), kasztelan zawichojski.

1576-1580 Ossoliński Marcin (zm. 1580), rotmistrz król.

1580-1588 Jan Zamoyski (1542-1605), h. Jelita, kanclerz i hetman wielki koronny.

po 1588/89 r. starostwo weszło, wraz z zamechskim, do dziedzicznych dóbr

Zamoyskich.